

ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

2-3

ŠTEVILKA 2-3

2018

LETNIK LXIII

JEZIK IN SLOVSTVO

Glavna in odgovorna urednica

Đurda Strsoglavc (Univerza v Ljubljani)

Urednica tematske številke

Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani)

Urednice

Silvija Borovnik (Univerza v Mariboru)

Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani)

Alenka Žbogar (Univerza v Ljubljani)

Uredniški odbor

Mirjana Benjak (Univerza v Pulju)

František Čermák (Karlova univerza v Pragi)

Niko Jež (Univerza v Ljubljani)

Nataša Pirih Svetina (Univerza v Ljubljani)

Han Steenwijk (Univerza v Padovi)

Janez Strutz (Univerza v Celovcu)

Božena Tokarz (Šlezijaska univerza v Katovicah)

Tehnična urednica

Lidija Rezoničnik

Jezik in slovstvo, ISSN 0021-6933, UDK 80

© Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

<http://www.jezikinslovstvo.com/>

Naslov uredništva

Jezik in slovstvo

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si

Tisk

Nonparel d. o. o., Škofja Loka

Naklada

500 izvodov

Oblikovanje naslovnice

Đanino Božić

Vključenost v podatkovne baze

dLib – Digitalna knjižnica Slovenije

EBSCO

ERIH PLUS – European Reference Index for the Humanities

MLA – Modern Language Association of America, NY, ZDA

New Contents Slavistics, Otto Sagner, München, Nemčija

Scopus (Elsevier)

Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, ZDA

Naročnina

Revijo je mogoče naročiti ali odjaviti samo ob koncu ali začetku koledarskega leta.

Naročnina za leto 2018 je 20,50 evra, za člane Slavističnega društva Slovenije 16,50 evra,

za študente 10,50 evra, za tujino 39 evrov. Na leto izidejo štiri številke.

Posamična številka stane 5,50 evra, dvojna številka 10,50 evra. Cene vključujejo 9,5-odstotni DDV.

Revijo sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXIII

številka 2–3

VSEBINA

Uvodnik

Razprave

- Hotimir Tivadar
Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov 7
- Saška Štumberger
Zloženke med skladnjo in leksikologijo: pretvarjanje skladenjskih razmerij v medponski morfem 25
- Erika Kržišnik
Skladnja v frazeologiji med sistemom in rabo 35
- Dejan Gabrovšek
Podredno izraženi protivnost in pojasnjevalnost 49
- Andreja Žele
O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini 59
- Mira Krajnc Ivič
Besedilne vrste v slovenskem besediloslovju 75
- Tina Lengar Verovnik
Vejica v pravopisu 87
- Nina Ledinek
Skladenjska analiza slovenščine in slovenski jezikoslovno označeni korpusi 103
- Tadeja Rozman, Špela Arhar Holdt, Senja Pollak in Iztok Kosem
Kolokacije v korpusu *Šolar* 117
- Irena Velikonja Kolar
Ocenjevanje skladenjskih napak v šolskem eseju 129
- Neža Gaberšček
Merjenje določenih vidikov skladenjske kompleksnosti v pisnih besedilih slovenskih osnovnošolcev 139
- Ana Zwitter Vitez
Enota analize spontanega govora: interakcija prozodije, pragmatike in skladnje 157
- Agnieszka Będkowska-Kopczyk
Prostorsko dojetje in vzročnost nastopa čustev v luči glagolsko-samostalniških konstrukcij s predložnimi zvezami v slovenščini 177
- Martin Schacherl
Izbrane slogovne tendence sodobnih strokovnih besedil – k razvojnim spremembam sloga sodobnih čeških teoretično-strokovnih besedil 189

Mojca Smolej Nekatere skladenjske posebnosti v delih Ivana Cankarja	201
Mojca Schlamberger Brezar Nedoločniške skladenjske strukture v francoščini in slovenščini in njihovo prevajanje	213
Alexander Rath Skladenjski položaj prvine <i>pa</i> pri prevajanju v nemščino	237
Jana Crnkovič Slovenščina in nemščina kontrastivno: besedni red na osnovi kontrastivnega modela	245
Matej Hriberšek Ladislav Hrovat in začetki obravnave latinske skladnje v slovenščini	257
 Ocene in poročila	
Boris Kern Anna Stefan: <i>Struktury posesywne i partytywne w języku polskim i słoweńskim</i> . Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.	271
 Abstracts	 275

TABLE OF CONTENTS
Editorial**Discussions**

Hotimir Tivadar	
The Position of Slovenian Speech from the Perspective of Prosody – Updating the Basic Prosodic Parameters	7
Saška Štumberger	
Compounds between Syntax and Lexicology: The Transformation of Syntactical Relations into Infixal Morphemes	25
Erika Kržišnik	
Syntax in Phraseology between System and Usage	35
Dejan Gabrovšek	
Subordinate Clauses of Contrast and Clarification	49
Andreja Žele	
Slovenian Word Order from the Viewpoint of Functional Sentence Perspective	59
Mira Krajnc Ivič	
Textual Types in Slovenian Text Linguistics	75
Tina Lengar Verovnik	
The Comma in Standard Orthography	87
Nina Ledinek	
Syntactic Analysis of Slovenian and Linguistically Annotated Corpora of Slovenian	103
Tadeja Rozman, Špela Arhar Holdt, Senja Pollak in Iztok Kosem	
Collocations in the developmental corpus <i>Šolar</i>	117
Irena Velikonja Kolar	
Syntax Assessment in the School Essay	129
Neža Gaberšček	
Measuring Aspects of Syntactic Complexity in Texts Written by Slovenian Schoolchildren	139
Ana Zwitter Vitez	
The Unit of Analysis in Spontaneous Speech: The Interaction of Prosody, Pragmatics and Syntax	157
Agnieszka Będkowska-Kopczyk	
The Spatial Basis for an Event of Emotional Change and Its Causal Implications in the Light of Slovenian Verbal-Nominal Constructions	177

Martin Schacherl Selected Stylistic Tendencies of Contemporary Scientific Texts – Stylistic Changes of Contemporary Czech Scientific and Theoretical Texts	189
Mojca Smolej Some Syntactic Features in the Works of Ivan Cankar	201
Mojca Schlamberger Brezar Infinitival Syntactic Structures in French and Slovenian and Their Translation	213
Alexander Rath Syntactic Placement of the Slovenian Word »pa« when Translated into German	237
Jana Crnkovič Contrastive Analysis of Slovenian and German: Word Order Based on the Contrastive Model	245
Matej Hriberšek The Work of Ladislav Hrovat in the Field of Latin and Slovenian Syntax	257
 Reviews and Reports	
Boris Kern Anna Stefan: <i>Possessive and Partitive Constructions in Polish and Slovenian</i> . Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.	271
Abstracts	275

UVODNIK

SKLADNJA SLOVENSKEGA JEZIKA

Anton Janežič je o skladnji zapisal:

Skladati se pravi posamezne dele govora tako postavljati, da drugi lahko razumejo, kar hočemo povedati. Pravila, kako se ima to goditi, nas uči pa sklada ali skladoslovje. (Janežič 1854: 95.)

Beseda sama ob sebi je mrtva in nedoločna; v zvezi z drugimi besedami šele oživi in postane znanivka naših misli in čutov. (Janežič 1876: 156.)

Če izhajamo iz Janežičeve opredelitve skladnje, lahko zapišemo, da je skladnja tisto področje, ki je prisotno prav na vseh slovničnih ravneh. Sega tako na raven fonetike, besedotvorja, oblikoslovja, leksikologije, skladnje, besediloslovja itd. Skladnja je, gledano posplošeno, slovnica sama.

V tematski številki, ki je posvečena skladnji, smo želeli zaobjeti čim več področij, na katera posega skladnja: od fonetičnega pa vse do besedilnega. Dotaknili smo se tudi pravopisne problematike, izzivov poučevanja skladnje tako v osnovni kot srednji šoli, jezikovne stilistike, kontrastivnega preučevanja skladnje, kognitivnih pristopov k analizi skladnje, možnosti izrabe jezikoslovno označenih korpusov. Nekatera področja, kot sta npr. historični vidik razvoja skladenjskih zakonitosti in dialektološki pregled predvsem besednorednih pa tudi drugih skladenjskih značilnosti, bo sicer treba v bodoče še natančneje raziskati, vsekakor pa je velika večina področij, gledano tako jezikovno ravninsko kot metodološko, vsaj posredno predstavljena.

Pričujočo številko bi lahko razdelili na 8 različnih tematskih poglavij. Prvo zaobjema 6 prispevkov. Hotimir Tivadar osmišlja osnovne besedilnofonetične parametre in fonetiko kot vedo, ki pripomore k boljši izvedbi govornjenih besedil. Saška Štumberger izpostavlja povezavo med skladnjo in besedotvorjem, ki se kaže v tem, da tako pri skladnji kot pri besedotvorju z omejenim naborom sestavin in pravil tvorimo neskončno število kombinacij. Erika Kržišnik se osredotoča na frazeološke skladenjske pretvorbe, in sicer od členskih (pretvorba tožilniškega predmeta za stavčnim zanikanjem v rodilnik) do celovitih (pasivizacija, relativizacija in nominalizacija). Dejan Gabrovšek raziskuje funkcije podrednih veznikov, ki izražajo protivnost in pojasnjevalnost, Andreja Žele pa predstavlja aktualnostnočlenitvene pojave v slovenščini. Mira Krajnc Ivič analizira klasifikacijo in tipologizacijo be-

sedilnih vrst, ki sta odvisni tako od komunikacijskega področja kot od prototipičnih znotraj- in zunajbesedilnih prvin. Drugo tematsko poglavje, pravopisno, vsebuje en prispevek. Tina Lengar Verovnik v njem izpostavlja težave s stavo vejice, po katerih so najpogosteje spraševali uporabniki Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU. Presoja tudi obravnavo v SP 2001 z vidika pravopisne diktacije, zgledov in umestitve pravil v strukturi poglavja o vejici. V tretjem poglavju je prispevek Nine Ledinek, ki opozarja na možnosti izrabe jezikoslovno označenih korpusov slovenščine za skladijsko analizo jezika. V četrtem poglavju, ki je osredotočeno na poučevanje slovenščine, so trije prispevki. Prispevek, avtorjev Tadeje Rozman, Špele Arhar Holdt, Senje Pollak in Iztoka Kosma, se ukvarja z možnostmi uporabe korpusa šolskih pisnih izdelkov Šolar za namene ugotavljanja procesov usvajanja kolokacij v slovenskem jeziku ter z morebitnimi aplikacijami na jezikovni pouk slovenščine. Prispevek Irene Velikonja Kolar predstavlja ocenjevanje skladnje v šolskem eseju na maturi, hkrati pa opozarja na nekatere težave, ki se pojavljajo pri ocenjevanju te jezikovne ravnine. Prispevek Neže Gabršček se osredotoča na merjenje določenih parametrov skladijske kompleksnosti. Peto poglavje, posvečeno spontano govorjenemu jeziku, predstavlja raziskavo avtorice Ane Zwitter Vitez, ki odpira vprašanja enote za analizo spontanega govora in obenem predlaga enoto govorjeni odstavek, opredeljen na skladijski in prozodični ravni. Šesto tematsko poglavje posega na raven kognitivnega jezikoslovja. Agnieszka Będkowska Kopczyk analizira metaforične glagolsko-samostalniške konstrukcije s predložnimi zvezami s samostalniki čustev in glagoli, ki v fizičnem prostoru izražajo gibanje. Sedmo poglavje, jezikovnostilistično, vsebuje dva prispevka. Martin Schacherl opozarja na aktualne težnje sloga sodobne češko pisane teoretične strokovne komunikacije, Mojca Smolej pa skuša osvetliti nekatere izmed vidnejših Cankarjevih skladijskih gradnikov besedilnega sveta oz. stilemov. Zadnje tematsko poglavje vsebuje članke s področja primerjave skladijskih značilnosti slovenščine z nemščino oz. francoščino. Mojca Schlamberger Brezar podaja pregled francoskih in slovenskih skladijskih struktur, ki se dopolnjujejo z nedoločnikom, in jih poskuša razložiti s kontrastivno analizo. Alexander Rath preučuje skladijski položaj prvine pa pri prevajanju v nemščino, Jana Crnkovič pa kontrastivno predstavlja posebnosti besednega reda v slovenščini in nemščini. V zadnji del smo uvrstili tudi prispevek Mateja Hriberška, ki se ukvarja z začetki obravnave latinske skladnje v slovenščini.

Vseh osem tematskih poglavij se vsebinsko dopolnjuje, obenem pa nazorno potrjuje izhodiščno tezo, da je skladnja tisto slovnično področje, ki sega prav na vse jezikoslovne ravni. Tematska številka Jezika in slovstva tako pomembno zapolnjuje marsikatero vrzel na ravni preučevanja skladijskih zakonitosti, obenem pa kot prva prinaša poskus celovitega pregleda vseh področij, ki za poglobljene raziskave nujno potrebujejo tudi skladijski pristop.

Mojca Smolej,
urednica tematske številke

POLOŽAJ SLOVENSKEGA GOVORA SKOZI PRIZMO STAVČNE FONETIKE – AKTUALIZACIJA OPISA OSNOVNIH BESEDILNOFONETIČNIH PARAMETROV

V članku smo z novimi dognanji in raziskavami dopolnili in pojasnili osnovne značilnosti slovenske stavčne fonetike. Predvsem pa osmislimo osnovne besedilnofonetične parametre in fonetiko kot vedo, ki pripomore k boljši izvedbi govorjenih besedil; kritično bomo obravnavali Toporišičeva dognanja in normativne principe slovenščine, ki so vplivali na izoblikovanje slovenskega sodobnega jezikoslovja in javnega govora.

Ključne besede: besedilna fonetika, knjižni jezik, jezikovna norma, stavčna intonacija, premor, barva glasu

1 Uvod

Če se na začetku na kratko ozremo na aktualni učni načrt za osnovne in srednje šole (Poznanovič idr. 2008, 2011), hitro ugotovimo, da je obravnave govorjenega jezika kot celote zelo malo, vse to pa se zrcali tudi v potrjenih učbenikih (gl. Tivadar 2015). Še posebej besedilnofonetični del je skoraj v celoti prepuščen osebemu občutku učitelja in tudi učenca. To je verjetno tudi posledica splošne usmeritve k t. i. naravnemu funkcioniranju jezika: »Jezik najbolj naravno funkcionira takrat, ko se njegov uporabnik ne zaveda, kaj počne. In tudi govorec funkcionira najbolj naravno takrat, kadar se ne zaveda, kaj jezik z njim počne.« (Vitez 2008: 8).¹ Premik

¹ Vitez izpostavi ostro ločitev med De Saussurejem in strukturalizmom ter njegovo idealizacijo jezika v preteklosti ter vlogo subjekta, torej posameznika in njegovim govorom ter osebnim doživljanjem jezika, ki je v ospredju danes. Pri tem je treba izpostaviti, da je De Saussure bil bolj jezikovni filozof kot fonetik, kar se pri obravnavi strukturalizma na Slovenskem pogosto pozablja, kaže pa tudi na zapostavljenost govornih analiz in fonetično-retoričnih raziskav na Slovenskem, kar se sicer v zadnjem desetletju popravlja (Tivadar 2012).

k posamezniku in realnemu gradivu je bil na prelomu tisočletja zaradi predhodne absolutne shematičnosti in uniformiranosti, pa tudi pretiranega poudarjanja knjižnosti, v slovenskem jezikoslovju nujen. Tudi aktualni šolski učni načrt je usmerjen k posamezniku in samostojnemu spoznavanju ter učenju govora. Vprašanje pa je, ali je ta usmeritev predvsem v osnovnem izobraževanju (OŠ, SŠ) res ustrezna: veliko povpraševanje po različnih retorično-pravorečnih vsebinah izven šolskega izobraževanja (Tivadar 2016) namreč kaže, da učni načrti in učbeniki ter pouk v osnovnih in srednjih šolah, še posebej slovenščine, pravorečno-govornih vsebin očitno ne podajajo dovolj obsežno, natančno, verjetno pa tudi ne primerno (pri tem je problematična predvsem nekonkretna navedba glasoslovnih vsebin, katerih obravnava se večinoma zaključuje v 1. letniku srednje šole, ko se javni, tj. zavedajoči se in analize sposobni govorec začne zares razvijati). Zaradi nujne in v javnosti pogosto celo histerizirane zavezanosti objektivnosti, ne pa k dejanskemu znanju, je nacionalno preverjanje znanja (NPZ in matura) usmerjeno v pisnost. Zato govor, to primarno jezikovno komunikacijo samo še bolj potiskata v ozadje oz. jo prepuščata osebnemu čutu učitelja in učenca (šola) in »domu«.²

2 Pravorečje – govor – in pravopis – zapis

Pogosto se izpostavlja podrejenost govornega jezika pri normiranju slovenščine (Tivadar 2003). Do neke mere je to sicer razumljivo, saj je slovenščina znana po množici narečij (Škofic Smole 2011), ki so še precej živa, čeprav se v zadnjem času zaradi migracij položaj in podoba vsaj časovno in prostorsko bližnjih narečij spreminja (Bitenc 2016), v tej smeri pa bo treba narediti še obsežnejše raziskave na več govoricah. Vendar je treba poudariti, da je npr. sosednja Hrvaška glede retorično-fonetičnih raziskav, predvsem pa zavedanja o pomenu javnega govorca na višjem nivoju, saj je znanje standardnega govora in narečna nezaznamovanost v javnosti znanstveno-strokovno dejstvo (Kišiček, Stanković, 2014: 134–135). Regionalna raznolikost in javna prisotnost narečij je sicer na Hrvaškem vsaj toliko prisotna kot na Slovenskem, če npr. izpostavimo samo zagorske *Gruntarje* z znamenitim Dudekom in dalmatinsko *Malo misto*, čemur pa sledijo tudi sodobne televizijske serije. Zaradi velike vloge zapisa pri jezikoslovnih analizah slovenskega jezika niti ni čudno, da je bila jezikoslovna znanost vse do preloma tisočletja izrazito vezana na pisni jezikovni kod oz. branje, kar se (glede na izvedene ankete maturitetne komisije pod okriljem Slavističnega društva Slovenije iz leta 2017) z izrazitim poudarjanjem literature pri pouku slovenščine udejanja še danes. Ne nazadnje tudi z esejskim in slovničnopisnim preverjanjem jezika, ki predstavlja 70 % mature (če k temu dodamo še problematičnost ocenjevanja ustnega preverjanja, ki je praviloma zelo visoko ocenjeno pri večini predmetov in se dijaki nanj manj resno

² Paradoksalno pa je hkratno usmerjanje v avtonomnost in samostojnost učitelja ter šole, ki izbirajo med različnimi gradivi in učbeniki (gl. le kratek pregled jezikovnih učbenikov v Tivadar 2015), čeprav naj bi bilo vse enotno standardizirano preko nacionalnih preverjanj znanj v osnovni in srednji šoli. Učni načrti bi morali biti bistveno bolj konkretni in podajati vsebine natančno in ne le na splošno, izvedba in učenje teh vsebin pa je potem avtonomna učiteljeva naloga.

pripravljajo, je zapostavljenost govornega dela v sodobnem šolstvu več kot očitna; o rezultatih mature gl. vsakoletna maturitetna poročila, objavljena na spletni strani www.ric.si). Ta zapostavljenost govora je posledica razvoja celotne slovenske jezikovne kulture (manj reprezentativna vloga govornega slovenščine glede na druge jezike) in sodobnih tehnologij, saj je šele v 20. stoletju s prihodom radia (in nekaj desetletij kasneje televizije) govorni jezik dobil možnost predvajanja na daljavo in tudi shranjevanja posnetkov, kar se zares razvija v 3. tisočletju s splošno digitalizacijo.

2.1 Enotnost v zapisu in raznolikost v govoru

Slovenski prostor je že od nekdaj bil usmerjen k spontanosti in vsebini, manj pa h kodificiranju govora, kar je povezano prav z veliko narečno razčlenjenostjo. Tudi Prešernova in Čopova abecedna zmaga v abecedni vojni, ko je »premagal« jezikoslovca Metelka in Kopitarja, kaže na pesniško svobodo in usmerjenost v pesem ter njene pesniške elemente. Novice so sicer potem v 2. polovici 19. stoletja postopoma uveljavile nek vseslovenski zapis z uvedbo koroško-štajerskih oblik. Govor se je v istem času oblikoval na podlagi zapisa (»govori, kot je zapisano«), vendar glede na neenotnost govora še v 20. stoletju, na kar opozarjajo mnogi strokovnjaki, lektorji za govor (Šeruga Prek-Antončič 2003), knjižna izreka in javni govor še ob prelomu tisočletja nista bila enotna. Prav tako uradnega skupnega pravorečnega priročnika ni niti danes in pravorečje še zmeraj ostaja del pravopisa. V zadnjem času pa so se zelo povečale raziskave s področja govora, ki kažejo na prebujenje v znanstvenem smislu (več v Tivadar 2012). Osnovno vprašanje, na katerega bomo morali jezikoslovci odgovoriti, je: ali je normiranje in posledično učenje govora sploh smiselno in zaželeno? Če se usmerimo v prej omenjeni naravni razvoj jezika, potem je to vprašanje odveč, saj je kodifikacija za naravni razvoj jezika nepotrebna in celo zavirajoča. In v to smer spontanosti je, kljub vsej določujočnosti in usmeritvah, zastavljen aktualni učni načrt tako za osnovne kot srednje šole (Tivadar 2015), ki otroke predvsem navaja na samoopazovanje in opazovanje svojih sošolcev, konkretnih napotkov glede artikulacije, mesta naglasa, še posebej stavčnofonetičnih prvin (npr. intonacije) pa ne podaja oz. so zelo pogoste besedne zveze »naravna melodija« ipd. Če zastavimo samo nekaj provokativnih vprašanj v razmislek in ne absolutno trditev: Kaj je naravno? Ali je to mišljeno »organsko«, tj. biološko? Ali ne bi bilo bolje potem uvesti narečij in drugih sociolektov v samo poučevanje? Ali ima opismenjevanje v slovenskem jeziku potem sploh še smisel, ali pa je tudi to omejevanje z neko normo?

3 Stavčnofonetični parametri v slovenščini

Kritični pogled na stavčnofonetične parametre je v članku ob Toporišičevem letu podal že Damjan Huber (2016), v tem članku pa bomo izpostavili genezo in smiselnost Toporišičevih opredelitev v *Slovenski slovnici* (tudi v primerjavi z

nekaterimi tujimi jeziki). Pri Toporišičevi slovnici in glasoslovju v njej moramo poudariti Toporišičevo normativno tendenco, kar se kaže tudi pri obravnavi stavčne fonetike, ki jo obravnava znotraj skladnje. Če primerjamo Toporišičevo slovnico in *Fonetiko in fonologijo* Zdene Palkové (1997: 320–341) namreč ugotovimo, da je način obravnave glasoslovja v tem pravorečnem delu češke fonetike in fonologije (9.0 Ortoepie) zelo podobno shematiziran kot Toporišičeva *Fonetika besedila v Slovenski slovnici* (1991: 437–461). In kot smo ugotavljali že v nekaterih drugih člankih (predvsem Tivadar 2012), je celotno Toporišičevo glasoslovje usmerjeno v iskanje, utemeljevanje tiste prave (naravne) govorjene slovenščine, ki bo živa, neokostenela (po Vodušku občevalni, po Toporišiču pa splošni pogovorni jezik) in ima svojo podlago v govoru Ljubljane in okolice, torej narodnem središču. Pri tem Toporišič v bistvu sledi Vodušku (Vodušek 1958, Toporišič 1991: 11–12). Toda zborni jezik je tudi po Toporišiču (1991: 11) primarno pisni. In prav s stališča normativnosti in želje po pravilih in učenju pravičnega, knjižnega, jezika moramo obravnavati *Slovensko slovnico*, ki bi morala v bistvu nositi naslov *Slovnica slovenskega knjižnega jezika*,³ oblikovano na osnovi učbenikov *Slovenski knjižni jezik 1–4*.⁴

3.1 Pisna podlaga Toporišičeve besedilne fonetike

Slovenski jezik je bil torej zaradi svoje usmerjenosti h knjižnemu načeloma usmerjen v raziskave pisnega jezika (Tivadar 2012), in zato so tudi besedilnofonetične prvine bile raziskovane, če smo malo strožji, kot neke vrste preslikava pisnega jezika:

Predvsem brana besedila se pojavljajo tudi v *Slovenski slovnici* (1976–2000), kar je glede na omejeno možnost pridobivanja posnetkov (in govorcev) v 70-ih letih 20. stoletja do neke mere razumljivo, manj pa je razumljiva izbira npr. samo literarnih del (torej *posnetek pisnega jezika*) za analizo stavčnofonetičnih značilnosti besedila (Toporišič 2000: 533–551). (Tivadar 2008: 127; prim. tudi Huber 2016.)

3.2 Besedilnofonetični parametri po Toporišiču

Besedilnofonetične parametre lahko opredelimo z ločili (premori in intonacija – »ob vejici gremo načeloma z glasom gor, ob piki pa navzdol«, pri čemer ločilo ne pomeni nujno tudi premora oz. posebnega tonskega poteka; Toporišič 1965: 77) oz. dodatno označimo s puščicami (padajoča oz. rastoča polkadenca, antikadenca, kadenca), prav tako lahko vizualno poudarimo glasnejše, tj. poudarjene besede, npr.

³ Če stopimo še korak naprej, lahko dodatno izpostavimo tudi pisnost knjižnega jezika, kateremu je večji del slovenskega jezikoslovja raziskovalno zavezan še danes. Odsotnost zavedanja pomena in fonetično-fonoloških značilnosti govornega jezika pa pogosto vodi tudi v bolj subjektivno raziskovanje in dojezanje slovenščine.

⁴ Tovrstna tendenca enačenja pravičnega oz. »pravega« knjižnega jezika, utemeljenega na osnovi govorcev osrednje Slovenije (tj. v bistvu Toporišičev splošni pogovorni jezik), s slovenščino se v veliki meri predvsem v mednarodnem prostoru pojavlja tudi v sodobnosti (gl. Jurgec 2011).

z velikimi črkami – NAšo barako je zamedlo; ali pa razprto – *Naša Marjeta* ...).⁵ Ostale parametre moramo predstaviti opisno: počasen govor (hitrost), žameten glas (barva glasu – timbre, hrv. timbar), govori z visokim, »mladim« oz. otroškim glasom (visok register).

Toporišič je prvi začel razpravljati o stavčni fonetiki kot samostojnem delu opisa slovenskega jezika (poglavje *Fonetika besedila*, 1991: 439–461, v kasnejši izdaji pa *Besedilna fonetika*, 2000: 533–554); omembe predvsem poudarkov in intonacije na drugih mestih in sicer pa so bile bolj ali manj sporadične v funkciji smiselnosti branja pisnega besedila za fonetične analize (gl. Huber 2016). Čeprav je Toporišič, kot smo že zgoraj zapisali, stavčno fonetiko in slovnico nasploh utemeljeval na osnovi zapisanih besedil, moramo poudariti njegovo zavedanje temeljna raziskovanja in opisovanja govorjenega jezika. Slovenski slovnicihni strukturalni opis se namreč začne s poglavjem *Glasoslovje* (Toporišič 1976–), kar je posledica klasične strukturalistične zgradbe jezika od Trubeckojza in Jakobsona naprej, ki se začne z glasom oz. razmerjem med glasom in črko ter fonemom. In prav razmerje do pisnega jezika je Toporišič izpostavil že v *Slovenskem knjižnem jeziku 1* (SKJ 1), kjer v uvodu izpostavi govor, predvsem pa pravopis: »Slovenski knjižni jezik /tudi naslov knjige/ te bo doobra naučil našo besedo tudi pravilno pisati (pravopis) /.../« (1965: 5). Normi, predvsem pisni, posveti potem prva poglavja v tej knjigi (SKJ 1), pri 5. poglavju *Sintaksa stavka* pa npr. ne govori o stavčni fonetiki, ampak samo o stavčni strukturi, torej o pisnem jeziku. Toda že v poglavju pri ločilih sicer znotraj 6. poglavja *Pravopis* izpostavi neenakost pisnega in govorjenega jezika, ko poudari, da ni vsak premor ločilo in ni vsako ločilo premor, doda pa tudi dodatne vaje za ugotavljanje premorov oz. tonskih potekov (Toporišič 1965: 77–78). V 7. poglavju *Glasoslovje* stavčni fonetiki nameni samo krajše podpoglavje o stavčnem naglasu ali poudarku, ki je »velikega pomena za lepo in pravilno govorjenje« (Toporišič 1965: 142). Izpostavi možnost poudarjanja npr. nenaglašanih samoglasnikov, predvsem pa poudarek premakne na področje stavčne fonetike, kar je zelo pomembno za razvoj terminologije. Naglas opredeljuje kot del besede, kar dosledno uporabi pri oblikoslovnih poglavjih tako v knjigah *Slovenski knjižni jezik 1–4*, kot tudi v *Slovenski slovnici* (1976–), kjer posebno pozornost namenja tonemskemu naglasu. Razmerje med naglasom in poudarkom je bilo pri Toporišiču bistveno, kar najbolje izpostavi Toporišičeva ponazoritev poudarjene izgovarjave stavka *Naša Marjeta pojde na izlet*:

Naša in pojde imata pri mirnem pripovedovanju v primeri z *Marjeta* in *na izlet* oslabljen naglas. Stavčnega poudarka tu /pri mirnem pripovedovanju/ ni, težišče tega stavka je v njegovem drugem delu: gotovo se je govorilo, da Marjeta pojde in nekdo je rekel, da *na izlet* /členitev po aktualnosti/. Ko bi hoteli katero od besed povzdigniti nad druge – poudariti ali stavčno naglasiti – bi si tako močno naglašena beseda pridobila najpomembnejši naglasni položaj v celem stavku. Če bi kdo poudaril *Naša Marjeta pojde na izlet*, bi s tem povedal, da ne čigava druga /.../. (Toporišič 1965: 142.)

⁵ V slovnici še doda polkrepko in oznako z velikimi črkami (Toporišič 1991: 448).

Iz zapisanega je mogoče jasno razbrati, da Toporišič že leta 1965 ločuje med poudarkom (v stavku oz. besedilu) in naglasom (v besedi), kar je terminološko ustaljeno še danes.

Toporišič v *Slovenskem knjižnem jeziku 4* (1979: 189) potem natančneje loči parametre stavčne fonetike, in sicer na:

1. strnjenost oz. razčlenjenost slušnega gradiva (stavčna členitev ali segmentacija s premori),
2. njegova jakostna izoblikovanost (stavčno poudarjanje),
3. tonska podoba (stavčna intonacija) in
4. njena tonska višina (register) ter
5. trajanje različnih slušnih enot (hitrost ali trajanje).

Pri tem Toporišič izpusti bolj parafonetični in zelo individualizirani besedilnodonetični parameter – barvo glasu, ki pa jo navaja v *Slovenski slovnici* (1991: 438, tipična obarvanost glasovja, leta 2000: 534, pa še doda termin *barva*).

Toporišič pri vsakem izmed teh parametrov izpostavlja posamezna področja in priznava možnost mnogostranske obravnave. Segmentacijo na primer razume tako kot členjenje s premori kot različnost tonških potekov, pa tudi zmožnost ustreznega prilagajanja hitrosti in jakosti posameznih delov sporočila (1979: 189). Nato se pri razlagi pri tem parametru omeji na členitev s premori, tj. segmentacijo v ožjem smislu, kar nadgradi v *Slovenski slovnici* (1976–), kjer v posameznih podpoglavjih predstavi samo ožji smisel stavčnofonetičnih parametrov (1991: 438–461) – npr. segmentacija se v *Slovnici* izrazito veže na premore. V *Slovenski slovnici* so analizirana brana besedila (še posebej za členitev s premori in intonacijo), in sicer Cankarjeva črtica *Ob grahu*, kar je bralo več (7) izgovarjalcev oz. bralcev,⁶ opravljena je bila tudi akustična analiza (1991: 439–461, 2000: 533–554).

3.2.1 Členitev s premori

Toporišič je v slovensko jezikoslovje uvedel termin premor, ki ga je prvič obravnaval v *Slovenskem knjižnem jeziku 1* (1965), kjer pri ločilih poudari, da »vseh premorov, ki jih delamo v govoru, v zapisu ne označujemo z ločili. Večkrat uporabljamo ločila tudi na mestih, kjer v govoru ni nikakršnega premora ali tipičnega poteka tona, sploh nikakršne členitve« (1965: 77).

⁶ Natančne opredelitve govorcev Toporišič na žalost ne navede, glede na njegovo usmeritev in težnjo po kakovostnih posnetkih za analizo, kar je tudi sam izpostavljal, lahko predvidevamo, da so brali knjižnojezikovno izobraženi govorniki pod Toporišičevim nadzorstvom.

V nadaljevanju v skladu s pedagoškim namenom tega učbenika navede najprej primere ločil, ki se ujemajo s premori (ali tipičnim tonskim potekom): »Kar je dobro, se samo hvali. – Tone je prinesel iz trgovine vsega: moke, sladkorja, olja, 10 kg čokolade, nekaj ruskega čaja – celo na papriko ni pozabil.« (1965: 77.)

V *Slovenskem knjižnem jeziku 4* (1979) besedilno fonetiko obravnava na preprostih in zelo sistemskih primerih; premore ponazarja na zelo knjižnih primerih: *Naše krvodajalstvo // se je v létih po osvoboditvi // močno razmahnilo*. Členitev s premori, ki jo Toporišič v osnovi, kot pravi »na splošno«, veže na ločila (piko, klicaj, vprašaj, podpičje, dvopičje, tri pike, pomišljaj, »pa tudi vejico«), v tem primeru razlaga tudi kot členitev »iz ritmičnih razlogov, da je izgovorjeno lažje in preglednejše«, priznava pa, da je »/v/ hitrem govoru /.../ mogoče zatreti vse premore«. To pa naj bi bilo vezano predvsem na čustveno prizadetost zlasti pri igralcih, »sem ter tja pa tudi v drugih okoliščinah« (vse Toporišič 1979: 190). Tukaj je izrazita usmeritev obravnave premorov kot glasoslovno stilističnih elementov, pri čemer dopušča različne možnosti glede na besedilno vrsto. Ob tem doda normativno jasno in zelo pomembno navodilo, da je »/l/epa odlika govorne besede /.../ njena jasna razčlenjenost s premori« (1979: 191).

V *Slovenski slovnici* Toporišič bolj analitično in s konkretnimi podatki na osnovi »strnjenosti oz. razčlenjenosti besedila s premori« določi tipična mesta in tudi dolžine premorov (1991: 438–445), in sicer:⁷ 1. konec vprašalne povedi – 800–860 milisekund (Toporišič meri v stotinkah sekunde), kar je zelo dolg premor glede na povprečno trajanje samoglasnikov kot najdaljših segmentnih enot (prim. podatke za trajanje nepoudarjenih naglašanih samoglasnikov v Tivadar 2010; od 130 ms za naglašeni /a/ in do okrog 50 ms za naglašeni polglasnik;), 2. konec pripovedne povedi – 700 milisekund, 3. konec vzklične povedi, konec avtorskega napovednega stavka pred dobesednim navedkom in konec povedi, ki bi se lahko nadaljevala – 580–640 milisekund, 4. konec daljšega dela zložene povedi; konec vprašalnega stavka v premem govoru istega govorečega – 470–530 milisekund; 5. meja vrinjenega stavka – 420 milisekund; 6. premor ob menjavanju skladijskega vzorca; konec vzklične povedi v besedilu iste osebe; premor pred *zato*, pred pristavkom – 230–350 milisekund; 7. premor med sestavinami stavčnega priredja (razen pred veznikom *in, ter*); premor pred podrednim stavkom (vezniki *tako da, zato da*); premor za zamolkom – 180–240 milisekund; 8. premor pred *in, ter* – 120 milisekund; 9. premor pred navadnim podrednim veznikom, za podrednim stavkom; premor v leksikaliziranih prirednih zvezah (npr. *sem pa tja*) – 30–70 milisekund.

Toporišič opozarja tudi na odsotnost členjenja s premori zaradi ritmičnosti pri svojem analiziranem gradivu, saj naj bi ritmičnost pisatelj že sam označil s

⁷ Kategorije navajamo v celoti, saj kažejo na shematičnost Toporišičeve analize premorov in vezanost na pisno predlogo; poudarja, da »kjer v normalnem govoru delamo premore, v pisavi stavimo ločila« (Toporišič 1991: 444). Toporišič meri premore v stotinkah sekunde, kar je posledica slabših merskih naprav ter neračunalniške analize v Toporišičevem času. Premori pa so glede na trajanje samoglasnikov v sodobnem jeziku zelo dolgi, kar je posledica igralske interpretacije branih besedil.

posebno interpunkcijo, torej ločili (Toporišič 1991: 443). Poleg izpostavljene izrazite navezave na pisno predlogo Toporišič retorično opisuje posamezne govorne situacije in besedilne tipe, ki vplivajo na govorno interpretacijo. Pri tem se ozre tudi na nepripravljeno govorjenje, kjer se »premori delajo tudi na mestih, ko ne vemo več naprej ali ko začeti stavek /vsebinsko/ preokrenemo v drugo smer ipd. (prim. posnete primere 20, 51, 52)«, kar je pri teh treh primerih označeno z ločili, in sicer s pomišljajem, tropičjem in vejico. Toporišič predvideva več premorov pri razburjenosti in netekočem branju, »čisto posebni pa so premori pri jecljanju« (vse Toporišič 1991: 443).

V Toporišičevi slovnici je znanstvena obravnava izrazito vezana na idealne, vnaprej predvidene strukture in govorne situacije, ki pa jih je predvsem sistematično popisoval ter shematiziral od Slovenskega knjižnega jezika 1 do Slovenske slovnice.

Huber zato dvomi in s sodobnimi raziskavami zavrača naslednjo Toporišičevo trditev (2016: 30): »Tudi v slovesnem govoru se dela več premorov kakor običajno, tako rekoč vsako naglašeno besedo lahko osamimo s premori. Sicer delamo radi premor [*npr. pri napovedovanju*; ta del je pri Huberju izpuščen] pred tistim delom povedi, ki ga hočemo posebej poudariti [*to v pisavi dostikrat nakažemo s pomišljajem*; tudi ta del je pri Huberju izpuščen]« (SS 1976: 443, SS 2000: 538⁸), kar pa se v novejših raziskavah (spontanega) govora ni potrdilo (Huber 2013: 427–432). Vendar ti Toporišičevi primeri oz. bolje rečeno napotki (klasični, bolj gledališko-napovedovalski), ki jih v monografiji *Toporišičeva obdobja* problematizira Huber, in nebrane medijske kontaktne oddaje, ki so danes najbolj raziskovane, tako vsebinsko kot funkcionalno niso primerljivi. Namen sodobnih medijskih besedil je pritegnitev gledalcev tudi s hitrostjo in poudarki ter predvsem glasnostjo. Huber v oklepaju jasno izpostavi, da gre v njegovem primeru za spontani govor, za razliko od Toporišičevih branih besedil. Toda vseeno ne moremo delati zaključkov, da v sodobnem govoru ne naredimo premora, preden bi želeli nekaj izpostaviti, kar je pred več kot 40 leti trdil Toporišič. Še posebej pri klasičnem napovedovanju npr. nagrajencev je tudi danes načeloma prisoten premor v funkciji poudarka imena in priimka nagrajenega (prim. vsakoletno podelitev Borštnikovih ali Prešernovih nagrad). Pomembne stvari sicer ni več obvezno zamejiti s premorom na televiziji, kar pravilno trdi Huber. Toda to ne pomeni, da odsotnost teh poudarjalnih premorov pripomore h kakovostni komunikaciji, tako med gosti kot gledalci, in večjemu razumevanju povedanega. Nerazčlenjenost besedila s premori po vsej verjetnosti celo otežuje razumljivost televizijskih besedil, kar se »rešuje« s podnapisi ob sliki govorca (o slepih in slabovidnih ter njihovem spremljanju govornih medijev bo treba razmišljati v prihodnje). V zagovor Toporišiču moramo izpostaviti, da je poudaril slovesni govor in (v oklepaju) npr. pri napovedovanju. Vendar pa je v delu,

⁸ Pri tem moramo izpostaviti, da je Toporišič v novi izdaji 2000 besedne zveze v *slovesnem govoru* in *pri napovedovanju* pisal razširjeno, ker se premori v poudarjalni vlogi dejansko pojavljajo v teh besedilnih tipih.

ko je razpravljajal o nepripravljenem govorjenju (1991: 443, 2000: 538), preskočil na izrazito pripravljen in slovesen govor, kar oteži razumevanje razlage premorov v *Slovenski slovnici*.⁹

Premori, v predhodni slovnici je uporabljen termin »odmori« (Kolarič-Bajec-Rupel 1964: 44),¹⁰ so sicer v normativnem, obligatornem smislu povezani z zapletenejšimi besedili, tudi slovesnostjo, in Toporišiču lahko pri obravnavi premorov očitamo samo preozko obravnavo na branih besedilih in slabšo sledljivost besedil ter govorcev. Toda to je bil čas, ko se je slovenski govor v javnosti šele zares utrjeval in je bil vezan predvsem na šolo in gledališče, kar je pomenilo tudi bolj lektorski pristop h govoru (Tivadar-Vrtačnik 2013). Današnji medijski prostor pa je podrejen predvsem hitrosti (Tivadar 2017) in slikovnemu, tj. tudi (pod/nad)pisnemu, sporočanju (Tivadar 2016), zato je premorov čedalje manj. Ali to pomeni tudi kakovostno razumevanje besedil, pa je raziskovalno vprašanje oz. hipoteza, ki jo bomo morali potrditi oz. zavrniti v prihodnosti.

3.2.2 Poudarek – razmerje med besedo in stavkom oz. besedilom

V poudarjanju (oz. logičnem naglaševanju sploh) se dela veliko napak, celo na odru in pred mikrofonom; zato ni vse zlato, kar dobimo od tam. Kdor za jakostno razčlenjevanje nima naravnega čuta, si ga lahko pridobi le s pravili, kot smo jih obravnavali tu; kdor ta čut ima, si ga s temi pravili uspešno utrjuje. (Toporišič 1991: 449.)

Poudarek (v češkem jezikoslovju je v rabi termin stavčni naglas, Palková 1997: 39, 157, 164–168) je bil v preteklosti problematičen predvsem s terminološkega vidika, saj je bil pred Toporišičevim glasoslovjem opredeljen v artikulacijsko-akustičnem in ne funkcijskem smislu. Pred tem je znana tudi delitev na besedni poudarek (naglas) in smiselni poudarek ter melodijo – poleg tega, da »se zven okrepi«, se »po navadi tudi zviša«: »Poudarjanje uravnava prepona. Kadar je treba v govoru kaj poudariti, tedaj prepona močneje požene zrak iz pljuč /.../« (Kolarič-Bajec-Rupel 1964: 27). Naglasa oz. »besednega poudarka« načeloma naj ne bi označevali, samo v izjemnih primerih pri besedah, kjer bi lahko prišlo do nerazumljivosti in težjega branja (Kolarič-Bajec-Rupel 1964: 43–44). Ta terminološka opredelitev – besedni in smiselni poudarek z melodijo – je veljala vse do SP 1962, kjer so naglašeni samoglasniki dosledno

⁹ Čeprav smo Toporišičevo slovnico v bistvu opredelili kot shematično, pravzaprav pedagoško-normativno slovnico, moramo izpostaviti, da gre za izrazito zapleteno in s (pogosto celo na novo uvedenimi) termini prepleteno besedilo, ki ga lahko razume jezikoslovno izobražen bralec, pa še ta s pomočjo *Enciklopedije slovenskega jezika* (1992).

¹⁰ V novejšem času se pojavlja tudi v jezikoslovju izraz *pavza* za premor (Huber 2013). Na osnovi rabe, ki je zapisana v slovenskih kodifikacijskih priročnikih (gl. <www.fran.si>), ugotovimo, da je pavza vezana predvsem na glasbo (muz. oz. glasb. pavza celinka, gl. SSKJ in SP 2001), gledališče (dramaturška pavza – *Slovenski gledališki slovar*) oz. na praktično pogovorne primere, ki imajo sopomenko v besedi odmor (podaljšati pavzo – *odmor*). Zaradi natančnosti in tudi terminološke slovenistične jezikoslovne tradicije bi bilo smiselno dosledno uporabljati termin premor, saj omenjeni slovarji tudi navajajo slovensko ustreznico premor, je pa ne zapovedujejo. Pleteršnikov slovar omenja sopomenki prenehljaj in oddih ob nemški izvorni besedi die Pause (več na <www.fran.si>).

poimenovani kot poudarjeni, nenaglašeni pa kot nepoudarjeni (SP 1962: 14–19).¹¹ Sicer moramo izpostaviti, da je že Breznik-Ramovšev pravopis imel uveljavljene izraze naglasna znamenja, naglašenost in naglašeni zlogi (Breznik-Ramovš 1938: 23–24). Terminološko zmedo potem razreši Toporišič, ki upošteva in natančno opisuje tvorbo glasov (v SKJ 1 še ne govori o fonemih, ampak o glasovih; Toporišič 1965: 113) in že v SKJ 1 dosledno uporablja izraz naglašeni samoglasniki, naglašeni i, nenaglašeni samoglasniki, kratki naglašeni samoglasniki ipd. Tudi pri obravnavi oblikoslovnih kategorij je pri vsaki sklanjatvi posebno podpoglavje namenjeno tudi naglasu (Toporišič 1965: 111–195). V podpoglavju *Naglaševanje v besedi in stavku* (Toporišič 1965: 139–142) pa jasno terminološko razloči besedni naglas od stavčnega naglasa – naglas razloži kot »poudarjen del glasovnega gradiva«, naglašen pa pomeni »jasneje, razločneje izgovorjen v primeri s čim drugim«. Naglašene samoglasnike od nenaglašenih loči »jačina, moč glasovnega gradiva«. Pri besednem naglasu potem natančno loči ekspiratorni ali jačinski in intonacijski ali tonemski način naglaševanja. Posebej opredeli tudi klitike, ki jih postavi v stavek, s čimer začne razlago stavčnega naglasa ali poudarka, ki ga ponazori na konkretnih primerih, ko poudarjene besede piše razprto, npr. Naša Marjeta pojde »*na izlet*, potem ne v *šolo*« (1965: 142).

To terminološko razlikovanje je Toporišič prenesel tudi v svojo slovnico (1976–), kjer poudarek opredeli kot jakostno izrazitost besed, najprej pa spet izpostavi naslonke (1991: 445). Jakostno izrazitost loči na 4 stopnje (1991: 446–449): 1. nenaglašenost (načeloma naslonke oz. klitike), 2. oslABLJENO naglašenost, 3. neoslABLJENO ali normalno naglašenost, 4. poudarjeno naglašenost (poudarjenost).

Za ponazoritev Toporišič uporabi poknjizen verz iz pesmi Mateja Bora *Našo barako zamelo je* (*Pesmi partizanov*, Ljubljana, 1974), in sicer: *Našo barako je zamedlo*. Ponazoritveno sicer zanimiv primer, ki pa je umeten in poknjizen, kar nam o živem jeziku ne pove kaj dosti. Zato so sodobne raziskave nujne (Huber 2016), morale pa bodo upoštevati Toporišičevo shematsko obravnavo besedilne fonetike. Toporišič se je tudi zavedal vezanosti poudarka na sobesedilo, kar sicer lahko ustvarimo tudi s posebnim besednim redom. Zagovarja pa jakostno poudarjanje in natančno označevanje, da bi govorniki ne delali napak (1991: 449), kar spet dokazuje normativno oz. knjižno tendenco Toporišičeve slovnice.

Poudarek je kot vse fonetične prvine vezan na govor, pri besedilni fonetiki pa še posebej na sobesedilo in govorni položaj, zato poudarek ni le beseda, izgovorjena z večjo izdišno močjo, ampak je vezana na tonski potek oz. melodijo in tudi premore. Toporišič pa ne izpostavlja glasnosti in poudarjanja celotnega besedila, torej tipično

¹¹ Avtorji slovnice so tudi člani uredniškega odbora pravopisa iz leta 1962.

jakost in poudarjenost celotnih besedil oz. večjega dela besedil, kot je npr. prisotna pri športnih komentarjih.¹²

3.2.3 Ritem govora oz. jezika in hitrost govora

V jezikoslovnem smislu se na Slovenskem o terminu ritem in njegovem pomenu ne govori oz. se ga povezuje samo z umetniškim jezikom (Toporišič 1992: 256–257).¹³ Ritem, ki je enakomerno ponavljanje določenega dejanja, lahko povežemo z enakomernim bitjem srca in enakomernim dihanjem, kar je osnova človeškega življenja in bivanja. Glede na ontološko vsebino govora, ki človeka določa, moramo torej tudi v tem osnovnem človekovem delovanju – govoru – upoštevati ritem. Ritem v povezavi z glasbo oz. plesom in z dodatnim terminom takt nam ponuja aktualni opis v SSKJ in tudi v dopolnjenem SSKJ² (ritem sambe, polke, valčka ...). Toporišič ritma kot posebnega besedilnofonetičnega parametra ne omenja, omenja le ritmičnost, na katero naj bi pisatelj vplival z interpunkcijo (Toporišič 1991: 443). Glede na to, da je Toporišič pri stavčnofonetični analizi v slovnici obravnaval literarno besedilo, je pravzaprav nerazumljivo, da ni posebej izpostavil termina ritem, še posebej v povezavi s hitrostjo. Ritem je poleg urejenega menjavanja naglašanih in nenaglašanih zlogov (metruma) v poeziji tesno povezan prav s hitrostjo, kar zasledimo tako pri opisih glasbe (muz.) kot pri opisu življenja tudi v splošni jezikovni rabi (gl. geslo ritem v SSKJ na <www.fran.si>: »deklamacija je prešla v hitrejši ritem« in še bolj pri dodatni razlagi 1. pomena, »hitrost poteka, dogajanja česa: ritem dela, rasti, razvoja / živahen južnjaški ritem mesta«).

Češka fonetičarka Zdena Palková analizira ritem govora v smislu metrične strukture, seveda tudi, ne pa samo, v povezavi s poezijo (1997: 285–287). Ritem opredeljuje kot periodičnost, ponavljanje določenih shem; pri poslušalcu vtis ponavljanja in podobnosti povzročajo predvsem zvočne (trajanje, dinamične/jakostne in intonacijske spremembe, razporeditev glasov ipd.), pa tudi jezikovne prvine (ponavljanje enakih slovničnih struktur ipd.). Kot najmanjšo zvočno enoto ritma opredeli naglasni takt, ki je sestavljen iz naglašene in/ali nenaglašene zloga, seveda pa imajo jeziki različen ritmični princip. Češčino Palková opredeljuje kot jezik, ki ima zložni ritmični princip, pri katerem je za občutek podobnosti bistveno število zlogov v enoti, tj. taktu. Palková tudi loči med naglasnim taktom v jezikoslovnem smislu in

¹² Razlika med »normalno« jakostjo (predvsem branega) besedila in bistveno glasnejšim govorom komentatorjev pri športnih prenosih, ki je povezana tudi z višjo intonacijo, je najboljše slišna na zgoščenki *Kapo dol!* (povezovalec Aleš Smrekar), kjer so zbrani komentarji in izjave novinarjev ter drugih govorcev ob uvrstitvi nogometne reprezentance na svetovno prvenstvo 2002 (Radio Slovenija 2002). Komentatorji so še posebej ob zadetkih bistveno dvignili glas in povečali jakost, pogosto pa je prisotna tudi hripavost (barva glasu) kot posledica pretirane obremenitve glasilk. Tako pretiravanje v fonetičnem smislu (visoka in načeloma rastoča intonacija in glasno govorjenje voditeljev) je posledica sodobnega načina medijskega izražanja, kjer je bistvena prepoznavnost, torej kri in solze, ne pa toliko vsebina, informacija, pa čeprav so to informativne oddaje (več tudi v Tivadar 2016).

¹³ Pri tem moramo izpostaviti Pirjevčeve opredelitve ritma tudi v (Cankarjevi) prozi (Pirjavec 1964: 255–284).

(metrično) stopico v verzološkem smislu (1997: 286), česar v slovenskem jezikoslovju (in tudi literaturi) načeloma (še) ne poznamo.¹⁴ V *Enciklopediji slovenskega jezika* Toporišič pravi, da je ritem »po določenem načrtu (t. i. metričnem vzorcu) razporejeno menjavanje dveh znakov, večinoma naglašanih zlogov z nenaglašeni v stopicah iste vrstice, v širšem smislu pa tudi skladanje večjih enot v obsežnejših povedih proznega besedila« (geslo ritem v *Enciklopediji slovenskega jezika*, 1992: 256).

Ritem govora kot posebno podpoglavje opredeljuje v svoji diplomski nalogi Natalija Sinkovič, ki navaja več avtorjev (Zidar 1996: 162, Marc in Torkar Papež 2006: 37), ki pa ritma govora ne analizirajo natančno, ampak le kot stilistično posebnost oz. čustveno pogojeno členjenost govora (sekanje v čustveno razburjenem stanju in dolgo, mirno, vezano govorjenje v umirjenem stanju; Zidar 1996: 162). Omenjen pa je tudi logopedski vidik, ki ritem govora opredeljuje s stališča lažje artikulacije,¹⁵ saj je zaradi govorne gospodarnosti priporočljivo med poudarjene vrtniti nepoudarjene zloge, »s čimer nastane ritem v govoru« (Omerza 1970: 119). Natalija Sinkovič (2010: 18–19) kot dolgoletna radijska napovedovalka, novinarka in učiteljica govora ritem govora izpostavlja kot nujni del govora v normativnem smislu – zavezanost kakovostnemu vnaprej pripravljenemu govoru. In predvsem za napovedovalski govor, ki je značilen po barvi glasu in načeloma mora biti prijeten, radiofonski, velja, da ima tudi značilen ritem; pri radijskem govoru bi lahko govorili o posebnem ritmu, t. i. proznem ritmu.

V sodobnih medijskih analizah je vprašanje ritmičnosti tesno vezano predvsem s terminom hitrost govora v makroprozodičnih analizah (Scuteri 2017). Ritem kot enega osnovnih stavčnofonetičnih kriterijev je zato treba izpostaviti kot poseben parameter¹⁶ in vključiti v raziskovanje stavčne fonetike predvsem pri obravnavi hitrosti (Tivadar 2017) in poudarka (Huber 2016).

Hitrost govora je v Toporišičevi slovnici načeloma opredeljena le s stališča normalnosti, (pre)hitrosti in (pre)počasnosti, kar je v skladu z normativno strukturalnim opisom v 2. polovici 20. stoletja, ko se je slovenski jezik, še posebej knjižni, šele moral utrjevati. Konkretnih meritev hitrosti v *Slovenski slovnici* (1976–) sploh ni bilo, šele kasneje se je potem začelo govoriti tudi o kvantitativnem merjenju hitrosti v zl/s (tudi besed/min; Huber 2013, Tivadar 2009, 2017, Žavbi 2013, Sinkovič 2010). Razlog za nekonkretno in neštevilčno merjeno raziskovanje hitrosti je precejšnja

¹⁴ Zakaj Toporišič ni izpostavil ritma v odnosu do metruma? Odgovor, ki je verjetno najbližje resnici, je Toporišičeva usmeritev v jezikoslovje in ostra delitev med jezikom in literaturo kot zelo ločenima raziskovalnima področjema, kar se je vzpostavljalo še posebej z univerzitetnim študijem slovenistike in je aktualno še danes (pregled študijskih programov 2 največjih slovenskih slovenistik ponudi jasen odgovor, več gl. <www.slov.si> in <http://www.ff.um.si/static/predstavitev/content/03_filozofska/05_oddelki/09_sljez_knj_program.html>; dostop 19. 6. 2018).

¹⁵ Pri tem moramo poudariti, da je na logopedsko-foniatričnem področju termin ritem zelo uveljavljen, saj so poseben tip govornih motenj motnje govornega ritma, najbolj znana je jecljanje, ang. *stuttering* (Hočevar-Boltežar 2010: 183–182, Omerza 1970).

¹⁶ Ritem kot termin vključuje glasnost (jakostno izrazite zloge, pa tudi dele govora), hitrost in poudarek (smiselno poudarjanje besed, ki je načeloma vezano na naglašene besede, izjemoma pa tudi na nenaglašene besede: Poglej NA mizo in NE POD mizo.), ki se seveda medsebojno dopolnjujejo, izmenjujejo ter tako ustvarjajo ritem.

individualna pogojenost in nenadzorovanje hitrosti govora – vsak govorec naj bi govoril s sebi lastno hitrostjo govora, zaradi razumljivosti načeloma ne prehitro (več v Tivadar 2017). Hitrost medijskega govora je sicer po posameznih medijskih hišah (najpomembnejši standardizator je nacionalni radio s svojo 90-letno zgodovino in več kot 50-letno tradicijo učenja govorjene izreke, začetnica Ana Mlakar) standardizirana in umerjena med 5 in 6 zl/s (Tivadar 2009). Za slovenski medijski in tudi širši javni prostor je značilen sorazmerno umirjen govor med 4,5 in 6,5 zl/s, prav tako je načeloma pravorečno zapovedan tekoč govor brez pretiranih mašil (Šeruga Prek-Antončič 2003, Dolgan 1996).¹⁷ Fluentnost (tekočnost govora) in standardizirani hitrosti govora (Hg oz. Rs, »speech rate«) ter artikulacije (Ha oz. Ra, »articulation rate«),¹⁸ ki sta v medijskih besedil pogosto enaki (Tivadar 2017)), pa so v slovenskem javnem prostoru priporočljive, v sodobnih medijih celo zapovedane.¹⁹

3.2.4 Stavčna intonacija in melodija govora

Kot je razvidno iz aktualnih jeziko(slov)nih opisov v priročnikih (poleg slovarjev, SP 2001, SSKJ in SSKJ2, *Gledališki terminološki slovar*, dostopnih na Franu, še Toporišičeva *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992: 61, 103)), je melodija govora načeloma navedena kot zastarela sopomenka intonacije. Z izrazom melodija Bajec-Kolarič-Rupel (1964: 30–31) izražajo spremembo tona in jo tesno povezujejo z intonacijo. Opozorijo, da ta melodični del še ni bil natančno raziskan, poenostavljeno pa razložijo, »da ob nezaključeni misli ostane glas v višini, npr. ob odmorih sredi stavka pa tudi pri vprašanjih, ki nimajo druge vprašalnice; ob zaključeni misli pa z glasom pademo, npr. ob koncu povednega stavka« (Bajec-Kolarič-Rupel 1964: 31). Toporišič to nadgradi s sodobnejšo terminologijo in sistematično razčlenjenimi posameznimi deli intonacije, ki jih ponazori s kratkimi stavki (poleg že omenjenega »Našo barako je zamedlo« še »Janez je odšel«, »Včeraj zvečer je deževalo«, »Rekla je s spremenjenim, globljim glasom«; nabor stavkov potem razširi pri obravnavi polkadence s 1. odstavkom Cankarjeve črtice *Ob grahu* in pri tipološki razvrstitvi intonacij (2000: 551–552).

Vrste intonacij lahko delimo na 4 dele (več primerov in širša razlaga v Tivadar 2007: 528–529):

končna intonacija

- padajoča/kadencia ↓ (pripovedne povedi in dopolnjevalna oz. t. i. K/Č vprašanja)
- rastoča/antikadencia ↑ (odločevalne vprašalne povedi, vprašalnica Ali oz. A)

¹⁷ Seveda pa je realizacija v medijih različna in lahko zasledimo tudi hitrejše govorce (Tivadar 2017), pa tudi take z več tihimi in predvsem polnimi premori (Huber 2017).

¹⁸ Hitrost izgovora oz. artikulacije je merjena v zl/s, pa tudi v besedah na minuto in je izrazito vezana na posameznega govorca, ne vključuje pa premorov v samem govoru. Celotno besedilo s premori vred namreč opredeljuje hitrost govora, ki je manjša od hitrosti artikulacije, če je premorov več in so daljši (pri televizijskih voditeljih in novinarjih je premorov sorazmerno malo oz. so zapolnjeni s posnetki drugih govorcev (več v Tivadar 2017)).

¹⁹ Prim. vodenje *Odmevov*, 11. 10. 2017, <<http://4d.rtvsllo.si/arhiv/odmevi/174496093>>.

nekončna intonacija

- rastoča polkadenca k (vsak premor, ko se poved še nadaljuje, pogosto v pisavi zaznamovano z vejico ali pomišljajem)
- padajoča polkadenca ∨

Primer:

Gostja: Natákar, ∨ račun, prósim. ↓

Natakar: Izvolite račun. ↓ Vam je bilá pečénka všéc? ↑

Gostja: Já, ∨ odlična je bilá. ↓

Češko jezikoslovje loči med intonacijo in melodijo govora. Termin intonacija pomeni kompleksno kakovost (značilnost) zvoka, ki zajema predvsem ton in poudarek, medtem ko termin melodija (govora) zaznamuje samo tonski potek, tj. »potek osnovnega tona (F_0)« (Palkova 1996: 161). Tovrstno razlikovanje v slovenskem jeziku v tem trenutku ne bi bilo možno, saj je intonacija nadomestila termin melodija in pomeni tipični tonski potek. Danes je termin intonacija v celoti uveljavljen, kar potrjujejo omenjeni aktualni priročniki, vključno z gledališkim slovarjem (gl. opredelitev terminov *intonacija* in *melodija* v slovenskih slovarjih; <www.fran.si>). Melodija govora je širše omenjena samo v foniatričnem smislu, kjer se poleg tona omenja še »spreminjanje glasnosti«, vendar so konkretni primeri potem načeloma omenjeni v smislu dvigovanja oz. padanja glasu (Boltežar Hočevar 2010: 44).

3.2.5 Register in barva glasu

Register oz. glasovni obseg (tonsko območje glasu posameznega govorca, opredeljeno lahko kot pevski glasovi – od basa do soprana; Boltežar Hočevar 2010: 44–45; vsak naj bi zaradi higiene glasu in svojih govoril v svojem naravnem registru) in barva glasu (tipična za vsakega govorca, odvisna od oblikovanosti, odzvočnosti govorne cevi in delovanja celotnih govoril od prepone do ustnic, povezano tudi z načinom artikulacije; prim. Boltežar Hočevar 2010: 44) sta v slovenskem pa tudi mednarodnem jezikoslovju sorazmerno zapostavljena. Omenjata se predvsem v retoričnem smislu prijetnosti barve glasu, npr. pri napovedovalcih (Stankovič-Kišiček 2014) in v foniatrično-logopedskem smislu, kjer je bolezenska sprememba barve glasu (najbolj znana je hripavost) potrebna posebne terapije. Z večjo odprtostjo govorne cevi, ki je posledica vzravnosti telesa, dosežemo večjo sonornost in s tem tudi globlji, pa tudi nižji glas, torej nižji register. Prav tako je posebnost registra (pretirana višina oz. piskajoč glas) pogosto posledica določenih fizioloških sprememb, poškodbe glasilk, kar je pogojeno z napačno rabo govornega aparata – od dihanja, nepravilnega, nepreponskega govorjenja do nesproščenosti ostalih mišic, ki sodelujejo pri govoru (Hočevar Boltežar 2010, Jeličić 2002, 2003). Problem skrbi za glas in ustrezno govorjenje je zelo pomemben predvsem pri t. i. govornih maratoncih, posebej pa moramo paziti tudi na okoliščine, v katerih govorimo (vpliv hrupa, pretirano suh zrak, velika vsebnost prahu ...).

Zelo dosti govorcev se namreč pri vsakdanjem delu sooča s pretiranim hrupom,²⁰ najbolj obremenjeni pa so prav pedagoški delavci in ljudje, ki veliko javno nastopajo (od pevcev, igralcev, turističnih vodičev, duhovnikov do napovedovalcev in politikov idr.). Na srečo sodobne tehnologije omogočajo manjše naprežanje s pomočjo mikrofonov in zvočnikov, vendar ti ne morejo biti vedno uporabljeni (pogosto ne npr. v gledališču). Zato je kakovostna artikulacija, dihanje in govorjenje oz. petje s prepono nujno, za kar tudi na Slovenskem skrbita obe umetniški akademiji, ki se ukvarjata z aktivnim tvorjenjem in oblikovanjem zvoka – gledališka in glasbena akademija (AGRFT in AG), fonetično-govorno znanje pa se v zadnjem času širi tudi na drugih fakultetah (gl. Tivadar 2012, 2015).

Predvsem pa mora pri barvi in registru glasu vsak govorec spoznati svoj lastni »globoki«, tj. preponski glas, ki mora biti predvsem sproščen. Barva in register sta namreč načeloma a priori fiziološko določena – odvisna od vsakega posameznika – edino dihanje ter artikulacija morata biti preponska in sproščena, govorna cev zravnana, kot npr. pri opernem petju (prim. držo telesa Luciana Pavarottija in Erosa Ramazzottija, *Se bastasse una canzone*, vir: <www.youtube.com>).

V prihodnosti bomo morali še bolj povezati logopedsko-foniatrično stroko z neigralskimi in nepevskimi poklici, ki pa so zelo pogosti (od napovedovalcev in drugih profesionalnih javnih govorcev, turističnih vodičev, učiteljev, vzgojiteljev, odvetnikov, trenerjev) in imajo tudi vpliv na mlajše generacije. Zato se pri barvi glasu tudi jezikoslovci ne bomo smeli ustaviti le pri obarvanosti v literarnem, umetniškem smislu in v smislu nenormalnega, negativnega barvanja – v slovnici je izpostavljeno le nosljanje (Toporišič 2000: 554), ampak predvsem v smislu zmožnosti razumljivega (tj. kakovostno artikuliranega) in tudi dolgotrajnega (ter dolgoletnega) govora. Povečevanje hrupa okoli nas (problem govorjenja na mobilne telefone v hrupnih okoljih, npr. ob prometnicah) in podaljšana življenjska ter tudi delovna doba sloveniste silijo v večje povezovanje z logopedsko-foniatričnimi dognanji.

4 Aplikativnost besedilne fonetike in merjenje posameznih parametrov v prihodnosti

V tem članku smo se osredotočili predvsem na prenovitev ter dodatno razlago besedilnofonetičnih parametrov, dodani pa so določeni primeri in rezultati. Kot smo videli pri obravnavi posameznih parametrov, Toporišič teži k jasni in shematični opredelitvi, vendar dopušča različne interpretacije, žal pa poda zelo malo konkretnih podatkov. Zapoveduje pa jasno in kakovostno podajanje sporočila, kar tudi poudari

²⁰ S problemom hrupa smo se intenzivno ukvarjali pri seminarju predmeta *Govorna tehnika* (št. 1. 2017/18, Bon 2017). Raziskave kažejo, da je izpostavljenost hrupu in obremenjenost s čezmerno ravnjo hrupa, tj. 65 dB podnevi in 50 dB ponoči, velik problem (Bilban 2005, Piber 2011: 4). Vsak peti Evropejec je izpostavljen ravnemu hrupu, ki jih znanstveniki označujejo kot nesprejemljive in škodljive za zdravje (Piber 2011: 4). Mnogi so hrupu izpostavljeni tudi v delovnem okolju. Po statistiki, ki jo navaja Bilban (2005), naj bi bilo okoli 20 % zaposlenih izpostavljenih prekomernemu hrupu v delovnem okolju, od teh pa celo 50 % hrupu nad 85 dB.

z izrazi »lepa odlika govorjene besede« (1979: 191) in z opozarjanjem na napake, pri čemer spet izpostavi »naravni čut«: pravil pri poudarjanju naj bi se namreč držal, kdor »nima naravnega čuta« (1991: 449). Zato niti ne čudi sodobna marsikdaj pretirana usmeritev, še posebej pri besedilnofonetičnih parametrih, v naraven, tekoč, prijeten govor, kar je v veljavi pri vrednotenju govora predvsem v osnovnih šolah (Petek 2012; prim. tudi Tivadar 2015). Povečati bo treba vlogo govora v osnovno- in srednješolskem izobraževanju in ga ne prepuščati samo zasebnemu (družinskemu) kulturnemu okolju, kar je možno z ustreznim povezovanjem shematske predstavitve in učenja besedilnofonetičnih parametrov, ki jih je opredeljeval Toporišič. Temu bo treba nenehno dodajati konkretne meritve in analize. Poleg okrepitev klasičnih pravorečnih vsebin (od fonemov do naglasa), ki so vsaj načeloma prisotne pri pouku slovenščine in drugih predmetov, moramo torej dodati še načrtnejše učenje besedilnofonetičnih značilnosti slovenščine in izboljšati splošno govor(je)no kulturo vidnih poklicev na Slovenskem, od napovedovalcev do učiteljev.

Vira

Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <www.fran.si>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Državni izpitni center. Statistični podatki in poročila. <https://www.ric.si/splosna_matura/statisticni_podatki/>, osnovna spletna stran www.ric.si>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Literatura

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, in Rupel, Mirko, 1964: *Slovenska slovnica* (druga, popravljena izdaja). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bilban, Marjan, 2005: Hrup kot spremljevalec sodobnega življenja. *Delo in varnost* 50/5. 8–12.

Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Bon, Mija, 2017: *Vpliv hrupa na govorjenje – medicinsko-psihološki vidik* (seminarska naloga pri predmetu Govorna tehnika, Oddelek za slovenistiko). FF UL.

Breznik, Anton, in Ramovš, Fran, 1938: *Slovenski pravopis*. (2. neizpremenjena izdaja.) Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

Dolgan, Marjan, 1996: *Govorno ustvarjanje*. Ljubljana: Rokus. 63–79.

Hočevnar Boltežar, Irena, 2010: *Fiziologija in patologija glasu ter izbrana poglavja iz patologije govora*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Huber, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko FF UL.

Huber, Damjan, 2016: Besedilnofonetične vsebine v Toporišičevi slovnici. Kržišnik, Erika, in Hladnik, Miran (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik). 27–34.

- Huber, Damjan, 2017: Raziskovalna izhodišča besedilnofonetične analize slovenskega medijskega govora (na primeru besednovrstne predvidljivosti poudarkov). *Slavistična revija* 65/2. 281–299.
- Jeličić, Mladen, idr., 2002: Skrb za glas v pedagoških poklicih. *Zbornik referatov simpozija Naših 40 let* (31. maj in 1. junij 2002). Maribor: Center za sluh in govor. 166–171.
- Jeličić, Mladen, idr., 2003: Zdrav glas v pedagoških poklicih – interdisciplinarni program preprečevanja motenj glasu. *Logopedija za vsa življenjska obdobja* (1. slovenski kongres logopedov z mednarodno udeležbo, Bled, 19.–21. 3. 2003). Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne. 174–176.
- Jurgec, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–268.
- Kestnar, Nina, 2015: *Slušna analiza narečne zaznamovanosti javnega govora (na primeru novomeških govorcev)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko.
- Kišiček, Gabrijela, in Stanković, Davor, 2014: *Retorika i društvo*. Zagreb: Naklada Slap.
- Marc, Darinka, in Torkar Papež, Katarina, 2006: *Kultura govornje in zapisane besede ali retorika za današnjo rabo*. Ljubljana: DZS.
- Omerza, Zdravko, 1970: *Praktična fonetika*. Ljubljana: DZS.
- Palková, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy.
- Pesmi partizanov* (zbirka Naša beseda), 1974. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Petek, Tomaž, 2012: Ozaveščenost o javnem govornem nastopanju – priložnost za profesionalni razvoj učitelja. *Jezik in slovstvo* 57/3–4. 115–129.
- Piber, Katjuša: *Vpliv hrupa na osredotočenost študentov pri pedagoški dejavnosti*. Diplomsko delo. Maribor: Fakulteta za organizacijske vede, 2011.
- Pirjevec, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Podbevšek, Katarina, 2006: *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagogiki in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Poznanovič, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport; Zavod RS za šolstvo. <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>. (Dostop 8. 1. 2015.)
- Poznanovič, Mojca idr., 2011: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport; Zavod RS za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf>. (Dostop 8. 1. 2015.)
- Radio Slovenija, 2002: *Kapo dol!* (ur. Dare Milič). Ljubljana: Tiskarna RTV Slovenija.
- Scuteri, Lucia Gaja, 2017: *Razvoj slovenskega televizijskega jezika od osemdesetih let do danes v luči diahrono primerjave vzorčnih dnevnoinformativnih oddaj*. Doktorska disertacija. Koper.
- Sinkovič, Natalija, 2010: *Smernice za kulturo radijskega govora (na primeru Radia Slovenija)*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Smole, Vera, in Škofic, Jožica, 2011: Karta slovenskih narečij (dopolnjeno po Logar-Rigler 1983). <https://fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Šeruga Prek, Cvetka, in Antončič, Emica, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce*. Knjiga in zvočna zgoščenka. Maribor: Aristej.

Tivadar, Hotimir, 2003: Aktualna vprašanje slovenskega pravorečja. Gajda, Stanisław, in Vidovič-Muha, Ada (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; [Ljubljana]: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.

Tivadar, Hotimir, 2007: Język słoweński: osnovne fonetične in fonološke značilnosti slovenskega jezika v 21. stoletju. Sawicka, Irena (ur.): *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 2, Fonetyka, fonologia*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Instytut filologii Polskiej. 505–530.

Tivadar, Hotimir, 2009: *Napovedovalska delavnica*. Ljubljana: Izobraževalno središče RTV Slovenija. 2–4.

Tivadar, Hotimir, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1. 105–116.

Tivadar, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–601. <http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Tivadar, Hotimir, 2015: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 161–172, 252.

Tivadar, Hotimir, 2016: Položaj pravorečja in retorike v sodobnem svetu: govorno neznanje in z njim povezana socialna diferenciacija. *Slovenščina danes/Dialogi* 52/7–8. 135–150.

Tivadar, Hotimir, 2017: Speech rate in phonetic-phonological analysis of public speech (using the example of political and media speech). *Journal of Linguistics* 68/1. 37–56.

Tivadar, Hotimir, in Vrtačnik, Martin, 2013: Vloga govora v sodobnem dramskem gledališču. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 451–456.

Toporišič, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1976, 1991 (⁴2000, ⁵2004): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Toporišič, Jože, 1979: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vodušek, Božo, 1958–59: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo*. 193–200.

Zidar, Tatjana, 1996: *Retorika: moč besed in argumentov*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Žavbi, Nina, 2013: Analiza odrskega govora – primer Bergerjeve uprizoritve Hlapcev (komentirana izdaja). *Slavistična revija* 31/4. 651–664.

ZLOŽENKE MED SKLADNJO IN LEKSIKOLOGIJO: PRETVARJANJE SKLADENJSKIH RAZMERIJ V MEDPONSKI MORFEM

Besedotvorje raziskuje postopke nastajanja poimenovalnih enot in njihovo zgradbo. Povezava med skladnjo in besedotvorjem se kaže v tem, da tako pri skladnji kot pri besedotvorju z omejenim naborom sestavin in pravil tvorimo neskončno števil kombinacij. Rezultat tvorjenja je pri besedotvorju nova beseda, pri skladnji so to besedne zveze in stavki. Pri zloženkah se skladska razmerja med podstavnimi besedami pretvarjajo v medponski morfem.

Ključne besede: skladnja, besedotvorje, leksikalizacija, morfologija, medponski morfem

1 Opredelitev besedotvorja

Morfologija nas uči o tem, kako prepoznavamo sestavne dele tvorjenke, vendar pa iz morfemske zgradbe tvorjenke še ne moremo sklepati o tem, kako je nastala. S tem se ukvarja besedotvorje, ki nam »kaže, kako se delajo nove besede (tvorjenke) in kako tvorjenke razumemo« (Toporišič 1992: 8). »Predvidljivost v besedotvorju je pripeljala k temu, da so besedotvorje dojemali kot skladski pojav. 'Slovnicična smer' besedotvorja je povezana zlasti s pretvorbenim obdobjem generativne slovnice« (Schippan 2002: 108).¹

¹ Schippan 2002: 108: »Die Regelmäßigkeit der Wortbildung führte dazu, daß die Wortbildung als syntaktische Erscheinung aufgefaßt wurde. Die 'grammatische Richtung' der Wortbildung gehörte vor allem zur transformalistischen Etappe der generativen Grammatik.«

Tvorjenke lahko razlagamo s pomočjo skladenjskih pravil, kajti tudi »/b/esedotvorje sledi kot skladnja dinamičnemu sistemu pravil, ki govorcu omogočajo ustvarjalno tvorjenje novih besed in razumevanje novih, še priložnostnih besedotvornih konstrukcij« (Schippan 2002: 109).² Stikanje besedotvorja in skladnje povezujemo torej z besedotvornim postopkom in s skladenjskimi razmerji v tvorjenki. Šekli (2013: 237) govori o sintetičnem pristopu z »obravnavo s stališča tvorca besedila. Tvorčevo izhodišče je pomen še netvorjene tvorjenke, ki jo bo poslal sprejemniku besedila, cilj pa oblika tvorjenke, ki jo bo tvoril«.

Posledica take obravnave je uvrščanje besedotvorja v skladenjsko podravnino, »ki jo kot enota določa pretvorjena varianta tvorjenke – skladenjska podstava« (Vidovič Muha 2011: 422).³ »Skladenjska podstava, pretvorbena varianta tvorjenke, je torej enota besedotvorne skladnje s podredno strukturo (s predvidljivo izjemo), ki jo lahko zapišemo x_1/x_2 ali x_2/x_1 , pri čemer je x_1 jedro skladenjske podstave in x_2 njegov razvijajoči oz. dopolnjujoči člen, torej SPo $\rightarrow x_1/x_2$ (Vidovič Muha 2011: 23).

Jedro dela A. Vidovič Muha je torej »skladenjskopomenska obravnava skladenjske podstave, iz katere naj bi zloženska nastala« (Šekli 2013: 257), pri čemer naj bi bilo mogoče »dokazati že omenjeno sinonimnost besedne (skladenjske) in morfemske jezikovne ravnine« (Vidovič Muha 2011: 107).

1.1 Omejitve skladenjskega besedotvorja

Tvorjenke je brez dvoma mogoče razlagati s pomočjo skladenjskih pravil, povezava med skladnjo in besedotvornjem pa se kaže tudi pri tvorjenju novih besed, saj so postopki in pretvorbe predvidljivi. Vendar pa tvorjenke po govornem dejanju ne razpadajo kot proste besedne zveze, ampak se vključujejo tudi v leksikalni sistem jezika, zato je obravnava s stališča skladnje samo ena od možnosti, besedotvorje pa se kaže kot samostojno področje:

Besedotvorje temelji tako na slovnici kot tudi na leksikologiji, kaže pa tudi lastne poteze, s čimer se od obeh področij ločuje. Močno posplošujoče abstraktne značilnosti besedotvornih sredstev in kategorij ter stopnja relativne zaprtosti besedotvornega sistema premikajo besedotvorje v bližino slovnčnih področij, kot sta oblikospreminjevalna morfologija in skladnja. Kljub temu pa med njimi obstajajo tako kvantitativne kot kvalitativne razlike. Besedotvorne strukture so semantično tesno povezane z leksikalno-semantičnimi kategorijami in k uveljavitvi besedotvornih struktur v besedišču vodijo postopki demotivacije in leksikalizacije, ki prevzemajo bistveno vlogo pri oblikovanju

² Schippan 2002: 109: »Wortbildung folgt wie die Syntax einem dynamischen Regelsystem, das die Fähigkeit der Sprecher erklärt, kreativ neue Wörter hervorzubringen und neue, noch okkasionelle Wortbildungskonstruktionen zu verstehen.«

³ Navedek je iz članka *Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji*, ki je bil leta 1990 objavljen v *Slavistični reviji* (SR 38/4, 421–440).

notranjebesediščnih semantičnih razmerij in omogočajo tvorjenje novih in naslednjih tvorjenk po analogiji, ne po skladenjskih pravilih. (Fleischer, Stepanova 1985: 11.)⁴

2 Zloženske v skladenjskem besedotvorju

Pri zloženkah »sta za podstavo tvorjenke namenjeni vsaj dve polnopomenski besedi« (Toporišič 1992: 376), glede na razmerja med besedama oziroma besedami v skladenjski podstavi pa ločimo podredne in priredne zloženske. S pretvorbo slovničnega pomena je povezan medponski morfem, »hierarhičnost sestavin na besedno-skladenjski ravni se ohrani tudi na besedotvornomorfemski, le da spremeni izrazno podobo; njen nosilec niso več končnice, ampak enoglasovni, lahko tudi neglasovni (ničti) medponski morfemi« (Vidovič Muha 2011: 107).

V nadaljevanju bom pri obravnavi zloženk sledila spoznanjem A. Vidovič Muha, katere obravnava zloženk temelji na »sintetičnem skladenjskopomenskem pretvorbno-tvorbenem besedotvorju« (Vidovič Muha 2011: 137). Elemente sintetične predstavitve najdemo tudi pri Toporišiču (2004), ker pa jedrni del pri njem ostaja »(oblikovni in pomenski) analitični vidik zlaganja oziroma zloženk« (Šekli 2013: 259) in ker so med obema pristopoma razlike, ki jih v članku ne bom natančneje opisovala, sledi članek spoznanjem *Slovenskega skladenjskega besedotvorja*.⁵

2.1 Podredne zloženske

Za podredne zloženske je značilno podredno razmerje med deli skladenjske podstave, pri čemer je s skladenjskega vidika zanimivo pretvarjanje v medpono oz. medponsko obrazilo, ki je pretvorba razmerja med predmetnopomenskima besedama v odvisniku (medponsko-priponske zloženske) ali besedni zvezi (medponskoobrazilne zloženske).

⁴ Fleischer, Stepanova (1985: 11): »Die Wortbildung berührt sowohl die Grammatik als auch die Lexikologie, weist aber auch eigene Züge auf, wodurch sie sich von den beiden anderen Gebieten unterscheidet. Der stark verallgemeinernd-abstrakte Charakter der Wortbildungsmittel und -kategorien sowie der Grad relativer Geschlossenheit des Wortbildungssystems rückt die Wortbildung in die Nähe grammatischer Teildisziplinen wie Flexionsmorphologie und Syntax. Dennoch bestehen sowohl quantitative als auch qualitative Unterschiede. Die Wortbildungsstrukturen sind semantisch eng verbunden mit lexikalisch-semantischen Kategorien, und die Prozesse der Demotivierung und Lexikalisierung führen zur Etablierung von Wortbildungskonstruktionen im Wortschatz, wodurch sie maßgeblichen Anteil an der Konstituierung wortschatzinterner semantischer Relationen nehmen und analoge Neu- und Weiterbildungen nach lexikologischen und nicht syntaktischen Gesichtspunkten ermöglichen.«

⁵ V članku je bila upoštevana druga izdaja (2011).

2.1.1 Medponsko-priponske zloženske

Pri medponsko-priponskih zloženkah je medpona »pretvorba skladenjskega razmerja v stavčnem prilastku SPo⁶ (Vidovič Muha 2011: 184), njena izrazna podoba pa je »v največji meri odvisna od podstavne skladenjske zveze; posebne medpone so vezane predvsem na primik ter na netožilniške vezave /.../, na drugi strani pa tudi na možnost naslonitve na tvorjenost iz pridevniške SPo« (Vidovič Muha 2011: 185).

2.1.1.1 Izglagolske zloženske

Izglagolske zloženske »tipa *listopad*, *črnogled*« najdemo »že v starocerkvenoslovanščini, v večji ali manjši meri pa so uporabljene v vseh slovanskih jezikih« (Vidovič Muha 2011: 142), razdeljene pa so »glede na vezljivost glagolov v skladenjski podstavi, notranje pa glede na besedno vrsto (samostalnik, pridevnik)« (Šekli 2013: 255).

Povezava skladnje in besedotvorja nam poda »pomenski pregled medpon«, ki so »vedno pretvorba razmerja med predmetnopomenskima besedama v prilastkovem odvisniku (x2) SPo« (Vidovič Muha 2011: 148–149). V medponi izglagolskih zloženk lahko prepoznamo pretvorbo naslednjih skladenjskih razmerij: vezave, prisojanja, primika in zvez s povedkovim prilastkom (Vidovič Muha 2011: 149–166), za njih pa velja, »da tvorbeno v glavnem niso več žive« (Vidovič Muha 2011: 142). Nekaj zgledov: (1) **vezava**: *bratomòr* ← to, da mori brate, *domoljúben* ← tak, ki ljubi dom, *vraževérec* ← tisti, ki veruje vražam, *bogoslúžni* ← ta, ki služi bogu, *zemljepís* ← to, kar piše o zemlji, *častihlépen* ← tak, ki hlepi po časti, *knjigotřžec* ← tisti, ki trguje s knjigami, *kruhobórec* ← tisti, ki se bori za kruh, *svobodomíseln* ← tak, ki misli na svobodo, (2) **prisojanje**: *glavobòl* ← to, da boli glava, *listopàd* ← to, da padajo listi, (3) **primik**: *daljnoglèd* ← to, s čimer daljno gleda, (4) **zveza s povedkovim prilastkom**: *prvobórec* ← tisti, ki se bori prvi.⁷

⁶ SPo = skladenjska podstava. V *Slovarčku pogostejših terminov* (Vidovič Muha 2011: 331) je definirana kot »nestavčna podredna besedna zveza (s predvidljivo izjemo), katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine so pretvorljive v tvorjenko; enota besedotvorne skladnje: *drev-o-red* ← red {iz} drev(es) {-0}, { } → -o-; *drev- + -o- + -red* (Vidovič Muha 2011: 331). Definicijo bi bilo treba dopolniti, kajti skladenjska podstava tvorjenk tipa a, pri katerih se v pripono ali priponsko obrazilo pretvarja jedri del skladenjske podstave, je prilastkov odvisnik (Vidovič Muha 2011: 28), glede na sestavine prilastkovnega odvisnika pa ločimo navadne izpeljanke z eno predmetnopomensko besedo (*mislec*), tvorjenke iz predložne zveze s predmetnopomensko besedo obvezno v predložnem sklonu (*dokolenska*) in medponsko-priponske zloženske z dvema predmetnopomenskima besedama (*zborovodja*). Skladenjska podstava prirednih zloženk (Vidovič Muha 2011: 313–314) je priredna besedna zveza ali pa je prirednost »posledica prirednega razmerja med predmetnopomenskima besedama v prilastkovem odvisniku SPo« (*sivo-zelen*, *baltoslovanski*).

⁷ Skladenjske podstave so zapisane brez oklepajev, naglasno mesto je označeno, če je navedeno v *Slovenskem skladenjskem besedotvorju*.

2.1.1.2 Imenske zloženke

Kot nasprotje izglagolskim so postavljene imenske zloženke, ki v skladenjski podstavi nimajo glagola. Njihova delitev je narejena »na podlagi pomena (jedrnega) samostalnika iz samostalniške besedne zveze v prilastkovem odvisniku: če ta samostalnik poimenuje sestavino česa, navadno človeškega, živalskega ali rastlinskega organizma, imamo opraviti s strukturno (glede na skladenjsko podstavo) sorodnimi zloženkami, ki jih imenujemo **sestavinskolaestnostne**; vse druge zloženke, katerih podstavi samostalnik je zunaj omenjenega pomenskega kroga, lahko imenujemo **lastnostne v najširšem smislu**« (Vidovič Muha 2011: 215). Zgledi: (1) **sestavinskolaestnostne zloženke**: *beloglāv-ø* ← (tak) ki ima belo glavo ← (tak) bele glave/z belo glavo; *psoglāv-ø* ← tisti, ki ima glavo od psa/kot od psa ← z glavo ... (Vidovič Muha 2011: 217), (2) **lastnostne v najširšem smislu**: *čestnoprométni* ← ta/tisti, ki je povezan s cestnim prometom (Vidovič Muha 2011: 259).⁸

2.1.2 Medponskoobrazilne zloženke

Pretvorbo podrednih skladenjskih razmerij prepoznamo tudi v medponskoobrazilnih zloženkah, pri katerih se »[v] medponsko obrazilo /.../ pretvarja slovnični pomen skladenjske podstave, ki vedno izraža podredno razmerje med dvema samostalnikoma« (Vidovič Muha 2011: 34). Zgledi: *kačemalha* ← malha za kače, *fluorovodik* ← vodik s fluorom, *sladosok* ← sok iz slada, *avtokolona* ← kolona iz avtov, *Jugoslovan* ← Slovan na jugu, *posojiljemalec* ← jemalec posojila, *arterioskleroza* ← skleroza (od arterij) (Vidovič Muha 2011: 329).

V skupino medponskoobrazilnih zloženek so vključeni tudi primeri, pri katerih člena »besedotvorne podstave v slovenščini nista skladenjskopodstavna; da je beseda res dvo- ali večkorenska, se da dokazati z ustreznimi neprevzetimi korenskimi besedami (Vidovič Muha 2011: 296–297). Glede na število in mesto nadomestnih sestavin v besedotvorni podstavi je mogoče obravnavane zloženke ločiti na skupine: **1) zloženke z nadomestno določujočo sestavino**, npr. *agromelioracija*, *fizkultura*, **2) zloženke z nadomestno določano sestavino**, npr. *faktografija*, *parazitologija*, in **3) zloženke z obema nadomestnima sestavinama**, npr. *aerodrom*, *filologija*.⁹ Tovrstne zloženke pokažejo meje skladenjske obravnave, kajti »/p/ri teh tipih zloženek je težko govoriti, da je določujoči člen vedno pretvorba (neimenovalniškega) samostalnika« (Vidovič Muha 2011: 297).

⁸ V *Slovenskem skladenjskem besedotvorju* so na str. 259 zapisane različne skladenjske podstave (zapis z oz. brez oklepajev sledijo monografiji): *čestnoprometni* ← tisti, ki je povezan s cestnim prometom, [ta, ki je] {povezan s} cestn{-im} promet{-om}, [ta, ki je] {za} cestn{-i} promet{-ø}, [ta, ki je] {iz} cestn{-ega} promet{-a} itd.

⁹ Gre za zelo produktiven besedotvorni postopek; veliko tovrstnih zloženek najdemo v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (Bizjak Končar, Snoj 2012), zbrane pa so v Štumberger 2015a, npr. (1) *avtotransfuzija*, *nevrotoskin*; (2) *kartomat*, *deloholik* in (3) *agriglif*, *avdiofil*.

2.2 Priredne zloženke

Za priredne zloženke velja, da »sta besedotvornopodstavni sestavini hierarhično enaki, kar je lahko posledica prirednega razmerja med sestavinami skladijske podstave /.../, /p/rirednost pa je lahko tudi posledica prirednega razmerja med predmetnopomenskima besedama v prilastkovnem odvisniku skladijske podstave« (Vidovič Muha 2011: 313). Oba tipa se razlikujeta po zgradbi zloženke, in sicer »iz prvega tipa skladijske podstave s strukturo + x1 + x1 + x1 ... nastajajo medponskoobrazilne priredne zloženke, iz drugega tipa pa obrazilno dvomorfemske, obrazilo je iz medpone in pripone« (Vidovič Muha 2011: 313).

Priredne zloženke obravnava tudi nemško besedotvorje (npr. Fleischer, Barz 1995: 128–129, 246–247), posebej s prirednimi zloženkami pa so se ukvarjale E. Donalies (1996: 273–286) ter E. Breindl in M. Thurmaier (1992). E. Breindl in M. Thurmaier sta raziskovali tvorjenke kot *Fürstbischof* 'knezoškof', *Hosenrock* 'hlačno krilo', *Kinocafe* 'kavarna s kinom' in *Kleiderschürze* 'predpasnik kot obleka' in ugotovili, da pri samostalniških zloženkah iz samostalnika ni jasnih kriterijev, ki bi opravičevali strogo ločevanje prirednih in podrednih zloženek. Za avtorici so tovrstne tvorjenke zloženke, ki poleg vedno možnega pomena podredne zloženke dopuščajo tudi priredno razlago, pri čemer po rezultatih opravljenih anket priredna razlaga ni najbolj pogosta.

Na nezanesljivost kriterija pretvorbenega besedotvorja opozarjajo tudi v slovenskih raziskavah. Pri Perušku sta namreč dopuščeni dve pretvorbi: »'knezoškof' je lahko = 'knez in škof' ali pa tudi 'pokneženi škof'« (Perušek 1890: 27). A. Vidovič Muha primer uvrsti tako med podredne kot med priredne zloženke: *knezoškof* ← škof (od) kneza – znotraj knežjega področja (2011: 295), zloženka pa je navedena tudi v poglavju o prirednih zloženkah z enomorfemskim obrazilom (Vidovič Muha 2011: 315). J. Toporišič za isti primer opozarja (2004: 193–194), da spominja na priredne zloženke, vendar »pa je v resnici zloženka iz podstave tipa nekdo, ki je škof s knežjim nazivom«.

Zglede za priredne zloženke najdemo že pri Miklošiču, npr. *črnobel*: *vrana je črnobela* (Miklošič 1875: 379), pri tem pa opozarjam na to, da je teh primerov malo in da so praviloma zapisani skupaj. V *Slovenskem pravopisu* 1990 imamo o prirednih zloženkah posebno poglavje s pravilom o obveznem zapisu z vezajem (§ 503): »Priredne zloženke pišemo z vezajem: *Anglo-Američani, Breznik-Ramovš, Schleswig-Holstein*.« Isto pravilo velja tudi za pridevniške zloženke (§ 523): »Priredne zloženke (ali izpeljanke iz priredno zloženega samostalnika) pišemo z vezajem: *črno-bel, belo-modro-rdeč, pedagoško-znanstven, vzgojno-izobraževalen, delavsko-kmečki, rusko-japonski, anglo-ameriški*.«

To pravilo je povzročilo več težav, kajti zapis zloženek je povezan z leksikalizacijo in kodifikacijo, tvorjenk pa ne tvorimo vedno na novo, ampak jih jemljemo iz ustaljenega nabora poimenovalnih možnosti.

Posledica uveljavitve pravila o obveznem zapisu z vezajem je bila neenotnost zapisa prirednih zloženek, kajti pravopis je zanemarljivo dejstvo, da priredne zloženke niso samo enomorfemske, ampak so po zgradbi tudi medponsko-priponske, npr. *cirilmetódovec*, *baltoslovánski*, in zapisane brez vezaja. Ker so bila pravopisna pravila uveljavljena tudi v slovarskem delu *Slovenskega pravopisa*, so se med *Slovenskim pravopisom* 2001 (v nadaljevanju SP 2001) in *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) pojavile razlike v zapisu *bálto-slovánski* (SP 2001) proti *báltoslovánski* (SSKJ), priredna zloženka *gluhonem*, ki je bila od Peruška (1890: 14) sestavni del poglavja o prirednih zloženkah¹⁰ pa v novejših razpravah o prirednih zloženkah manjka.¹¹

Z uporabo skladenjskega besedotvorja za utemeljevanje zapisov so se pokazale tudi omejitve tovrstne obravnave, ker pri utemeljevanju zapisa ni pomembno (samo) skladenjsko razmerje med podstavnimi besedami, ampak sta pri zapisovanju pomembni tudi tradicija in analogija.

3 Prednosti in slabosti obravnave s stališča skladenjskega besedotvorja

Pregled gradiva kaže, da so prednosti in slabosti povezane z vrsto tvorjenk. Skladenjsko besedotvorje je primerno za obravnavo **izglagolskih zloženek**, kar je Breznik pokazal v razpravi *Zloženke v slovenščini* (1944). »Razpravo odlikuje moderen, lahko rečemo strukturalni pristop: členitev zloženek, ki so nastale iz glagola, temelji na katerem izmed treh stavčnih razmerij – prisojanju, vezavi ali primiku« (Vidovič Muha 2011: 320).

Glagol v skladenjski podstavi ima namreč moč, da ob sebi oblikuje vezljivostno polje, ki se iz skladenjske podstave predvidljivo pretvarja v morfemsko zgradbo tvorjenk. »Sestavine propozicije določa glagolsko jedro s svojo vezljivostjo ali valenco (številom in vrsto vezljivostnih mest, ki jih odpira). Vezljivost je pomenskoskladenjski in strukturnoskladenjski pojav« (Smolej 2011: 23), pretvorbe skladenjskih razmerij pa lahko prepoznamo v tvorjenkah (gl. 2.1.1.1).

3.1 Imenske zloženke

Drugače kot pri izglagolskih je pri imenskih zloženkah, kajti samostalnik in pridevnik ne odpirata vezljivostnih mest kot glagol. Pri imenskih zloženkah ločimo več pomenskih skupin, zanimivo pa je, da tudi pri **sestavinskolastnostnih**, »npr. *koz-o-glav-ø*, *bel-o-glav-ø*, *dv-o-glav-ø*«, ki so »poleg že obravnavanih glagolskih

¹⁰ Zabeležena je tudi v razpravah A. Breznika (1944), A. Bajca (1952) in v slovarskih delih pravopisov od 1899 naprej. (Prim. Štumberger 2015b.)

¹¹ Pridevnika *gluhonem* ne najdemo niti v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004) niti v *Slovenskem skladenjskem besedotvorju* (Vidovič Muha 2011). Podobno ugotavljam tudi za samostalnik *radiotelevizija*, ki je prvič zapisan v SP 1962 (714) in v okviru besedotvorja doslej ni bil obravnavan.

tipa *bran-o-vlek-ø, kol-o-sek-ø*« uvrščene k najstarejšim zloženkam (Vidovič Muha 2011: 217), precej težje določimo skladijsko podstavo.

Pri obravnavi imenskih zloženek zato opozarjam na to, da je »/z/notraj analitičnega pristopa /.../ mogoče precej objektivno reči, da je zloženka *beloglāv* pridevnik, ima dva korenska morfema (*bel-*, *glav-*), medponsko-priponski besedotvorni morfem (*-o-*, *-ø*) ter naglas na drugem zlogu, znotraj sintetičnega pa precej manj objektivno, kako dejansko se glasi njena skladijska podstava (*tak(, ki je) bele glave / tak(, ki je) z belo glavo / tak, ki ima belo glavo*) (Šekli 2013: 257).

3.2 Ločevanje prirednih in podrednih zloženek

Sintetični pristop od pomena k obliki se na prvi pogled kaže kot primeren za ločevanje prirednih in podrednih zloženek, vendar pa pregled gradiva v SP 2001 kaže tudi napake, kajti »med prirednimi zloženkami so tudi podredne *DNK-polimeráza, dà-stávek, ênkrattédenski*« (Štumberger 2015b: 764).

Posledica skladijske obravnave so tudi različne obravnave zloženek, ki označujejo barve. Breznik v *Slovenski slovnici za srednje šole* (1934) pri zloženkah »*črnobel, temnosiv, svetlorumen*« prepoznava »/č/lena /.../ v prirednem razmerju« (Breznik 1934: 174), Bajec pa primere kot *temnosiv, svetlozelen, bledomoder* uvrsti med »prislovne sklope«, za zloženki »*črno-bel, črno-žolt* (= črn in bel)« pa opozarja, da sta »prava dvandva kljub običajni pisavi z vezajem« (Bajec 1952: 102).

A. Vidovič Muha (2011: 292) »zloženka poimenovanja barv« obravnava na naslednji način: *sivorjav* ← rjav s sivim ← rjav, na/v katerem je sivo; *temnordeč* ← rdeč s temnim ← rdeč, na/v katerem je temno; *bledomoder* ← bled z modrim ← bled, na/v katerem je modro. Priredne obrazilno enomorfemske pridevniške zloženke naj bi se pisale »samo z vezajem«, zgled: *sivo-zelen* ← siv {in} zelen (Vidovič Muha 2011: 314).

Ker je lahko priredno razmerje izraženo tudi z orodnikom, bi lahko tudi *sivorjav* razumeli kot priredno zloženko. Da je ta možnost razlage odprta, kaže pri A. Vidovič Muha napaka v zaporedju členov pri zgledu *bledomoder*, kajti jedro podredne zloženke je *moder*, ne pa *bled*, kot je napisano v skladijski podstavi 'bled z modrim'. Boljši opis nam pri tem tipu ponuja *Slovenska slovnica* (Toporišič 2004: 208) z zgledom *sivozelen* kot 'zelen s sivim odtenkom', menim pa, da ne moremo izključiti niti uvrstitve med prislovne sklope, ki jo najdemo pri Bajcu (1952: 102).

O tem, da je tak način obravnave zloženek zelo zahteven in zato (vsaj v šoli) manj primeren, na rednih izobraževanjih poročajo učitelji in profesorji, navsezadnje pa to dokazujejo tudi napake v jezikoslovnih priročnikih. Napake so v slovarskem delu SP 2001, najdemo pa jih tudi v *Slovnici na kvadrat*, saj je npr. skladijska podstava za priredno zloženko *slovensko-latinski* napisana na dva načina: najprej kot 'tak,

ki je slovenski in latinski' (Ahačič 2017: 30), nato pa kot 'slovenski in latinski' (Ahačič 2017: 137); različna sta tudi zapisa zloženke: *črnobel* (Ahačič 2017: 25) in *črno-bel* (Ahačič 2017: 137).

4 Sklep

Skladenjska razmerja pri zloženkah se najbolj enoznačno kažejo pri izglagolskih zloženkah, pri katerih lahko v pretvorbi v medpono prepoznamo skladenjska razmerja vezavo, prisojanje, primik in zveze s povedkovim prilastkom.

Pri imenskih zloženkah se lahko v medponski morfem pretvarja podredno ali priredno skladenjsko razmerje. Gradivo kaže, da je veliko več primerov podrednih zloženek, nemška raziskava, ki je preverjala razumevanje samostalniških zloženek, pa kaže, da pri samostalniških zloženkah iz samostalnika ni jasnih kriterijev, ki bi potrjevali strogo ločevanje prirednih in podrednih zloženek.

Raziskave pri slovenskih govornicah o tem, ali ločujejo med prirednimi in podrednimi imenskimi zloženkami, niso bile narejene, neenotnosti v njihovi obravnavi v strokovni literaturi, pravopisih, slovarjih in različni zapisi v besedilih pa kažejo, da je ločevanje prirednih in podrednih zloženek manj strogo, kot nam to prikazujejo aktualni jezikovni priročniki.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat*. Ljubljana: Rokus Klett.

Bajec, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika: II. Izpeljava slovenskih pridevnikov, III. Zloženke*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bizjak Končar, Aleksandra, in Snoj, Marko, 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.

Breindl, Eva, in Thurmair, Maria, 1992: Fürstbischof im Hosenrock. Eine Studie zu den nominalen Kopulativkomposita des Deutschen. *Deutsche Sprache* 20. 32–61.

Breznik, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju.

Breznik, Anton, 1944 (1982): Zloženke v slovenščini. RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda II. Ljubljana, 1944. 53–76. Ponatis v: *Jezikoslovne razprave*, izbral in uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 315–333.

Donalies, Elke, 1996: Da keuchgrinste sie süßsauerlich. Über kopulative Verb- und Adjektivkomposita. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 24/3. 273–286.

Fleischer, Wolfgang, in Barz, Irmhild, 1995 (1990): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Unter Mitarbeit von Marianne Schröder. 2, durchgelesene und ergänzte Auflage. Tübingen: Niemeyer.

Fleischer, Wolfgang, in Stepanova, Marija Dmitrievna, 1985: *Grundzüge der deutschen Wortbildung*. Leipzig. Bibliographisches Institut Leipzig.

Miklošič, Franc, 1875: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Perušek, Rajko, 1890: *Zloženke v novejši slovenščini*. Posebej natisnjeno iz Izvestja novomeške gimnazije za leto 1890. Novo mesto: J. Krajec. 3–42. <<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-N7IHJTM7/cad1f0d2-e8da-45b0-bc82-71facbe87cb0/PDF>> (Dostop 19. 7. 2018.)

Schippan, Thea, 2002² (1992): *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.

Slovenski pravopis, 1962. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis, 1990. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Smolej, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika – izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba.

Šekli, Matej, 2013: *Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. 236–263.

Štumberger, Saška, 2015a: Besedotvorje novejših slovenskih leksik: medpovprečnoobrazilne zloženke. Zuljan Kumar, Danila, in Dobrovoljc, Helena (ur.): *Zbornik prispevkov s simpozija 2013*. Nova Gorica: Založba Univerze. 155–163. <http://www.ung.si/media/storage/cms/attachments/2015/05/04/12/45/58/Skrabcevc_zbornik8_zbornik.pdf>. (Dostop 19. 7. 2018.)

Štumberger, Saška, 2015b: Priredne zloženke v slovaropisju. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 759–766. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/Obdobja34-2del_Tisk.pdf>. (Dostop 19. 7. 2018.)

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2004⁴ (1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 2011 (1988): *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

SKLADNJA V FRAZELOGIJI MED SISTEMOM IN RABO

Slovenska frazeologija je razmeroma dobro raziskana z leksikološkega vidika, manj s skladijskega. Predmet tega prispevka so skladijske pretvorbe, od členskih pretvorba tožilniškega predmeta za stavčnim zanikanjem v rodilnik, od celovitih potrpnjenje, pooziraljenje in posamostaljenje. Tema v slovenski lingvistiki ni nova, prvič se je obravnavala z vidika rojenega govorca lingvista v Kržišnik 1994, sledilo je preverjanje pretvorb s konsenzualnim anketiranjem rojenih govorcev in njihovih realizacij v korpusu Fida v Kržišnik 2005; nekaj kasneje še v Gantar 2007 preverjanje rabe v FidiPLUS. Za ta prispevek je bila primerjana raba v Gigafidi, ki poleg prevladujoče količine publicističnih besedil vključuje tudi 16 % spletnih. Tako je mogoče poleg prekrivnosti med intuicijo rojenih govorcev in rabo, povezano z vrsto (velikostjo, časovnim razponom itd.) korpusa, opazovati še zvezo med skladijskimi pretvorbami frazemov in funkcijskozvrstno določenostjo frazemov.

Ključne besede: frazeologija, skladijske pretvorbe, posamostaljenje, pooziraljenje, potrpnjenje

1 Uvod

Kot zveze besed so frazemi ne le poimenovalne, temveč tudi skladijske enote. To dejstvo relativizira stalnost kot eno njihovih temeljnih, definicijskih lastnosti. Če jih obenem razumemo še kot anomalne enote (prim. Čermák v Filipec in Čermák 1985: 166–236), moramo v skladijskih razmerjih teh enot predvidevati tudi obnašanje, ki ni v celoti usklajeno s pravili skladijskega obnašanja strukturno enakih prostih zvez. Ker so stavki bolj omejeni z že frazeologiziranimi skladijskimi razmerji med sestavinami in ker imenske, tako samostalniške kot pridevniške besedne zveze (dalje BZ), do neke mere omejuje stalni besedni red, je pričakovano, da so v jedru razmišljanja o skladnji v frazeologiji glagolski frazemi. Pri njih so delujoča

skladenjska razmerja znotraj BZ in navzven z nefrazemskimi določili oz. dopolnili najopaznejša. Vsaj sistemsko prosti besedni red med glagolsko in neglagolskimi sestavinami daje možnost za vstavljanje prvin iz sobesedila ali razširjanje frazemskih sestavin z modificirajočimi prvinami, npr. s kvantifikatorji *dvigniti nekaj/precej/veliko/preveč* itd. *prahu*, ne da bi bil frazeološki pomen prizadet; prim. zgled iz Gigafide *Literarni festival je pri nas dvignil veliko medijskega prahu*.¹ O tem, koliko, kako in kakšne vrste nefrazeološke prvine lahko delujejo skladenjsko in pomensko »nemoteče«, bi bilo za slovenščino treba natančneje raziskati, za angleščino O'Grady (1998: 282–293) ugotavlja, da razširjajoče ali vstavljene prvine skladenjsko ne smejo posegati v razmerje med glagolskim jedrom in določilom oz. dopolnilom. Najpogosteje so raziskave skladnje v frazeologiji usmerjene na analizo notranje in/ali zunanje vezljivosti ter na pretvorbene možnosti in omejitve glagolskih frazemov. Zlasti zadnje je bilo glavna pobuda za ukvarjanje s frazeologijo v ameriškem jezikoslovju sploh, raziskave so se v 60. letih začele v okviru tvorbeno-pretvorbene in generativne slovnice – še danes najpogosteje citirani začetniki so Katz/Postal 1963, Chafe 1968, Weinreich 1969, Fraser 1970, Makkai 1972 – in so še vedno aktualne, in to še zdaleč ne le v ameriškem ali anglističnem jezikoslovju. Ti dve skladenjski temi sta temeljni tudi v zadnji pregledni frazeološki publikaciji iz l. 2007 (Burger, Dobrovol'skij, Kuhn, Norrick 2007).

1.1 Slovenska frazeologija je razmeroma dobro raziskana z leksikološkega vidika, precej manj s skladenjskega. P. Gantar (1996/97) je skladenjsko zgradbo frazemov raziskovala z vidika skladenjskih načinov znotraj frazema in na podlagi analize 300 glagolskih in prislovnih frazemov izdelala obe tipologiji, za glagolske frazeme to pomeni tipologijo notranje vezljivosti. Kasneje (Gantar 2007: 173–199) je skladenjska razmerja v okviru korpusnega pristopa obravnavala kot del kolokabilnostne strukture besede, predvsem glagola, kot frazemske sestavine, ki večbesedno enoto organizira strukturno in pomensko.

Skladenjske pretvorbe frazemov so bile večkrat predmet razpravljanja. Vzrok za vračanje k tej temi je dejstvo, da je bila prva analiza v Kržišnik 1994 opravljena na ravni subjektivnega jezikovnega občutka jezikoslovca, temu je sledilo dopolnjevanje z anketiranjem rojenih govorcev in šele nato preverjanje stanja v besedilni rabi v referenčnih besedilnih korpusih, in sicer najprej Kržišnik 2005 v Fidi, ki je bil na voljo od l. 1999 (obseg 100 milijonov besed oz. besednih oblik), in nato Gantar 2007 v FidiPLUS, na voljo od l. 2006 (obseg 621 milijonov). Za ta prispevek je bila preverjena še raba v Gigafidi (na voljo od 2011, obseg 1,2 milijarde). Glede na rabo frazeologije je namreč Gigafida s prevladujočo količino publicističnih besedil pravzaprav najustreznejša. Ker je gradivo Fide (ki samostojno na spletu ni več dostopna) vključeno v FidoPLUS, nato pa oba korpusa tudi v Gigafido, je sledljivost rabe pretvorb – tako časovno kot glede na količino in vrsto besedil – odlična. Za

¹ Če ni drugače navedeno, so besedilni zgledi iz Gigafide.

prispevek Kržišnik 2005 je bilo opravljeno še anketiranje rojenih govorcev, in sicer ok. 100 študentov 3. letnika slovenistov pri predavanju iz frazeologije v štud. letu 2003/04. Rezultati (Kržišnik 2005: 215, 216) so bili sprejemani konsenzualno.² Izhodiščna analiza v Kržišnik (1994: 93–113) je upoštevala tako členske kot celovite pretvorbe.

2 Členska³ pretvorba: tožilnik (T) → roditelj (R) za zanikanjem

Čeprav nas bodo tukaj zanimale predvsem celovite pretvorbe, si za predstav o tem, kaj lahko pričakujemo od preverjanja realne rabe v korpusu, pogledjmo pretvorbo vezavnega Sam iz tožilnika (T) v roditelj (R) za zanikanjem.

V Kržišnik (1994: 93) beremo: »Težnja po ohranjanju tožilniške oblike vezavnega samostalnika (oz. samostalniške BZ) tudi za zanikanjem je v frazemu večja kot v prosti besedni zvezi /.../. Zlasti v govoru je pogostejša raba *ne brij norce iz nas* kot *ne brij norcev iz nas*.« Tež trditvi je dodan primer iz pisnega besedila (R. Dahl, *Charlie in tovarna čokolade*, 1992, 125): »Zdaj se zabava zares začinja! Ampak ne smemo **afne guncat!** Zdaj imamo še manj časa kot prej!« Predpostavka je logična, ne glede na frazeologijo: v govorjenem besedilu je ta pretvorba vsekakor redkejša; zaradi stalnosti kot lastnosti frazema pa je predvidljivo, da je v frazeologiji še nekoliko redkejša. Pri soočenju z rabo v korpusu Fidaplus pa trditev nikakor ni prestala preizkusa. Opravljena je bila sicer le analiza frazema *briti norce/norca*, a rezultat je prepričljiv (Gantar 2007: 124): *norcev* 31 pojavitev, *norce* 2 (varianta *norca* ni relevantna, ker razlika med T in G oblikovno ni izražena). Če temu dodamo še stanje v približno dvakrat večjem korpusu Gigafida, ki – za razliko od FidePLUS – vsebuje tudi en del spletnih besedil, torej vendarle nekakšen približek govorjenim besedilom (napredno iskanje: iskana beseda *briti + norcev* oz. *norce* v okolici 5 mest levo in desno + *ne* oz. *ni* v okolici 7 mest levo in desno), dobimo rezultat: *norcev* 51, *norce* 2. Da ne bo dvoma, navedimo še nekaj preizkusov (z enakim iskanjem) z drugimi frazemi:

² Zaradi suma, da bi bilo konsenzualno odločanje morda zavajajoče glede jezikovne intuicije rojenih govorcev, smo preverjanje v zimskem semestru 2017/18 ponovili v individualizirani obliki, prav tako pri slovenistih 3. letnika (27 anket), ki so imeli za sabo predavanja iz skladnje, ne pa tudi iz frazeologije. Pokazalo se je, da imajo študentje problem tako z razumevanjem in aplikacijo skladnjskih pretvorb kot še bolj frazemov in bi potrebovali za uspešno anketo precej boljše pripravo, zato rezultatov nismo upoštevali. Nasplošno pa so študentje kot možne označevali bistveno več pretvorb, kot jih je izkazanih v Gigafidi, in bistveno več kot študentje v prvi anketi.

³ Za razliko od drugih obravnavanih pretvorb, ki zadevajo zvezo v celoti, se tukaj sprememba nanaša le na naglagolski del (zanikanje v tem primeru ni del frazema, kakor je npr. v frazemu *ne imeti dlake na jeziku*).

Frazem (Gigafida)	Zanikanje - R	Zanikanje - T	Raba frazema v internetnih besedilih (iskanje po okolici Sam)
<i>brati levite</i>	<i>levitov</i> 4 + <i>levit</i> 8	<i>levite</i> 3	1,6 %
<i>streljati kozle</i>	<i>kozlov</i> 23	<i>kozle</i> 2	2 % (<i>kozel</i>), 3,5 % (<i>kozle</i>) ⁴
<i>prati umazano perilo</i>	<i>umazanega perila</i> 132	<i>umazano perilo</i> 4	20 % ! <i>prati</i> , 18 % <i>pranje</i>
<i>briti norce</i>	<i>norcev</i> 51	<i>norce</i> 2	22 %
<i>držati gobec</i>	<i>gobca</i> 15	<i>gobec</i> 1	30 %
<i>guncati afne</i>	<i>afen</i> 30 + <i>afn</i> 1	<i>afne</i> 59	43 %
<i>odkrivati toplo vodo</i>	<i>tople vode</i> 174	<i>toplo vodo</i> 3	43 %
<i>mlatiti prazno slamo</i>	<i>prazne slame</i> 48	<i>prazno slamo</i> 9	51 %

Tabela 1: (Ne)uveljavljanje pretvorbe T→R ob stavčnem zanikanju.

Raba R za zanikanjem je pogostejša od rabe T, in to tako v izrazito pisnih (*brati levite*) kot tudi govornih frazemih, kar lahko vsaj deloma sklepamo tudi iz podatka o odstotku rabe frazema v internetnih besedilih. Od tega ne odstopa niti raba novejšega frazema *odkrivati toplo vodo*. Edina izjema je že zgoraj kot eksemplaričen primer navedeni frazem *guncati afne*.⁵ O (ne)uveljavljanju pretvorbe T→R za zanikanjem v »pravih« govornih besedilih to sicer ne pove vsega in še vedno lahko predvidevamo, da je pretvorbe v njih manj. Drugo vprašanje pa je, ali je je res manj kot v prostih BZ. Nekaj o tem, koliko pozornosti pisci namenjajo pretvorbi T→G v pisnem besedilu, pa vendar govorijo hiperkorekturne rabe tipa: *ni pustil, da bi mu kdorkoli solil pameti*; *ni moja naloga ljudem soliti pameti*; *pa ni moj namen soliti pameti*.

3 Celovite pretvorbe: potrpnjenje, pooziraljenje, posamostaljenje

3.1 Celovite so pretvorbe, ki zajamejo celotno skladiščno strukturo glagolskega frazema in povzročijo spremembo njegovega kategorialnega pomena in prehod v neglagolski frazem s spremenjeno skladiščno vlogo. V ruski frazeologiji z izrazom transformacije pogosto označujejo prenovitve, prim. Mokienko (2010: 174), ali transformacije delijo na uzualne in okazionalne, prim. Lebedinskaja/Usačeva (2003: 131). Podobno daje slutiti tudi trditev v Gantar (2007: 126): »Poseben status znotraj pretvorbenih možnosti imajo prenovitve /.../.« V tvorbeno-pretvorbeni slovnici praviloma velja, da so pretvorbe skladiščne spremembe, pri katerih se pomen, v tem primeru pač frazeološki pomen, ohranja, zato frazeološke prenovitve kot kreativni posegi v obliko in pomen frazema ne sodijo med dopustne/sistemske skladiščne pretvorbe, tudi če je oblikovno postopek enak.

⁴ Pod lemo *kozel* najde iskanje v Gigafidi samo del frazemov, drugi del je treba iskati pod *kozle*.

⁵ Ta sicer izrazito govorni frazem je v 90. letih na veliko vstopil v pisna besedila z naključnim dogodkom v parlamentu, kar je mogoče preveriti v Gigafidi, zgledi, ki se nanašajo nanj, so od l. 1997 dalje in segajo do 2010, npr. iz 2008: *Njegove besede »ne boš tle afne guncal«, ki jih je izrekel liberalcu Vitimirju Grosu, ko je ta ob kandidaturi Marka Voljča za predsednika vlade kot »honduraške čeke« delil banane, pa nedvomno sodijo v vrh najbolj prepoznavnih izjav naših politikov.*

3.2 Doslej je bilo na slovenskem frazeološkem gradivu preizkušeno posamostaljenje (*mlatiti prazno slamo* → *mlatenje prazne slame*), pooziraljenje (→ *prazna slama, ki jo (kdo) mlati*) in potrpnjenje (**prazna slama je mlatena, prazna slama se mlati*). Prva analiza (Kržišnik 1994) je bila opravljena na gradivu 88 frazemov govorjenja s strukturo *Glag+Sam/SamBZ*, ki sistemsko dovoljujejo vse tri pretvorbe. Sledila je analiza z anketiranjem študentov in preverjanjem rabe v korpusu Fida, objavljena v Kržišnik 2005. V njej je upoštevanih 56 frazemov iz prvotnega nabora (rezultati ankete in stanje v Fidi gl. Kržišnik 2005: 216, 217), izločeni so bili v glavnem redko ali sploh ne več rabljeni frazemi (ok. 30 %), npr. *vihteti kadirnico, obljubljeni zlate gradove komu, peti hvalo/hvalnice komu*. To je bilo smiselno, saj občutka rojenega govorca ni mogoče preverjati, če govorec frazema ne pozna. Izkazalo se je, da je preverljivost med rabo v Fidi in konsenzualnim odločanjem študentov kot rojenih govorcev največja na dveh skrajnih koncih: pri najpogostejši in najredkejši pretvorbi. Za tokratno preverjanje v Gigafidi so bili izločeni še nekateri frazemi, ki nimajo ali skoraj nimajo izkazane rabe, *briti burke s kom/iz koga, cepiti dlako, držati kljun, prodajati sitnost, pristriči jezik komu, viti lovorove vence*, tako da jih je ostalo 51 (dodana je bila nedovršniška varianta *nalivati čistega vina*):⁶

guncati afne, brati levite, briti norca/norce, bruhati ogenj in žveplo, delati (hud) veter, držati govor, držati predavanje, držati dolge pridige, držati jezik za zobmi, držati gobec, povzdigniti (svoj) glas, povzdigovati (svoj) glas, dvigniti prah, dvigati prah, zagnati vik in krik, zganjati vik in krik, klicati vruga, metati blato, mlatiti prazno slamo, naliti čistega vina, nalivati čistega vina, natočiti čistega vina, oprati glavo komu, prati glavo, prati umazano perilo, saditi rožice, soliti pamet, srati klamfe, stresti jezo na koga, stresati jezo na koga, učiti krivo vero, ustreliti kozla, streljati kozle, vezati otrobe, vzeti slovo, jemati slovo, zbijati šale, (i)zlit (svoj) žolč na koga, (i)zlivati (svoj) žolč na koga, izvleči besedo iz koga, vleči besedo/besede iz koga, obračati besede, pregrzniti (vsako) besedo, iz-/stegniti jezik, stegovati jezik, krotiti jezik, obračati jezik, otesati jezik, sukati jezik, vrteti jezik, zavezati jezik komu.

3.2.1 Potrpnjenje

Ne le v slovenščini, tudi za druge jezike velja, da je pri frazemih to najpogosteje blokirana pretvorba. Navajajo se različni razlogi, npr. to, da je dani frazem nepreihoden in da torej zato ne more imeti trpniške pretvorbe, primer za to je *stegniti pete* 'umreti', ki je kot frazem nepreihoden, vendar že sam Chafe (1968: 111, 123–125) najde temu nasprotujoči primer *zakopati bojno sekira* 'končati boj; skleniti spravo, spraviti se', ki to pretvorbo ima *bojna sekira je zakopana* (v Gigafidi 72-krat, npr. *Bojna sekira med organizatorji Levstikovega pohoda je zakopana*); najpogosteje pa se kot vzrok navaja pomenska neavtonomnost sestavin frazema, torej pomenska nemotiviranost (tako tudi Gantar 2007: 129). Tema dvema lahko prištejemo vsaj še dva vzroka, sistemskega – trpnik je nasproti tvorniku vedno zaznamovan, saj se »/t/trpnik /.../ ob ohranitvi istega časa in vida da zmeraj spremeniti nazaj v tvornik, vsak tvornik pa se ne da pretvoriti v trpnik« (Toporišič 1984: 296), in besedilnega – rabi

⁶ Zaradi omejenosti prostora zunanja določila frazemov izpuščamo.

trpnika in frazemov se v besedilih v precejšnji meri izključujeta. Ker se v slovenski slovnici navajata dve obliki trpnika, je vprašanje, katero od obeh frazemi pogosteje dopuščajo. Od prve analize dalje – tako intuicija rojenega govorca jezikoslovca kot tudi konsenzualno odločanje študentov, oboje podprto tudi s stanjem v korpusu Fida – velja, da je pogosteje rabljena oblika trpnika s trpnim morfemom *se*. Kakšno stanje izkazuje korpus Gigafida in zakaj ta razlika, ki nasprotuje ugotovitvi J. Toporišiča (1984: 296) za splošno rabo trpnika v slovenščini, da ima »/o/d obeh oblik trpnika /.../ širšo rabo trpnik z deležnikom na -n/-t«?

3.2.1.1 Pretvorba potrpnjenja s trpnim deležnikom je zelo redka. Rojeni govorcei jo kot možno navajajo za dva frazema v anketi, in sicer za zraslek *soliti pamet* in sklop *zavezati jezik*; v Fidi nismo našli nobene rabe. V korpusu Gigafida je nekaj primerov, najprej potrditev za frazem *zavezati jezik* 3-krat, najpogostejša je ta pretvorba pri *dvigniti prah* → *prah je dvignjen*, dalje pa še *oprati umazano perilo* 3-krat, *(i) zlit* *(svoj) žolč na koga* 6-krat, po enkrat *naliti/natočiti čistega vina*. Zgled rabe: *V Sloveniji je bilo dvignjenega kar nekaj prahu zaradi menedžerskih prevzemov /.../*.

3.2.1.2 Potrpnjenja s prostim morfemom *se*

Potrpnjenja s prostim morfemom *se* je več. Kot možno pretvorbo so ga rojeni govorcei označili v dobrih 60 %:

guncati afne (+F +G), *brati levite*, *briti burke*, *cepiti dlako*, *delati (hud) veter* (+G), *držati (dolge) pridige*, *držati jezik (za zobmi)*, *povzdigniti (svoj) glas* (+F +G), *dvigniti prah* (+G), *stegovati jezik*, *klicati vruga*, *krotiti jezik*, *metati blato* (+G), *mlatiti prazno slamo* (+G), *obračati jezik* (+G), *obračati besede* (+G), *otresati jezik*, *prati umazano perilo* (+F +G), *prodajati sitnost*, *stresati sitnost*, *saditi rožice* (+G), *soliti pamet* (+G), *stresti jezo* (+G), *stresati jezo* (+G), *učiti krivo vero*, *streljati kozle*, *vezati otrobe* (+G), *viti lovorove vence*, *vrteti jezik* (+F +G), *vzeti slovo* (+G), *jemati slovo*, *zavezati jezik* (+G), *vleči besede*, *zbijati šale* (+F +G), *(i)zlivati (svoj) žolč* (+F +G).

Od teh jih je bilo v Fidi (oznaka zgoraj +F) izkazanih le 6, zunaj teh pa še 4: *dvigniti prah* (+G), *naliti čistega vina* (+G), *natočiti čistega vina* (+G), *(i)zlit* *(ves svoj) žolč* (+G). Vsi, ki so v Fidi, so seveda tudi v Gigafidi, poleg teh pa še: *držati predavanje*, *oprati umazano perilo*, *zagnati vik in krik*, *zganjati vik in krik*. Če zanemarimo frazeme, ki so tudi v izhodiščni obliki v Gigafidi zelo redko, le posamič, ali s plohom ne rabljeni (*stresati sitnost*, *prodajati sitnost*, *briti burke*, *cepiti dlako* in *viti lovorove vence*), ostanejo za potrpnjenje s prostim morfemom v Gigafidi (zgoraj označena kot +G) nepotrjeni le: *brati levite*, *držati jezik (za zobmi)*, *stegniti jezik*, *stegovati jezik*, *krotiti jezik*, *klicati vruga*, *otresati jezik*, *učiti krivo vero*, *jemati slovo*, *vleči besede* in *streljati kozle*.⁷

⁷ Ker je pretvorba *kozli se streljajo* v Gantar 2007: 129 navedena kot izkazana v FidiPLUS, je nenavadno, da je v Gigafidi nismo našli; smo pa našli rabo deagentne strukture: *matr ej kake kozle se tle strelja*. Napaka je tudi v članku Kržišnik 2005: *dvigniti prah*, za katerega se navaja, da ga ni v Fidi, a v Gigafidi najdemo do l. 1999 kar 19 rab pooziraljenja (razen seveda, če so bila v FidoPLUS in nato v Gigafido še kasneje dodajana besedila iz 90. let).

3.2.1.3 Čeprav tudi potrpnjenje s prostim morfemom ni ravno pogosto (običajno) rabljena pretvorba – kot tako pa jo lahko razumemo pri frazemih *dvigniti prah*, *dvigati prah*, *prati umazano perilo*, *zagnati vik in krik*, *zliti (ves svoj) žolč* –, se vendar potrjuje prvotna (Kržišnik 1994: 109–113) ugotovitev, da je relevantno pogostejša od potrpnjenja s trpnim deležnikom. Zanimiv primer pretvorbe dveh homonimnih glagolskih frazemov *dati besedo komu* ‘obljubiti’ in ‘dati komu možnost, dovoljenje, da govori, kaj pove’, za katero Gantar (2007: 128, 129) ugotavlja, da je v FidiPLUS izkazano samo potrpnjenje s trpnim deležnikom, je torej smiselno razlagati kot posebnost. Poleg tega dvakrat večja Gigafida postreže že s štirimi rabami potrpnjenja s *se*, ena od teh za frazem s pomenom ‘obljubiti’ (*in pri nas je navada, da se beseda da šele takrat, ko je zelo verjetno, da /.../*) in tri za drugega (*na osnovi poslovnika lahko dodeli čas in se da beseda tudi tistim /.../*). Ni mogoče torej reči, da je potrpnjenje s *se* pri teh dveh frazemih omejeno (blokirano). Taki primeri zato kažejo relativizirano relevantnost dokazovanja pretvorbene (ne) omejenosti z izkazovanjem rabe v korpusu. A po drugi strani ravno pri potrpnjenju s *se* nastopi sistemska težava zaradi formalnega nerazlikovanja med I in T npr. pri m. in sr. sp. ed. ali ž. sp. mn. To namreč pomeni, da razlika med potrpnjenjem in brezosebko strukturo pri njih ni oblikovno eksplicirana, npr. *prah se dviga* je lahko potrpnjenje, ki se izrazi v nesedanjiku z *prah* (I) *se je/bo dvigal*, ali brezosebkov stavek *prah* (T) *se je/bo dvigalo*; pri sr. sp. razlika ni izražena niti v nesedanjiku: *umazano perilo* (I ali T) *se je/bo pralo*.

3.2.2 Pooziraljenje

Pooziraljenje je pretvorba, pri kateri se smer skladenjske odvisnosti spremeni: podrejena neglagolska sestavina postane jedro, glagol pa se premakne v oziralni odvisnik, npr. *zbijati šale* → *šale, ki jih kdo zbija*, npr. *Pozabljene so pikre šale, ki so jih dolga leta zbijali na račun teh neuglednih ruskih avtomobilov*; ali *ustreliti kozla* → *kozel, ki ga kdo ustrelji*; zgled rabe: *Obenem pa še kar ne morejo pozabiti kozla, ki so ga julija ustrelili v ECB, ko so obrestne mere celo zvišali*.⁸

Pri pooziraljenju je bila prekrivnost med odločitvami rojenih govorcev in rabo v korpusu Fida približno 60-odstotna, in sicer pri ugotavljanju omejenosti pretvorbe. Soglasje glede možnosti pretvorbe je bilo le pri 4 frazemih: *metati blato*, *zagnati vik in krik*, *zbijati šale*, *zlivati (svoj) žolč*. Rabe pooziraljenja, ki jih rojeni govorcev niso predvideli, bile pa so v Fidi in so zato tudi v Gigafidi, so *povzdigniti glas*, *ustreliti kozla*, *dvigati prah*, *vrteti jezik*. V Gigafidi je izkazano potrpnjenje tudi pri nekaterih frazemih, ki ga v Fidi ni bilo, a so ga rojeni govorcev predvideli kot možnega: *dvigniti prah*, *mlatiti prazno slamo*, *stresti jezo*, *stresati jezo*, *zganjati vik in krik*. Povsem na novo je v Gigafidi še potrpnjenje *jemati slovo*, *obračati jezik*, *streljati kozle*, *zliti (svoj) žolč*.

⁸ Zgled, ki se za pooziraljenje navaja v Gantar 2007: 131: */.../ nam ne ostane drugega kot da sami ugriznemo v to kislo jabolko, ki so ga povzročili spleti različnih okoliščin* – seveda ni pooziraljenje frazema *ugrizniti v kislo jabolko*.

Kot zgled vezanosti količine pooziraljenja glede na količino in časovni razpon besedil v korpusu vzemimo frazem *dvigati/dvigovati prah* → *prah, ki se dviga/dviguje*, pri katerem pooziraljenje nastopa dovolj pogosto:

Frazem	Pooziraljenje – vsi	Do 1999	Po 1999
<i>dvigati prah</i>	53	4	49
<i>dvigovati prah</i>	31	4	27

Tabela 2: (Ne)odvisnost rabe pretvorbe pooziraljenja od količine in časa nastanka besedil.

Brez rabe v korpusu ostane 10 od rojenih govorcev kot možnih določenih pooziraljenj: *briti burke, bruhati ogenj, pregrizniti (vsako) besedo, stresati sitnosti, držati predavanje, delati (hud) veter, držati govor, držati pridige, povzdigovati glas, izvleči besedo* – prvi trije imajo v korpusu zelo nizko pogostnost (pod 10). Edini, za katerega se zdi nenavadno, da nima pooziraljenja, je *povzdigovati glas*, in sicer iz dveh razlogov: ker dovršniška varianta pooziraljenje ima in ker je pogostnost rabe dovolj visoka (179).

3.2.2.1 Interpretacija podatkov

Na podlagi odločitve rojenih govorcev je bil v Kržišnik 1994 in 2005 izpeljan sklep, da pooziraljenju lahko podlegajo t. i. frazemeski skupi, tj. komponentni frazemi, katerih neglagolska sestavina (Sam ali Sam BZ) ohranja slovarski pomen, npr. *zbijati šale*, in tisti globalni frazemi, frazemeski sklopi ali celo zrasleki, katerih glagolski in/ali neglagolski del se osamosvaja, na primer raba */.../ saj se politiki itak obnašajo tako, kakor da v Sloveniji ni nikogar, ki ga njihova prazna slama ne bi zanimala*; in že v SSKJ osamosvojeni *mlatiti* 3. pomen 'govoriti, pripovedovati' s kvalif. *slabšalno*. S tem je pokrito kar nekaj tovrstnih pretvorb: skupi *briti burke, držati govor, držati predavanje, držati (dolge) pridige, stresati sitnosti, stresti jezo, stresati jezo*, osamosvajanje glagolske sestavine še v *zagnati/zganjati vik in krik*. Nekaj v Gigafidi potrjenih bi za silo lahko pridružili skupom z metonimičnim pomenskim prenosom v neglagolski sestavini, npr. *izvleči besedo, pregrizniti (vsako) besedo, povzdigniti/povzdigovati (svoj) glas*. Kljub temu pa ostane zunaj teh razlag pooziraljenje v nekaj frazemih, ki bi jih bilo treba natančneje pregledati, npr. *bruhati ogenj in žveplo, dvigniti/dvigati prah, metati blato na koga*, in ugotoviti, ali gre za prvo stopnjo v osamosvajanju, kar bi nakazovala večja variantnost glagolske sestavine oz. več frazemov z isto neglagolsko sestavino, ki so med seboj semantično povezani, kot na primer frazema *dvigniti prah – prah se poleže*.

3.2.3 Posamostaljenje

Prekrivnost med rojenimi govorcev in korpusom Fida pri posamostaljenju je v Kržišnik 2005 dvotretjinska, tj. 33 frazemov. Možnost pretvorbe je prekrivna pri 19 frazemih z nedovršnim glagolom:

guncati afne, brati levite, briti norce/norca, povzdigovati (svoj) glas, dvigati prah, kaliti vodo, metati blato, mlatiti prazno slamo, prati glavo, prati umazano perilo, saditi rožice, soliti pamet, stresati jezo, učiti krivo vero, streljati kozle, vezati otrobe, vrteti jezik, zbijati šale, (i)zlivati (svoj) žolč.

Omejenost (blokiranost) pretvorbe je prekrivna pri vseh (14) frazemih z dovršnim glagolom: *dvigniti prah, povzdigniti svoj glas, iz-/stegniti jezik, izvleči besedo iz koga, (i)zlititi svoj žolč, naliti čistega vina, natočiti čistega vina, oprati glavo, pregrizniti (vsako) besedo, zagnati vik in krik, vzeti slovo, ustreliti kozla, stresti jezo na koga, zavezati jezik*; pa tudi pri enem z nedovršnim: *gnati (zganjati) vik in krik*. Predvidevamo, da je pri zadnjem vzrok za odločitev anketirancev proti možnosti posamostaljenja posledica glagola *gnati*, ki je bil naveden na prvem mestu, saj sta v Gigafidi izkazani dve posamostaljeni rabi *zganjanje vika in krika* (iz l. 2002 in 2007).

Od posamostaljenj, ki so bila kot možna prepoznana od rojenih govorcev, ne da bi imela potrditev v Fidi, lahko z Gigafido na novo potrdimo še za *cepiti dlako, delati (hud) veter, držati jezik (za zobmi), stegovati jezik, klicati vruga, obračati besede, otresati jezik, srati klamfe, sukati jezik, jemati slovo* – vsi z nedovršnim glagolom. Tudi v Gigafidi ni posamostaljene rabe frazemov z nedovršnikom: *briti burke* (frazem sploh le 2-krat), *držati govor, držati predavanje, držati (dolge) pridige, krotiti jezik, vleči besede* – torej le 6 od 37 frazemov z nedovršnim glagolom nima izkazanega posamostaljenja. Nasprotno pa je en sam frazem z dovršnim glagolom v analiziranem naboru, ki ima izkazano posamostaljenje z glagolnikom: *naliti čistega vina (komu) → nalitje čistega vina*, prim. */.../ je tak program obljubil. Celó kot zadnjo priložnost za nalitje čistega vina*; edini z izglagolskim samostalnikom pa je *dvigniti prah > dvig prahu*, prim. *Vsa čast človeku, ki tudi na ta način dviguje samozavest svojim nogometášem. Ki jih zna še dodatno motivirati, pa čeprav tako, da najde način za dvig prahu*.

3.2.3.1 Interpretacija podatkov

Posamostaljenje kot pretvorba je praviloma možno s pravim glagolnikom, torej *dviganje prahu*, ne pa tudi z izglagolskim samostalnikom kot *dvig prahu*, in predvidljivo za nedovršne glagole (še Breznik 1921: 150 opozarja, da se je glagolnik prvotno sploh tvoril »le od nedovršnih glagolov«), torej ne *dvignjenje prahu*. Ta težnja velja razmeroma regularno za frazemske sklope in zrasleke (*metati blato na koga, briti norce*), seveda pa ne za frazemske skupe z glagolsko sestavino v slovarskem pomenu, ki se ravno zato pretvorbena obnaša sistemsko in je posamostaljenje mogoče tako s pravim glagolnikom kot tudi z izglagolskim samostalnikom, odvisno od vida glagolske sestavine, npr. *prepir in prepiranje za oslovo senco, pogovor in pogovarjanje na štiri oči*. Zunaj te težnje ostajajo posamezni frazemi, katerih posamostaljenje je nepredvidljivo, npr. nedovršnik *skočiti → skok čez plot* (ne pa tudi *skočiti → *skok v lase*). Očitno je, da gre za dve različni vrsti posamostaljenja, od katerih ena, tj. glagolniška, nastopa praviloma, čeprav neustaljeno, druga pa ustaljeno (slovarsko) kot novi frazem, vendar praviloma ne. Med ustaljenim in

neustaljenim posamostaljenjem razlikuje tudi Čermák (1985: 223) za češčino, za angleščino to velja že od najzgodnejših analiz v okviru tvorbeno-pretvorbene slovnice (v slovenski anglistiki o tem prim. Ilc 2016).

P. Gantar (2007: 131–133) relevantnosti glagolskega vida za to pretvorbo sicer ne upošteva (a tudi ne zanika) eksplicitno, jo pa potrjujejo vsi zgledi, ki jih navaja iz FidePLUS – pri tem dve posamostaljenji izpeljuje iz neprave (dovršniške) variante frazema: *skakanje čez plot iz skočiti čez plot* namesto *iz skakati čez plot* in *obračanje hrbita iz obrniti hrbit komu* namesto *iz obračati hrbit komu*. Navaja pa dva primera, ki res odstopata od tendence, a pri *boj/bitka z mlini na veter* gre za frazemski skup, pri *zadetek v črno/polno* pa za nepredvidljivo paralelno tvorjeni frazem.⁹

3.2.3.2 Ker se je posamostaljenje pokazalo kot najbolj predvidljiva pretvorba, smo pregledali še obnašanje nekaterih novih frazemov, tj. tistih, ki so se pojavili od 90. let dalje. Ti bi lahko kazali odstopa ali pa, nasprotno, potrjevali očitno tendenco.

Frazem	Posamostaljenje	Vsi glagolski frazemi
<i>odkrivati toplo vodo</i>	<i>odkrivanje</i> 79	386
<i>odkriti toplo vodo</i>	<i>odkritje</i> 12	251
<i>izumljati toplo vodo</i>	<i>izumljanje</i> 27	163
<i>izumiti toplo vodo</i>	<i>izumljenje</i> 0 <i>izum</i> 3	50
<i>zapidati pipico</i>	<i>zapidanje</i> 7	40
<i>zaprati pipico</i>	<i>zaprte</i> 8	219

Tabela 3: Posamostaljenje – obnašanje novih frazemov.

Tendenca se potrjuje, če upoštevamo razmerje med količino rabe frazema v izhodiščni glagolski in pretvorjeni samostalniški obliki. Bistveni odstop od nje kaže frazem *prati denar* – glagolski 799, samostalniški *pranje denarja* skoraj 10-krat več, a v tem primeru je samostalniški frazem izhodiščni.¹⁰

4 Sklep

Če sklenemo: že zgoraj je bilo postavljeno vprašanje o smiselnosti preverjanja (ne) omejenosti skladenjskih pretvorb na podlagi njihove besedilne uresničitve v korpusih, če pa je preverljivost odvisna tudi od tega, kako velik je korpus, katere funkcijske vrste oz. katere vrste besedila in kako dolgo časovno obdobje zajema, in ne nazadnje

⁹ Naj tu namignemo na eno možno pot za nastanek takih paralelnih tvorb. Posamostaljenje *pljunek v lastno skledo* < *pljuniti v lastno skledo* in *pljunek v obraz* < *pljuniti v obraz komu* sta gotovo spodbujena od prvotno kot prenovitev nastalega *pljunek v morje* < *kaplja v morje*, kjer seveda ne gre za posamostaljenje glagolskega frazema.

¹⁰ Bolj zanimiv je podatek, da je posamostaljenja od *mlatiti prazna slama* skoraj enako (386) kot izhodiščnega glagolskega (407).

celo od načina preverjanja, npr. na kolikšni oddaljenosti se preverjajo sestavine. Še bolj temeljno je vprašanje, čemu pri enotah, ki so definirane z anomalnostjo, sploh iskati morebitno regularnost pri skladijskih pretvorbah. Neposredno korist ima prav gotovo frazeografija. Pretvorbene (ne)omejitve so namreč v slovarjih prikazane na različne načine, nekateri jih preprosto navajajo kot samostojno iztočnico (tako pogosto Keber 2011), drugi ob vsakem iztočniškem frazemu naštevajo vse pretvorbene možnosti ali omejitve (npr. češki frazeološki slovar *Slovník české frazeologie a idiomatiky*), nekateri se morda ne držijo nobenega načela in navajajo glede na stanje v korpusu (ali glede na intuicijo rojenega govorca jezikoslovca). Če obstaja kaka tendenca, in vsaj za posamostaljenje vsekakor obstaja, to poenostavi podatek v slovarju. Tudi raba v korpusu je lahko relevantna, če seveda ne upoštevamo samo absolutnih števil pojavitev rabe, temveč vsa razmerja, tako znotraj korpusa kot med podatki, dobljenimi v korpusu in s preverjanjem pri rojenih govoricah.

4.1 Pri opazovanju skladijskega obnašanja frazemov v besedilu smo opazili še en nezanemarljiv podatek, in sicer dejstvo, da iskanje sestavin po bližini (»Okolica«, 3 mesta levo ali desno) pogosto daje presenetljivo podobne številčne podatke kot iskanje neposredne kolokativnosti (sovmeščenosti). Ker med glagolom in njegovimi (desnimi) vezljivostnimi določili ali dopolnili tudi v frazemih ni obveznega zaporedja, bi to kazalo, da frazemske sestavine s tem vendarle izražajo lastnost ustaljenosti. Primer:

Frazem	Pojavitve v okolici	Neposredna kolokativnost
<i>guncati afne</i>	ok. <i>afna</i> 437; ok. <i>guncati</i> 435	<i>guncati afne</i> 332; <i>afne guncati</i> 89
<i>mlatiti prazno slamo</i>	ok. <i>prazna slama</i> 407	<i>mlatiti prazno slamo</i> 345; <i>prazno slamo mlatiti</i> 33
<i>soliti pamet</i>	ok. <i>soliti</i> 2075	<i>soliti pamet</i> 1770; <i>pamet soliti</i> 220

Tabela 4: (Ne)posredna kolokativnost sestavin glagolskih frazemov.

Izrazito od tega odstopa na primer frazem *dvigati/dvigovati prah* in dovršniška varianta *dvigniti prah*, saj je neglagolska sestavina pogosto razširjena s kvantifikatorji (*mного, veliko ... prahu*). Ker je to hkrati frazem, ki ima (med upoštevanimi seveda) največ skladijskih pretvorb, ga navajamo kot tip frazema, ki hkrati potrjuje vse tendence: pri posamostaljenju – nedovršniška varianta več kot stokrat posamostaljena, dovršniška samo 4-krat, in sicer z izglagolskim samostalnikom; pri pooziraljenju izkazuje osamosvajanje neglagolske sestavine (*prah se je polegel* itd.), pri potrpenjenju – obe vidski varianti veliko s prostim morfemom, dovršniška tudi 26 s trpnim deležnikom; in obenem odpira pot za nadaljnje raziskovanje sintaktične »živosti« v frazeologiji. Gre namreč za frazem, ki se pojavlja predvsem v publicističnih besedilih, manj v vsakdanjem sporazumevanju, torej v neposredni, nepripravljeni komunikaciji. Njegovo obnašanje podpira misel, da je raba skladijskih pretvorb v neposredni komunikaciji manj pogosta, saj se v njej frazem praviloma rabi v obliki, v kakršni

se je tudi ustalil, in sicer skupaj s svojo pragmatično funkcijo tudi v primeru, ko ne gre za pragmatični frazem. To bi namreč pojasnilo, zakaj frazemi kot *držati gobec*, *stegniti jezik*, *otresati jezik* pravzaprav nimajo izkazane rabe pretvorb v korpusu, *ustreliti kozla* in *streljati kozle* pa – glede na količino rabe – tudi zelo malo. Več bi o tem lahko povedala bolj besediloslovno in pragmatično naravnana obravnava skladijskega obnašanja frazemov. Izjema pri tem je le izrazito govornjeni in celo neknjižni frazem *guncati afne*. Vendar samo na prvi pogled. Ta frazem je namreč v 90. letih vstopil v publicistiko zaradi naključnega dogodka (prim. op. 4).

Vir

Korpus slovenskega jezika Gigafida: <<http://www.gigafida.net>>. (Dostop nov., dec. 2017.)

Literatura

Breznik, Anton, 1921: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Druga, predelana izdaja. Prevalje: Tiskala in založila tiskarna Družbe sv. Mohorja.

Burger, Harald, Dobrovol'skij, Dmitrij, Kuhn, Peter, in Norrick, Neal R. (ur.), 2007: *Phraseologie: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Chafe, W. L., 1968: Idiomaticity as an Anomaly in the Chomskyan Paradigm. *Foundations of Language* 4. Dordrecht – Holland. 109–127.

Čermák, František, 2009: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2., přepracované a doplněné vyd. Praha: Leda

Filipec, Josef, in Čermák, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha 1985: ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd.

Fraser, Bruce, 1970: Idioms within a transformational Grammar. *Foundations of Language* 6/1. Dordrecht – Holland. 128–136.

Gantar, Polona, 1996/97: Skladijska in pomenskosestavinska tipologija glagolskih in prislovnih rekel. *Jezik in slovstvo* 42/6. 237–248.

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ilc, Gašper, 2016: Construction or Constructing? Some Observation on English Deverbal and Gerundial Nouns. Krevel, Mojca (ur.): *Time at the end of times*, *ELOPE* 13/2. Ljubljana: University Press, Faculty of Arts = Znanstvena založba Filozofske fakultete. 153–164.

Katz, Jerrold J., in Postal, Paul M., 1963: Semantic Interpretation of Idioms and Sentences Containing Them. *Massachusetts Institute of Technology Research Laboratory of Electronics, Quarterly Progress Report* 70. Cambridge. 275–282.

Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kržišnik, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govornjenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Kržišnik, Erika, 2005: Predvidljivost sintaktičnih transformacij frazemov v slovenskem jeziku. Alekseenko, M., in Val'ter, Hari (ur.): *Grani slova*. Moskva: O O O Izdatel'stvo ELPIS. 215–222.

Lebedinskaja, Valentina A., in Usačeva, Natal'ja B., 2003: Preobrazovanie processual'noj semantiki frazeologičeskikh edinic v predmetnuju. Mlacek, Jozef, in Đurčo, Peter (ur.): *Frazeologické štúdie III*. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK Bratislava.

Makkai, Adam, 1972: *Idiom Structure in English*. The Hague – Paris: Mouton.

Mokienko, Valerij M., 2010: Problemy slavjanskoj paremiologii (lingvističeskie aspekty). Mokienko, Valerij M., in Ivanov Evgenij E. (ur.): *Slavjanskaja frazeologija i paremiologija v XXI veke*. Minsk: Izdatel' Zmicer Kolas. 167–188.

O'Grady, William, 1998: The Syntax of Idioms. *Natural Language & Linguistic Theory* 16/2. Netherlands: Kluwer Academic Publisher. 279–312.

Toporišič, Jože, 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Weinreich, Uriel, 1969: Problems in Analysis of Idioms. *Substance and Structures of Language*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press. 23–81.

PODREDNO IZRAŽENI PROTIVNOST IN POJASNJEVALNOST

Namen prispevka je raziskati funkcije podrednih veznikov, ki izražajo protivnost in pojasnjevalnost in so bili do sedaj slabše opisani ali samo omenjeni. Vse to je povezano z različnimi tipologijami odvisnikov in z upoštevanjem razlike med izrazno in pomensko ravnijo. V prvem delu se navežem na *Slovensko slovnico* in na novejšo literaturo, v drugem pa analiziram rabo vezniških sredstev s poudarkom na pretvorbah v priredja.

Ključne besede: podredje, priredje, vezniška beseda, protivnost, pojasnjevalnost

0 Uvod

V prispevku raziskujem razumevanje prirednosti in podrednosti, ki sodita na izrazno raven, in pomenske ravni, saj je v preteklosti v slovenskem jezikoslovju prihajalo do mešanja le-teh, kar je povzročalo nejasnosti. Obravnaval bom protivno in pojasnjevalno podredje in prikazal rabo vezniških sredstev na korpusnih primerih. Slovenska slovnica možnosti teh dveh podredij, zlasti protivnega, samo nakazuje, tako da je to področje do nedavnega ostalo spregledano. Ker ločujem pomensko in izrazno raven, ne govorim o prirednem/podrednem pomenu, ampak o prirednem/podrednem razmerju in se tako izognem formulaciji, da so nekatere konstrukcije po obliki podredne, po pomenu pa priredne.

1 Pomensko in skladijsko razmerje

Jože Toporišič v *Slovenski slovnici* in *Novi slovenski skladnji* združi pomensko in skladijsko razmerje in s tem izenači npr. protivnost s protivnim priredjem. »Glede na to, v kakšnem razmerju so si deli prirednosti, ločimo 7 vrst priredij« (Toporišič 2000: 646). Problematično je to, da pri obravnavi podredij ne obravnava tipologije podredij po tem, v katerem razmerju (pomenskem razmerju) so si propozicije med seboj, ampak glede na njihovo stavčnočlensko vlogo. Obravnava odvisnike za osebek, predmet, povedkovo določilo, povedkov prilastek, prislovna določila in za prilastek (Toporišič 2000: 638). Največ odvisnikov našteva pri prislovnih določilih. Omeji se torej na strukturo. Smiselnost pomenske razdelitve odvisnikov mimogrede navaja Toporišič v *Novi slovenski skladnji*, ko zapiše: »Jezik je zapleten sestav dveh različnih kategorij, t. i. izrazne in pomenske. Izrazna stran je slušna ali pisna ravnina, pomensko pa predstavljajo: morfemska, besednovrstno-oblikoslovna in skladijska ravnina« (Toporišič 1982: 31). Vendar to ni isto, saj pomensko razmerje kaže na razmerje pomenov med sestavinami (znotraj sintagem in med stavki ter povedmi), skladijsko razmerje pa je omejeno na formalno strukturo oziroma na izrazno raven. Skladijsko razmerje lahko pri »odvisnikih, ki niso del jedrne propozicije matičnega stavka (gre za družljivost), so pa izhodiščno (neobvezno) stavčnočlenski« (Smolej, 2017), do neke mere spreminjamo in pri tem ohranimo (vsaj podoben) pomen. O tem na kratko piše Toporišič v *Novi slovenski skladnji* (1982: 142). Delitev, ki je omenjena tudi v *Slovenski slovnici*, je delitev na vsebinske (*Rekel je, da pride*), oziralne (*Zdaj pa mi le vrni ploščo, ki sem ti jo posodil*) in prislovne odvisnike (*Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima*) (Toporišič 2000: 637–638), se v slovenistiki uveljavlja v zadnjih letih, v člankih Andreje Žele (2016a, 2016c) in Mojce Smolej (2017). V zadnjem prispevku je predlagana delitev na naslednje skupine:

- a) odvisniki, ki so del matičnega stavka (gre za neke vrste propozicijo v propoziciji),
- b) odvisniki, ki niso del jedrne propozicije matičnega stavka (gre za družljivost), so pa izhodiščno (neobvezno) stavčnočlenski, c) odvisniki, ki so podredni le na strukturalni ravni in so izhodiščno nestavčnočlenski (če izhajamo iz razumevanja tradicionalne slovnice) in č) odvisniki, ki imajo stavčno strukturo in so podredni le na strukturalni ravni, na pomenski oz. modifikacijski ravni pa opravljajo vlogo modifikatorjev matičnega stavka in so po funkciji blizu členkom, zato jih imenujemo členkovni stavki.

V prispevku se bom osredotočil na skupino c. Med skupino b in c je razlika v tem, da odvisniku ustreza stavčni člen, npr.: »Ves trud je bil poplačan, ko smo osvojili vrh.«¹ proti: »Po osvojitvi vrha je bil ves trud poplačan.« Gre za časovni odvisnik proti nestavčnemu prislovnemu določilu časa. Pri skupini c tega ni oziroma to ni vidno na prvi pogled, saj ne obstaja prislovno določilo protivnosti,² ki bi dalo stavčni ustreznik v protivnem podredju, ampak gre za pomene, ki se večinoma uresničujejo priredno, v kontekstu prispevka sta to protivnost in pojasnjevalnost. Pretvorjeni stavčni člen, kadar pretvorba uspe, je lahko prislovno določilo izvzemanja, prislovno

¹ Vsi primeri so iz Gigafide.

² Vidovič Muha (1984: 151) predlaga vpeljavo protivnega prislovnega določila.

določilo časa in še kaj. V tem kontekstu je pomembno spoznanje, da odvisniki niso samo stavčni ustrezniki nestavčno izraženih stavčnih členov, čeprav so ravno zaradi takega mišljenja izpadali pomeni vezniških besed, ki jih obravnavam v članku. Na to opozori Toporišič v učbenikih *Slovenski knjižni jezik* (navajam po Žele 2016c: 35), vendar pri obravnavi priredij v *Slovenski slovnici* to trditev poenostavi v: »odvisni stavki niso drugega kot stavčni členi glavnega stavka« (2000: 648). Zgledi rabe in možnosti pretvorb to trditev zavračajo.

Pri vsebinskih odvisnikih pretvorbe v priredje niso mogoče: »Upam, da prideš« ne pa tudi »*Upam in prideš«. Ti odvisniki so v stavčni strukturi obvezni, saj uvajajo vezljivost, večinoma pa jih lahko pretvorimo v nestavčno izražen stavčni člen: »Upam na tvoj prihod«, čeprav je taka pretvorba pogosto okorna. Pri skupinah b in c gre za družljivost, v strukturi stavka so torej neobvezni, zato jih lahko (praviloma) pretvarjamo v priredja in tudi v nestavčno izražene stavčni člene. »Ravno z možnostjo podredno-prirednih in priredno-podrednih pretvorbenih možnosti tudi slovenska slovnica vsaj posredno opozarja tudi na neudeleženske oz. nepravne odvisnike« (Žele 2016a: 88).

Pomensko razmerje razberemo iz celotne strukture in ne samo iz vezniške besede. To se vidi pri primerih, ko določen veznik opravlja manj pogosto funkcijo, npr. ko veznik in izraža protivno ali pojasnjevalno razmerje: »Mimo mene si šla, in te nisem spoznal«, »Bilo nas je devet, in nekdo je moral od doma« (Toporišič 2000: 434). V primerih ne gre za vezalnost, ki jo in po navadi izraža. Drugi primer je brezvezje, kjer veznikov ni, a pomen lahko ugotovimo iz pomena celotne povedi. Toporišič pri brezvezju napiše: »Glede na vsebinska razmerja enakovrednih sestavin stavka (podčrtal D. G.) govorimo o posameznih vrstah priredja tudi tedaj, če med deli priredja ni veznika« (2000: 648). Pomena torej ne določa (samo) vezniška beseda, ampak (tudi) vsebina povedi (obeh ali več stavkov v njej) oziroma njen pomen. S tem tudi ni potrebe po različnih definicijah za priredja, izražena z vezniki, in brezvezja. Formalna skladenjska struktura se deli na soledje, podredje in priredje. Priredje je zveza dveh ali več skladenjsko enakovrednih delov sporočila, podredje pa zveza dveh med seboj odvisnih delov sporočila (Toporišič 1982: 131).³ Toporišič piše o prirednih razmerjih in s tem naredi zmedo, saj združi pomensko razmerje in skladenjsko razmerje, protivnost tako izenači s protivnim priredjem, kljub temu pa na koncu članka na kratko omeni, »da je vsa priredna razmerja mogoče izraziti tudi s podrednimi sredstvi« (Toporišič 1982: 142), a se s tem ne ukvarja natančneje. S to ugotovitvijo pa se mu sistem podre, saj ni smiselno govoriti o prirednem razmerju, če se ga da izraziti tudi podredno. Tako omeni še »priredja, izražena s podrednimi sredstvi« (Toporišič 1982: 142).

Priredja ali podredja ne moremo enačiti z razmerjem, ki ga izraža. Z uvedbo razlike med pomenskim razmerjem (pomenska raven) in skladenjskim razmerjem (izrazna raven) lahko strukture in njihova razmerja razložimo drugače: pomensko razmerje je protivno, ki pa se lahko izraža priredno ali podredno. Priredno protivnost izražajo

³ Soredja ne bom obravnaval.

vezniki a, ali, ampak, pa, toda, vendar, temveč, marveč in še drugi, podredno pa namesto da, medtem ko, kar, če, le da, razen (ko) in še kakšen, pri čemer je treba dodati, da je praviloma protivnost le ena izmed pomenov določenega veznika. Isto velja za druga razmerja. Že možnost pretvorb med prirednji in podredji kaže na to, da je treba ločevati pomensko in skladijsko razmerje, saj pri pretvorbi spremenimo samo skladijsko razmerje, pomensko pa ostane enako oziroma podobno. Če te dvojnosti ne bi bilo, tudi pretvorb ne bi bilo. Rešitev bi bila, da bi k priredjem dali še ustrezen podredni par, kjer je to možno, zlasti protivno priredje in podredje. Pomembno je tudi, da vezniki za izražanje razmerja niso nujni, saj lahko vsaj priredja izrazimo z brezvezjem in s pomenom vseh besed v propozicijah. V novejši literaturi je razdelitev na izrazno in pomensko raven že eksplicitno izražena: »Namreč tako kot je z vidika prirednosti in podrednosti več prirednih in več podrednih razmerij, tudi znotraj posameznega razmerja obstaja možnost priredne ali podredne izrazitve istega razmerja.« (Žele 2016č: 31–32).

1.1 Pretvorbe in njihova stilistika

Razlike med možnostmi so predvsem stilistične, razlike že med samimi vezniki pa so znotraj enega priredja oziroma podredja. Na pretvorbe opozarja Jože Toporišič v *Novi slovenski skladnji* na straneh 27, 28, 136, 142. Možnosti pretvorb je še veliko, nanje opozarja tudi Jožica Gelb (1969: 137–139). Možne pretvorbe v podredje je ugotovila pri vezalnem, protivnem, vzročnem in sklepalnem priredju, vendar pojmuje priredje in razmerje kot enakovredna pojma. Primerov za podredno izražanje stopnjevalnega, pojasnjevalnega in ločnega razmerja ni našla. Toporišič najde pretvorbe v podredja (ali v nestavčno izražene stavčne člene) za vsa priredja (2000: 651–652). Poudariti je treba, da vseh podredij ni možno pretvoriti v priredje. Še več pretvorb je v članku »O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem«, kjer je tudi opozorjeno, da pretvorbe niso vedno

prave pretvorbe v smislu popolne istovetnosti sporočila, saj se s pretvorbo pogosto spremeni sporočilna perspektiva. Pomen vedno, zlasti pa pri nevsebinskih odvisnikih in priredjih, razbiramo iz obeh propozicij. Propozicija v povedi nastopa kot samostojna enota, vezniki pa so pomembni kot »glavni ubesedeni usmerniki sporočilne perspektive. (Žele 2016č: 40.)

Kako bomo določeno razmerje izrazili in kateri veznik bomo izbrali, je odvisno predvsem od tipa besedila in od tega, kaj hočemo ubesediti. V govoru je zelo pogost protivni in vezalni veznik pa, veznik medtem ko pa je zelo pogost v publicističnih besedilih. Pretvorbe so možne iz priredja v podredje in v nestavčno besedno zvezo. V govoru je priredje običajnejše od podredja (Žele 2016a: 88), medstavčno podredje pa običajnejše kot nestavčna besedna zveza. Nestavčne besedne zveze so kljub kratkosti pogosto neustrezne, saj omogočajo več različnih interpretacij, kot kaže primer »Navadil se je na sorodnike«, kar lahko pomeni: »Navadil se je, da ga obiskujejo sorodniki, Navadil se je, da živi pri sorodnikih, Navadil se je, da sorodniki živijo pri njem ipd.« (Žele 2016a: 87, tudi Žele 2016č: 35). Pomembna je tudi naslednja

ugotovitev: »Večkrat je bilo že potrjeno, da se je podredno izražanje časovnih, vzročnostnih in načinovnih razmerij uveljavilo s pisnim jezikom, sicer pa so ista razmerja v govorih navadno oz. praviloma priredno izražena« (Žele 2016a: 87). K temu lahko dodam še priredno izražanje protivnosti v govoru, podredno izražanje protivnosti pa se praviloma uporablja v pisanih besedilih, na kar pri medtem ko kaže kvalifikator publicistično v SSKJ. Treba je dodati, da se vzročnost praviloma v govoru izraža medstavčno podredno z veznikom ker.

2 Vezniške besede

Pri iskanju vezniških besed sem izhajal iz slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* na spletnem portalu Fran. SP ima tudi pri nekaterih podrednih veznikih kvalifikator *protiv.*, kar olajša iskanje. Vsi primeri so z Gigafide.

2.1 Podredni vezniki, ki izražajo protivnost

Pri protivnosti gre za »lastnost neenakosti, izraženi s protivnimi prirednimi ali podrednimi vezniki, z brezvezjem ali z ustrežno besedno zvezo s predlogom« (Toporišič 1992: 234). Tej definiciji je treba dodati, da gre za pomensko neenakost, ne pa tudi skladijsko, saj podredni odnos temelji na neenakosti, vendar še ni nujno, da je protiven. V *Enciklopediji slovenskega jezika* uporabi izraz protivno podredje, v *Slovenski slovnici* pa ga samo omeni kot boljšo možnost za poimenovanje izvzemalnega odvisnika, pri katerem našteje vezniške besede le da (ne), samo da in razen ko (Toporišič 2000: 643). V *Slovenskem pravopisu* kvalifikator *protiv.* označuje tudi podredne vezniške besede, čeprav samo nekatere. Protivno razmerje je najbolj razvejano, saj lahko izraža:

- a) kontrast ali razliko, in sicer priredno: »Ti boš mlinar, jaz pa ti bom nosila hrano« ali podredno: »Medtem ko boš ti mlinar, ti bom jaz nosila hrano«;
- b) nasprotje, izraženo ali priredno: »Vem, pa ne povem« ali podredno: »Čeprav vem, ne povem«;
- c) zamenjavo, in sicer priredno: »Ančka se ne smeje, temveč joka« ali podredno: »Namesto da bi se Ančka smejala, joka«;
- č) izvzemanje, izraženo priredno: »Vsi bodo dosegli cilj, le jaz ga ne bom dosegel« ali nestavčno podredno: »Vsi bodo dosegli cilj razen mene« (Toporišič 2000: 651–652).

Tudi zadnji primer se da izraziti z medstavčnim podredjem: »Vsi bodo dosegli cilj, medtem ko ga jaz ne bom«. Izvzemalnemu delu protivnega priredja je komplementaren izvzemalni odvisnik, toda ker lahko tudi druge podvrste protivnega priredja pretvorimo v podredje, bi bilo bolj smiselno govoriti o protivnem podredju.

2.1.1 Primeri protivnih podredij

a) *Medtem ko* – primarno izraža časovnost:

- »Veliko sva se pogovarjala, medtem ko sem delal njegov portret.«

Pri nekaterih primerih pomen niha med časovnostjo in protivnostjo:

- »Medtem ko so ljubitelji smučanja uživali na 60 centimetrov debeli snežni odeji na Kaninu in so se raftarji ter kajakaši podali na najbolj divje odseke na Soči in Koritnici, so ljubitelji ribolova preplavili Sočo in njene pritoke, saj se je včeraj uradno začela ribolovna sezona.«

Poved lahko pretvorimo v priredje: »Ljubitelji smučanja /.../ Koritnici, ljubitelji ribolova pa so /.../«, ki ga lahko razumemo kot protivno ali pogojno tudi vezalno. V protivno priredje se pretvarja protivno podredje, v vezalno priredje pa časovno podredje. Možnih pretvorb in interpretacij je še več: »Takrat ko/Istočasno ko so ljubitelji smučanja /.../, so ljubitelji ribolova /.../«.

Pri mnogih primerih, zlasti iz publicističnih besedil, se kaže prava protivnost:

- »Ponaredki vsebujejo železo, medtem ko ga originalni kovanci ne.«

V priredje bi ga pretvoril tako: »Ponaredki vsebujejo železo, originalni kovanci ga pa ne.« Odvisnik lahko v besedno zvezo pretvorim tako: »Ponaredki za razliko od originalov vsebujejo železo.« V tem primeru se odvisnik da pretvoriti v nestavčni stavčni člen, pri nekaterih pa to ni mogoče, npr. če je odvisnik že sam priredno sestavljen iz več stavkov.

b) *Namesto da*:

- »Namesto da bi spoštovala zakone, reklamira dejavnost na črno.«

Možna je pretvorba v stavčno priredje: »Ne spoštuje zakonov, ampak reklamira dejavnost na črno.« ali nestavčno besedno zvezo: »Namesto spoštovanja zakonov reklamira dejavnost na črno.« Zadnja pretvorba je okorna.

c) *Samo da*:

- »To je oblika primitivne skrbi, samo da ne skrbi za sto jajčec, ampak le za okoli dvajset.«

Možna je le pretvorba v stavčno priredje: »To je oblika primitivne skrbi, a ne skrbi za sto jajčec, ampak/temveč le za okoli dvajset.«

č) *Le da*:

- »Moški nosijo črne krznene klobuke in debele črne plašče, enako kot pred 50 ali 60 leti v Evropi, le da je tam podnebje veliko bolj mrzlo.«

Pretvorbe so možne v stavčno priredje ali stavčno podredje z drugim veznikom in tudi v nestavčno besedno zvezo: »Moški /.../, vendar je tam bolj mrzlo/čeprav je tam bolj mrzlo/kljub večji vročini (v Izraelu).« Pri besedni zvezi je nujno zamenjati lekseme, da se ohrani isti (podoben) pomen, kar kaže na večjo okornost pri nestavčnem izražanju.

Še okrepljeno je izražena protivnost pri *le da ne*:

- »Tole poroko bova gotovo nadgradila s potovanjem, le da ne še ta trenutek.«

Možnih je več pretvorb: »/.../, vendar/a/ampak/čeprav/kljub temu da ne še ta trenutek.« Nestavčno: »Poroko bova kasneje/čez nekaj časa gotovo nadgradila s potovanjem.« Kaže se povezava med izražanjem časovnosti in protivnosti, ki je razvidna tudi pri vezniški besedi medtem ko.

d) *Razen ko*:

- »Država se v to očitno ne vtika, razen ko se hvali, da se sama ne zadolžuje veliko.«

Ta odvisnik je blizu časovnemu, tako kot pri določenih primerih za vezniško besedo medtem ko. Pretvorba je možna v časovni odvisnik: »Država se v to vtika samo/le takrat, ko se hvali, da se sama ne zadolžuje veliko.« V protivno priredje tega primera brez večjih posegov v zgradbo ni mogoče pretvoriti.

e) *Če*:

- »Če smo na klubski ravni celo v prednosti, se lahko na reprezentančni še učimo od Danske.«

Možne pretvorbe so naslednje: »Medtem ko smo na klubski ravni celo v prednosti, se lahko na reprezentančni še učimo od Danske.« »Na klubski ravni smo celo v prednosti, a/ampak/vendar se lahko na reprezentančni še učimo od Danske.«

f) *Čeprav* – lahko vpeljuje dopustni ali izvzemalni/protivni odvisnik:

- »Večerja nama ni teknila, čeprav je bila izvrstna.«
- »Priden je, čeprav ne posebno nadarjen.« (SSKJ)

Možne pretvorbe so npr.: »Priden je, a/vendar/ampak/toda ne posebno nadarjen.« »Priden je brez posebne nadarjenosti.« Tudi tu je zadnja pretvorba okorna.

2.2 Podredni vezniki, ki izražajo pojasnjevalnost

Za pojasnjevalno priredje Toporišič zapiše: »Zveza enakovrednih besed (besednih zvez) ali (zlasti) neodvisnih stavkov, pri katerem drugi (spremni) del razlaga prvega (jedrnega)« in navaja primere: »Trije: oče, mati in sin so se odpravili na njivo. Na podstrešju je nekaj zašumelo: to je mati odpirala skrinjo. Eno samo je potrebno: več delati, manj govoriti« (1992: 188). Pojasnjevalnega podredja ne omenja.

2.2.1 Primeri pojasnjevalnih podredij

a) *Kar*:

- »Matej Krumpestar je uspel še mesto višje, na 7. mesto. Brez zgrešenega strela, kar se lokostrelcu iz olimpijske Atlante ne zgodi pogosto.«

Možni pretvorbi sta npr.: »Matej Krumpestar je uspel še mesto višje, na 7. mesto. Brez zgrešenega strela, to pa se lokostrelcu iz olimpijske Atlante ne zgodi pogosto.« oziroma: »Brez zgrešenega strela, a se to /.../ ne zgodi pogosto.« Tu pomen niha med protivnostjo in pojasnjevalnostjo. Če bi hoteli zapisati nedvoumno protivno, bi se poved glasila: »Ni zgrešil strela, kar je pri njem redko« oziroma »Ni zgrešil strela, a je to redko«.

b) *Češ da* – po izvoru je češ členek in zato je v ospredju tudi naklonskost:

- »Opozicija je temu nasprotovala, češ da v teh težkih časih ne gre povečevati privilegijev funkcionarjev.«

Možni pretvorbi sta npr. naslednji: »Opozicija je temu nasprotovala, saj/ker v teh časih ne gre povečevati privilegijev funkcionarjev.«

3 Sklep

V prispevku so analizirane podredne protivne in pojasnjevalne vezniške besede, njihovi pomeni in načini rabe. V rabi so zelo pogoste, zato se jih ne sme prezreti, v skladu z novjšim razumevanjem odvisnikov tudi ni smiselno, da bi jih ločevali od ostalih družljivih odvisnikov, saj so načeloma vsi pretvorljivi v priredja in v nestavno besedno zvezo. Zaradi pogostosti rabe bi bila v slovnico smiselna vpeljava protivnega in pojasnjevalnega odvisnika.

Viri

Gigafida: <<http://www.gigafida.net/>>. (Dostop 20. 6. 2017.)

SSKJ: <<http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/>>. (Dostop 20. 6. 2017.)

SP: <<http://www.fran.si/134/slovenski-pravopis/>>. (Dostop 20. 6. 2017.)

Literatura

Gelb, Jožica, 1969: Podredje v vlogi priredja. *Jezik in slovstvo* 14/5. 137–139.

Smolej, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Smolej, Mojca, 2015: Particle clauses. *Slovene studies* 10. 127–137.

Smolej, Mojca, 2017 (na konzultacijah pri MS, 4. 4. 2017, FF): Skladenjske konstrukcije med podredjem in priredjem.

Toporišič, Jože 1982: *Nova slovenska skladnja* (NSS). Ljubljana: DZS.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika* (ESJ). Ljubljana: CZ.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica* (SS). Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32/2. 142–155.

Žele, Andreja, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Žele, Andreja, 2016a: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.

Žele, Andreja, 2016b: Vezni: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih. *Filološke pripombe* 14/1. 246–258.

Žele, Andreja, 2016c: Tipologija odvisnikov v slovenščini: merila. Kržišnik, Erika, in Hladnik, Miran (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. 299–306.

Žele, Andreja, 2016č: O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem *Jezikoslovni zapiski* 22/2. 31–43.

O AKTUALNOSTNOČLENITVENI STAVI V SLOVENŠČINI

Prispevek predstavlja aktualnostnočlenitvene pojave v slovenščini. Prepoznavanje členitve po aktualnosti in pomembnosti sporočanega nam omogoča postavitev jasnih opredelitev in meril za oblikovanje sporočilno nedvoumnih in stilno ustreznih besedil.

Ključne besede: členitev po aktualnosti, slovenščina, sporočilna perspektiva povedi, besedni red, informacijska /ne/nasičenost

Za slovenščino seveda ni dovolj, da vedno znova ugotavljamo, da je zlasti t. i. prosti besedni red¹ premalo raziskan in da se kljub zgodnjim jasno izraženim in opredeljenim znanstvenim ugotovitvam (Breznik 1908)² raziskave niso nadaljevale v smeri razvoja členitve po aktualnosti v slovenščini.³ O tem se razpravlja zgolj sporadično, največkrat v povezavi z drugimi jezikoslovnimi pojavi. Prispevek skuša na slovenskih primerih

¹ Ravno izraz »prosti« v sintagmi »prosti besedni red« je bil že velikokrat upravičeno pospremljen z opozorilom, da ne gre za nikakršno poljubnost stave, ampak da sta z njim označena zlasti nevezanost razvrstitve besed na točno določen položaj in posledično aktualizacijsko razvrščanje sporočanega. Tako je tudi češčina po F. Danešu (1957) »jazyk s volným slovosledom, ale nikoli libovolným«; má totiž dost možností, jak uvést slovosled do souladu se stupnicí výpovědní dynamičnosti«.

² Ovrედnotenje Breznikove razprave o besednem redu, tudi z njeno umestitvijo v takratni evropski jezikoslovní prostor, je objavila A. Vidovič Muha v razpravi s pojmovno-izrazijskim slovarčkom na koncu: Breznikov jezikoslovní nazor v njegovi razpravi o besednem redu (1993: 497–507).

³ V jezikih s t. i. »prosto stavo« stavčnih členov je stava podrejena univerzalnemu pragmatičnemu načelu, ki propozicijo linearizira tako, da upovedovanje začenja s tem, za kar meni, da je udeležencem pogovora že znano, in to se je potrdilo kot dovolj univerzalno načelo »členitve po aktualnosti«, ki se dodatno konkretizira še s poimenovanji »sporočilna perspektiva« in »besedilno členjenje«.

oživiti nekatere aktualne ugotovitve in hkrati opozoriti na posamezne zmožnosti in specifičnosti, ki jih omogoča slovenska skladnja.

1 Raba in poimenovanje osnovnih pojmov

Členitev po aktualnosti je inherentni pojav naravnega/nezaznamovanega besednega reda v slovenščini (Toporišič 1982: 162), ki zaradi svoje navadnosti v smislu aktualiziranega upovedenja konkretne situacije tudi ni posebej opažen. In linearizacija smiselno zaokrožene enote govornega vedenja je lahko stavčna poved, ki kot osnovna in izhodiščna časovno-prostorska sintagma svojo binarnost s pridruževanjem nadaljnjih povedi kontinuirano širi v besedilo.⁴ Zato je tudi povsem naravno, da je izhodišče za členitev po aktualnosti osnovna slovnična (stavčnočlenska) zgradba povedi, ki je navadno vključena v besedilo, lahko pa se sporočilno že povsem osamosvoji. Na začetku je za osnovno usmeritev in nadaljnjo sporočilno aktualizacijo potreben osnovni skladijski vzorec s povedkovo vezljivostjo kot pomenskim izhodiščem. Le tako si v nadaljevanju členitev po aktualnosti lahko razlagamo kot aktualnostnočlenitveno razvrstitev stavčnih členov,⁵ kar vključuje funkcijsko perspektivo povedi (»funkčni perspektiva větná« ali »functional sentence perspective«, prvi je ta termin uporabljal Vilem Mathesius (1947) in za njim ga je povzel Jan Firbas (1982)). Pri nas se znotraj členitve po aktualnosti uporablja pojem »oblikovanje sporočilne perspektive povedi« (Jug Kranjec 1981), ki poudari interakcijo med skladnjo, informativnostjo in komunikacijsko situacijo (Beaugrande, Dressler 1992: 61). Hkrati pa poudari tudi sporočilno dinamiko upovedenega v konkretnem kontekstu in sporočilna dinamika načeloma narašča linearno v smeri tvorbe besedila, tj. z leve proti desni, je obratnosorazmerna s kontekstno navezanostjo (Petr 1987: 557) in premosorazmerna z dodanimi informacijami. Znotraj upovedovanja se torej sporočilna dinamika intenzivira v smeri od izhodišča sporočila (ki je vsaj delno znano iz konteksta in zato najmanj informativno, izraža temo) do jedra sporočila (ki iz konteksta ni znano in zato najbolj informativno, izraža remo). In če sta izhodišče in jedro sporočila pojmovno vezana na besedilo in sobesedilne jezikovne in nejezikovne dejavnike (kontekst), sta tema in rema obsegovno širša pojava in tudi pojmovno se navezujeta na stopnjo splošne informacijske nasičenosti oz. nenasičenosti o obravnavani vsebini; od tod tudi možnost razvijanja od osnovnih poimenovanj tema in rema še v hipertema ali hiperrema in hipotema ali hiporema. Vmesni prehod (tranzicija) v stavčnočlenski vlogi povedka upovedeno vključi v kontekst še z vidika časa in načina. Znotraj teme je diatema z najvišjo stopnjo sporočilne dinamike,⁶ ker znotraj znanega besedilnega izhodišča vključuje tudi

⁴ Jasno jezikoslovno potrditev za to najdemo v funkcionalnem strukturalizmu (prim. Vidovič Muha 1994: 241).

⁵ Prim. opombo v *Novi slovenski skladnji* (Toporišič 1967: 225; 1982: 165): »Pri členitvi po aktualnosti vidimo, da so različno razporejene besede, ampak deli stavka, tako imenovani stavčni členi.«

⁶ V češkem jezikoslovju je znana kot »výpovědní dynamika«. Tudi sicer se stopnjevanje sporočilne dinamičnosti proti sporočilnemu jedru zlasti v češkem jezikoslovju ločuje po stopnjah tema → diatema → dejanski prehod → prehod → rema → dejanska rema, in slednja je v bistvu nosilka intonacijskega težišča.

prvine nove informacije, npr. v povedi *Ti njegovi prijatelji so ju včeraj povabili na zabavo s posebnim presenečenjem* v tematskem delu *prijatelji, ju, včeraj* je diatema *včeraj*.⁷ In če je z vidika besedilne zgradbe in koherentnosti najpomembnejši del tema, je z vidika sporočilnosti najpomembnejši del rema. V pripovednih stavčnih povedih je rema znotraj sporočilnega težišča ali jedra vedno na koncu povedi, torej za izhodiščem.

Rema je znotraj sporočilnega jedra sporočila tudi intonacijsko težišče. Pri navadni in stilno nezaznamovani objektivni členitvi po aktualnosti je sporočilno jedro z intonacijskim težiščem na koncu povedi, pri stilno zaznamovani subjektivni členitvi po aktualnosti pa je jedro sporočila s poudarjenim intonacijskim težiščem na začetku povedi.⁸ Z vidika intonacije povedi pri naravnem govorjenju in naravni aktualnostni členitvi ubesedenega je torej navadno (nepoudarjeno) težišče intonacije vezano na položaj sporočilnega jedra na koncu povedi, npr. *To pošiljko moramo poslati takoj nazaj* / *To pošiljko moramo poslati takoj nazaj*; pri poudarjanju pomembnosti določenega dela sporočila pa je stilno zaznamovana subjektivna členitev ubesedenega izražena z jedrom in poudarjenim težiščem intonacije na začetku povedi, torej v tem primeru težišče intonacije zaradi dodatnega poudarjanja ni več vezano na določen položaj.⁹ Objektivna členitev je odvisna zlasti od dojetja različne stopnje pomembnosti in s tem aktualnosti določenih delov konkretnega sobesedila, medtem ko subjektivna členitev z zamenjavo izhodišča in jedra sporočila še dodatno poudarjeno (stilno) aktualizira trenutno pomensko pomembnost določene ubesedene enote v jedru s tem, da jo postavi na začetek sporočila, npr. *Tisti čas sem za te in podobne neumnosti* (I) *porabil ogromno denarja* (J) = objektivna členitev nasproti *Ogromno denarja* (J) *sem tisti čas porabil za te in podobne neumnosti* (I) = subjektivna členitev. Če je objektivna členitev nezaznamovana naravna členitev po pomenski pomembnosti, je subjektivna členitev stilno zaznamovana členitev in v primerjavi z objektivno členitvijo tudi s posebno sporočilno perspektivo. Subjektivna členitev je pričakovano pogostejša v govorjenih besedilih, in to npr. velja tudi za češčino (Grepl, Karlík 1998: 499).

Objektivna členitev po aktualnosti tudi določa sporočilno perspektivo povedi, npr. *Janez je odšel* (z možnostjo nadaljevanja: *Ni se odločil ostati*) ali *Odšel je Janez* (z možnostjo nadaljevanja: *Čakali smo, da nas bo zapustil Tone*). Sporočilna

⁷ Aktualnost zgledov je potrjena v Gigafidi = Besedilni korpus slovenskega jezika. <<http://demo.gigafida.net/>>. (Dostop 23. 5. 2017.)

⁸ Po Brezniku (1908) je iz konteksta in besedila predvidljivo jedro »pričakovani stavčni poudarek« in nasprotno je iz sobesedila nepredvidljivo jedro zanj »nepričakovani stavčni poudarek«. Pozneje, v slovnica (npr. v izdaji 1934: 241–244), je to isto razmerje zamenjal s poimenovanji »odvisni stavčni poudarek« nasproti »neodvisni stavčni poudarek«; »stavčni poudarek« pa opredeli kot: »/.../ to je tista beseda v stavku, ki nosi misel stavka in ki je zaradi tega najkrepkeje poudarjena.« Pomembno je tudi opozorilo, da z vidika stavčne fonetike ni ločil posebej poudarjenega intonacijskega težišča od navadnega intonacijskega težišča, ki je vezano na naravni položaj sporočilnega jedra na koncu povedi (Toporišič 1967: 253).

⁹ Navadno intonacijsko težišče je torej vezano na položaj sporočilnega jedra na koncu povedi, medtem ko je poudarjeno intonacijsko težišče položajno nevezano, hkrati s poudarkom pridobi posebno stilno vrednost.

perspektiva se znotraj objektivne členitve po aktualnosti navadno oblikuje s t. i. pričakovanim besednim redom, pri katerem se aktualnostnočlenitvena zgradba ujema s skladenjsko zgradbo splošnega stavčnega vzorca, npr. *Zdravnik je bolniku v žilo vbrizgnil zdravilo s posebno tanko iglo*, ali s priložnostnim besednim redom, ki s premikom določenih stavčnih členov na konec povedi (tj. v jedro sporočila) nekatere dele sporočila pomensko poudari. Ravno priložnostna stava pa je očiten znanilec aktualizirane sporočanjejske perspektive. In čeprav priložnostni besedni red omogoča tudi posameznim povedim znotraj besedila višjo stopnjo sporočilne osamosvojitve, se besednoredna načina po načelu zahtevane besedilne koherentnosti lahko stilno nezaznamovano dopolnjujeta, npr. [*Sklenili so, da ravnateljju napišejo pismo. Pismo je pisal Janez. S težavo se je prebil do uvodnih besed.*] ali [*Ne razburjajte se zaradi pozne odzivnosti. Janez pismo piše.* Še danes ga bo odposlal.]¹⁰ Kot je razvidno iz primerov (povedi s krepko izpisano besedo) je priložnostni besedni red možen tudi brez sobesedila, in to takrat, ko je vsa sporočilna dinamika povedi usmerjena v jedro povedi kot pomensko težišče, npr. *Nas že nekaj časa upravljajo tujci*. V tovrstnih primerih je priložnostni besedni red napovedovalec pomensko aktualizirane perspektive povedi brez ubesedenega konteksta, in tudi s tem se potrjuje nadrejenost členitve po aktualnosti, ki je vodena in usmerjana z aktualnim kontekstom.

1.1 Kaj vse je lahko tema ali rema?

Pri aktualnostno členjenem sporočilu izhodišče razvija temo poročanja in jedro kot težišče razvija remo oz. novosti poročanja. Vsaka sporočilno smiselna poved ima torej izhodišče in težišče, ki oblikujeta njeno sporočilno perspektivo.

Tema je izhodiščna in zato bistvena sestavina besedilne zgradbe.¹¹ Pri tvorbi besedila gre bistvu za t. i. navezno tematizacijo rem »návazna tematizací rématu« (Petr 1987: 685). Tako kot je slovnično-pomenska zgradba osnova stavčne povedi, je tematska zgradba oz. zgradba tematske zaporednosti osnova besedilu; pomembna so razmerja in razporeditve med temami, različne stopnje soodvisnosti med temami. Pri tvorbi besedil lahko po zgledih iz češkega jezikoslovja ločujemo zlasti različne načine medsebojnega povezovanja tem (Hrbáček 1994: 46–51, Žele 2013: 101–103).

1. Enostavna linearna postopnost, pri kateri rema predhodnega stavka postane tema naslednjega – tematizacija reme: $T1 + R1 - T2 (= R1) + R2$: Srečali so Janeza. Ukvarja se je z več dejavnostmi, ki ga trenutno zelo zasedajo;

¹⁰ Pomembna je tudi opomba, da je kombiniranje pričakovane in priložnostne stave stilno nezaznamovano v vseh žanrskih tipih besedil (Jug Kranjec 1981: 38).

¹¹ Pomembno vlogo pri strukturiranju besedila (vključno s predtekstom, posttekstom in podtekstom) in pri besedilni koherenci ima zaporedje tem. Vse je podrejeno nadtemi oz. hipertemi, ki se glede na vsebino in notranjo logiko sporočane razcepi na podteme oz. odvisne teme, ki se glede na potek sporočila lahko verižno nizajo ali krožijo.

2. Postopnost s tekočo temo, ko imamo v besedilu ves čas isto izhodišče – tekoča oz. izpeljana tema: $T1 + R1 - T2 (= T1) + R2$: Janez je predčasno odšel domov. Bolela ga je glava;
3. Postopnost z izpeljanimi temami, ko se na isto izhodišče navezuje več jeder – na celotno tematizacijo vsebine prve povedi se veže nova rema: $T1 + R1 - T2 (= T1 + R1) + R2$: Kupili so si novo hišo. To so verjetno že omenili v dopisu;
4. Distančno navezovanje izpeljane/tekoče teme: $T1 + R1 - T2 + R2 - T3 (= T1) + R3$: Sosed jo je videl prihajati domov. Temnilo se je že. Vprašal jo je, če je dobila delo;
5. Različice izpeljane/tekoče teme: **5.1**) Izpeljava tekoče teme: $T1 + R1 - T2 (= \rightarrow T1) + R2$: Poleg slikarstva se je ukvarjal tudi s poezijo. Njegovi slikarski motivi so bili v sozvočju z njegovim izkušenskim svetom, **5.2**) Tematska izpeljava iz nadteme: $T1 (= T) + R1 - T2 (= T) + R2$: Nekateri dobivajo t. i. predčasno pokojnino. Mnogi izmed mladih upokojencev pa ne delajo nič, **5.3**) Razvitje razcepljene teme: $T1 (= T1' + T1'') + R1 - T2 (= T1') + R2 - T3 (= T1'') + R3$: Brata sta podedovala hišo. Mlajši je ostal doma. Starejši se je odločil odseliti v tujino, **5.4**) Združevanje tem: $T1 + R1 - T2 + R2 - T3 (= T1 + T2) + R3$: Janez je bil mlajši. Jurij je bil nekaj let starejši. Oba brata sta bila bolehna;
6. Različice tematizacije reme: **6.1**) Izpeljavna tematizacija reme: $T1 + R1 - T2 (= \rightarrow R1) + R2$: V zadnjih letih izhaja veliko knjig o alternativni medicini. Na večini strani so popisani postopki zdravljenja, **6.2**) Postopnost z razcepljeno remo, ko se na isto jedro navezuje več izhodišč – razvitje teme z razcepljeno remo: $T1 + R1 (= R1' + R1'') - T2 (= R1') + R2 - T3 (= R1'') + R3$: Na sliki so samo živali. Pes je levo. Volk pa skrajno desno, **6.3**) Združevanje rem: $T1 + R1 - T2 + R2 - T3 (= R1 + R2) + R3$: Učiteljische je zidano v krogu. Krog je spojen z drugim krogom stavb. Na obeh stavbnih okroglinah je skupna strešna kupola, **6.4**) Tematski skok: $T1 + R1 - (Tx + Rx) - T2 (Rx) + R2$: Pomlad je prišla kot hipna zelena povodenj. Narava se je čez noč razcvetela;
7. Sobesedilni oz. tematski (pre)skok z enega izhodišča na drugo izhodišče, izpuščeni jedrni del pa bi lahko bil za izhodišče naslednjega sporočila itd. – neizrečena jedra oz. reme so tekoče teme, t. i. tematizacija besedila: $T1 + (R1) - T2 = R1 + (R2) - T3 = R2 + (R3) /.../$: Veliko so čistili /.../. Vsega niso utegnili sproti odvažati /.../. Odlagališča so sicer bila določena /.../.

Rema je bistvena in zato najpomembnejša sestavina vsakega sporočila. Kolikšen je obseg reme, ki tvori sporočilno jedro, je odvisno od vsakokratnega konkretnega sobesedila. Najbolj jasno se to lahko prikaže npr. s povedjo *Janez se uči slovenščino*, ki ima v konkretnem besedilu vlogo odgovora. Na izhodiščno vprašanje *Kaj se uči Janez?*, ki izraža temo, se odgovarja z remo (pisano krepko) *Janez se uči slovenščino*,

na izhodiščno vprašanje *Kaj dela Janez?*, ki ima skrčeno temo na *Janez*, se odgovarja z razširjeno remo *Janez se uči slovenščino*; vprašanju, ki je hkrati izhodišče (tema) dialoškega besedila, *Kaj se dogaja?* pa sledi odgovor, ki je v celoti rema *Janez se uči slovenščino*, kar dokazuje iz dialoga narejena smiselna poved *Dogaja se to, da se Janez uči slovenščino*. Tako se samo še potrjuje, da je pogoj za aktualizirano ubeseditev le smiselno zaokroženo besedilo, ki vsakič sproti določa tudi obseg reme v jedru, ki ustrezno dopolnjuje temo v izhodišču.

V besedilno stilistiko sodijo še pristavki, ki so del sporočilnega jedra znotraj reme, npr. *Ta semester gre v Prago, v začetku februarja, na izmenjavo v zimskem semestru*. Stilemi so tudi ponovitve tipa *Danes pa je bil dober, vražje dober!*, ki sporočilno jedro še dodatno dopolnjujejo z novostmi.

2 Razmerje med slovnično zgradbo in sporočilno perspektivo

Stavčnočlenska zgradba znotraj prostih ali zloženih stavčnih povedi uvaja zlasti smiselna skladenjskopomenska razmerja,¹² aktualnostnočlenitveni red pa izraža objektivni ali subjektivni način in razmerja povezave ubesedenih delov sporočila s kontekstom kot ubesedeno ali neubesedeno stvarnostjo.

Povezanost stavčnočlenske in aktualnostnočlenitvene sestave se izraža tako, da spremenjena stavčnočlenska sestava v izhodišču in jedru spremeni tudi pomenskost in sporočilno perspektivo povedi brez stilne zaznamovanosti in poudarjanja, npr. *Janez (Izhodišče) je odšel (Jedro) > Odšel je (Izhodišče) Janez (Jedro)*, kar je pri objektivni členitvi po aktualnosti lahko dokazati tudi z različnimi vprašanji, *Kaj je storil Janez?* in *Kdo je odšel?*

Skupno pomensko izhodišče tako za slovnično kot aktualnostnočlenitveno hierarhizacijo zgradbe povedi je glagolska in natančneje povedkova vezljivost, ki je lahko znotrajstavčna, znotrajpovedna ali nadpovedna in s tem tudi besedilna. Tudi z vidika členitve po aktualnosti sta pričakovano bistvena oba stavkotvorna člena: osebek in povedek.

¹² Zelo osnovna in načelna navodila za slovenščino so, da je v navadnem besednem redu osebek pred povedkom, prislovno določilo načina pred povedkom, prislovno določilo pred predmetom; nepravilni stavčni členi so lahko pred katerim koli stavčnim členom.

2.1 Prav z vidika združevanja aktualnostnočlenitvenega in slovničnega stavkotvornega vidika je pomenljivo določanje vloge osebkov.¹³ Pri nas je načelno sprejeto aktualnostnočlenitveno merilo, da v t. i. biti-stavkih vlogo osebkov pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem besednem redu v smislu objektivne členitve po aktualnosti zaseda vlogo izhodišča, in skladijskopomensko merilo, da je v istovetenjskih biti-stavkih določujoče v povedi vedno tudi pomensko poudarjeno; oboje naštetu pa uvaja tudi aktualizirani besedni red, npr. *Janez* (določana vsebina) je *eden izmed najbogatejših ljudi* (določujoča vrednost). Možnost spremembe sporočilne perspektive (tj. v izhodišče lahko pride povedkovo določilo) pa hkrati ukinja možnost vnaprejšnje gramatikalizacije osebkov.¹⁴ *Janez* (določani osebek) je *eden najbogatejših* (določujoče povedkovo določilo), kjer je istovetnost izražena v smeri ovrednotenja vloge, nasproti primeru z obrnjeno sporočilno perspektivo *Eden najbogatejših* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek), kjer je istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine. Vzporedno merilo je še pomenski dejavnik, ki vlogo osebkov prisoja besedi s pomensko lastnostjo <konkretno> (proti besedam z abstraktnjšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*, *Tone je človek* nasproti *Ta človek je Tone* (ne pa: *Človek je Tone) ipd. Povedkovnik ravno zaradi priložnostno prisojane stanjske lastnosti, ki jo izraža znotraj povedka, lahko tudi znotraj zloženega povedka uresničuje členitev po aktualnosti, npr. *Predvsem dober človek je ta Jasna*.

2.2 Povedek in še bolj povedkova vezljivost kot osrednji pomensko-slovnični pojav skladnje s konkretnim skladijskim pomenom in pomensko usmerjenostjo povedka odločilno sooblikujeta aktualnostno razvrščanje stavčnih členov in sporočilne perspektive, kar se še najočitneje kaže v primerih kot *Maribor je premagal Koper*; v tem in tovrstnih primerih prevlada pomenska vezljivost in usmerjenost (ali kar enosmernost) povedka. Po V. Mathesiusu (1941: 179) je navadna slovnična stava

¹³ Znano je namreč, da se zaradi opozarjanja na specifično tvorbo in zgradbo besedil zlasti v jezikih z ustaljenim besednim redom, npr. v angleščini, slovničnemu in logičnemu osebkov dodaja še psihološki osebek (nanj opozarja M. A. K. Halliday (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosubjekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)). V slovenščini in tudi npr. v češčini, torej v jezikih s prevladujočo aktualnostnočlenitveno stavbo, vlogo t. i. psihološkega osebkov opravlja izhodišče. In to stališče so po V. Mathesiusu (1939) povzeli tudi vsi kasnejši jezikoslovci. V primerjavi s prvima dvema tipoma osebkov je *psihološki osebek* eden izmed nosilnih zgradbenih elementov besedila – izvorno je to diatema oz. tema, v poteku sporočila pa je lahko del izhodišča ali jedra. Kot bistvena besedilotvorna sestavina je torej psihološki osebek, ki je vezan na členitev po aktualnosti, slovnični osebek je vezan na prisojevalno razmerje znotraj stavčnočlenske zgradbe, logični osebek, ki je stavčnočlensko predmet, pa je vezan na udeležensko vlogo, npr. *Mati* (slovnični osebek) *ji* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki*. *Pozneje so ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*.

¹⁴ V angleščini se izhodišče prekriva z osebkovom (Halliday 1994: 117), zato je z aktualnostnočlenitvenega vidika drugim osebkovom dodan še psihološki osebek; sicer pa je osebek = oznaka vsebine (*token*) in obvezno določilo = ovrednotenje (*value*) (Halliday 1994: 129), tako da veljajo ustaljena razmerja osebek : določilo, določano : določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje.

besed v smislu skladijskega vzorca stavka eden od štirih dejavnikov, ki lahko najbolj vplivajo na besedni red.¹⁵

Pričakovano imajo znotraj povedkove vezljivosti, in zlasti znotraj njenega temeljnega prisojevalnega razmerja, odločilen vpliv na aktualnostno členitev tudi druge skladijske glagolske kategorije kot čas, način, naklon, ki so tudi skladijsko najbolj eksplicitno izražene znotraj glagolskih zvez *morati začeti delati*, *smeti začeti nadaljevati* ali ustaljenega naslonskega niza *Si mi ga je upal kar vzeti*;¹⁶ znotraj povedi pa sta naklonskost in časovnost lahko izraženi kot *Takoj si moram za sredo sposoditi kolo / Takoj si ga moram izposoditi za sredo / Za sredo si moram kolo takoj izposoditi / Za sredo si moram takoj izposoditi kolo* in še s preusmerjeno naklonskostjo *Takoj naj si ga* ‚kolo‘ *izposodi za sredo*.¹⁷ Dve različni sporočilni perspektivi lahko izraža objektivna členitev po aktualnosti v primerih s preteklikom *Bilo je mrzlo / Bil je mraz* (zaključeno sporočilo) z neubesedenim izhodiščem, ki vključuje neizrečeno kontekstno temo, nasproti *Mrzlo je bilo /.../, Mraz je bil /.../*, ki odpirata nadaljevanje v smislu *Mrzlo je bilo, vendar to jih ni ustavilo pri delu, Mraz je bil, vendar tudi dobra družba in smuka*); naravne in navadne stave v sedanjiku so *Mraz je / Mrzlo je*, ki so zaradi aktualne sedanjosti sporočilno samozadostne. Tvornik in trpnik v *Z veliko truda so naredili vse zgradbe – Vse zgradbe so bile narejene z veliko truda* izražata objektivno členitev, medtem ko *Veliko truda je bilo potrebnega, da so bile narejene vse zgradbe* izraža poudarjalno subjektivno aktualnostno členitev.

2.3 Povedek ima tudi v objektivni členitvi po aktualnosti visoko stabilen položaj v povedi – je na prehodu med izhodiščem in jedrom,¹⁸ torej stoji za tematskim izhodiščem (I) in pred jedrom sporočila (J) ali pa že v sporočilnem jedru, ko gre za splošnopomenske in še prostomorfemske glagole tipa *odločiti se za*, npr. *Že štiridesetletni slikar se je takrat v centru umetnosti (I) odločil za čisto drugi poklic (J)*. V sporočilu *Odločil se je za čisto drugi poklic (J)* pa ravno osebna oblika in časovna določenost glagola jasno izražata izpust izhodišča (I = slikar). Slovnico-pomensko

¹⁵ Poleg vnaprej danes slovnice oz. skladijske stave je drugi spremstveni dejavnik pri določanju besednega reda še ritem, vezan na sklop naglašanih in nenaglašanih besed, glavna dva dejavnika pa v bistvu označujeta pojav členitve po aktualnosti in sta izrazito aktualnostna – to sta pomembnost vsebine in poudarjenost vsebine. Po Paulinyju (1950/51: 179) so členitvi po aktualnosti podrejeni poudarki (s stavčno intonacijo), osnovna skladijska členitev in ritem.

¹⁶ Naslonke kot sicer nenaglašene sestavine so bistveni del slovenskega proznega ritma in zato tudi soodločajo o besednem redu. Posamezni naslonski niz z naglašeno polnopomensko besedo namreč tvori ritmični sklop, ki je hkrati intonacijski interval in tako del stavčne intonacije. Popolni niz *da(V)naj(N)bi(G1)si(P1)se(P2)mu(Z1)jo(Z2)jih(Z3)je/bo(G2)ne/že/še(Č)* v celotni ne more biti uresničen, vendar za uporabo pri aktualnostni členitvi je bistveno, da mora zaporedje zamikov, pomožnih glagolov, veznikov in členkov ostati isto (Toporišič 2000: 671).

¹⁷ Različne možnosti zapolnitve aktualnostnočlenitvenih položajev so navadno predstavljene znotraj posameznega skladijskega naklona: pripovednega, želelnega, velelnega in vprašalnega (prim. Svoboda 1984).

¹⁸ To se načelno potrjuje tudi v češkem (Uhlířová 1984: 6) in slovaškem (Horecký 1959) jezikoslovju.

vzajemnost in razvrstitev **osebek** ↔ **povedek** lahko glede na pomen povedka¹⁹ spremeni prislovno določilo kraja ali časa (tj. zunanje okoliščine) v razvrstitev **prislovno določilo kraja** → **povedek** ↔ **osebek**, npr. z glagolom premikanja *Po glavnem trgu so se sprehajali turisti* (še: *Turisti so se sprehajali po glavnem trgu*), *Na ladjo so se vkrcali še zadnji turisti*, zelo navadno *Danes so nas obiskali gosti*, z glagolom ravnanja **prislovno določilo** → **osebek** ↔ **povedek** → **predmet** v *Danes na trgu trgovci na veliko in poceni ponujajo svoje pridelke*, z glagolom ravnanja s premikanjem **prislovno določilo** → **osebek** ↔ **povedek** → **predmet** → **prislovno določilo** v *Prejšnjo soboto smo se z vso opremo veselo odpravili v hribe*, in še npr. **osebek** → **prislovno določilo** (č+k) → **predmet** → **povedek** → **predmet** v *Janez je včeraj v potoku z navadnim trnkom spretno ujel postrv*. Zdi se, da je za členitev po aktualnosti izhodiščno odločilna povedkova vezljivost, ki tvori skladijsko jedro povedi (tj. povedek in vezljivi udeleženci) s tem, da povedek okoli sebe, v koncentričnih krogih, najprej razporedi obveznovezljive udeležence (zlasti nepredložne in predložne predmete) in nato še neobveznovezljive in družljive;²⁰ zlasti t. i. notranje okoliščine povedka, izražene s prislovnimi določili načina, so vedno pred povedkom, npr. *veselo / z veseljem / kljub jezi*, zunanje okoliščine kraja in časa pa so glede na pomen povedka in potem še glede na sporočilno perspektivo povedi ali v izhodišču ali jedru.

Povedek znotraj svoje vezljivosti skladijsko razporedi udeležence tako, da ne prihaja do nepotrebnih dvoumnosti, kar pa je hkrati dobro izhodišče za nadaljnjo aktualnostno členitev:

Janez se je včeraj vrnil domov. Domačini so Janeza sprejeli z odprtimi rokami / Domačini so ga sprejeli z odprtimi rokami – Ko se je Janez vrnil domov, so ga domačini sprejeli z odprtimi rokami → sprememba sporočilne perspektive: *Ko se je Janez vrnil domov, so ga z odprtimi rokami sprejeli domačini*. Spremenjeno sporočilno perspektivo glede na predhodnje bi imela tudi poved *Domačini so z odprtimi rokami sprejeli Janeza*; zaradi povedkovega pomena (možen bi bil npr. tudi čakali) je smiselna tudi različica *Domačini so sprejeli Janeza z odprtimi rokami*, v dvoumnost pa preveša npr. *Domačini so opazovali Janeza z odprtimi rokami* ipd. Spremenjena sporočilna perspektiva povedi pa navadno povzroči tudi izrazno spremembo povedkove vezljivosti, npr. *Mati čaka sina na dvorišču* → *Na dvorišču čaka mati na sina*.

2.3.1 V zloženih povedih pa je lahko povedek najprej del reme in hkrati še del stavčnega sporočilnega jedra, npr. *Ko so zmagali na svetovnem prvenstvu, je (v njihovi državi) zavladała prava histerija / /.../, jim je predsednik podelil posebno*

¹⁹ To je odvisno od glagolske pomenske in posledično vezljivostne skupine – ali glagol npr. pripada glagolom premikanja, spreminjanja, ravnanja, stanja, govorjenja itd.

²⁰ Okrog povedka se v smeri stopnjevanja intenzivnosti sporočilne dinamike od izhodišča proti končnemu jedru posplošeno izoblikuje razvrstitev udeleženskih vlog: vršilec → čas → mesto → način → sredstvo/spremnostvo → pot → naslovnik → izvor → izhodišče → prizadeto → cilj → rezultat (Hajičová idr. 1983: 147).

priznanje. Prekrivanje s siceršnjo kanonično stavčnočlensko ureditvijo **osebek** → **povedek** → **predmet/prislovno določilo** imamo tudi v vsebinskih odvisnikih s stavčnočlensko vlogo osebk, predmeta ali prilastka, to so tipični da-odvisniki (prim. tudi Horecký 1959:60), npr. *Danes ni potrebno, da vsi hkrati sprejmejo odločitev, Janez se je odločil, da naslednje leto pride domov, Odločitev, da naslednje leto sam pride domov, ni bila lahka za Janeza.* Načeloma pa različna specifičnost veznikov zahteva tudi upoštevanje predpisane stave naslonk za njimi, npr. *Užaljen je bil, ker si mu ga je upal kar vzeti.*

Vloga členitve po aktualnosti v zloženju povedi se odraža z nezaznamovanim zaporedjem stavkov v priredju in podredju. Za podredje po načelu opredelitve, da je samo neke vrste razširjeni prosti stavek, velja členitev po aktualnosti, razen v primerih, kjer je v prostem stavku stalna stava (primer prilastkovih odvisnikov, npr. *To so stvari, ki jih težko verjamem*). Mesto za nadrejenim stavkom imajo tudi posledični odvisniki, načinovni odvisniki in odvisniki sredstva dejanja, npr. *Vse se je tako zapeljalo, da se ni dalo več nič storiti, Užalil ga je že s tem, da ga pri govorjenju ni hotel pogledati.*²¹ Oziralni odvisniki, razen prilastkovih, pa so pred nadrednim stavkom, k čemur seveda prispeva navezovalna oziralnost, ki je pogosta tudi v pregovorih *Kdor laže, tudi krade, Kamor je šel bik, naj gre še štrik* ipd.

Torej podrednost s pomensko hierarhijo in stopenjsko zgradbo zložene povedi omogoča sorazmerno prosto razvrstitev nadrejenega in odvisnega stavka, medtem ko t. i. linearna zgradba priredno zloženih povedi določa tudi stalno razvrstitev stavkov.²² Dela priredja je sicer mogoče zamenjati v vezalnem in ločnem priredju, vendar s tem lahko porušimo logično razmerje delov, npr. glede na časovno zaporedje ali pomembnost in prednost pri izbiri. V vezalnem priredju si sestavine sledijo po logiki prostorske razvrščenosti ali časovnega zaporedja, v ločnem priredju je izhodiščni stavek oz. zastavek za govorečega večinoma ugodnejša možnost, in če bi npr. zamenjali dele stopnjevalnega priredja, se bi spremenilo v vezalno. Ravno za slednje v zgledih kot *Ne samo da nerga, ampak tudi absolutno preveč spi* – *Absolutno preveč spi in nerga* lahko ugotavljamo, da na možnosti razvrstitve propozicij, poleg ključnih propozicijskih vsebin, vplivajo zlasti pomensko-slovnično samostojnejši priredni vezniki.

²¹ V Slovenski slovnici (Toporišič ⁴2000: 636, 647, 672) se z vidika stalne stave upošteva stalno mesto prilastkovih stavkov, npr. *To so stvari, ki jih težko verjamem*, pa še prislovnih določil učinka, npr. *Bilo je tako mraz, da je vse pokalo*, namenilnikovega stavka, npr. *Naročil je, naj ti povem*, pri primerjalnih odvisnikih, npr. *Bilo mi je, kot da se vse maje*, pri odvisniku nižje stopnje, npr. *Zdi se, da ga obravnava kot otroka, ki ne zna samostojno delovati, ker ga nihče o tem še ni podučil*. Na to opozarja tudi češko jezikoslovje, npr. prispevek K. Slobode (1961: 245).

²² Za dvodelna priredja velja (Toporišič ⁴2000: 647), da njihovih delov ni mogoče zamenjati: **zastavek** (kot jedmi del priredja) je vedno na prvem mestu, spremljevalec oz. spremni del vezniške zveze je na drugem (predlagala bi **dostavek**).

3 Vloga elipse

Najbolj naravno oz. nezaznamovano izpustnost omogoča členitev po aktualnosti, zato ni naključje, da se elipsa primerjalno precej pogosteje (lahko) pojavlja v slovanskih jezikih (Hajičová idr. 1983: 147). Po pogostnosti pojavitev elipsa kot jezikovnosistemske predvidljiv izpust sodi predvsem na besedilno ravnino;²³ osmišljajo jo skladijski obrazci – tako stavčni kot besedilni obrazci, saj je v bistvu ponovitev zgradbe in vsebine, vendar z izpuščanjem. Z vidika členitve po aktualnosti je lahko in največkrat izpuščena tema, nikoli pa ne jedro sporočanega. Z izpustom je lahko doseženo vsaj dvoje – neubeseditve zaradi komunikacijske irelevantnosti ali neubeseditve z namenom doseči opaznost in določeni komunikacijski učinek. Elipsa je tudi kohezivno navezovalno sredstvo zgoščevanja besedila v smislu nečesa očitno neizrečenega, vendar z nedvoumnim impliciranjem in razumevanjem neizrečenega – jasno izraženo besedilnost oz. besedilovitvost elipse, skratka njeno sistemskost, izraža tudi možnost ločevanja med anaforično in katafориčno elipso.²⁴

Poleg brezkontekstno neizraženih udeležencih znotraj stavka (Ø) lahko v povezavi z elipso govorimo tudi o kontekstno neizraženih udeležencih v okviru besedila (O) – pomenskoskladijske razlike med brezkontekstnim (Ø) in

06kontekstnim udeležencem (O) so razvidne npr. pri *On veliko bere Ø : On zdaj bere O* ipd.; stavek *Posrečilo se mu je* je samo kontekstno smiseln in sprejemljiv, kontekstni oz. sobesedilni ostaja tudi, ko mu dodamo glagol *izviti/izmazati se* v *Posrečilo se mu je izviti/izmazati* ipd. Eliptični in hkrati stilni so primeri kot npr. *Trudila se je z oblekami, Trudila se je s projektom, Trudila se je s torto*. Ti primeri potrjujejo, da upoštevanje sobesedila oz. besedilne vezljivosti uspešno pojasnjuje tudi izrazno obveznost ali neobveznost udeležencev. Tako je na obveznega ali neobveznega udeleženca (Uo/n) vezana tudi aktualnost ali neaktualnost izpusta,²⁵ saj izpust obveznih udeležencev poviša aktualnost v *Ta zavida (komu? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)) vsako stvar; Kar naprej samo iščejo (koga/kaj? – elipsa obveznega udeleženca (Uo))*, nasprotno pa izpust neobveznih udeležencev ni aktualiziran, npr. v *Znanstveniki svarijo (koga/kaj? – elipsa neobveznega udeleženca (Un))*.

Poleg jezikovnosistemskih izpustov (ki upoštevajo skladijske vzorce), npr. dialog kot *Pa bodo lahko prišli? Ja, upam!*, so pogosti situacijsko-pragmatični izpusti, kjer je aktualno prednostno hitro razumevanje sporočanega, npr. *Mi izstopamo na naslednji, Lepe praznike!*

²³ Besedilna elipsa se ločuje po stavčnočlenih merilih (Daneš 1987: 62–63; 1999: 97), npr. 1) elipsa v povedku pri *On je danes z vlakom, Tako se ne sme*, 2) elipsa v imenskem delu pri *On je vedno proti, Rad kar naprej podarja, Dobil je tri okrog ušes, Rad se vrača*, 3) stavčna elipsa pri *Pa to ni res /.../, Kot da ne pozna na uro /.../ ipd.*

²⁴ Merilo besedilne soveznosti zavrača smiselnost ločevanja koherence in kohezije v smislu globinsko-izrazne povezanosti besedila, tovrstno ločevanje je lahko zgolj metodološko utemeljeno. Vzročno-posledično sta bistveni besedilna referenčnost in koreferenčna povezovalnost, izražena z anaforičnimi in katafориčnimi izrazi. Za popolnejšo sporočilnost je nujno upoštevanje tako besedilnega kot zunajbesedilnega konteksta. Kazalna referenčnost je npr. inherentno zunajbesedilna, primerjalna referenčnost pa besedilna.

²⁵ V zvezi z izpuščanjem obveznega udeleženca Sgall (1986: 130–131) govori o aktualni elipsi.

Z vidika sporočilne perspektive je cilj elipse izbirno in bolj poudarjeno aktualizirati tudi pomenska razmerja, medtem ko zgoščanje prikazuje zlasti različne vsebinske deleže teme in reme znotraj sporočilne enote, npr. eliptično *Ta učitelj je sicer strog, vendar hkrati tudi pošten* (nasproti navadnemu neeliptičnemu zgoščenemu izražanju *Ta učitelj je strog in pošten hkrati*), eliptično *To je sicer majhen zlatnik, vendar je kljub temu drag* (nasproti neeliptičnemu zgoščenemu *To je sicer majhen ampak drag zlatnik*) ipd. (prim. Padučeva 2007: 182–183, 191–192). Pri besedilnem zgoščanju (t. i. kondenzaciji, Petr 1987: 692–693) hkrati lahko govorimo o tematizaciji ali tematizaciji sporočanega, npr. *Pri tem procesu (T) nastaja sulfid, lahko izločujoči se na površini železa* (→ tematizacija) nasproti *Pri tem procesu nastajajoči sulfid* (← tematizacija) *se lahko izloča na površini železa (R)*.

3.1 Besedilni začetki in konci

Z vidika teme ali reme je težko opredeliti začetno in navadno tudi končno poved nekega koherentnega besedila. Začetki določenih besedil imajo stavo tipa *Bil je nekoč nek kralj /.../, Najprej oprostite, da Vas nagovarjam na tak način, vendar /.../*. Oba zgornja primera izražata neubesedeno/eliptično izhodišče kot npr. ‚No, tako torej, dovolite, da začnem‘ */.../ bil je nekoč nek kralj*²⁶ ali ‚No, tako torej, dovolite, da začnem‘ */.../ najprej oprostite, da Vas /.../*, ki je absolutno eliptično izhodišče brez nadaljnje tematske navezave in zato z vidika nadaljnje aktualne členitve nerelevantno. Napoved konca sporočila je tudi ustaljena stava *S spoštovanjem in lepimi pozdravi /.../*, s čimer se skleneta tako tema kot rema sporočanega v sklepno splošno eliptično najavo, ki v nasprotju z začetkom besedila predstavlja hipertemo v smislu ‚Vse napisano zaključujem, vam obenem izkazujem spoštovanje in vas lepo pozdravljam‘. Posebnost z aktualnostnočlenitvenega vidika so tudi naslovi kot zgostitvene najave iz izbranih poudarjenih rem, in pogosto tudi metaforično izražene. Glede na našete možnosti lahko govorimo o uvodnih, sklepnih in povzemalnih ubeseditvah, ki se vsakič sprotno izoblikujejo s tematizacijo konkretnega besedila.

4 Pomenljiva vloga členkov

Na splošno je za členke, še zlasti za t. i. poudarne členke tipa *zlasti, vsaj* kot besedilne modifikatorje, tipična poudarjena komunikacijska in s tem tudi aktualizacijska vrednost,²⁷ saj vzpostavljajo vez z sobesedilom in so nosilci poudarka. Ta poudarek je lahko sestavina tako teme (natančneje diateme) kot reme, npr. *Tudi ta član komisije je protestiral, Zahteval je tudi povračilo stroškov, nastalih v času obravnave*. Sicer pa se t. i. aktualizacijski členki (Petr 1987: 561–562) nanašajo zlasti na remo, kar se lepo ujema tudi z Breznikovim ločevanjem med pričakovanim poudarkom (še

²⁶ Tu se večkrat omenjana »ortotoničnost« eksistencialnega *biti* verjetno povezuje s poudarjanjem dejanskosti neke neubesedene stvarnosti (za slovenščino o tem Toporišič 1967: 266).

²⁷ V aktualizacijski vlogi na bi bili nekakšni »mehanični indikatorji za poudarjanje« (Toporišič 1982: 295).

znotraj reme) proti izhodišču sporočila in nepričakovanim poudarkom (znotraj reme) v jedru na koncu besedila. Z vidika hkratne modifikacije in aktualizacije upovedenega so bistvena sosporočila (kot zakrite povedi v povedih) ne glede na objektivno ali subjektivno aktualnostno členitev, npr. *Ta vlak vozi samo ob delavnikih – Samo ob delavnikih vozi ta vlak*. Členke kot poimenovanja ali ubeseditve zakritih govornih dejanj (Vidovič Muha 2000: 86–91, 2015: 401–402) lahko označimo tudi kot neke vrste aktualizacijske razmernike, s katerimi se poročevalec navezuje na kontekst in še poudari svojo namero. Ker imajo členki torej prvenstveno in zlasti besedilno vlogo, so to hkrati zlasti smiselne besed(ic)e,²⁸ ki jih znamo smiselno besedilno uporabljati predvsem v svojem prvem jeziku; ohranjajo namreč izrazito sporočanjško vlogo, s tem pa tudi vplivajško vlogo.

5 Sklep

Z vidika skladijske postavitve sporočila je izhodiščna in osrednja umestitev povedka in njegova (povedkova) vezljivost, ki se s svojimi udeleženci širi v nadstavčno in nadpovedno vezljivost. Glede na prvotno povedkovo vezljivostno hierarhijo pa lahko sledijo zamenjave in prerazporeditve po aktualnosti, in tako se glede na sporočilno perspektivo vzpostavi še aktualnostna hierarhija. Nujni pogoj za uspešno spreminjanje sporočilne perspektive v smislu, kateri stavčni člen bo v izhodišču in kateri v jedru sporočila, je seveda tudi nedvoumnost ubesedenega in ta je znotraj konkretnega sporočila povezana s kar najbolj jasno izraženo povedkovo pomensko usmerjenostjo oz. vezljivostjo. V procesu upovedovanja se slovničnim razmerjem pridružijo še razmerja, ki vzpostavljajo perspektivo pomembnosti, novosti; ustrezno razmerje med pomembnostjo neke sestavine in njenim položajem (izhodiščnim ali jedrnim) je v govoru označeno še z intonacijo. Aktualizacija navadne skladijske členitve v smislu stavčne zgradbe mora biti usmerjena k jedru ali težišču sporočila na koncu, kar pomeni, da se končnemu jedru podrejata tako skladnja kot intonacija ubesedenega, in to od izhodišča naprej. Stilistika besedila omogoča tudi stilno zaznamovane subjektivne členitve po aktualnosti, ki so prepoznavne zlasti po začetni stavi posebej poudarjenega jedra sporočila.

Navsezadnje so dober pokazatelj smiselne stave povedi, zlasti z vidika objektivne členitve po aktualnosti, tudi vejice. Če so znotraj sporočila prepogosto uporabljene, je to lahko pokazatelj vsaj nenaravne stave, če že ne slabe, dvoumne ali celo nesmiselne stave.

Vir

Korpus slovenskega jezika Gigafida: <<http://www.gigafida.net>>. (Dostop 23. 5. 2017.)

²⁸ Zato ni naključje, da so starejše tradicionalne slovenske slovnice, npr. 1947, 1956, členke uvrščale med »smiselne prislove«.

Literatura

- Beaugrande, Robert Alain de, Dressler, in Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. Prev. Aleksandra Derganc in Tjaša Miklič.
- Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21/5. Katoliško tiskovno društvo.
- Breznik, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Daneš, František, 1957: *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Daneš, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Daneš, František, 1999, 2000: Jazyk a Text I, II. /JaT I, II/. Uličný, Oldřich (ur.): *Výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Grepl, Miroslav, in Karlík, Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- Hajičová, Eva, idr. 1983: Větná stavba a aktuální členění ve slovanských jazycích z porovnávacího hlediska. *Československá slavistika*. 139–149.
- Halliday, Michael, in Alexander Krikwood: ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Horecký, Ján, 1959: Gramatickí činitelia poriadku slov. *Jazykovedné štúdie IV. Spisovný jazyk*. 55–62.
- Hošnová, Eva, 2005: *Studie z vývoje novočeské syntaxe*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Hrbáček, Josef, 1994: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: TRIZONIA.
- Jan Firbas, 1982: »Aktuální členění větné« či »funkční perspektiva větná«. *Slovo a slovesnost* 43. 282–293.
- Jože Toporišič, 1967: Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 15/1–2. 251–274.
- Jug Kranjec, Hermina, 1981: O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektive povedi. *Jezik in slovstvo* 42/2–3. 37–42.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1989/90: Težave s stavčnočlenskimi razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo* 35/1–2. 15–24
- Levontina, Irina V., 1996: Celeobraznost' bez celi. *Voprosy jazykoznanija* XLV/1. 42–57.
- Mathesius, Vilém, 1939: O tak zvaném aktuálním členění věty. *Slovo a slovesnost* 5/4. 171–174.
- Mathesius, Vilém, 1941: Základní funkce pořádku slov v češtině. *Slovo a slovesnost* 7/4. 169–180.
- Mathesius, Vilém, 1947: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Melantrich.
- Padučeva, Elena Viktorovna, ²2007: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike ruskogo jazyka)*. Moskva: KomKnjiga.
- Paulíny, Eugen, 1950/51: Slovosled a aktuálne vetné členenie. *Slovenská reč* XVI, 171–179, 197–207, 228–235.
- Petr, Jan, idr., 1987: *Mluvnice češtiny (3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- Sgall, Petr, idr., 1986: *Úvod do syntaxe a sémantiky*. Praha: Academia.

- Sloboda, Karel, 1961: Parataxe a hypotaxe z hlediska modální výstavby souvětí, *Slovo a slovesnost* 22/4. 241–254.
- Svoboda, Aleš, 1984: České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. *Slovo a slovesnost* 45/2. 88–103.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja. 667–678.
- Uhliřová, Ludmila, 1984: Sloveso určitě v aktuálním členění větěném. *Naše řeč* 67/1. 1–10.
- Vidovič Muha, Ada, 1993: Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu. *Slavistična revija* 41/4. 497–507.
- Vidovič Muha, Ada, 1994: O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša. *Slavistična revija* 42/2–3. 229–248.
- Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut.
- Vidovič Muha, Ada, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst (poudarek na povedku in členku). *Slavistična revija* 63/4. 389–406.
- Žele, Andreja, Krajnc Ivič, Mira, in Kuster, Helena 2013: *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika – temeljni pojmi*. Ljubljana: samozaložba.

BESEDILNE VRSTE V SLOVENSKEM BESEDILOSLOVJU¹

Besedilne vrste so rezultati ustaljenih jezikovno-interakcijskih dejanj znotraj posameznega komunikacijskega področja in se konstituirajo prek inkluzivno povezanih karakterističnih funkcijskih, medijsko-položajnih, tematskih značilnosti in značilnosti glede na obliko strukture besedila. Klasifikacija in tipologizacija besedilnih vrst sta tako odvisni od komunikacijskega področja in prototipičnih znotraj- in zunajbesedilnih prvin.

Ključne besede: besediloslovje, besedilo, besedilna vrsta, razvrščanje besedil

1 Uvod

Besedilne vrste so znotraj besediloslovja poleg raziskovanja pomensko-slovnične zgradbe in besedilne funkcije besedila v posameznih kontekstih temeljno raziskovalno področje, saj gre za raziskovanje podobnosti besedil, ki so hkrati rezultat in pogoj za jezikovno delovanje diskurzivne skupnosti. Pri nas so bile do sedaj obravnavane kot stalne oblike sporočanja, v povezavi z vprašanji funkcijske zvrstnosti, pragmalingvistike ter znotraj sistemsko-funkcijskega jezikoslovja z opredelitvami posameznih žanrov. Prispevek prinaša nekatere ugotovitve o tej tematiki znotraj slovenistike in jih vzporeja z opredelitvami besedilne vrste po Heinemannu, Viehwegerju (1991) in Heinemannu (2000a) ter Gansel in Jürgensu (2007).

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Besedilne vrste se konstituirajo prek inkluzivno povezanih karakterističnih funkcijskih, medijsko-položajnih, tematskih značilnosti in značilnosti glede na obliko strukture besedila. Znanje o besedilnih vrstah sodi med nujna znanja, da lahko sodelujemo v komunikacijskih procesih. S prispevkom želim pokazati na pomanjkljivo sistematizacijo besedilnih vrst, kar sicer ugotavlja že Nidorfer Šiškovič (2013: 271), a avtorica ne upošteva večrazsežnostnega modela opredelitve besedilne vrste, ki temelji na komplementarnem opredeljevanju besedila. Tega pa v slovenistiki še ni bilo narejenega.

2 Besedilo

Besediloslovje kot interdisciplinarna veda besedilo v prvi vrsti razume kot pisni komunikacijski proces (Starc 2011: 433).² Besedilo je mesto pogajanja o smislu, saj izraz v kontekstu evocira in potencira le nekatere pomene (Katnić Bakaršič 1999: 80) in praviloma le en smisel. Za Starc (2011: 434) je besedilo »semantični proces družbene dinamike«, jezik in s tem jezikovni sistem sta se razvila v družbenem kontekstu kot eden izmed izrazov družbene semiotike (Starc 2011: 434). Za Gansel in Jürgens (2007: 51) je besedilo komplementarni fenomen, opredeljen s strukturno-slovničnega, semantičnega in komunikacijsko-pragmatičnega vidika, v sebi koherentna celota jezikovnega komuniciranja s prepoznavnimi komunikacijskimi funkcijami in na poseben način oblikovano strukturo, tj. zvezo slovničnih in semantičnih relacij med stavki oz. propozicijami, ki tvorijo besedilo in ki vplivajo na notranjo povezanost ali koherentnost. Tvorec besedila svet svojih izkušenj pretvarja v besedilni svet, zato so pomeni rabljenih (jezikovnih in drugih) znakov odraz tvorčevega in pri interpretaciji naslovnikovega izkušnjskega sveta, zato je, kot navaja Starc (2011: 434), treba upoštevati tudi metodologije, ki poleg jezikovnih, besednih kodov v analizo vključujejo slikovne in druge semiotske kode.

3 Besedilna vrsta

Besedilna vrsta je po Toporišiču (2000: 721–725) stalna oblika sporočanja oziroma besedila, ki ni le orientacija tvorcu pri oblikovanju besedila, ampak tudi naslovníku pri interpretiranju (Heinemann, Viehweger 1991: 129). Obstajati mora družbena praksa, znotraj katere nastane posamezna besedilna vrsta (Gansel, Jürgens 2007: 60), zato so besedilne vrste presečišče različnih vprašanj jezikovne, družbene in spoznavne vrste (Heinemann 2000a: 509).³ Besedila so različnega obsega, vsebin in slogovnih postopkov, različne vnaprejšnje določenosti leksike in slovničnih struktur, z različno zgodovinsko⁴ in uporabnostno vrednostjo itd. (Heinemann 2000a: 508),

² Kljub temu npr. Heinemann in Viehweger (1991) v okviru poglavja o besedilnih vrstah navajata tudi dvogovorne vrste.

³ O tem tudi Bhatia (1993: 17–22).

⁴ Spreminjanje in odprtost za spremembe sta pomembni značilnosti besedilnih vrst, kot navaja tudi Nidorfer Šiškovič (2013: 269).

torej z različnimi zunaj- in znotrajbesedilnimi prvinami (Heinemann, Viehweger 1991; Gansel, Jürgens 2007: 61)⁵ in se s časom spreminjajo, zato se Gansel, Jürgens (2007: 53) zavzemata za diahron pristop k raziskovanju besedilnih vrst, saj morajo jezikovni uporabniki besedilno vrsto sprejeti kot enega od jezikovno-vedenjskih vzorcev skupnosti, kar je po njenem pogoj za standardizacijo besedilne vrste. Posebej poudarjata, da jezikoslovci enako kot pri izrazu besedilo tudi pri izrazu besedilna vrsta radi delajo skladno z razumevanjem tega izraza v jeziku vsakdanjega komuniciranja (Gansel, Jürgens 2007: 53). Zavedati se je treba, da te opredelitve niso strokovne, ampak del laikovega vsakdanjega besedišča (Gansel, Jürgens 2007: 54), saj je znanje o besedilnih vrstah del jezikovnega zavedanja (Gansel, Jürgens 2007: 55).⁶ Poznavanje besedilnih vrst sodi med kompetence tvorjenja, razumevanja in ustaljene rabe besedilnih vrst (Gansel, Jürgens 2007: 55). Govorci pridobijo kompetence, da v besedilih prepoznajo tipološke napake, prav tako znajo prepoznati in nakazati spremembo besedilne vrste (Heinemann, Viehweger 1991: 131), vendar je to lahko zavajajoče za strokovnjaka in laika, zato Heinemann (2000a: 508) opozarja, da je treba najprej razjasniti vsakdanje, pogovorno razumevanje koncepta besedilnih vrst od strokovnih.

Vičar (2013: 473) ugotavlja, da obstajata v slovenistiki dve smeri raziskovanja besedilnovrstne tematike, in sicer kognitivno-pragmatična, ki ji sledita Skubic 1994/1995 in Mikolič 2007⁷ in smer sistemsko-funkcijskega jezikoslovja, aplicirana v prispevkih npr. Vičar (2013), Nidorfer Šiškovič (2013) in Bizjak (2005). Tudi Vičar opozori na potrebo po obravnavanju besedilnih vrst z vidika večkodnosti, ki jo pri nas po Kress, van Leeuwen uveljavljata tako Vičar (2015) kot Starc (2011).⁸

Skladno z navedenimi ugotovitvami glede smeri raziskovanja besedilnovrstne tematike Mikolič (2007: 341–342) besedilno zvrst razume širše od pojma »besedilne vrste (tipa besedila, žanra, stalne oblike sporočanja)«. Zanj so npr. znanstvena besedila besedilna zvrst, znanstveni članek pa besedilna vrsta, kot posebno zvrst znanstvena besedila določa konstantiv oziroma spoznavna vloga.⁹ Smolej (2012: 18–19) in Kuster (2013: 58) besedilne vrste razumeta kot »družbeno potrjen/sprejet način rabe jezika« oziroma kompleksni vzorec jezikovne komunikacije, razvit »v teku družbenega razvoja v okviru komunikacijskih potreb« (Kuster 2013: 58).

⁵ Navedeni avtorji se zavzemajo za prototipično razumevanje izrazov *znotraj-* in *zunajbesedilni*. Težko je namreč nedvoumno razmejiti med tistimi prvinami besedila, ki so izključno besedilne in drugimi. Npr. komunikacijske danosti lahko razumemo kot prototipično zunajbesedilno prvino, leksiko, slovnice strukture določene besedilne vrste kot prototipične znotrajbesedilne prvine, tema, vsebina, funkcija pa sodijo tako med zunaj- kot znotrajbesedilne prvine.

⁶ Dejstvi, da člani diskurzivnih skupnosti obvladajo besedilne vrste in da so svojo besedilnovrstno možnost pridobili z izkušnjami, po Bhatu in Swalesu navaja tudi Nidorfer Šiškovič (2013: 271).

⁷ Dodajam Hudej 2001, Kuster 2013.

⁸ Izraz večkodnost se sicer pojavlja tudi pri Nidorfer Šiškovič (2013: 272–273), a ji pomeni večbesedilnost. Kot primer navaja zagovor doktorske disertacije, saj naj bi po njenem zagovor predstavljal različna besedila več udeležencev.

⁹ Navedeno sicer ni opredelitev besedilne vrste kot take, ampak vzpostavljanje razmerja med pojmi besedilna vrsta, besedilni tip, razred besedilnih vrst, besedilni vzorec idr.

Nidorfer Šiškovič (2013) uporablja izraz funkcijske besedilne vrste, ki se nanaša na »različne družbene prakse«, »primere jezikovne rabe, ki jo družba prepozna po določenih stalnih sestavinah, npr. življenjepiš, zapisnik, znanstveni prispevek, elektronsko sporočilo« (Nidorfer Šiškovič 2013: 269). Navedeni izrazi so sicer pogosta poimenovanja besedilnih vrst, vendar pojmovanja teh besedilnih vrst niso nastala na enotnih merilih, zato se pojavlja vprašanje, ali gre v navedenih in drugih podobnih primerih res za besedilne vrste. Po njenem se je zvrstna analiza v 60., 70. letih 20. stoletja osredotočala na prepoznavanje statistično pomembnih leksikalnih in slovničnih značilnosti jezikovnih zvrsti. Ni jasno, na kaj avtorica tu dejansko misli. Statistična metoda pri ugotavljanju značilnosti besedilne vrste je pomemben način ugotavljanja značilnosti neke besedilne vrste pri raziskovanju znotrajbesedilnih in drugih prvih besedila, vendar le v povezavi s kontekstom rabe, torej tudi funkcije rabljenih izrazov. Rabljena leksika namreč skladno s svojim leksikalnim scenarijem (npr. Attardo 2001) naslovniku nakazuje, kako interpretirati besedilo, npr. *Nekoč za devetimi gorami ...* naslovnika informira o tem, da je besedilo, ki ga začenja brati, najverjetneje pravljica. Po Nidorfer Šiškovič (2013: 270) služi določena vrsta besedila določenemu komunikacijskemu namenu. Če komunikacijski oziroma sporočevalni namen enačimo s funkcijo/vlogo besedila, lahko ima besedilo glede na kontekst več namenov, odločitev naslovnika je, katerega bo izbral kot zase sprejemljivega in z vidika tvorca po oceni naslovnika verjetnega.

Vičar (2013: 474) po Martinovem (1989) modelu besedilne vrste te opredeli »kot uresničitev možnih kombinacij kontekstualnih spremenljivk v določeni kulturi, pa tudi kot namen besedila, ki se uresničuje v besedilni strukturi, tj. z zaporednimi besedilnovrstnimi elementi, s katerimi se postopno izraža besedilo.« Kontekstualne spremenljivke opredeli po Hallidayjevih kategorijah polje, ton in način, skladnimi z metafunkcijami jezika. Ta opredelitev povezuje družbeno funkcijo besedila, s tvorčevim namenom in glede na to oblikovano besedilno strukturo, predvidevam pa, da merilo o področju oziroma družbenem sistemu, v katerem nastaja besedilo, sodi na področje t. i. tona.

Navedene opredelitve besedilnih vrst so, kot zapisano, povezane s pristopi ali z vedami raziskovanja besedilnovrstne tematike. Ta je povezana z opredelitvami besedila, zato Heinemann (2000a: 509) in po njem Gansel, Jürgens (2007: 60) menijo, da morajo biti besedilne vrste obravnavane skladno s komplementarno opredelitvijo besedila, tj. kot kombinacije komunikacijskih struktur (zunaj- in znotrajbesedilnih dejavnikov). Po Heinemannu (2000a: 513) »fenomen besedilnih vrst ni enorazsežnostno določen«, saj le minimalni kriterij, da gre za podmnožico besedil, ki jo lahko opišemo na osnovi določenih relevantnih skupnih značilnosti in ki se od drugih podmnožic besedil razlikuje, ne zadostuje oziroma je zavajajoč. Po tej opredelitvi bi besedilna vrsta lahko bila tudi podmnožica vseh besedil, ki se začenjajo na A (Heinemann 2000a: 509). Po komplementarni opredelitvi besedila Heinemann (2000a: 509–511) navaja štiri osnovne koncepte oziroma modele opredeljevanja besedilne vrste: strukturno-slovnični, semantični/tematski, položajni (situacijski, pragmatični) in funkcijski. Pri strukturno-slovničnem modelu je besedilna vrsta opredeljena na osnovi jezikovnih indecev in razmerij, poudarjene

so torej le znotrajbesedilne značilnosti. Besedilne vrste so s tega vidika izključno ali pretežno formalne in strukturne enote, zato se zdi, da je pomembno, npr. kateri podatki so navedeni v glavi besedila. Tematski/semantični model razlikuje med petimi slogovnimi postopki: opisnim, pripovednim, razlagalnim, utemeljevalnim in inštrukcijskim, besedila nadalje deli glede na temo: politična besedila, gospodarska, znanstvena itd. Gre torej za vsebinsko-semantični vidik razumevanja besedilnih vrst. Po pragmatičnem ali situacijskem modelu besedilne vrste določajo dejavniki komunikacijskega položaja. Pomembni postanejo medij/kanal, področje delovanja, število udeležencev, stopnja medsebojnega poznavanja, družbena razmerja, družbene komunikacijske strukture. S temi dejavniki je opisano besedilo kot tako, a se da povsem strinjati z mnenjem Heinemanna, da navedeni dejavniki nimajo nobene zveze z besedilnimi vrstami. Funkcijski model kot temelj razlikovanja med besedili razume ilokucijsko/besedilno funkcijo. Opredeljevanje besedilnih vrst izhaja iz Bühlerjevega modela jezikovnega znaka, psihološko orientiranega modela besedilnih funkcij po Leont'evsu in po Searleovi taksonomiji govornih dejanj.¹⁰ Bistveno je vprašanje, kaj je besedilna funkcija/vloga. Heinemann in Vieweger (1991: 148–150) besedilno funkcijo/vlogo opišeta kot a) funkcijo besedila v interakciji, b) prispevek besedila k realizaciji družbenih okvirjev/možnosti, c) k posameznikovim ciljem in č) h konstituiranju družbenih razmerij. Avtorja navedeta štiri primarne besedilne funkcije, ki so v medsebojnem inkluzivnem razmerju. Funkcije poimenujeta z glagoli izraziti (nem. *sich ausdrücken*, *selbst darstellen*), povezati (nem. *kontaktieren*), informirati (nem. *informieren*) in usmerjati (nem. *steuern*). Vsako besedilo vrednoti, vendar v različnem obsegu, le v besedilih o fiktivnem svetu se v največji možni meri pojavlja estetski učinek. Dodajata, da je navedeno možno doseči tudi z nejezikovno komunikacijo, zato ne moremo trditi, da gre izključno za jezikovne funkcije. Tako razumevanje funkcije/vloge besedila vključuje večfunkcijski vidik, ki ga poudarja jezikovna pragmatika, in jih povezuje s funkcijami besedila po Bühlerju in Jakobsonu, kar je nujno potrebna povezava, ki jo v nekoliko drugačni obliki zagovarja že Kunst Gnamuš (1994a: 54–55 po Nuyts 1992: 60).

Besedilne vrste se torej, upoštevaje večrazsežnostni model,

konstituirajo prek prototipičnih ena z drugo povezanih kontekstualnih in strukturnih značilnosti. Oblikujejo okvir za prototipične na osnovi konvencij jezikovnih uporabnikov temelječih jezikovnih/govornih vzorcev s karakterističnimi funkcijskimi, medijsko-položajnimi in tematskimi značilnostmi kot tudi glede na te značilnosti ustrezno obliko strukture besedila. (Gansel, Jürgens 2007: 92.)

Besedilne vrste so produkti konvencionalnih jezikovnih dejanj znotraj posameznega komunikacijskega področja. »Komunikacijsko področje je določeno družbeno področje, za katera so konstitutivne specifične norme dejanj in vrednotenjske norme. Komunikacijsko področje lahko opišemo kot položajno in družbeno

¹⁰ Tudi dejstvo, da lahko ima eno govorno dejanje in s tem eno besedilo več prevladujočih besedilnih funkcij, saj so številna govorna dejanja hibridi (Verschueren, 2000: 44) potrjuje, da razvrstitev besedilnih vrst, ki bi temeljila pretežno na besedilni funkciji, ne more biti ustrezna.

opredeljene kompletne besedilnih vrst.« (Gansel in Jurgens 2007: 70). To pomeni, da besedilne vrste niso določene le glede na komunikacijsko področje, ampak to področje hkrati konstituirajo (Gansel in Jurgens 2007: 70). Družbeni sistemi ali komunikacijska področja so 1) vzgoja, 2) množični mediji, 3) gospodarstvo, 4) pravo, 5) religija, 6) znanost, 7) politika in 8) umetnost (Gansel in Jurgens 2007: 70). Med komunikacijska področja oziroma družbene sisteme bi bilo dobro uvrstiti družino.

3.1 Tipologizacija in klasifikacija besedilnih vrst

»Besedilo oziroma dvogovor se razvršča v kategorije glede na zelo pomembna oziroma prevladujoča merila.« (Heinemann, Viehweger 1991: 137). Za najstarejši poskus klasifikacije besedil glede na znotraj- in zunajbesedilne značilnosti Gansel in Jürgens (2007: 60–61) navajata funkcijske stile. Ta delitev predstavlja zelo grobo razvrstitev besedilnih vrst. Funkcijska stilistika po njunem kot temeljni pristop k besedilnim vrstam vzpostavlja razmerja med delovanjem jezika v specifičnih družbenih okoljih in določenimi jezikovnimi pojavi. Tovrstno razvrstitev besedil najdemo tudi pri Toporišiču (2000: 721–725), po katerem ima vsako besedilo svoje posebne, tj. vrstne ali žanrske, značilnosti. Žanrske lastnosti na kratko predstavi na primeru umetnostnih besedil in so določene z zvrstjo, tj. liriko, epiko ali dramatiko. Znotraj teh je posamezno besedilo določeno še z besedilovrstnimi značilnostmi: roman, novela, črtica. Izraz *zvrst* enkrat predstavlja večjo množico, tj. množico vseh funkcijskih zvrsti, drugič zvrsti znotraj umetnostne funkcijske zvrsti: epiko, liriko, dramatiko. To pa ustvarja precejšnja nejasnost pri razumevanju razmerij med besedilnimi vrstami. Tudi Gansel in Jürgens (2007: 73) kot primer razvrščanja besedil v razrede, vrste, zvrsti vzameta umetnostna besedila, in sicer v besedilni razred uvrstita *literarna besedila*, v besedilno družino *poezijo*, kot besedilno vrsto navedeta *ljubezensko poezijo*, kot različice besedilne vrste pa *petrarkistično ljubezensko poezijo*. Pri tem opozorita na razliko med klasifikacijo besedil, ki je vertikalna delitev, npr. na področju umetnosti so umetnostna besedila epika, poezija, dramatika, in tipologizacijo. Pri tej gre za horizontalno delitev: roman, novela; sonet, oda, romanca; komedija, tragedija.

Sicer pa Toporišič (2000: 715–718) besedila ločuje še glede na število tvorcev (eno- in večgovorna), mernost (vezana in nevezana besedila), število hkratnih pogovorov (večpogovorna) in osebovost (prvo- in tretjeosebno pripovedovanje), vendar zadnji dve merili nista merili istega nivoja razvrščanja besedil v besedilne vrste kot predhodna merila, zato o jasnih medsebojnih razmerjih med besedilnimi vrstami težko govorimo.

Kot že napisano, Mikolič (2007) razvršča besedila v besedilne vrste glede na različno vplivanjsko/ilokucijsko vlogo. Avtorica tipologijo in poimenovanja besedilnih vrst oblikuje »na osnovi slogovnega ubeseditvenega načina (npr. poročilo, opis, pripoved, razlaga), prevladujoče vplivanjske vloge besedila (npr. informacija, prošnja, prisega, zahvala), okoliščin sporočanja (npr. uradna prošnja, javna zahvala),

reference (npr. vremensko poročilo, športne vesti) itd.« (2007: 342). Sledi torej razvrsti besedil glede na tvorčevo namero, ki jo uresničuje posamezno besedilo. Znanstvena besedila uvrsti v spoznavno vrsto vplivajanskih dejanj (Mikolič 2007: 352), znotraj sporazumevalnih/interaktivnih besedil govori o prikazovalnih, pozivnih, zavezovalnih, povezovalno-izraznih besedilih, med zadnja uvršča opravičilo¹¹ in komentar, ki je sicer mnenjsko besedilo, a poziva naslovnika k spremembi stališča, spodbujanja k aktivnosti, k novim komentarjem, zato sodi pravzaprav med pozivna argumentativna besedila (Gansel in Jürgens 2007: 70). Mikolič pri razvrščanju besedil sicer upošteva skorajda vse vidike večrazsežnostnega modela po Heinemannu, vendar jih medsebojno ne povezuje; npr. *prijava teme zaključnega dela* je besedilna vrsta, značilna za mejno območje med področji znanost, pravo in izobraževanje, je utemeljevalno, pozivno in predstavitveno ter uradno, zapisano besedilo, tvorec z njim prosi institucijo, da mu odobri izbrano temo kot primerno za zaključevanje študija, prikazuje, da izpolnjuje pogoje, da prijavo lahko tvori, in s samim tvorjenjem prijave in njeno oddajo ustreznim službam znotraj fakultete začenja formalni postopek zaključevanja študija.

Po Kuster (2013: 58–62) so kriteriji razlikovanja besedilnih vrst trije: komunikacijska situacija (pismo, radijska/televizijska oddaja), besedilna funkcija (npr. navodilo, komentar, zaobljuba) in besedilna vsebina (vremensko poročilo, športno poročilo, kuharski/zdravniški recept). Pomembna pri razvrščanju besedilnih vrst je struktura, ki je lahko opazna pri nekaterih, po njenem mnenju, »izraziteje normiranih besedilnih vrst«, kot so osmrtnica, kuharski recept, oporoča. Avtorica pri tem pozablja, da je normiranje besedilne vrste pogoj za obstoj katerekoli besedilne vrste. S strukturnega smisla sta po mnenju Kuster za določanje besedilne vrste pomembni tematski kategoriji tema in način razvijanja teme oziroma slogovni postopki.¹² Sledi torej le Brinkerjevi shemi petih korakov besedilnovrstne analize.

Nidorfer Šiškovič (2013: 271) besedilne vrste razvršča po različnih področjih (besedilne vrste poslovnega, medicinskega, pravnega področja) in nadžanre, superžanre ali žanrske kolonije, »tj. žanre, ki so skupni več področjem, npr. dopis, zapisnik, e-sporočilo; ti so si navzven podobni, po posameznih področjih pa se ločujejo po svoji notranji zgradbi« (Nidorfer Šiškovič 2013: 271). Njeno razumevanje pojma področja je prekrivno s Heinemannovimi komunikacijskim področji ali družbenimi sistemi, vendar pa se jasnost razvrščanja z vpeljavo nadžanrov, ki so skupni več področjem, izgubi.

Smolej (2012) in Krajnc Ivič (2009: 133–244) razvrščata govorjena besedila. Prva razlikuje besedilne vrste v spontanem govoru, več pozornosti nameni različicam/vrstam pripovedi. Druga ločuje med razgovorom in pogovorom ter opisuje značilnosti izbranih besedilnih vrst, kot so npr. razgovor pri zdravniku, zapisnik o zaslišanju

¹¹ Namen opravičila je dobiti naslovnikovo oprostitev, zato je to pozivno in lahko izvršilno besedilo (Krajnc Ivič 2010).

¹² Mikolič (2007) uporablja termin slogovni ubeseditveni način, Vičar (2013) pa (stvarna) besedilna vrsta.

obdolženca/priče, zaslišanje na sodišču, razgovor odvetnika s stranko, razgovor za sprejem v službo.

Ugotovimo lahko, da navedena razvrščanja besedilnih vrst niso enotna in da lahko besedilne vrste sodijo v eno skupino ali v drugo ali v več skupin. Nejasnosti ustvarjajo tudi poimenovanja množic besedil, rabljeni strokovni izrazi, ki niso povsem prekrivni, saj izhajajo iz različnih teoretskih vidikov.

3.1.1 Poimenovanja in pojmovanja množice besedil

Hierarhična razvrstitev besedil vključuje izraze: razred besedilnih vrst, besedilna vrsta, rod besedil, različica besedila, superžanr, nadžanr, zvrst idr.

Besedilne vrste se, kot zapisano, normirajo prek prototipičnih znotraj- in zunajbesedilnih prvin. Znotraj posameznega komunikacijskega področja ali družbenega sistema Gansel in Jürgens (2007: 75) govorita o besedilnih vrstah v ožjem (jedrnem) in širšem (mejnem) smislu (Tabela 1).

Razred besedilnih vrst je pojav množice besedilnih vrst znotraj določenega komunikacijskega področja (Gansel in Jürgens 2007: 70), ki hkrati določa temo besedila: medijska, pravna, cerkvena, znanstvena idr.

Besedilni tipi so vezani na besedilno infrastrukturo, opredeljeni so torej na jezikovnih, znotrajbesedilnih značilnostih (Gansel in Jürgens 2007: 69). Kot besedilne tipe navajamo slogovne postopke oziroma tematske razvoje, ki so prepleti vsebine in načina njenega ubesediljenja. Heinemann (2000b: 358) navede tri temeljne postopke: opisovanje, pripovedovanje in utemeljevanje. Praviloma se sicer navajajo štirje besedilni tipi, in sicer opisovanje dejstva v prostoru, pripovedovanje, ki vrednoti fenomene v času, ekspozicija ali razlaganje, tj. razgradnja konceptov, in argumentacija (Gansel in Jürgens 2007: 69). Številni avtorji (npr. Vičar 2013)¹³ poleg teh navajajo še obveščanje, eksplikacijo in instrukcijo.

Za razliko od navedenih terminov se izraz besedilni vzorec nanaša na miselno podstavo strukture besedila (Gansel in Jürgens 2007: 53). Gre za scenarij neke besedilne vrste, izraz je primerljiv s terminom leksikalni scenarij s področja semantike (prim. Attardo 2001). Gansel in Jürgens (2007: 61) namreč zagovarjata trditev, da posamezni interakcijsko-vedenjski vzorec določa tudi način ubesediljenja, npr. interakcijsko-vedenjski vzorec *ukaz* do določene stopnje določa skladišjske in fonološke značilnosti tega govornega dejanja, ter izključujejo druge interakcijsko-vedenjske vzorce. Npr. ukažemo lahko z glagolom v velelniku *Pospravi posodo!* ali z eliptično strukturo *Posoda!*. Za posamezno besedilno vrsto so se zgodovinsko-

¹³ Vičar (2013: 474) po Martinu (1989) navaja pet »t. i. stvarnih besedilnih vrst (angl. *factual genres*): procedura, opis, poročilo, razlaga, ekspozicija«, ki pa so pravzaprav besedilni tipi, torej večja skupina besedil kot besedilna vrsta.

-razvojno tako oblikovali različni besedilni vzorci, ki lahko vodijo v različice besedilne vrste. Gansel in Jürgens (2007: 70) kot primer navajata pet različic komentarja, ki kot argumentativno mnenjsko besedilo poziva k spreminjanju mnenja/delovanja ali k nadaljnjim komentarjem. Komentar je lahko oblikovan tako, da predstavi dve ali več ločenih videnj, lahko je oblikovan po načelu za – proti. Tak komentar nujno vključuje zaključek. Nadalje je komentar lahko izraz strinjanja z izhodiščnim besedilom. Za razliko od navedenih različic komentarja pa v kratkem komentarju ni prostora za lastne argumente, saj temelji le na citatih. Avtorja navajata še pamflet kot vrsto komentarja, ki sramoti.

Kategorije Lingvistka besedilnih vrst		
Razred	Besedilni razred: medijska besedila	
Red	Besedilni red: novinarska besedila	
	Jedro področje	Mejno področje
Družina	Besedilna družina: Mnenjska besedila	Oglaševalska besedila
Rod/vrsta	Besedilna vrsta a) Komentar	Osmrtnica, ženitni oglas
Različice	Različice besedilne vrste Kratki komentar	Ženitni oglas/ponudba (ženitnih) posredovalnic

Tabela 1: Razvrščanje besedil, primerljivo z razvrščanjem na področju biologije (prirejeno po Gansel in Jürgens 2007: 72).

Ta predstavitev (Tabela 1) bi lahko služila kot model razvrščanja besedil znotraj posameznega komunikacijskega področja, vendar tudi ta model ne razjasni vsega. Odprto npr. a) ostaja vprašanje medija oziroma vpliv medija na oblikovanje analognega zapisanega, govorjenega besedila v primerjavi z digitalnimi zapisanimi, govorjenimi besedili, b) s tem povezano vprašanje večkodnosti oziroma multimodalnosti besedila. Upoštevati je treba, da lahko vizualni in drugi kodi bistveno vplivajo na smisel besedila, medtem ko za medij velja ugotovitev Heinemanna (2000a: 509–511), da je z medijem kot komunikacijskim dejavnikom opisano besedilo kot tako, kar po njegovem nima zveze z besedilnimi vrstami. Ker je jezik in s tem raba jezika, torej besedila, družbeni pojav in so besedilne vrste produkti konvencionalnih jezikovnih dejanj znotraj posameznega komunikacijskega področja jezikovne/diskurzivne skupnosti, je treba upoštevati posebnosti in značilnosti slovenske jezikovne skupnosti.

Temu načinu razvrščanja besedil se najbolj približata prispevka Mikolič (2007a) ter Mikolič in Rolih (2015). V prvem prispevku Mikolič turistična besedila klasificira v množice a) pravna, b) znanstvena, c) strokovna in poljudnoznanstvena, č) publicistična besedila, d) turističnoposlovna in e) turističnooglaševalska. Znotraj teh množic razvršča besedila dalje glede na »sporočanski namen, referenco in prenosnik/medij« (2007a: 108). Dobro bi bilo, da bi vpeljala komunikacijska področja ali

družbene sisteme in jedrne ter mejne besedilne vrste nekega področja. Katere besedilne vrste predstavljajo jedrno področje razreda turističnih besedil? Turistični vodnik? Mikolič (2015: 192) po slovarju TURS navaja »43 vrst turizma in na 81 področij, kot ožjeturistična, navaja gostinstvo/kulinarika/(jedilni list), nastanitvena dejavnost, promet (vozni red, opisi poti), turistično posredništvo, turistično trženje. Skleпам lahko, da ta področja znotraj komunikacijskega področja turizma kot gospodarske dejavnosti predstavljajo besedilne družine, rodove ali vrste jedrnega področja, besedila, ki nastajajo v povezavi z drugimi komunikacijskimi področji (npr. pravo, umetnost, znanost, religija, vzgoja) pa tvorijo besedilne družine, rodove, vrste mejnega področja.

V prispevku o besedilni zvrstnosti v novih medijih Mikolič in Rolih (2015) kot ključni merili razvrščanja spletnih besedilnih vrst navajata a) avtorstvo oz. razmerje med tvorcem in naslovnikom in b) funkcijo besedila ter z njo povezanima vsebino in strukturo besedila. Ob upoštevanju navedenih spremenljivk se oblikuje klasifikacija spletnih besedil, ki deloma pokriva različna komunikacijska področja (množični mediji, pravo, umetnost, znanost), a avtorici tega ne izpostavita, prav tako ne upoštevata besedilnih tipov, različic besedilnih vrst in ne jedrnih oziroma mejnih besedilnih vrst komunikacijskega področja. Spletna dostopnost npr. zapisnikov sej državnih organov, besedil zakonodaje ne vpliva na znotraj- in tudi na nekatere zunajbesedilne prvine teh besedilnih vrst, ampak je s tem opredeljena le dostopnost besedila oziroma medij. Po Gansel in Jürgens (2007: 13) gre v takih primerih le za razliko med analognimi in digitalnimi besedili.

4 Sklep

Besedilo in besedilne vrste so kompleksni družbeni, jezikovni in kognitivni fenomeni. Njihovo raziskovanje vključuje več razsežnosti, ki se med seboj dopolnjujejo, kar je bilo na kratko prikazano na primeru opredelitev in funkcije *prijave teme zaključnega dela*. Tako prehajanje besedil in besedilnih vrst med komunikacijskimi področji in spreminjanje besedilnih vrst glede na spreminjanje jezikovnih-interakcijskih vzorcev naj bi odražala klasifikacija in tipologizacija besedilnih vrst. Ta naj upošteva večrazsežnostni model opredeljevanja besedilne vrste kot produkta konvencionaliziranih jezikovnih dejanj znotraj komunikacijskega področja, ki ga posamezna besedilna vrsta konstituira v neki jezikovni skupnosti, in naj bo primerljiva z razvrščanjem na področju biologije, tj. po komunikacijskih področjih, pri čemer se loči jedrno področje od mejnega. Smiselnost in možnost prenosa predstavljenega razvrščanja besedilnih vrst lahko pokaže le nadaljnje raziskovanje tega področja in natančno raziskovanje tudi značilnosti družbenih sistemov oziroma komunikacijskih področji pri nas.

Literatura

- Attardo, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Bhatia, Vijay K., 1993: *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London, New York: Longman.
- Bizjak Končar, Andreja, 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gansel, Christina, in Jürgens, Frank, 2007: *Textlinguistik und Textgrammatik (eine Einführung)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Heinemann, Wolfgang, 2000a: Textsorte – Textmuster – Texttyp. Brinker, Klaus, Antos, Gerd, Heinemann, Wolfgang, in Sager, Sven F. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Zv. 16). 507–523.
- Heinemann, Wolfgang, 2000b: Vertextungsmuster Deskription. Brinker, Klaus, Antos, Gerd, Heinemann, Wolfgang, in Sager, Sven F. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Zv. 16). 356–369.
- Heinemann, Wolfgang, in Viehweger, Dieter, 1991: *Textlinguistik (eine Einführung)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hudej, Sonja, 2001: Argumentacijski procesi in prepričevalna sredstva v besedilu. *Slavistična revija* 49/3. 205–222.
- Katnić-Bakaršić, Marina, 1999: *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.
- Krajnc Ivič, Mira, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, Zora 63.)
- Krajnc Ivič, Mira, 2010: Jezikovno-vedenjski vzorci opravičevanja v slovenščini. *Slavistična revija* 58/1. 133–147.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1994a: *Teorija sporazumevanja*. 1. natis. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- Kuster, Helena, 2013: *Izbrane teme iz besediloslovja, stilistike in pragmatike slovenskega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Mikolič, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- Mikolič, Vesna, 2007a: Tipologija turističnih besedil s poudarkom na turističnooglaševalskih besedilih. *Jezik in slovnstvo* 52/3–4. 107–116.
- Mikolič, Vesna, in Rolih, Maša, 2015: Besedilna zvrstnost v novih medijih kot slovarska vsebina. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (Obdobja 34). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 511–518.
- Nidorfer-Šiškovič, Mojca, 2013. Žanrskost funkcijskih besedilnih vrst. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)* (Obdobja 32). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 269–275.
- Nuyts, Jan, 1992: *Aspects of a Cognitive–Pragmatic Theory of Language*. On Cognition, Functionalism, and Grammar. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Smolej, Mojca, 2012. *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Starc, Sonja, 2011: Stik disciplin v besedilu iz besednih in slikovnih semiotskih virov. Kranjc, S. (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki* (Obdobja 30). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 433–440.

Toporišič, Jože, 2000⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Vičar, Branka, 2013: Petición kot besedilna vrsta in njena politična umeščénost. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)* (Obdobja 32). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 473–479.

Vičar, Branka, 2015: Slovnični pristop k vizualni komunikaciji: vizualna analiza vojnih fotografij. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (Obdobja 34). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Del 2. 801–810.

VEJICA V PRAVOPISU

Stava vejice je pravopisna tema, ki je izrazito vezana na skladnjo. Vendar pa strokovne obravnave, empirične raziskave in uporabniške izkušnje kažejo, da je strogo skladenjski pristop k strukturiranju in razlaganju vejičnih pravopisnih pravil v SP 2001 za uporabnike prezahteven in pogosto neskladen z njihovim pristopanjem k reševanju problemov in iskanju informacij. V prispevku zato izhajamo iz težav s stavo vejice, po katerih so najpogosteje spraševali uporabniki Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU, ter njihovo obravnavo v SP 2001 presojava z vidika pravopisne dikcije, zgledov in umestitve pravil v strukturi poglavja o vejici. V razpravi se opiramo na že objavljene strokovne kritike SP 2001, empirične jezikoslovne raziskave in na gradivno podprte odgovore jezikoslovcev v Jezikoslovni svetovalnici ter predlagamo nekaj smernic za oblikovanje poglavja o vejici v prenovljenem pravopisnem priročniku.

Ključne besede: vejica, ločila, pravopis, skladnja, slovenski jezik

Uvod

Po izidu zadnjega pravopisnega priročnika, *Slovenskega pravopisa 2001* (v nadaljevanju SP 2001), so se nekateri avtorji v svojih delih kritično in bolj ali manj celovito lotevali tudi obravnave stave vejice v pravopisnih pravilih (npr. Korošec 1998, 2003; Dobrovoljc in Jakop 2011; Kocjan Barle 2015; Lengar Verovnik 2012). Zlasti v zadnjih letih je bilo objavljeno tudi več empiričnih jezikoslovnih raziskav o rabi vejice: analize posameznih pisnih diskurzov v besedilih korpusov Šolar, Lektor, Janes in Kres (Kosem in dr. 2012; Holozan 2015; Popič in Fišer 2015; Popič in dr. 2016; Popič in Fišer 2018) ter rezultati anket, v katerih so avtorji preverjali posamezne problematične rabe vejice (Kosem in dr. 2012; Logar in Popič 2015;

Popič in Logar 2015). Kritično ost mnogih navedenih prispevkov bi lahko povzeli z mislijo iz Logar in Popič (2015: 57), da bi bilo treba vejična pravila vsaj pri ne zelo zapletenih strukturah »prenoviti ter zapisati in ponazoriti tako, da bi pišoči vejico po njih dejansko postavljali – če uporabimo kar Šolarjev izraz: mehanično«. Da bi to lahko počeli, pa jim je treba ponuditi čim bolj celovit, medsebojno povezan ter z razumljivo razlago in dobrimi zgledi podprt prikaz vloge vejice v pisni slovenščini. Stava vejice je sicer pravopisna tema, ki je izrazito vezana na skladnjo, vendar se je strogo skladijski pristop k strukturiranju in razlaganju vejičnih pravopisnih pravil v SP 2001 izkazal kot prezahteven za uporabnike in pogosto neskladen z njihovim pristopanjem k reševanju problemov in iskanju informacij. Pri trenutno potekajočem prenavljanju pravopisnega priročnika je uporabniški vidik nadvse pomemben (eno od osnovnih vodil pri odločanju o segu in ubeseditvi pravopisnih pravil je, kaj potrebuje oziroma išče uporabnik), zato ga v ospredje postavljamo tudi v tem prispevku. Izhajali bomo iz zadreg uporabnikov Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU glede stave vejice, ki smo jih analizirali po tematikah, kot si sledijo v SP 2001. Posamezne zadrege ter njihovo obravnavo v SP 2001 bomo v 3. poglavju presojali z vidika pravopisne diktacije, zgledov in umestitve pravil v strukturi poglavja o vejici, v razpravi ter pri utemeljevanju drugačnih ali novih pravopisnih rešitev oziroma ubeseditvev pa bomo izhajali iz argumentacij v strokovnih obravnavah stave vejice in iz odgovorov jezikoslovcev v Jezikovni svetovalnici, v katere je vključena tudi presoja s pomočjo gradivskih virov.

1 Prenova pravopisnega priročnika

Pod okriljem SAZU in ZRC SAZU¹ od leta 2013 poteka prenova pravopisnih pravil. Takrat je bila ustanovljena komisija, katere naloga je »priprava predloga posodobitve obstoječih pravopisnih pravil v skladu s pravopisno tradicijo in ob upoštevanju jezikovnih sprememb sodobne slovenščine ter skrb za njeno uveljavitev v jezikovni praksi« (Sklep o ustanovitvi Pravopisne komisije). Vse do pravopisa l. 1962 so pravopisna pravila izhajala hkrati s slovarjem, ki gradivsko razširja v pravilih predstavljene dogovore. Odklon od tega predstavlja le aktualni pravopis, ki je izšel v dveh delih: najprej pravila (leta 1990) in šele dobro desetletje kasneje (leta 2001) slovar. Tudi ob trenutnem prenavljanju pravopisnih pravil (pod okriljem Pravopisne komisije) sočasno nastaja slovarski del priročnika (v pravopisni sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU, katere člani so večinoma tudi člani Pravopisne komisije). Delo je zastavljeno problemsko, obravnava vsake pravopisne (pod)teme pa poteka v šestih fazah (Dobrovoljc in Lengar Verovnik 2015: 165–169): 1. preverba ustreznosti pravopisnega pravila in slovarske predstavitve v SP 2001; 2. prilagoditev pravila ugotovljenemu stanju; 3. izbor ponazarjalnih zgledov za pravila; 4. priprava razširjenega nabora zgledov ob posameznem pravilu

¹ Prvotni ustanovitelj Pravopisne komisije je bila SAZU, leta 2016 pa sta vodstvu SAZU in ZRC SAZU soglašali, da se komisija preimenuje v Pravopisno komisijo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

za geslovník slovarja; 5. priprava knjižnih in spletnih slovarskih rešitev; 6. utemeljitev slovarskih rešitev in njihova normativna veljavnost.

Stava vejice je pravopisna tema, ki v slovarju ne bo imela tolikšne gradivske razširitve kot večina drugih tem. V slovarju bodo kot iztočnice zajeta le različna vezniška sredstva, pri katerih bo treba z uporabniškega vidika premisliti zlasti o njihovi pravopisno čim bolj informativni predstavitvi v gradivnem delu geselskih sestavkov; nekaj predlogov je že v Dobrovoljc in Jakop (2011: 197). Tudi Kocjan Barle (2015: 74), ki opozarja na neenotno, nedosledno in pomanjkljivo obravnavo večbesednih veznikov v slovarskem delu SP 2001 in drugih temeljnih priročnikih, na primer ugotavlja, da bi za laične uporabnike tako za enobesedne kot večbesedne veznike v slovarju zadoščala oznaka »vez.«, s skrbno izbiro iztočnic, podiztočnic in zgledov ter povezavo med slovarjem in pravili pa bi lahko posredovali več informacij o stavi vejice kot do sedaj.²

Z vidika prenove pravopisnega priročnika, zlasti pravil, sta pri obravnavi vejice najpomembnejši prvi izmed zgoraj navedenih faz dela, tj. preverba ustreznosti pravopisnega pravila (in ugotavljanje novih normativnih zadreg) ter prilagoditev pravila ugotovljenemu stanju (oziroma oblikovanje novega pravila). Ustreznost vsakega pravopisnega pravila (prva faza procesa prenove) se preverja na več ravneh: v strokovnih kritikah aktualnega pravopisnega predpisa, prek uporabniških zadreg v jezikovnih svetovalnicah in na realnem jezikovnem gradivu, zlasti v jezikovnih korpusih. Za pravila glede stave vejice je pomembna tudi njihova obravnava v znanstvenih prispevkih in v poljudnih besedilih priročniškega značaja (npr. v jezikovnih koticah).

2 Pravopisna pravila za vejico v SP 2001

V prispevkih, ki so po izidu aktualnih pravopisnih pravil obravnavali stavo vejice in nanjo nanašajoča se pravopisna določila, je mogoče najti nekaj ponavljajočih se splošnejših ugotovitev. Prvi sklop teh ugotovitev se nanaša na slabosti in spodrsrljaje z vidika jezikoslovja in jih bomo (vsaj nekatere) izpostavili ob posameznih problemih v 3. poglavju. Drugi sklop se nanaša na vidik uporabnika, kjer se je pokazalo, da je največ težav z interpretacijo pravil in s povezovanjem pravila oz. dikcije s konkretnimi primeri iz rabe (Dobrovoljc in Jakop 2011: 105).

Vejica je v slovenščini izrazito skladijsko ločilo, saj v večini primerov zaznamuje neko skladijsko razmerje. Pravopisna obravnava tega ločila je zato toliko težja, saj je treba najti ustrezno ravnovesje med vključevanjem slovničnih utemeljitev in pravopisnim omejevanjem na (pisno) izrazno jezikovno raven. Aktualni pravopis

² Glede na to, da prve poizvedbe s pomočjo jezikovnih tehnologij kažejo na pogosto stavo odvečnih vejic pred nekaterimi vezniki (Holožan 2015), bi veljalo premisliti, kako v pravila in slovar vključiti tudi opozorila glede pogostih napačnih rab.

pri kategoriziranju uporablja jezikoslovno logiko in izrazje,³ vezana na skladnjo (npr. *stavčni, nestavčni del; priredje, podredje* ipd.), redkeje na pomen ali stavčno fonetiko, pri čemer predvideva uporabnikovo zadostno jezikoslovno razgledanost. V praksi ta pristop povzroča težave, saj se pogosto kaže temeljno nerazumevanje tega, kaj je npr. pristavek, desni prilastek ipd., in zato uporabniki tudi ne razlikujejo med pravili za eno ali drugo skladijsko zgradbo (Lengar Verovnik 2012: 166). Laični uporabniki se po ugotovitvah Dobrovoljc in Jakop (2011: 102) pri iskanju informacij praviloma ravna po tipičnih besedilnih položajih (npr. vejica pri vrinjenem stavku, pri datumu, pri ponavljanju istih besed, v premem govoru) ali izrazih, tipičnih zanje (npr. vejica pred *in sicer*). Za mnoga vprašanja v Jezikovni svetovalnici pa je značilno tudi, da uporabniki svojo zadrego zgolj ilustrirajo s konkretnimi (tipskimi) zgledi, ne da bi jo opisali s jezikoslovnimi izrazi ali jo kako drugače poimenovali, npr.: *Zanima me, ali pišemo vejico v primerih: otroci, starosti 4 do 5 let; tovorni zaboj, volumna 30 m³.*

Del težav pri iskanju informacij o stavi vejice v pravopisu je mogoče pripisati tudi neustreznosti zgledov. Korošec (2003) opozarja na nekaj neujemanj med vsebino pravopisnega določila in zgledom, ki ga ilustrira. Še večja težava pa je zastarelost zgledov, ki so pogosto vzeti iz leposlovja ter vsebujejo oblike in besede, ki niso nevtralne oziroma so mnogim nerazumljive (Dobrovoljc in Jakop 2011: 103). Sodobnejše in bolj tipične zglede je mogoče najti v jezikovnih koticah in drugih jezikovnosvetovalnih besedilih, ki uporabnikom tolmačijo pravopisna pravila (Logar in Popič 2015: 46).

3 Pogoste težave uporabnikov in njihova trenutna pravopisna obravnava

V nadaljevanju nanizane problematike odražajo težave, s katerimi se pri stavi vejice srečujejo uporabniki Jezikovne svetovalnice – ne gre torej za celovit pregled vseh težav, kot se kažejo v rabi oziroma kot so jih popisale empirične analize, omenjene v uvodu prispevka. Poglavje sledi vrstnemu redu členov v SP 2001, ne pogostnosti ali kompleksnosti posameznih težav. Zaradi lažjega prepoznavanja so teme uvedene s kratkim opisnim naslovom in tipičnim vprašanjem iz Jezikovne svetovalnice (JS), sledi(jo) člen(i) iz pravopisnih pravil (SP) in razprava.

3.1 Niz pridevnikov pred samostalnikom

JS: Zanima me, kako vemo, kdaj je med pridevniki na levi strani samostalnika potrebno pisati vejice? Prim. *dolgi, rjavi, kodrasti lasje* ali *dolgi rjavi kodrasti lasje*?

SP: § 298 1. Kadar levi pridevnik določa celo preostalo besedno zvezo, začenjajočo se s pridevnikom, za njim ne pišemo vejice: *dolgi kodrasti lasje, huda nalezljiva bolezen*.

³ Korošec (2003: 247) pri tem opozarja na »poimenovalne ohlapnosti, npr. glede slovničnega izrazja, kjer se zamenjajeta polstavke in polstavčni prilastek, ipd.«.

Dobrovoljce in Jakop (2011: 26) navajata, da je za zgornje pravilo »več kot polovica vprašanih študentk slovenistike ugotovila, da ga v pravopisnih pravilih ne najde /.../ oziroma ima ob svoji pravopisni nalogi (*Vedno zelena šopasta trajna trava s podzemno koreniko*) še vedno težave«. Že ob prvem tukaj izpostavljenem problemu se kažeta dve pomanjkljivosti, ki ju bo treba ob prenovi pravopisnih pravil odpraviti: prva je neustrezna notranja kategorizacija in organizacija poglavja o stavi vejice, ki niti strokovno podkovanemu uporabniku ne omogoča hitrega iskanja; druga pa je iz tega izvirajoča razpršenost tematik, ki skladenjsko gledano res niso nujno sorodne, so pa tesno povezane z vidika zamenjevanja, podobnosti ipd. v rabi. Pri nizu pridevnikov pred samostalnikom mora uporabnik na istem mestu dobiti razumljivo informacijo o tem, kaj pomeni vejica med pridevniki in kaj njena odsotnost. Vejica signalizira, da ima samostalniško jedro dva ali več med seboj priredno povezanih levih prilastkov, priredno razmerje pa je vedno mogoče ubesediti z ustreznim prirednim veznikom (*Poskrbeli bomo za suhe, krhke, občutljive lase = suhe in krhke in občutljive lase; Bil je na neki, najbrž doberdelni prireditvi = Bil je na neki, (in sicer) najbrž doberdelni prireditvi*). Odsotnost vejice pa pomeni podredno razmerje med deli levega prilastka (vsak pridevnik v nizu določa celotni del prilastka, ki mu sledi, npr. v *dolgi rjavi kodrasti lasje* je pridevnik *dolgi* nadrejen zvezi *rjavi kodrasti*, pridevnik *rjavi* pa pridevniku *kodrasti*). Razliko med razmerjema lahko ponazorimo tudi grafično: podredno *Ostali so [redki [v vojni preživeli]] posamezniki* proti prirednemu *Ostali so [razgledani], [zaupanja vredni] posamezniki*.

V aktualnih pravilih je v predhodnem členu (pri vezalnih in pojasnjevalnih nestavnih enakovrednih členih) sicer mogoče najti soroden in podoben primer kot v členu 298: *Bila je močna, bistra, oblastna ženska in Zbolel je za hudo, nalezljivo boleznijo* (tj. *za hudo, in sicer nalezljivo*), a sta zgleđa pomešana med druge in ju uporabnik brez dodatnega usmerjanja in razlage težko poveže s tistima brez vejic.

3.2 Pristavek

JS: Imam vprašanje glede uporabe ločil pri navajanju dneva in datuma. Kako navajamo ločila v naslednjem primeru: *Sestanek bo v petek 2. septembra 2013 ob 17. uri v sejni sobi*. Uporabimo eno ali dve vejici: *Sestanek bo v petek, 2. septembra 2013, ob 17. uri v sejni sobi* oziroma *Sestanek bo v petek, 2. septembra 2013 ob 17. uri v sejni sobi*?

SP: § 299 2. Zveze kot v *nedeljo, 9. maja, (bo)* ... se redkeje pišejo tudi brez vejic, tj. v *nedeljo 9. maja (bo)*. Tip kot v *nedeljo ob 9. uri (bo)* ... se navadno piše brez vejic. Če prvi in drugi primer združimo, se navadno piše takole: *v nedeljo, 20. maja, ob 17. uri (bo)*.

Pri pravopisnih določilih, ki urejajo to vprašanje, je problematično dvoje. Prvič, za opustitev druge vejice nimamo skladenjske utemeljitve, pravopis pa morebitnih drugih razlogov ne navaja. Drugič, v členu 298 je zgornja zveza uvrščena med pojasnjevalne nestavčne enakovredne dele, že v Lengar Verovnik (2013: 164) pa je utemeljeno, da gre dejansko za pristavek (čeprav sta si pristavnost in pojasnjevalnost v marsičem res podobni, glej n. d.). Za pristavke je namreč značilno, da z drugega

stališča poimenujejo isti denotat kot odnosnica, od katere so ločeni z vejico (vejica pa pristavek tudi zaključuje, kadar mu ne sledi katero drugo ločilo), npr.: *Danes, tri leta pozneje, spet iščemo odgovor na to vprašanje.*

Pravopis *pristavčnih delov* nikjer ne opredeljuje, zanje pravi le, da imajo vejico na obeh straneh, in v členu 301 navaja zglede kot *Pri Prešernu, največjem slovenskem pesniku, so se učili vsi kasnejši pesniški rodovi in Največji dramatik vseh časov, Shakespeare, se je rodil v Stratfordu na Angleškem.* Kot izjemno težavna pa se kaže spodnja posebnost.

SP: § 303 Če je lastno ime določilo pred njim stoječe besedne zveze, ga od nje ločimo z vejico, kadar domnevamo, da zveza naslovniku tega imena ne napoveduje samoumevno: *Največji slovenski pesnik, France Prešeren, se je rodil v Vrbi,* sicer pa ne: *Največji slovenski pesnik France Prešeren se je rodil v Vrbi.*

Samoumevna (ne)napovedljivost, na katero se opira zgoraj navedeni člen, je »izrazita pragmatična, ne strukturalna prvina« (Korošec 2003: 248), zato v praksi pred uvedbo tega pravila (novega glede na prejšnje pravopise) ni bilo enotnosti, ni pa je prinesel niti SP 2001. Problematično je že navajanje istega zglede za dvoje zelo različnih pragmatičnih okoliščin. V Dobrovoljc in Jakop (2011: 105) je predlagan drugačen par, eden za nenapovedljiv lastnoimenski del, ki je zato v pristavku (*Začasni predsednik Somalije, Abdulahi Jusuf, je zatrdil, da bo njegova vlada storila vse, kar je v njeni moči*), in eden za napovedljiv lastnoimenski del, ki je zato v funkciji desnega prilastka (*Nemška kanclerka Angela Merkel je dejala, da bo okreplila nemško gospodarstvo*). V Lengar Verovnik (2013: 166) je opozorjeno, da niso zadrege nič manjše pri zemljepisnih in stvarnih lastnih imenih, npr. *Microsoftov najnovejši operacijski sistem(,) Windows 8(,) bodo drevi predstavili tudi pri nas.*

Sodobna pisna praksa kaže, da se pisci redko postavljajo v vlogo presojevalcev (ne)samoumevnosti napovedovanja lastnega imena in se ne glede na pragmatične okoliščine pogosteje odločajo za zapis lastnega imena kot desnega prilastka, torej brez vejic. Veliko težav namreč dodatno povzroča nikjer zapisano dejstvo, da je tehtanje med desnim prilastkom in pristavkom mogoče le v primerih, ko gre med občnoimenskim poimenovanjem in lastnim imenom za odnos istovetnosti. Problem lahko ilustriramo s spodnjim vprašanjem.

JS: Ali je v primeru *vodja tabora Rožle Krajnc* treba pred imenom *Rožle* pisati vejico (kot pristavek)? Če dam vejico, po pravopisu to pomeni, da naslovniku ime vodje tabora ni samoumevno. Vendar me bega pomenski vidik, saj potemtakem enačim vodjo tabora z Rožletom Krajncem. Jasno pa je, da ni vsak vodja tabora Rožle Krajnc. Ali ni v teh primerih bolje pisati brez vejice? Ne moremo zveze *Rožle Krajnc* razumeti kot ujema desni prilastek in pisati brez vejice?

V tem primeru gre za istovetnost, saj je *vodja tabora* en sam (*Rožle Kranjc*). Sporočevalec se torej lahko odloča med dvema možnostma (ki bi morali biti v pravopisnem določilu ponujeni kot alternativa, ne kot nujnost). Problematični –

z vidika prakse – so primeri, pri katerih pisci zaradi temeljnega nerazumevanja tega, kaj je pristavek, vejice postavljajo v zgledih, kjer pomensko – in torej tudi skladenjsko – niso mogoče. Takšen primer bi bil npr. **vodnica, Mojca Kekec*. Ker v tem primeru ne moremo govoriti o identificiranju istega denotata z dvema poimenovanjema (kar je funkcija pristavka), temveč le o pomenski zamejitvi denotata »vodnica« na »Mojco Kekec«, je skladenjsko možna samo zveza samostalniškega jedra in desnega prilastka.

3.3 Vrinjeni stavek

JS: Zanima me uporaba vejice v primeru, ko je podredni stavek za *in*, npr.: ... *kakšna je omejitev in (.) kot rečeno, kako sploh je ...* Ali je potrebno uporabiti vejico ali ne oziroma ali sta pravilna oba načina?

SP: § 314 Z vejico se ločijo tudi vrinjeni stavki: *Daleč, ne vem kje, se je oglasil žvižg. – Jure, ne bodi len, je pobral kost in jim namlatil rebra. – Prešeren je bil, kakor je splošno znano, po poklicu odvetnik. – Moj prijatelj, zakaj ga ne bi imel tudi jaz, ima novo hišo. – Cankar, to vemo, je živel dalj časa na Dunaju.*

§ 315 Nestavčno-stavčni enakovredni deli

Pozimi, vendar tudi kadar je mraz, kurimo. – Previdno, toda ne da bi se obotavljali, smo šli za njimi. – Pozimi in kadar je mraz, moramo zakuriti.

Korošec (1998: 280–299) opozarja, da je problematika, tradicionalno obravnavana kot vrinjeni stavek, preveč raznolika, da bi jo lahko obravnavali enovito. Na gradivu iz dnevnega časopisja za potrebe stilistike poročevalstva utemeljuje členitev, pri kateri vse zgradbe, ki jih jezikoslovno izročilo imenuje *vrinjeni stavek*, uvršča med *medstave*, znotraj teh pa nato govori o *izpostavah in pristavah*. Za pravopisno obravnavo zgradb, ki jih poleg vejic lahko zamejuje tudi dvodelni pomišljaj⁴ (Korošec se posveča zlasti temu) ali oklepaj, pa je ob opozorilu o relativni zamenljivosti ločil zelo pomembno avtorjevo razlikovanje med pravimi vrinjenimi stavčnimi ali nestavčnimi deli in med takimi deli povedi, pri katerih šele stava (sicer neobveznih) ločil ustvari vtis vrinjenosti.

Pri prvih, lahko bi jim rekli pravi vrinjeni stavčni in nestavčni deli (po Korošču vrinjeni stavki in vrivki), gre za »poseben postopek pri *konstruiranju* povedi ali celo širšega besedila, za *vrivanje*, pri katerem se organski postopek govorne verige prekinja z vrinjeno enoto, ki izhaja iz druge ravnine« (Korošec 1998: 280). Vsebinsko so vrinjeni stavčni in nestavčni deli zelo raznoliki: lahko gre za informacijo, ki je bralcu že znana in ga nanjo zgolj opominjamo; lahko gre za temo, o kateri bomo sicer

⁴ Aktualni pravopis v členu 348 določa, da v zapleteni povedi, v kateri je že več vejic, vrinjeni stavek ali več stavkov od drugega dela povedi raje ločimo s pomišljajem, npr.: *Dragi razdvojeni bralec, dopusti mi trditev, da nas je večina nejasne narave in da – ko se prebudimo – še nismo odločeni, v katero smer gremo.* To pa ne pomeni, da kadar je poved nezapletena, > dvodelnega pomišljaja ne smemo uporabiti.. Izbira ločil namreč ni povezana zgolj s skladnjo, temveč tudi (ali še bolj) s sporočanjским namenom: del povedi, ki ga želimo izraziteje poudariti, bo prej kot z vejico zaznamovan s pomišljaji; del, ki ga želimo označiti kot zgolj dodan, bo bržkone med oklepaji.

več povedali kasneje, a jo omenjamo že na tem mestu; lahko pa gre za informacijo z neke povsem druge ravni upovedovanja, ki besedilo na izbranem mestu vsebinsko razširja, dopolnjuje, npr.: *Pozimi, vendar tudi kadar je mraz, kurimo* (zglede je iz SP 2001, uvrščen je med nestavčno-stavčne enakovredne dele).

Če je pri prvem tipu vejica ali drugo ločilo skladenjsko nujna, pa bi lahko pri drugem tipu govorili o t. i. besedilni vejici, saj šele njena prisotnost (ali pa prisotnost drugih ločil) iz izbranega dela povedi naredi vrinjeni stavčni ali nestavčni del.⁵ Korošec takim besedilnim enotam, ki imajo poleg grafične označitve z ločili s pravimi vrinjenimi enotami »skupen edino še namen, da bi se ta enota poudarila, izpostavila iz okoliškega besedila« (n. d.: 103), pravi *izpostave*. V pravopisnih pravilih bi bilo treba poleg pojasnitve razlike med prvim in drugim tipom tradicionalnih vrinjenih stavkov (vprašanje izrazja puščamo na tem mestu odprto) v slogovnem napotku nujno opozoriti tudi, da takih vrinjenih delov ne ustvarjamo kar tako (največkrat z željo, da ne bi zgrešili kakšne vejice), temveč le takrat, ko imamo za to vsebinske ali pragmatične razloge. Zavedati se je namreč treba, da stava vejic spremeni vsebinsko podstavo povedi, npr.: *Ob koncu delovnega dne ali ko je potrebno, zaustavite računalnik*⁶ ni enako kot *Ob koncu delovnega dne, ali ko je potrebno, zaustavite računalnik* (informacija v vrinjenem odvisniku je dodana, torej nima enake teže kot tista, ki jo izraža stavčni člen pred njim; v prvem primeru sta informaciji enake teže).

Piscem povzročča težave tudi ločevanje vrinjenih nestavčnih delov od prirednih razmerij znotraj istega stavčnega člena. Tako razmerje (za razliko od vrinjenega dela) zaznamuje le ena vejica, in sicer na mestu, kjer se to razmerje vzpostavlja, npr.: *Običajno med, včasih pa že pred postopkom pridobimo ključne podatke*. Zamenjevanje z vrivanjem najbrž temelji bolj na stavčnofonetični realizaciji kot na skladenjskem ali pomenskem interpretiranju. Na mestu bi bilo opozorilo na tovrstne napake in tudi kratka razlaga. Načeloma velja, da lahko domnevno vrinjeni del izpustimo brez škode za pomen glavnega toka povedi. Če pa v zgornjem primeru sledimo stavčni fonetiki in za *postopkom* postavimo vejico, poved, ki bi nastala ob preizkusu z izpustom »vrinjenega« besedila, ne bi bila smiselna: **Običajno med pridobijo ključne podatke*.

⁵ Popolnoma enako je pri dostavku, saj gre pri nekaterih dostavkih za dejansko naknadno dodajanje skladenjskih enot, medtem ko druge naredi šele vejica, ki jih osamosvoji (tudi stavčnointonacijsko). SP 2001 tudi tukaj ne razlikuje med obema tipoma, saj v členu 340, točka b, zgolj našteva primere za dostavek, npr.: *Prinesi nam tudi kruha, črnega proti Prinesi mi sivi plašč, in rokavice*. Kritičen do obravnave dostavka v celoti je Korošec (2003: 263–265).

⁶ Stava vejice za priredno povezanima stavčnim členom in odvisnikom v SP 2001 ni posebej izpostavljena, v členu 315 (gl. zgoraj) je ob dveh primerih vrinjenih stavkov naveden zgolj zgled *Pozimi in kadar je mraz, moramo zakuriti*. Glede na težave v praksi, ki jih izpostavljajo tudi uporabniki Jezikovne svetovalnice, bi bilo treba to problematiko bolj razdelati oz. vsaj opozoriti, da ob zamenjanem vrstnem redu vejice ne postavimo (*Kadar je mraz in pozimi moramo zakuriti*).

3.4 Vejica ter sklop *in* + *podredni veznik*

Eno najzmotnejših prepričanj v zvezi s slovensko vejico je, da se nikoli ne pojavi pred veznikom *in*. Obstajajo skladijske okoliščine, v katerih se zgodi ravno to, npr. za vmesnim odvisnikom med dvema glavnima stavkoma: *Saj veš, kdo si, in rada bi se ti zahvalila.*⁷ Piscem pa poleg vejic, ki zaključujejo take skladijske enote, pogosto delajo težave tudi zaporedja veznika *in* ter odvisnika ali stavčnega prilastka⁸ (gledano linearno), čeprav gre za skladijsko povsem različne zadeve. Eno vprašanje na to temo je bilo navedeno že pri prejšnji točki; sledita še dve, ki se tičeta niza odvisnikov iste stopnje in t. i. vmesnega odvisnika.

JS: Zanima me ustreznost rabe vejice pred veznikom *in* v naslednjih primerih:

1. ... *temelji na predpostavki, da so velike strukture nestabilne in zato razpadejo na manjše.*

/.../

SP: § 304 Stavčni enakoredni deli. Ti so:

§ 305 – vezalni: /.../ (*In vedela sva,*) *kje kosi mladijo, kje drozgi, kod divji mož hodi, kje vile se skrivajo v gozdi.* – (*In spomnil sem se,*) *da je davno ni, da veter ji čez daljni grob šumi* /.../

Zadnja zgleda sta primera nizanja odvisnikov iste stopnje, ki so ločeni z vejico. Manjka pa primer niza odvisnikov, ki so povezani z *in*, oziroma niza, v katerem je pred zadnjim odvisnikom iste stopnje (ne glede na to, ali ga uvaja podredni veznik ali je ta iz stilnih razlogov opuščen, kot je v zgornjem vprašanju) namesto vejice *in* ali kateri drug priredni veznik. To mesto kot eno težavnejših navajajo Kosem in dr. (2012), že Korošec (2003: 255–56) pa ugotavlja, da pravila, ki ga je SP 1962 imel v poglavju »Vejica v podredju«, SP 2001 ne vsebuje niti nima zgleda zanj.

JS: Zanima me, ali v spodnjem primeru pišemo vejico pred veznikom *in*: *Stali so v tišini, in ko so zaslišali zvonec, so hitro stekli v razred.*

SP: § 328 2. Kadar prideta skupaj priredni in podredni veznik pred vmesnim odvisnikom, pišemo vejico samo pred prvim veznikom: *Pridem sam, in če bo le mogoče, pripeljem še koga.* – *Votlina je bila suha, in ker je ne doseže nobena sapica, tudi toplja.* /.../

Korošec (2003: 253–54) tip »votlina« (kot po najpogostejšem pravopisnem zgledu zanj (gl. zgoraj) imenuje problem vejice pred vezalnoprivednim *in*) podrobno predstavlja s pregledom njegove obravnave v preteklih slovenskih pravopisih in polemikah. Kritičen je do dikcije SP 2001, saj uporabniku ne razkriva bistva stave te vejice: zapišemo jo pri zvezah neodvisnega stavka in podredja, sestavljenega iz odvisnika in glavnega stavka – vendar samo v tem zaporedju. Samostojnost prvega

⁷ Vejice, ki zaključujejo neko skladijsko zgradbo, v praksi veliko pogosteje umanjajo kot tiste, ki jo uvajajo. Korošec (2003: 251 in dalje) predlaga uvedbo koncepta t. i. levosmernih in desnosmernih vejic, s katerim bi odpravili nejasnosti tipa »vejica pred«, »vejica na obeh straneh« > ipd.; za njim ga že uporabljajo nekateri drugi avtorji (npr. Popič in Fišer 2018).

⁸ Na razliko med odvisnikom in stavčnim prilastkom opozarja Korošec (2003: 254, 255).

stavka – in mesto stave vejice – je mogoče dokazati tudi s tem, da lahko namesto vejice uporabimo piko, npr.: *Stali so v tišini, in ko so zaslišali zvonec, so hitro stekli v razred.* > *Stali so v tišini. In ko so zaslišali zvonec, so hitro stekli v razred.* Takšna pretvorba je sicer stilno zaznamovana in je ne moremo poljubno uporabljati, dobrodošla pa je kot didaktični pripomoček.

3.5 Stopnjevalno razmerje s *pa tudi*, *kot/kakor tudi*

JS: Veznik *pa* je pogovoren. Ali se ga preganja tudi v zvezah »*pa tudi*« in je bolje »*in tudi*«. Ali se v spodnjih stavkih glede vejice lahko odločim:

Način ogrevanja je odvisen od temperature, pa tudi od velikosti aparature in razpoložljivosti različnih grelnih naprav. /.../

SP: § 316 Posebnosti

Vejice med skladijsko enakovrednimi deli ne pišemo:

1. pred nekaterimi prirednimi vezniki /.../:

/.../ b) stopnjevalni: *Nisem ne tat ne ubijalec. – Društvo se je ohranilo do današnjega dne pa tudi njegova pravila še veljajo.*

Korošec (2003: 259) piše, da je treba dvobesedni veznik *pa tudi* uporabljati kot **patudi*, torej povezovanje prvega dela veznika (*pa*) s samostojnim pogovornim vezalnim veznikom *pa* (in njegovo zamenjevanje z *in*) ni utemeljeno. Skladijsko gledano, *pa tudi* zaznamuje stopnjevalnost, ki je v SP 2001 > pri poglavju »Nestavčni enakovredni deli« v vseh primerih ustrezno zaznamovana z vejico: *Ne le ti, tudi tvoj brat naj pride. – Bil je talentiran, celo genialen učenec. – To ni bilo samo grdo, ampak tudi nepošteno.* Zgoraj navedena posebnost v členu 316 torej predstavlja nelogično motnjo, ki tudi piscem povzroča težave.

Pomanjkljivo je popisana tudi vejica v stopnjevalnih zvezah *tako – kot/kakor (tudi)* in (*tako*) – *kot/kakor tudi*.

JS: Zanima me, kakšno je pravilo glede vejice pri zvezi *tako kot tudi* v naslednjih primerih in ali so v teh primerih vejice pravilno postavljene: *V zadnjih tridesetih letih je prav varstvo okolja doživelo znaten razvoj tako v mednarodnem, kot posredno v nacionalnem kontekstu. /.../*

SP 2001 ponuja le en zgled v členu 330 (gl. pri naslednji temi), kjer skupaj obravnava primerjalne *kot*, *kakor* in *ko* ter zvezo *tako – kakor*: *Bil je tako evropski kakor svetovni prvak.* Uporabnik bi nujno potreboval še vsaj dve informaciji. Prvič, drugemu delu veznika je lahko pridružen členek *tudi* (*kot/kakor tudi*). Drugič, če nas v takem primeru na stopnjevanje v besedilu predhodno opozori *tako*, vejice pred drugim delom veznika (*kot/kakor tudi*) ne zapišemo; kadar signala za stopnjevanje ni, pa pred *kot/kakor tudi* vejico moramo zapisati (vejica torej zaznamuje stopnjevanje, enako kot pred veznikom *pa tudi*): *Bil je tako evropski kakor tudi svetovni prvak, vendar Bil je evropski, kakor tudi svetovni prvak.*

3.6 Večbesedni vezniki

JS: Žal še vedno ne razumem čisto, kdaj gre za večbesedni veznik. Zanima me, ali je vejica v naslednjem primeru:

S tem, ko učitelj razred razdeli na skupine in didaktično igro organizira kot nekakšno tekmovanje, omogoča učencem lažje učenje in zapomnitev.

JS: Zanima me, ali v primeru *šele ko bo odšel, bo srečen*, pred *ko* postavimo vejico ali ne. Enako me zanima za primer *zdaj ko sta se poročila, je bilo vse drugače*. Je pravilno *zdaj, ko sta se poročila* ali *zdaj ko sta se poročila*. Po logiki bi rekel, da je pred *ko* vejica, a v tem primeru nisem čisto prepričan.

SP: § 329 3. Vejice ne pišemo med deli večbesednega veznika: *Namesto da bi se učil, je lenaril. – Lenaril je, namesto da bi se učil. – Že ko sem ga prvič videl, sem ga spregledal. – Kljub temu da je bil bolan, je šel na delo. – To smo odločili, češ da je že čas. – Medtem ko ste spali, je bilo hudo neurje. – Rad ga imam, zato ker je tako miren. – Zelo zgodaj sem se odpravil na pot, zato da mi ne bi bilo treba hoditi v vročini. – Prej ko mine let in dan, od ljubce pride list poslan.* Taki vezniški izrazi so še: *tako da, toliko da, potem ko, vtem ko, še ko, brž ko, šele ko, s tem da, posebno ko, zlasti če ...* V nekaterih primerih razmerje med nadrednim in odvisnim stavkom lahko izrazimo tako, da prvi del prvotno večbesednega veznika prenesemo v nadredni stavek, za njim pa seveda pišemo vejico: *Utihnil je zato, ker je bil mrtev. – Rada ga imam zato, ker je tako miren. – Zeblo ga je tako, da se je ves tresel.*

Sodeč po vprašanjih v Jezikovni svetovalnici, je stava vejice pred oziroma med nizi vezniških besed ena od problematik, s katerimi imajo pisci največ težav. Delno je to mogoče pripisati veliki raznolikosti tega, kar SP 2001 enovito obravnava kot večbesedne veznike,⁹ delno pa dejstvu, da je odločitev o stavi vejice pri nekaterih vezniških nizih lahko pomenska. Za nize, katerih prva sestavina je predložna zveza, Kocjan Barle (2015: 64) na primer piše, da o tem, ali jih imamo »za večbesedni veznik ali kazalnik in *ko-/ker-/da*-stavek, odloča pomen; temu se prilagajata stavčna zgradba, odvisna tudi od sobesedila /.../, in premor v govoru«. Kadar namreč za kazalnikom (*to, s tem*) oziroma pred *ko-/ker-/da*-stavkom zapišemo vejico, to v govoru pomeni poudarek na zaimku in kratek premor na mestu, ki ga zaznamuje vejica. Če vejice ni, tudi premora ne naredimo, predložna zveza in veznik pa opravljata enovito vezniško vlogo (govorimo torej o pravem večbesednem vezniku), pomensko težišče in z njim poudarek pa se prestavita na jedrno prvino v odvisnem stavku.

Podobno opozorilo bi bilo na mestu pri zadnji posebnosti v 3. točki člena 329, saj tudi pri zaporedju prislovnega zaimka in veznika (npr. *zdaj ko, zato ker, tako da*) na meji med glavnim in odvisnim stavkom o tem, ali je vejica pred njima – in gre torej za večbesedni veznik – ali med njima, (so)odloča pomen. Določitev meje med glavnim in odvisnim stavkom v takih primerih namreč ni samo skladijsko

⁹ Kocjan Barle (2015: 56) opozarja, da je treba razlikovati med večbesednimi enodelnimi vezniki (npr. *medtem ko, zato ker, tudi če*), večbesednimi dvodelnimi vezniki (npr. *več ko ... več, bolj ko ... bolj*), t. i. kopičenjem veznikov (npr. *da kdor, da potem ko*) ter »zvezo prirednega veznika *in* + podrednega veznika (ta uvaja odvisnik), ki sledita nadrednemu/glavnemu stavku, odvisniku pa potem sledi še en nadredni/glavni stavek«.

vprašanje, ampak je v prvi vrsti stvar besedila. V primeru *Zeblo ga je(,) tako(,) da se je ves tresel* nam lahko le sporočanski namen pomaga pri odločanju o tem, ali je prislovni zaimek *tako* vsebinsko ključni del glavnega stavka (in je zato v govoru tudi poudarjen) ali pa je v odvisnem stavku del večbesednega veznika. V prvem primeru je vsebinski poudarek na *načinu* (zaimkovni prislov napoveduje posledično skladijsko razmerje, kot je nato izraženo z odvisnim stavkom), v drugem primeru pa na *dejstvu*, da je do tresenja sploh prišlo (prislovni zaimek je v tem primeru del večbesednega veznika na začetku odvisnika).

3.7 Dogovorne vejice¹⁰

JS: Na platnicah diplomskih nalog najdemo ali zapis *Ljubljana 2010* ali *Ljubljana, 2010*. Kaj je pravilno (z vejico ali brez) in zakaj?

Vprašanja, kot je zgornje, kažejo na položaje, v katerih se vejica ne pojavlja kot obvezno skladijsko ločilo, temveč bolj kot sestavina dogovorjene forme. Uporabniki pogosto sprašujejo tudi po stavi vejice – in drugih ločil – pri različnih tipih alinejnega naštevanja, pri pozdravilih ob koncu dopisov in pri sestavnih delih podpisa v njih, pri bibliografskih enotah ipd., saj SP 2001 ne prinaša dovolj izčrpnih določil glede vsega tega (ali pa jih sploh ne vsebuje oziroma so neaktualna, kot npr. pri oblikovanju bibliografskih zapisov). Dobrovoljc in Jakop (2011: 103) pišeta, da so vse te nove zadrege predvsem »posledica tehnološkega napredka, ki je zaradi preskoka rokopisne faze nastajanja besedila posamezniku omogočil hitrejšo pot v postopku priprave besedila za tisk. To odraža potrebo po jasnejših pravopisnih določilih o stičnosti ločil nasploh, o načinih navajanja opomb in virov ter literature v strokovnih besedilih, o rabi posebnih znakov v besedilu in podobno«. Težave uporabnikov pri teh besedilnih formah še zdaleč ne zadevajo le vejice, temveč tudi druga ločila in njihovo stičnost, poleg tega pa še razporeditev delov besedila na strani (npr. pri dopisih, alinejnem naštevanju). Pri prenovi pravopisnih pravil bi bilo zato smiselno razmišljati o skupnem poglavju, kjer bi bila obravnavana stava in stičnost vseh ločil v takih primerih, poleg tega pa bi lahko ustrezno rabo ponazorili tudi v besedilnih primerih, ki bi bili priloga novega priročnika.

4 Sklep

Nabor problemov pri stavi vejice iz zadreg uporabnikov Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU seveda ni pokazal vseh težavnih mest, ki so jih ugotovile empirične raziskave korpusnega gradiva in anketne poizvedbe, navedene v uvodu. Zagotovo bo treba v prvi fazi prenove

¹⁰ Izraz *dogovorne vejice* tukaj ni uporabljen kot termin, temveč zgolj kot oznaka za skupino raznorodnih rab vejice, kot so opisane v nadaljevanju. Oblikovan je bil na podlagi sklepne ugotovitve v odgovoru dr. Petra Weissa v Jezikovni svetovalnici na temo »Vejica med imenom kraja in letnico« glede (ne)stave vejice med imenom kraja in letnico v bibliografskih zapisih: »Oba načina sta dogovorna« (podčrtala avtorica).

pravopisnega poglavja o stavi vejice preveriti tudi, kako je z ubeseditvijo pravil v problematičnih primerih, ki jih kot pogoste navajajo te raziskave: npr. za postavljanje vejice v priredjih ter na meji med glavnim in odvisnim stavkom, pred veznikom *kot*, pri neustrezni stavčnoočlenski stavi vejice (kot taka je v Logar in Popič (2015: 47) pojmovana »vejica, ki loči stavčne člene od preostalega dela povedi in je predvsem prozodična¹¹ ter značilna za angleščino, francoščino ipd.«).

Zagotovo pa je že ta kratki pregled pokazal, da bo treba k prenovi pristopiti zlasti z mislijo na uporabnika in njegove težave. Nekaj jih zagotovo izhaja iz trenutne strukture poglavja o stavi vejice. To bi moralo biti organizirano bolj tematsko, po ključnih in/ali medsebojno povezanih problemih. Trenutna notranja kategorizacija in organizacija poglavja o stavi vejice niti strokovno podkovanemu uporabniku ne omogoča hitrega iskanja. Stroga skladijska logika namreč pomeni razpršenost tematik, ki skladijsko gledano res niso nujno sorodne, so pa – kot kaže zgornja analiza – tesno povezane z vidika zamenjevanja, podobnosti ipd. v rabi. Nagibanje bolj v slovnično kot (pravo)pisno smer pri oblikovanju poglavja je privedlo tudi do tega, da so nekatere problematike – denimo t. i. vrinjeni stavek – obravnavane preveč enovito glede na izkazano raznolikost v rabi. Pomanjkanje celovitejšega pregleda nad problematiko vejice v pisni praksi in umanjkanje obravnave nekaterih perečih vejicnih problemov je seveda mogoče pripisati tudi predkorpusnemu pristopu k pripravi aktualnega priročnika. Danes je ta del priprave na oblikovanje prenovljenega poglavja o stavi vejice (tj. priprava nabora problematik in dobrih ponazoritvenih zgledov zanje) nemara še najlažje opraviti; veliko težja naloga je oblikovanje strukture poglavja in predvsem prilagajanje (dikcije) pravila ugotovljenemu stanju oziroma oblikovanje novega pravila. Člani Pravopisne komisije so se na načelni ravni že vnaprej odločili za možnost treh različnih tipov ubeseditve v celotnem priročniku (Dobrovoljc in Lengar Verovnik 2015: 166–167): *splošno pravilo* je izhodiščno in je tudi normativno obvezujoče; *posebnost* vsebuje izjeme in odstopanja od splošnega pravila; *slogovni napotek* vsebuje posebnosti, pri katerih je upoštevanje bodisi prepuščeno odločitvi uporabnika ali je kako drugače pogojeno (npr. stilistično). Za vejico (in morda še katero drugo poglavje) bi bilo to zadnjo kategorijo dobro razširiti tudi na opozarjanje na neustrezno (ne)rabo vejic oziroma razmisliti o kakšni drugi možnosti opozarjanja na pogoste napake. Vse zgoraj nakazane spremembe bodo najbrž pomenile tudi odmik od trenutne, izrazito na skladnjo oprte terminologije, ki za uporabnika pravopisa ni dovolj povedna. Nekaj izrazja smo predstavili že v tem prispevku (npr. Koroščeve termine *besedilna vejica*, *stavčni* in *polstavčni prilastek*, *levo-* in *desnosmerna vejica* ter *vrivek* in *vrinjeni stavek* proti drugemu predlaganemu paru *nestavčni* in *stavčni vrinjeni del*), vendar pa bo lahko šele temeljito preiščljanje o dejanskem konceptualnem okviru prenovljenega poglavja o stavi vejice privedlo tudi do primernih terminoloških rešitev.

¹¹ Na to temo gl. Marko in Osrajnik (2015): avtorici preverjata, v kolikšni meri govorniki slovenščine upoštevajo stavčno fonetiko pri stavi vejice za uvajalnimi prislovnimi zvezami tipa *Po uspešno prestani preizkušnji dobijo udeleženci potrdilo*.

Viri

Jezirovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU: <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/#v>>. (Dostop 24. 7. 2017.)

Sklep o ustanovitvi Pravopisne komisije pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti: <<http://pravopisna-komisija.sazu.si/Portals/21/dokumenti/Sklep%20o%20imenovanju%20PK.pdf>>. (Dostop 24. 7. 2017.)

Slovenski pravopis: <http://www.fran.si/134/slovenski-pravopis/datoteke/Pravopis_Pravila.pdf>. (Dostop 24. 7. 2017.)

Literatura

Dobrovoljc, Helena, in Jakop, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.

Dobrovoljc, Helena, in Lengar Verovnik, Tina, 2015: *Slovar pravopisnih težav kot sopotnik pravopisnih pravil in pomenskorazlagalnega slovarja*. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. 34. seminar Obdobja: zbornik predavanj, 1. zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 163–171.

Holozan, Peter, 2015: Možnosti uporabe jezikovnih tehnologij za določanje težav pri rabi vejice. Dobrovoljc, Helena, in Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 77–92.

Kocjan Barle, Marta, 2015: Večbesedni enodelni vezniki v pravopisu in rabi. Dobrovoljc, Helena, in Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 55–76.

Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas. 280–299.

Korošec, Tomo, 2003: K pravilom za skladijsko vejico v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 247–266.

Kosem, Iztok, in dr., 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Lengar Verovnik, Tina, 2012: Pravopisna obravnava pristavčnosti. Dobrovoljc, Helena, in Jakop, Nataša (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 164–167.

Logar, Nataša, in Popič, Damjan, 2015: Vejica: rezultati anketne raziskave med dijaki in študenti. *Jeziroslovni zapiski* 21/2. 45–59.

Marko, Dafne, in Osrajnik, Eneja, 2015: Slovenska vejica in stavčna fonetika – zakaj ne? Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis. 34. seminar Obdobja: zbornik predavanj, 2. zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 493–501.

Popič, Damjan, in dr., 2016: Raba vejice v uporabniških spletnih vsebinah. Erjavec, Tomaž, in Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, 29. september–1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. <http://www.sjdt.si/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Popic-et-al_Raba-vejice-v-uporabniških-spletnih-vsebinah.pdf>. (Dostop 24. 7. 2017.)

Popič, Damjan, in Fišer, Darja. 2015. Vejica je mrtva, živelaj vejica. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis. 34. seminar Obdobja: zbornik predavanj, 2. zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 609–618.

Popič, Damjan, in Fišer, Darja. 2018. (Ne)normativnost računalniško posredovane komunikacije v slovenščini: merilo vejice. Fišer, Darja (ur.): *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 140–159.

Popič, Damjan, in Logar, Nataša, 2015: Med dvema ognjema: kje stoji vejica v slovenskih gimnazijah?. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis. 34. seminar Obdobja: zbornik predavanj, 2. zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 619–627.

SKLADENJSKA ANALIZA SLOVENŠČINE IN SLOVENSKI JEZIKOSLOVNO OZNAČENI KORPUSI

V prispevku opozarjamo na možnosti izrabe jezikoslovno označenih korpusov slovenščine za skladijsko analizo jezika, pri čemer ugotavljamo, da je zaradi slabše razvite slovenske jezikovne infrastrukture – uporabnikom je sicer na voljo vsaj 8 skladijsko označenih korpusov slovenščine, žal pa zaradi svoje neobsežnosti omogočajo skladijske analize le v omejenem obsegu – sistematičnih in celostnih na korpusnih podatkih temelječih raziskav slovenske skladnje malo, večinoma pa se opirajo na analizo oblikoskladijsko označenih korpusov slovenščine.

Ključne besede: skladnja, korpusno jezikoslovje, skladijsko označevanje korpusov, oblikoskladijsko označevanje korpusov, drevesnica

1 Uvod

Za večino korpusnojezikoslovnih in na korpusnih podatkih temelječih raziskav jezika je tipično, da se pri njih osredotočamo na identifikacijo, empirično analizo in statistično korelacijo pogostih ponavljajočih se vzorcev soizbir jezikovnih elementov, tako slovničnih kot leksikalnih, čemur sledi jezikoslovna interpretacija podatkov in oblikovanje predpostavk o delovanju jezika. Glede na tipično naravo na korpusu temelječih jezikoslovnih raziskav se torej zdi, da so te idealne za raziskovanje skladnje. Žal pa je tudi zaradi razmeroma pomanjkljive slovenske jezikovne infrastrukture poglobljenih, celostnih in sistematičnih na korpusnih podatkih temelječih analiz slovenske skladnje malo. Raziskovalcem je na voljo premalo (dovolj) univerzalnih in zmogljivih prosto dostopnih orodij za analizo in vizualizacijo skladijskih podatkov v (obliko)skladijsko označenih korpusih, predvsem pa so prosto dostopni skladijsko označeni korpusi slovenščine premalo obsežni. Kljub temu so iz korpusa pridobljeni

interpretirani podatki o slovenski skladnji ključnega pomena za mnoge jezikoslovne raziskave in pri oblikovanju temeljnih jezikovnih priročnikov za slovenščino, tudi nastajajoče tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Gliha Komac et al. 2017, Gliha Komac et al. 2018).

2 Dva pogleda na skladenjsko analizo korpusnih podatkov: oblikovanje jezikoslovno označenih korpusov in jezikoslovna analiza označenih korpusov

O skladenjski analizi je v povezavi z jezikoslovno označenimi korpusi slovenščine smiselno razmišljati z dveh vidikov, in sicer z vidika statistično podprte analize skladenjskih pojavov v jeziku, kot se kažejo v (obliko)skladenjsko označenih korpusih, hkrati pa tudi z vidika raziskovanja skladnje za potrebe samega oblikovanja označevalnih modelov za jezikoslovno označene korpusse. Na pomembne prednosti korpusnejezikoslovne oz. na korpusnih podatkih temelječe in strojno podprte analize jezika v primerjavi z drugimi raziskovalnimi paradigmi in metodologijami opozarjata že Čermák in Teubert, ki se v spodnjih navedkih posredno dotakneta obeh omenjenih vidikov: izpostavljata pomembnost jezikoslovnega označevanja korpusov z vidika testiranja obstoječih jezikovnoteoretičnih opisov in formalizmov ter dejstvo, da številni jezikovni pojavi, kot se kažejo v korpusu, še niso celostno opisani, hkrati pa opozarjata tudi na možnosti, ki jih je v jezikoslovje vnesla računalniška analiza jezika, zlasti na možnost opazovanja pojavov v novih korelacijah.

Danes je očitno, da samo s korpusom lahko pristopamo k popisu jezika. Pri tem gre (1) za dejstvo, da tradicionalni popisi marsikaj izpuščajo – prvič v zgodovini gre za možnost relativno popolnega popisa jezika; (2) za preciziranje oz. za premeščanje mej in osnov mnogim tradicionalnim jezikoslovnim kategorijam in pojavom (npr. za preizkušanje dosedanjih slovníc); (3) za prvi popis pojavov, za katere do sedaj še ni bilo zbranih in urejenih dovolj podatkov; (4) za realno možnost odkriti pojave v povsem novih odvisnostih. (Čermák 1995 v Gorjanc in Krek 2005: 155.)

Korpusno jezikoslovje širi naše jezikovno znanje, s tem da kombinira tri postopke: (proceduralno) identifikacijo jezikovnih podatkov v korpusu na podlagi določitve kategorij, korelacijo jezikovnih podatkov s pomočjo statističnih metod in na koncu (intelektualno) interpretacijo rezultatov. Prva dva koraka naj bi bila izvedena kolikor je mogoče avtomatsko; tretji korak predpostavlja namernost. Vsaka interpretacija je dejanje in je ravno zato ni mogoče algoritmizirati. (Teubert 1999 v Gorjanc in Krek 2005: 108.)

2.1 Označevanje slovenskih korpusov z oznakami, relevantnimi za skladenjsko analizo

Jezikoslovno označevanje korpusov je postopek, s katerim jezikovnim elementom v korpusu dodajamo interpretativne jezikovnoanalitične oznake, po katerih uporabniki lahko iščejo. Označevanje lahko poteka na različnih ravneh, za raziskave slovenske skladnje pa so relevantni zlasti trije nivoji označevanja, in sicer lematizacija,

oblikoskladenjsko in (večnivojsko) skladenjsko označevanje. Raziskave slovenske skladnje so sicer možne tako na označenih kot na neoznačenih korpusih slovenščine, vendar je za morfološko bogate jezike, kot je slovenščina, jezikoslovno označevanje korpusov ključnega pomena. Korpusne oznake sicer predstavljajo interpretativni poseg v jezikovno realnost, vendar pa omogočajo uspešnejše luščenje podatkov in njihovo večnamensko izrabo, predvsem pa zagotavljajo, da je kvalitetna analiza jezikovnih podatkov časovno obvladljiva (prim. Arhar Holdt 2011: 21–22).

Kot ugotavljamo že v Ledinek 2014 (16–17), so sistemi korpusnega označevanja oblikovani za ciljno rabo in vzpostavljajo uporabnostne rešitve, zato jih je smiselno dojemati zgolj kot pripomoček, ki olajšuje jezikoslovno analizo podatkov, in ne kot končni rezultat jezikoslovne analize. Zaradi zahtev avtomatske analize jezika pri vzpostavljanju sistema označevanja namreč (lahko) prihaja do jezikovnoteoretičnih poenostavitev. Ustrezna dokumentiranost označevalnih sistemov je zato izjemno pomembna. Nujno je tudi, da se uporabniki označenih korpusov s sistemi njihovega označevanja podrobno seznanijo ter z vidika vsakokratne analize prepoznajo in uzavestijo njihove prednosti in slabosti, podatke pa v skladu z njimi ustrezno interpretirajo. Graditelji označenih korpusov morajo označevalne modele kontinuirano evalvirati in stremeti k njihovemu rednemu nadgrajevanju.

Specializirani jezikovni viri za raziskovanje skladnje jezika so skladenjsko označeni korpusi. Ker je slovenska jezikovna infrastruktura v tem pogledu razmeroma skromna, raziskovalci za analizo skladenjskih pojavov v slovenščini pogosto uporabljajo oblikoskladenjsko označene ter lematizirane korpuse, pri čemer izkoriščajo dejstvo, da dajejo oblikoskladenjske oznake razmeroma dobre informacije o potencialni skladenjski strukturi povedi. Ena od pomembnejših raziskav o skladenjskih pojavih v slovenščini, ki poteka na osnovi analize podatkov v oblikoskladenjsko označenem korpusu Gigafida, je predstavljena v razdelku 2.2.1, v nadaljevanju pa prikazujemo, kakšno je v Sloveniji aktualno stanje na področju skladenjskega označevanja korpusov, in sicer z uporabniškega vidika.

2.1.1 Skladenjsko označevanje korpusov

V skladenjsko označenih korpusih ali drevesnicah so predpostavljena skladenjska razmerja s pomočjo skladenjskih analitičnih oznak eksplicirana na velikem vzorcu besedil dejanske jezikovne rabe, kar omogoča statistični pregled vzorcev distribucije skladenjskih struktur in poglobljeno jezikoslovno analizo. Modelov, po katerih gradimo skladenjsko označene korpuse, je veliko, med seboj se precej razlikujejo, zato bomo v nadaljevanju shematično orisali samo temeljne tipološke razlike med njimi, in sicer s 4 vidikov, ki so relevantni tudi glede na tipološke značilnosti slovenskih drevesnic (prim. Ledinek 2014: 18–24).

Glede na kompleksnost označevalnega sistema, tj. glede na število predpostavljenih jezikovnoanalitičnih oznak in kompleksnost njihovega pripisovanja pojavnicam,

običajno ločujemo med skeletnim oz. plitkim skladijskim označevanjem nasproti popolnemu skladijskemu označevanju. Popolno skladijsko označevanje opredeljuje zelo natančna in podrobna analiza skladijskih razmerij med vsemi pojavniciami v povedi, pri skeletnem oz. plitkem označevanju pa se osredotočamo na analizo predvsem temeljnih skladijskih razmerij, skladijska razmerja pa predstavimo bolj shematično in s skromnejšim naborom analitičnih oznak (McEnery in Wilson 1996: 44–45; McEnery et al. 2006: 37; Mitkov 2003: 234).

Skladijsko označevanje pogosto poteka na dveh ravneh, na površinskoskladijski ter na pomenskoskladijski ravni. Prva raven izkazuje strukturoskladijska ali funkcijskoskladijska razmerja med pojavniciami povedi, na pomenskoskladijski ravni pa so običajno označena pomenska razmerja med glagolom in njegovimi argumenti oz. okoliščinami (udeleženske vloge), lahko pa tudi tematsko-rematska struktura povedi, koreferenčna razmerja ipd.

Označevanje korpusov lahko poteka ročno, polavtomatsko ali avtomatsko. Ročno označevanje je danes v rabi zlasti pri pripravi učnih korpusov, tj. za potrebe oblikovanja učne množice, na podlagi katere izvajamo statistično strojno označevanje korpusov, za polavtomatske postopke označevanja pa se pogosto odločamo v primeru, ko rezultate izhodiščnega strojnega označevanja preverimo in napake odpravimo ročno. Zaradi hitre(jše)ga doseganja dobrih rezultatov in manjšega finančnega vložka se v zadnjih letih najpogosteje odločamo za strojno označevanje korpusov. To lahko poteka po pravilih vnaprej pripravljene slovnice ali s pomočjo statističnih metod. Obetavnejše rezultate trenutno dajejo razčlenjevalniki, ki delujejo po načelih statističnega učenja (McEnery in Wilson 1996: 132–133; Ledinek 2014: 20), vedno pogosteje pa raziskovalci ponovno razmišljajo o uporabi hibridnih metod.

Pri pripravi označevalnih modelov za skladijsko označene korpusse se praviloma opiramo na enega od dveh jezikovnoteoretičnih formalizmov – gradimo ali odvisnostne modele ali modele, ki temeljijo na predpostavkah frazne gramatike. Pri odvisnostnih modelih nas zanima predvsem binarno asimetrično razmerje podrednost : nadrednost, ti modeli pa se v glavnem povezujejo s funkcijskoskladijsko analizo jezika. V sestavniški strukturi, kot jo predvidevajo modeli, ki temeljijo na frazni gramatiki, je temeljno razmerje del : celota, frazni modeli pa prinašajo podatke o strukturoskladijskih razmerjih med pojavniciami v povedi (prim. Abeille 2003: xvi–xvii).

2.1.2 Skladijsko označeni korpusi slovenščine

Za raziskovanje slovenske skladnje, razvoj skladijskih razčlenjevalnikov in druge analize je raziskovalcem trenutno na voljo vsaj 8 skladijsko označenih korpusov slovenščine, ki so označeni po 4 označevalnih modelih. Vsi korpusi so primerki odvisnostnih drevesnic, v temeljnih obrisih jih predstavljamo v nadaljevanju. Poudariti velja, da gre največkrat za razmeroma neobsežne, mnogokrat učne

korpuse, ki so večinoma prosto oz. odprto dostopni, vendar pa zaradi svoje majhnosti omogočajo skladdenjske analize jezika le v omejenem obsegu. Ena temeljnih težav z vidika jezikoslovnega raziskovanja slovenske skladnje torej je, da obsežen prosto dostopen skladdenjsko označen korpus slovenščine uporabnikom zaenkrat ni na voljo, orodja za raziskovanje obstoječih virov pa so, vsaj z vidika njihovega povprečnega uporabnika, premalo univerzalna.¹

2.1.2.1 Slovenska odvisnostna drevesnica

Prvi skladdenjsko označen korpus slovenščine je bil *Slovenska odvisnostna drevesnica*² (SDT) (Džeroski et al. 2006; Erjavec in Ledinek 2006). Gre za pisni korpus slovenščine v obsegu približno 30.000 besed oz. 2000 povedi, ki je označen na površinskoskladdenjski ravni, in sicer po modelu češkega korpusa *Prague Dependency Treebank*³ (v nadaljevanju: PDT) (Bemova et al. 1999; Bejček et al. 2013). Korpus sestavlja del vzporednega korpusa Multext-East (Erjavec 2010), tj. prva tretjina romana *1984* Georgea Orwella.

Z enakim označevalnim modelom je bil skladdenjsko označen tudi del vzporednega slovensko-angleškega korpusa *SVEZ-IJS* v obsegu 15.000 besed oz. 800 povedi, ki vključuje pravni red Evropske unije (Erjavec 2006).

Slovenska odvisnostna drevesnica ima zelo kompleksen označevalni model, saj predpostavljeni nabor jezikovnoanalitičnih oznak presega 100 enot, pri čemer je sistem njihovega pripisovanja pojavniciam zelo kompleksen. Ker se je nadgradnja korpusa po omenjenem modelu izkazala za kadrovske in finančno preveč zahtevno, poleg tega pa rabo korpusa za različne namene omejuje njegova prevodnost in besedilna homogenost, je bil v okviru projektov Jezikoslovno označevanje slovenskega jezika⁴ (v nadaljevanju: JOS) in Sporazumevanje v slovenskem jeziku⁵ (v nadaljevanju: SSJ) oblikovan bolj robusten jezikovnospecifičen model skladdenjskega označevanja.

2.1.2.2 Učni korpus *ssj500k* in *Janes-Syn*

Učni korpus *ssj500k*, ki je nastal v okviru projektov JOS in SSJ, predstavlja najboljšejejši slovenski prosto oz. odprto dostopen skladdenjsko označen

¹ Za slovenščino sicer obstaja namensko razvit skladdenjski razčlenjevalnik (Dobrovoljc et al. 2012; <<http://www.slovenscina.eu/tehnologije/razclenjevalnik>> (dostop 20. 6. 2018)), s pomočjo katerega je mogoče graditi skladdenjsko označene korpuse slovenščine, vendar pa večina jezikoslovcev, razumljivo, nima potrebnega specializiranega znanja za tovrstne postopke. Predstavljene možnosti zato v največji meri ostajajo neizkoriščene.

² <<http://nl.ijs.si/sdt/>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

³ <<https://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.0/>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

⁴ <<http://nl.ijs.si/jos/>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

⁵ <<http://www.slovenscina.eu/>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

korpus slovenščine (Ledinek in Erjavec 2009; Ledinek 2014; Krek et al. 2018). Površinskoskladenjsko označen del korpusa vključuje približno 235.000 pojavnic. Robusten jezikovnospecifičen označevalni model za površinskoskladenjsko označevanje korpusa predvideva 10 jezikovnoanalitičnih oznak, ki jih glede na njihovo vlogo delimo v tri skupine. 5 oznak prvega nivoja je namenjenih označevanju zlasti znotrajbesednozveznih skladenjskih razmerij, 4 oznake drugega nivoja približno sovpadajo s površinskoskladenjskimi kategorijami, z njimi torej večinoma označujemo strukture, ki bi jim pri stavčnočlenski analizi pripisali vlogo osebka, predmeta ter lastnostnega in nelastnostnega prislovnega določila, ena sama oznaka tretjega nivoja pa se uporablja zlasti za označevanje (nad)stavčnih in skladenjsko manj predvidljivih struktur, npr. pastavkov, dostavkov, pristavkov, členkov, eliptičnih struktur, stavčnih priredij ipd. Glede na robustnost označevalnega modela je korpus *ssj500k* namenjen raziskovanju zlasti jedrnih skladenjskih pojavov, predvsem tistih, ki jih določa glagolska vezljivost.

Po nekoliko modificiranem modelu odvisnostnega označevanja JOS-SSJ je označen tudi korpus *Janes-Syn*, skladenjsko označen korpus računalniško posredovane komunikacije v obsegu približno 4400 pojavnic (Arhar Holdt et al. 2016; Arhar Holdt et al. 2017).

Po modelu JOS-SSJ je skladenjsko označen tudi uravnoteženi korpus *KRES*, ki pa ni prosto dostopen (Krek in Dobrovoljc 2014).

2.1.2.3 Pomenskосkladenjsko označen učni korpus slovenščine

Po zgledu korpusa PDT je z oznakami udeleženskih vlog, torej na pomenskосkladenjski ravni, označena tudi približno četrtina skladenjsko označenega korpusa *ssj500k* (Krek et al. 2018). Nastali učni korpus je prvi pomenskосkladenjsko označen korpus slovenščine. Nabor analitičnih oznak je glede na nabor korpusa PDT nekoliko modificiran. Trenutno je predvidenih 24 analitičnih oznak, kaže pa se potreba po vključitvi potencialnih oznak za dodatne udeleženske vloge. Označevalni model (zaenkrat) predvideva pomenskосkladenjsko obveznost zgolj delovalniških udeleženskih vlog, okoliščinske so razumljene kot neobvezne (Dobrovoljc et al. 2016a).

2.1.2.4 Univerzalna odvisnostna drevesnica za slovenščino in Univerzalna odvisnostna drevesnica govorjene slovenščine

Po modelu *Universal Dependencies*⁶ (v nadaljevanju: UD) je označen pisni skladenjsko označen korpus slovenščine *Univerzalna odvisnostna drevesnica za slovenščino* (Dobrovoljc et al. 2016b). Pri UD gre za pobudo za medjezično

⁶ <<http://universaldependencies.org/>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

usklajeno skladdenjsko označevanje korpusov za namen primerjalnih evalvacij, za možnost kontrastivnih jeziko(slo)vnih analiz, za razvoj večjezičnih skladdenjskih razčlenjevalnikov, za spodbude na področju medjezičnega učenja jezikovnih modelov ipd. (Nivre et al., 2016). Poleg slovenske drevesnice je po modelu UD trenutno označenih več kot 70 drevesnic 50 različnih svetovnih jezikov.

Kot osnova za pripravo *Univerzalne odvisnostne drevesnice za slovenščino* je služil skladdenjsko označen del korpusa *ssj500k*, jezikovnoanalitične oznake modela UD pa so bile pojavnicam pripisane avtomatsko. Spremembe na ravni pripisovanja jezikovnoanalitičnih oznak se pojavljajo na oblikoskladdenjski in skladdenjski ravni, pri čemer je bil zaradi številnih razlik med označevalnima modeloma na obeh analitičnih ravneh, zlasti pa pri skladdenjskem opisu, eden od ključnih korakov oblikovanje zahtevnega sistema pretvorbenih pravil. V nadaljevanju opredeljujemo temeljne razlike v modelih skladdenjskega označevanja korpusov *ssj500k* in *Univerzalne odvisnostne drevesnice za slovenščino*.

Tako model JOS-SSJ kot model UD sodita med odvisnostne modele skladdenjskega označevanja korpusov, vendar pa je med njima precej razlik. Kot smo omenili že zgoraj, je bil model JOS-SSJ oblikovan za potrebe analize zlasti temeljnih skladdenjskih razmerij v stavku (oz. povedi), kot jih opredeljuje predvsem vezljivost glagola, v določeni meri tudi za analizo strukture besednih zvez, medtem ko model UD več pozornosti namenja označevanju tudi drugih skladdenjskih razmerij, zanimivih tudi z vidika interakcije, npr. dostavkom, pastavkom, nagovorom, medmetom in členkom kot modifikacijskim elementom. Tudi sicer je model JOS-SSJ s predvidenimi 10 jezikovnoanalitičnimi površinskoskladdenjskimi oznakami bolj robusten kot model UD. Ta namreč predpostavlja 40 skladdenjskih oznak, zato je tudi analiza skladdenjskih razmerij v okviru besednih zvez bolj podrobna. Model JOS-SSJ v okviru svojih oznak do določene mere upošteva tudi pomenska razmerja, saj so prislovna določila, ki bi jih lahko opredelili kot lastnostna v širšem smislu (in tudi nekatere druge strukture, ki bi jih opredelili kot modifikacijske in ne kot elemente propozicije) označena z drugo oznako kot prislovna določila propozicijskega tipa. Model UD tovrstnih razlik v označevanju ne predvideva, saj razlikuje le med udeleženci in vsemi drugimi strukturami stavka, in sicer neodvisno od njihove pomenskosciladdenjske oz. površinskoizrazne obveznosti. Hkrati model UD opozarja na stavčno oz. besednozvezno realizacijo stavčnočlenskih oz. pomenskosciladdenjskih razmerij (Dobrovoljc et al. 2016b).

Zaradi razlik v robustnosti označevalnih modelov obeh korpusov vseh skladdenjsko označenih povedi iz korpusa *ssj500k* ni bilo mogoče avtomatsko pretvoriti v strukture, označene po modelu UD, zato je po modelu UD trenutno označen le del skladdenjsko označenega korpusa *ssj500k* v obsegu približno 8.000 povedi oz. 140.000 pojavnic.

Po modelu UD je označena tudi *Univerzalna odvisnostna drevesnica govornjene slovenščine*, prvi skladenjsko označen korpus govornjene slovenščine, hkrati pa tudi prvi govorni korpus, skladenjsko označen po modelu UD (Dobrovoljc in Nivre 2016). Korpus obsega približno 30.000 pojavnic in je vzorčen iz govornega korpusa *Gos. Univerzalna odvisnostna drevesnica za slovenščino* in *Univerzalna odvisnostna drevesnica govornjene slovenščine* sta objavljeni kot dela večje zbirke drevesnic *Universal Dependencies 2.0* (Nivre et al. 2017), po kateri je mogoče brskati s spletnima orodjema PML Tree Query⁷ in SETS treebank search.⁸

2.2 Skladenjska analiza jezikoslovno označenih korpusov slovenščine

Zaradi slabše opremljenosti slovenščine z obsežnejšimi skladenjsko označenimi viri trenutno večji del skladenjskih analiz jezika, ki so celovito podprte s korpusnim gradivom, nastaja na osnovi podatkov v oblikoskladenjsko označenih korpusih slovenščine. Med pomembnejše raziskave tega tipa se umeščajo raziskave o tipičnih skladenjskih vzorcih, ki jih sooblikujejo konkretni leksemi (prim. Gantar 2015; Ledinek 2014).

2.2.1 Skladenjski vzorci leksikalnih enot v *eSSKJ*, tretji izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*

Ena pomembnejših aktualnih raziskav slovenske skladnje, tudi z vidika njene celovitosti in obsežnosti, poteka v okviru priprave *eSSKJ*, tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (prim. Gliha Komac et al. 2015), saj eno od redakcijskih faz predstavlja analiza relevantnega besedilnega gradiva z vidika identifikacije tipičnih skladenjskih vzorcev, katerih del je iztočnica oz. leksikalna enota, ki vključuje iztočnico, v konkretnem pomenu ali podpomenu. Ekspliciten prikaz tipičnih skladenjskih vzorcev leksikalnih enot skupaj s prepoznanimi tipičnimi kolokatorji, ki zasedajo mesta v teh vzorcih, je namreč običajen del sodobnih slovarskih priručnikov (prim. Slika 1).

Pri skladenjski analizi gradiva za slovar tipične skladenjske vzorce, katerih del je leksikalna enota, razložena v *eSSKJ*, tretji izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, izhodiščno prepoznavamo na podlagi analize in jezikoslovne interpretacije statističnih podatkov o tipičnem kolokacijsko-koligacijskem okolju leme, kot jih izkazuje modul Besedne skice orodja Sketch Engine (Kilgarriff et al. 2004), in sicer na podlagi slovnice besednih skic, ki je bila za analizo korpusa *Gigafida* oblikovana v okviru priprave *eSSKJ*, tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Slika 2 predstavlja del podatkov o tipičnem sobesedilnem okolju besede *bučka*, kot ga predstavlja modul.

⁷ <<http://lindat.mff.cuni.cz/services/pmltq/#!/home>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

⁸ <http://bionlp-www.utu.fi/dep_search/>. (Dostop 20. 6. 2018.)

búčka búčke
[búčka]
samostalnik ženskega spola

Pomen

1. užitna buča podolgovate oblike, zlasti kot hrana, jed

► prid. beseda + sam. beseda

- rumena, zelena bučka • narezana, naribana bučka • dušene, kuhane, ocvrte, pečene, popečene bučke • jedilne bučke • majhne, srednje velike, velike bučke • marinirane bučke • mlade, sveže bučke • nadevane, polnjene bučke • poletne bučke

Prepraženim lignjem dodamo sesekljano čebulo in na kocke narezano bučko.

Dušene bučke zmešamo s krompirjem in peteršiljem ter začínimo s soljo, poprom in z muškatnim oreščkom.

Pređen marinirane bučke ponudimo, jih začínimo s soljo, poprom in preostalim kisom.

► glag. + sam. beseda v tožilniku

- dati, dodati, naložiti, položiti, stresti, zložiti bučke • dušiti, kuhati, peči, popeči, pražiti, prepražiti bučke • narezati, naribati, oprati, očistiti, olupiti, razpoloviti, sesekljati, umiti, zrezati bučke • preleti, potresti, soliti bučke

Korenček in bučko narežemo na majhne kocke, por pa na tanke obročke.

Z zmesjo napolnimo bučke in jih zložimo v naoljen pekač.

Narezane bučke solimo in dušimo na 2 dag masla.

► sam. beseda + sam. beseda v rodilniku

- sredica bučk • koščki, rezine, polovice, trakovi bučk • meso bučk

V ponvi segrejte 2 žlici olja in na njem popecite rezine bučk z obeh strani.

► števnik + količinski sam. + sam. beseda v rodilniku

- n dag, n kg bučk

Na rezine (s strgalnikom) narežite 100 g bučk in prav toliko korenja.

► sam. beseda + z/s + sam. beseda v orodniku

- juha z bučkami • pita z bučkami • rezanci, špageti, testenine z bučkami • rižota z bučkami • solata z bučkami

Rezance z bučkami obrnite na maščobi, ki je ostala od peke, in ponudite z omako ter ribo.

Krompirjeva musaka z bučkami je hitro pripravljena in zelo okusna glavna jed, primerna za vsak dan.

Slika 1: Prikaz dela tipičnih skladenjskih vzorcev, ki jih v enem od svojih pomenov sooblikuje iztočnica *bučka* (eSSKJ, tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*).

bučka (samostalnik)
Gigafida frekvenca = 14,069 (9.97 na milijon)

gbz_SBZ4	1,481	4.40	pbz_SBZ	3,437	2.30	priredje	2,515	4.20	predlog	2,245	1.40
dodati	265	6.14	majhen	335	4.51	jajčevец	218	10.97	z	867	0.85
narezati	156	9.16	narezan	276	8.79	paprika	162	9.46	iz	538	2.08
oprati	114	8.67	zelen	244	6.04	paradižnik	151	9.11	na	481	-0.26
potrebovati	48	3.32	mlad	221	3.89	buča	130	10.08	pri	64	-0.93
očistiti	42	6.41	velik	159	1.17	kumara	113	9.97	k	20	-0.49
napolniti	28	5.52	nadevan	132	9.60	krompir	92	8.00	razen	7	1.36
dati	26	2.23	polnjen	107	9.07	korenček	91	9.22	čez	6	-0.84
stresti	25	6.74	pečen	97	7.20	korenje	65	8.70	namesto	5	-0.24
zrezati	21	7.90	popečen	93	8.91	čebula	58	7.38	preko	4	0.05
sesekljati	21	7.31	dušen	85	8.30	goba	35	7.64			
popeči	19	7.75	nariban	82	7.72	kumar	31	8.50			
uporabiti	17	2.69	star	73	1.77	por	31	7.86			
oplakniti	15	7.15	okrasen	70	6.66	kuhati	28	6.46			
prepražiti	15	6.33	jedilen	66	6.77	sir	27	6.38			
pripraviti	15	1.15	steklen	54	6.06	kumarica	25	7.91			
umiti	14	6.27	ocvrt	53	7.58	česen	23	6.14			

Slika 2: Vzorčni prikaz dela podatkov o kolokacijsko-koligacijskem okolju leme *bučka*, kot ga prikazuje modul Besedne skice orodja Sketch Engine (korpus Gigafida).

Modul Besedne skice uporablja formalni mehanizem poizvedovanja po atributih, ki so pojavnici pripisani v okviru postopkov jezikoslovnega označevanja, v primeru analize podatkov za potrebe priprave *eSSKJ*, tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* – oblikoskladenjskega označevanja in lematizacije. Za uporabo modula potrebujemo poleg jezikoslovno označenega korpusa, zapisanega v ustrezni obliki, tudi slovnico besednih skic. Ta določa, katere metajezikovne informacije naj algoritem pri izdelavi besednih skic upošteva, ko s pomočjo regularnih izrazov lušči podatke, zahtevane na osnovi nabora vnaprej določenih slovničnih relacij, t. i. gramrelov. Modul temelji na nekoliko razširjeni različici jezika *Corpus Query Language*, ki je bil razvit v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Christ 1994). Slika 3 prikazuje eno od (možnih) slovničnih relacij slovnice besednih skic, ki za raziskovanje skladenjskih pojavov izkorišča oblikoskladenjske podatke – predstavljena skica je namenjena luščenju podatkov o tipičnih pridevnikih, ki razvijajo konkreten samostalnik, in obratno.

*DUAL

=kakšen?/kdo-kaj?

2:[tag="P.*" [tag="[PRZKVL].*" | word="," | word="se" | word="si"] {0,5}

1:[tag="S.*"]

Slika 3: Ena od slovničnih relacij slovnice besednih skic, ki je bila na korpusu FidaPLUS uporabljena za potrebe oblikovanja *Leksikalne baze za slovenščino*.

Da bi zagotovili vsebinsko zanesljivost podatkov v slovarski bazi *eSSKJ*, je relevantnost vseh avtomatsko izluščenih podatkov o tipičnih skladenjskih vzorcih ter tipičnih kolokatorjih, ki zasedajo mesta v njih, ročno preverjena, podatki pa ustrezno jezikoslovno interpretirani. Skladenjski vzorci, identificirani v prvi fazi raziskave, so po potrebi dopolnjeni tudi z vzorci, ki jih prepoznamo ob ročni analizi naključnega nabora približno 300 konkordanc, katerih jedro konkordančnega niza je iztočnica oz. večbesedna leksikalna enota, ki jo sestavlja tudi iztočnica. Tovrstna dopolnila so potrebna zlasti v primerih, ko zaradi izrazitih razlik v frekvenci rabe posameznih pomenov ali podpomenov leksikalnih enot podatki o skladenjskih vzorcih, izluščeni s pomočjo statističnih metod, za vse pomene niso na voljo, ali v primerih, ko je frekvenca rabe določene leme v korpusu Gigafida prenizka, da bi bil modul Besedne skice pri izkazovanju njenega tipičnega sobesedilnega okolja lahko uspešen (prim. Ledinek 2014: 104).

V okviru slovarskih sestavkov *eSSKJ*, tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, objavljenih do konca leta 2017, je navedenih približno 260 različnih tipičnih skladenjskih vzorcev (npr. *PBZ⁹ sbz* (ZELEN pulover); *gbz SBZ4* (poslušati GLASBO); *pbz SBZ2* (vajen ČISTOČE), *rbz GBZ* (GOVORITI žaljivo); *gbz Inf-GBZ* (začeti BLOGATI), *gbz z SBZ6* (živeti z BABICO) ipd.). Skladenjski vzorci so strojno berljivi in so v podatkovni bazi zapisani v transparentnem (opiranje

⁹ Enoti *PBZ sbz* in *pbz SBZ* predstavljata isti skladenjski vzorec, velike črke kažejo na to, glede na kateri element vzorec opazujemo – z vidika pridevnika ali z vidika samostalnika.

na površinskoskladenjske kategorije) in dovolj fleksibilnem formalnem jeziku, ki ni vezan na specifične jezikovnoteoretične formalizme, hkrati pa je kompatibilen z oblikoskladenjskimi oznakami JOS, ki v slovenskem prostoru trenutno veljajo za nekakšen standardni nabor oblikoskladenjskih oznak (Erjavec et al. 2010). Za opis segmentov skladenjskih vzorcev v slovarski bazi uporabljamo kategorije tipa *sbz4* (samostalniška beseda v tožilniku), *Inf-gbz* (nedoločnik), *pbz5* (pridevniška beseda v mestniku), *rbz* (prislov) ipd., pri čemer je oznaka neodvisna od notranje strukturiranosti besedne zveze (kot *sbz1* se torej v gradivu lahko uresničujejo enote tipa *hrček, dejstvo, da je predsednik priznal napako, prijetno dekle, moj najnovejši uspeh v deskanju na snegu* ipd.). Za sistemsko označevanje struktur smo se odločili, ker je tovrstno opredeljevanje z vidika raziskovanja skladenjskih razmerij najbolj osnovno, hkrati pa je podatke o tipični notranji strukturiranosti besednih zvez mogoče pridobiti kasneje, s pomočjo luščenja podatkov iz skladenjsko označenih korpusov.

Raziskava, ki jo izvajamo v okviru priprave *eSSKJ*, tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ni pomembna samo z vidika identifikacije konkretnih tipičnih skladenjskih vzorcev, ki jih sooblikujejo v slovarju obravnavane leksikalne enote, ampak je relevantna predvsem zato, ker omogoča analizo rabe in primerjavo distribucije rabe tipičnih skladenjskih vzorcev na zelo obširnem vzorcu jezikovnih enot, ki so celostno pomensko in slovnično analizirane. Podatki o tipičnih skladenjskih vzorcih in kolokatorjih namreč predstavljajo le razmeroma majhen del podatkov, navedenih v obširni in preudarno strukturirani strojno berljivi slovarski podatkovni bazi, zapisani v označevanem jeziku XML. Struktura baze raziskovalcem omogoča iskanje po skladenjskih vzorcih v povezavi s tipično pomenskostjo leksikalnih enot, s tipičnimi oblikoslovnimi lastnostmi enot, ki v vzorce vstopajo, oziroma v povezavi ali v razmerju do vseh drugih leksikalnih, slovničnih, pragmatičnih, normativnih in drugih podatkov, ki jih prinaša temeljni enojezični razlagalni slovar slovenščine, pri čemer velja, da so vsi navedeni podatki ročno preverjeni in ustrezno jezikoslovno interpretirani. Ker načrtujemo, da bodo v slovarju po enotni metodologiji analizirane leksikalne enote, ki se pojavljajo v okviru približno 100.000 enobesednih slovarskih iztočnic,¹⁰ bo nabor podatkov v nastajajoči večnamenski podatkovni bazi, ki jih bo mogoče upoštevati pri analizi skladenjskih pojavov v slovenskem jeziku, zelo velik. Podatke je oz. bo mogoče uporabiti ne le za oblikovanje slovarjev in za jezikoslovne raziskave, npr. za potrebe oblikovanja slovnice in drugih jezikovnih opisov, ampak tudi pri (nad)gradnji najrazličnejših naprednih jezikovnih tehnologij.

3 Zaključek

Kratek in pregleden opis stanja na področju (možnosti) računalniško podprtih skladenjskih raziskav na osnovi podatkov v jezikoslovno označenih korpusih slovenščine zaključujemo z mislijo, da so jezikoslovno označeni korpusi in jezikovne

¹⁰ Skladenjskih vzorcev (zaenkrat) ne navajamo pri členkih in medmetih, saj je njihovo skladenjsko okolje nekoliko manj predvidljivo, ne identificiramo pa jih niti pri veznikih in predlogih, katerih vloga je zlasti vzpostavljanje slovničnih razmerij.

tehnologije v širšem smislu pomembno prispevali k razvoju slovenskega jezikoslovja, žal pa je napredek na področju skladišnega opisa manjši, kot bi si želeli. Deloma je to posledica nekoliko slabše razvite slovenske jezikovne infrastrukture, kljub temu pa velja opozoriti na dejstvo, da se mnogo računalniško podprtih raziskav jezika osredotoča na luščenje podatkov na podlagi predpostavljenih (jezikoslovnih) kategorij, korelacijo jezikovnih podatkov s pomočjo statističnih metod ipd., pogosto pa manjka temeljna faza, tj. jezikoslovna interpretacija jezikovnih podatkov. Razlog za to je verjetno dejstvo, da je ta faza raziskovalno najzahtevnejša, najbolj dolgotrajna in je, kot ugotavlja že Teubert, ni mogoče avtomatizirati in algoritmizirati. K spremembi stanja bi gotovo pripomogla bolj učinkovita slovenska jezikovna in raziskovalna politika, ki bi spodbujala izvajanje temeljnih in dolgotrajnejših bazičnih jezikoslovnih raziskav (prim. Ahačič et al. 2017; Ahačič et al. 2018).

Literatura

Abeillé, Anne (ur.), 2003: *Treebanks: Building and Using Syntactically Annotated Corpora*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Ahačič, Kozma, et al., 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: ZRC SAZU, <https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf>. (Dostop 20. 6. 2018.)

Ahačič, Kozma, et al., 2018: *Pravna ureditev in programski dokumenti o jezikovni rabi in praksah jezikovnih uporabnikov v Republiki Sloveniji in uporabnikov slovenskega jezika v sosednjih državah in po svetu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik, Založba ZRC. Ur. Nataša Gliha Komac in Polonca Kovač.

Arhar Holdt, Špela, 2011: *Luščenje besednih zvez iz besedilnega korpusa z uporabo dvodelnih in tridelnih oblikoskladišnih vzorcev*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Arhar Holdt, Špela, et al., 2016: Syntactic annotation of Slovene CMC: first steps. Fišer, Darja, in Beißwenger, Michael (ur.): *Proceedings of the 4th Conference on CMC and Social Media Corpora for the Humanities*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL. 3–6.

Arhar Holdt, Špela, et al., 2017: *CMC training corpus Janes-Syn 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, <<http://hdl.handle.net/11356/1086>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

Bejček, Eduard, et al., 2013: *Prague Dependency Treebank 3.0*. LINDAT/CLARIN digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics, Charles University, <<http://hdl.handle.net/11858/00-097C-0000-0023-1AAF-3>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

Bémová, Alla, et al., 1999: *Annotations at Analytical Level: Instructions for Annotators*. Praga: UK MFF UFAL.

Christ, Oliver, 1994: A modular and flexible architecture for an integrated corpus query system. *Proceedings of COMPLEX*, 94. 23–32.

Čermák, František, 2005: Jezikovni korpus: sredstvo in vir spoznanj. [Prevod članka iz revije *Slovo a slovesnost* 56, 1995, 119–140; prev. Andreja Žele]. Gorjanc, Vojko, in Krek, Simon (ur.): *Študije o korpusnem jezikoslovju*. Ljubljana: Krtina. 137–171.

Dobrovoljc, Kaja, et al., 2012: Skladišni razčlenjevalnik za slovenščino. Erjavec, Tomaž, in Žganec Gros, Jerneja (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 42–47.

- Dobrovoljc, Kaja, et al., 2016a: Označevanje udeleženskih vlog v učnem korpusu za slovenščino. Erjavec, Tomaž, in Fišer, Darja (ur.): *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 106–110.
- Dobrovoljc, Kaja, et al., 2016b: Pretvorba korpusa ssj500k v Univerzalno odvisnostno drevesnico za slovenščino. Erjavec, Tomaž, in Fišer, Darja (ur.): *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 190–192.
- Dobrovoljc, Kaja, in Nivre, Joakim, 2016: The Universal Dependencies Treebank of Spoken Slovenian. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'16*. ELRA. 1566–1573.
- Džeroski, Sašo, et al., 2006: Towards a Slovene Dependency Treebank. *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'06*. ELRA. 1388–1391.
- Erjavec, Tomaž, 2006: The English-Slovene ACQUIS corpus. *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'06*. ELRA. 2138–2141.
- Erjavec, Tomaž, 2010: MULTEXT-East Version 4: Multilingual Morphosyntactic Specifications, Lexicons and Corpora. *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'10*. ELRA.
- Erjavec, Tomaž, et al., 2010: The JOS linguistically tagged corpus of Slovene. *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'10*. ELRA.
- Erjavec, Tomaž, in Ledinek, Nina, 2006: Slovenska odvisnostna drevesnica: prvi rezultati. Erjavec, Tomaž, in Žganec Gros, Jerneja (ur.): *Zbornik 5. slovenske in 1. mednarodne konference Jezikovne tehnologije IS-LTC*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 162–167.
- Erjavec, Tomaž, in Ledinek, Nina, 2009: Odvisnostno površinskoskladenjsko označevanje slovenščine: specifikacije in označeni korpusi. Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. (Obdobja 28). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 219–224.
- Gantar, Polona, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Gliha Komac, Nataša, et al., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Gliha Komac, Nataša, et al., 2017: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gliha Komac, Nataša, et al., 2018: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2017*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kilgarriff, Adam, et al., 2004: The Sketch Engine. Williams, Geoffrey, in Vessier, Sandra (ur.): *Euralex*. Lorient: Faculte des Lettres et des Sciences Humaines, Universite de Bretagne Sud. 105–115.
- Krek, Simon, et al., 2018: *Training corpus ssj500k 2.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, <<http://hdl.handle.net/11356/1181>>. (Dostop 20. 6. 2018.)
- Krek, Simon, in Dobrovoljc, Kaja, 2014: Sketch grammar: RegEx-over-POS or dependency parser? A comparison of two MWE extraction methods. *PARSEME 2nd General Meeting*.
- Ledinek, Nina, 2014: *Slovenska skladnja oblikoskladenjsko in skladenjsko označenih korpusih slovenščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

McEnery, Tony, et al., 2006: *Corpus-Based Language Studies. An Advanced Resource Book*. London: Routledge.

McEnery, Tony, in Wilson, Andrew, 1996: *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Mitkov, Ruslan (ur.), 2003: *The Oxford Handbook of Computational Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Nivre, Joakim, et al., 2016: Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'16*. ELRA. 1659–1666.

Nivre, Joakim, et al., 2017: *Universal Dependencies 2.0*. LINDAT/CLARIN digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics, Charles University, <<http://hdl.handle.net/11234/1-1983>>. (Dostop 20. 6. 2018.)

Teubert, Wolfgang, 2005: Korpusno jezikoslovje in leksikografija. [Prevod dela Korpuslinguistik und Lexikographie, *Deutsche Sprache* 4/99, 1999; prev. Mojca Savski]. Gorjanc, Vojko, in Krek, Simon (ur.): *Študije o korpusnem jezikoslovju*. Ljubljana: Krtina. 103–136.

Tadeja Rozman
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za upravo

UDK 811.163.6'373.7:004.56

Špela Arhar Holdt
Univerza v Ljubljani
Center za jezikovne vire in tehnologije

Senja Pollak
Institut "Jožef Stefan"
Univerza v Edinburgu
Institut Usher

Iztok Kosem
Univerza v Ljubljani
Center za jezikovne vire in tehnologije
Institut "Jožef Stefan"

KOLOKACIJE V KORPUSU *ŠOLAR*

Prispevek se ukvarja z možnostmi uporabe korpusa šolskih pisnih izdelkov *Šolar* za namene ugotavljanja procesov usvajanja kolokacij v slovenskem jeziku ter s potencialnim vplivom korpusno pridobljenih podatkov o kolokacijah na jezikovni pouk slovenščine. Na številčno omejenem gradivu zvez *pridevnik + samostalnik* in *samostalnik + samostalnik* sta bili preizkušeni dve metodi: a) s kvantitativno primerjalno analizo korpusov *Šolar* in *Kres* smo preverjali podobnosti in razlike v rabi kolokacij v šolskih spisih in splošni pisni slovenščini, b) s kvalitativno analizo učiteljskih popravkov pa smo želeli ugotoviti, s katerimi kolokacijami imajo učenke in učenci težave. Rezultati kažejo, da je v rabi kolokacij med mladimi zaslediti marsikatero atipičnosti v primerjavi z običajno rabo v standardnem jeziku, ter potrjujejo uporabnost korpusnih raziskav na področju usvajanja leksike.

Ključne besede: kolokacije, korpus *Šolar*, korpusna analiza, usvajanje besedišča, jezikovna didaktika

1 Uvod

Pojma kolokacija in kolokacijskost sta v jezikoslovju znana že več kot pol stoletja, če ne drugače, vsaj po slavni in večkrat citirani izjavi J. R. Firtha (1957): »Besedo spoznaš po njeni okolici«. ¹ Ključni poudarek izjave je v tem, da sta pomen in pojavnost besede odvisna od konteksta, takšen metodološki pristop pri raziskovanju leksike pa zasledimo npr. v Hallidayevi funkcijski slovnici (1966), Mel'čukovih leksikalnih funkcijah (1996, 1998), Sinclairjevih na korpusu temelječih kolokacijskih študijah (1987, 1991), slovnici vzorcev (Hunston in Francis 2000) in teoriji leksikalnega proženja (Hoey 2005).

¹ Angl. *You shall know a word by the company it keeps.*

Številne raziskave (npr. Kjellmer 1991, James 1998, Nation 2001) poudarjajo pomen kolokacij pri učenju jezika, s poudarkom na učenju tujega jezika, saj naj bi kolokacije predstavljale enega ključnih korakov tujejezičnih govorcev k doseganju ravni maternih govorcev jezika. Dejansko je razmerje med raziskavami, ki se ukvarjajo z vlogo kolokacij pri učenju tujega jezika in pri usvajanju maternega jezika, močno v prid prvih. Prav tako je večina raziskav kolokacij opravljena na angleškem jeziku, medtem ko je raziskav kolokacij za mnoge druge, zlasti manjše jezike, zelo malo.

V Sloveniji je bil v zadnjih letih narejen velik napredek pri prepoznavi kolokacij, zlasti v okviru izdelave Leksikalne baze za slovenščino² (Gantar 2015) in z razvojem postopkov za avtomatsko luščenje leksikalnih podatkov iz korpusov (Gantar idr. 2016, Kosem idr. 2013, Pollak 2015). Pomemben del avtomatskega luščenja je podrobna slovnica besednih skic (zbirka poizvedb za avtomatsko prepoznavo različnih slovničnih relacij v korpusu), ki je omogočila podrobno razporeditev kolokacij po slovničnih relacijah (Krek in Kilgarriff 2006). Omenjeni postopek je tudi eden izmed temeljev pri izdelavi Kolokacijskega slovarja slovenskega jezika,³ ki bo namenjen predvsem maternim govorcem, in pa z njim povezane Baze kolokacijskega slovarja slovenskega jezika (Krek idr. 2016). Poleg tega velja omeniti temeljni raziskovalni projekt KOLOS⁴ (*Kolokacije kot temelj jezikovnega opisa: semantični in časovni vidiki*, J6-8255), ki se je začel leta 2017 in je posvečen preučevanju različnih vidikov kolokacij v slovenskem jeziku, ter raziskave kolokacij spletne slovenščine, ki so bile opravljene v okviru projekta JANES⁵ (*Jezikoslovnna analiza nestandardne slovenščine*, J6-6842).

Večjih raziskav, ki bi preučevale usvajanje in učenje kolokacij v slovenskem jeziku, pa zaenkrat ni, in analiza, ki jo predstavljamo v pričujočem članku, je poskus, da bi to vrzel vsaj deloma zapolnili. Analizo smo zasnovali empirično in jo lahko umestimo v okvir korpusnih leksikalnih analiz s področja usvajanja jezika. Tovrstnih raziskav je pri nas zaenkrat sicer malo (Arhar Holdt in Rozman 2015, Kosem idr. 2012), kljub temu da je že od leta 2011 na voljo prosto dostopen korpus *Šolar*⁶ (gl. poglavje 2), tj. korpus šolskih pisnih izdelkov, ki omogoča empirične raziskave pisne jezikovne zmožnosti slovenskih učencev.

Za raziskovalno izhodišče smo si zastavili naslednje vprašanje: Kaj nam lahko korpus *Šolar* pove o usvajanju kolokacij in kako te informacije uporabiti pri načrtovanju pouka leksike ter pripravi didaktičnih gradiv in jezikovnih priročnikov, namenjenih šolski populaciji? Da bi na to vprašanje lahko vsaj delno odgovorili, smo se odločili,

² <<http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar/leksikalna-baza>>. (Dostop 28. 8. 2018.) Leksikalna baza in v nadaljevanju navedeni korpusi so dostopni preko repozitorija Slovenske raziskovalne infrastrukture za jezikovne vire in tehnologije Clarin.si. <<https://www.clarin.si/repository/xmlui/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

³ <<https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/#>>. (Dostop 19. 11. 2018.)

⁴ <<https://www.cjvt.si/kolos/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

⁵ <<http://nl.ijs.si/janes/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

⁶ <<http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

da preizkusimo dve metodi: a) s primerjalno analizo korpusov *Šolar* in *Kres*⁷ smo preverjali, ali obstajajo specifike v rabi kolokacij pri pisanju mladih v primerjavi z običajno rabo v pisnih besedilih odraslih; b) z analizo učiteljskih popravkov v korpusu *Šolar* smo želeli detektirati težave v rabi kolokacij pri mladini.

2 Opis uporabljenih korpusov

Korpus šolskih pisnih izdelkov *Šolar* vsebuje približno milijon besed oz. 2.703 pisna besedila srednješolcev in učencev zadnjega triletnega osnovnih šol, ki so jih napisali pri pouku v šolskem letu 2009/2010. Besedila so avtentična in niso bila ustvarjena za namene gradnje korpusa, so besedilnozvrstno različna (eseji in spisi, testi in različni pisni sestavki, napisani med poukom), nastala pa so pri različnih predmetih, čeprav večji del pri pouku slovenščine (82,3 % vseh besedil). Korpus je bil zgrajen za namene empiričnega raziskovanja pisne jezikovne zmožnosti šolajoče se populacije, saj omogoča detekcijo tipičnih jezikovnih težav, ki jih imajo učence in učenci pri pisanju. Približno polovica korpusnega gradiva je tudi opremljena z informacijami o avtentičnih jezikovnih (pa tudi vsebinskih) popravkih in komentarjih, ki so jih pri pregledovanju besedil naredili oziroma dopisali učitelji. Več o korpusu gl. Rozman idr. 2012.

Korpus *Kres* je uravnoteženi referenčni korpus pisne slovenščine. Vsebuje skoraj 100 milijonov besed, sestavljajo pa ga besedila, ki so izšla med letoma 1990 in 2010. Besedilnovrstno je pester in uravnotežen, saj vsebuje primerljive, približno 20-odstotne deleže različnih besedil (časopisi, revije, stvarna besedila, leposlovje, internet). Korpus tako predstavlja merodajen vir o sodobni pisni slovenščini in je zato prvenstveno namenjen jezikoslovnim raziskavam. Več o korpusu gl. Logar idr. 2012.

3 Primerjava kolokacij v korpusih *Šolar* in *Kres*

V prispevku razvijamo metodologijo, ki omogoča ugotovitve, kakšne oz. katere kolokacije učenci tipično usvajajo in »vadijo« pri pripravi šolskih nalog; kakšne oz. katere kolokacije se pri šolskem pisanju tipično ne pojavljajo, čeprav so v časopisih, revijah, knjigah zelo pogoste; kakšen oz. kolikšen je presek; kaj nam o usvajanju jezika povedo redke, atipične sopojavitve v šolskem pisanju; in kako je mogoče primerjalne podatke uporabiti za izboljšanje jezikovne infrastrukture in učnih pristopov pri pouku slovenščine.

Primerjava kolokacij v korpusih *Šolar* in *Kres* nam pomeni primerjavo jezika, ki ga mladi govorniki in govornice pišejo v sklopu šolskih aktivnosti, z jezikom, ki ga berejo – in naj bi ga kot jezikovno usposobljeni in opremljeni člani družbe razumeli – odrasli govorniki in govornice. Pri primerjavi je pomembno upoštevati strukturo obeh korpusov. Na eni strani *Šolar* prinaša besedila enega samega šolskega leta, pri čemer

⁷ <<http://www.slovenscina.eu/korpusi/kres>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

gre večinoma za šolske eseje (64,2 % vseh besedil); teme, ki se v slednjih pojavljajo, so vezane na leposlovna dela, ki so se v letu zbiranja korpusa obravnavala v izbranih razredih sodelujočih šol. Čeprav se v rezultatih pojavljajo tudi terminološke kolokacije iz testov pri drugih predmetih, podatki torej odslkavajo predvsem pisanje pri pouku slovenščine. Na drugi strani *Kres* zajema širše časovno obdobje in različne besedilne vrste, ki seveda tudi prinašajo določene značilnosti, pogojene s tipičnimi vsebinami in ubeseditvenimi načini. Rezultate je treba razumeti v luči navedenih značilnosti.

3.1 Metodologija

Za kvantitativni del analize smo na korpusih *Šolar* in *Kres* uporabili metodo za primerjalno luščenje kolokacij, ki je bila predhodno že preizkušena na podatkih korpusa govornjene slovenščine *GOS*⁸ (Pollak in Arhar Holdt 2015) in korpusa računalniško posredovane slovenščine *Janes*⁹ (Pollak 2015a). Metoda je v tehničnem smislu natančno opisana v navedenih prispevkih, zato na tem mestu navajamo le glavne značilnosti in prilagoditve, pripravljene za korpus *Šolar*.

Luščenje podatkov se opira na orodje SketchEngine (Kilgariff idr. 2004), iz katerega za določen seznam besed izpiše kolokacije, njihove frekvence, kolokacijske vrednosti, povezavo na korpusni zgled v konkordančniku NoSketchEngine ter izračuna primerjalno kolokacijsko vrednost LD-diff. Izhodiščni seznam besed za primerjavo kolokacij v korpusih *Šolar* in *Kres* je najpogostejših sto samostalniških lem v korpusu *Šolar*, kot npr. *človek*, *življenje*, *ljubezen*, *otrok*, *čas*. Za te besede smo pridobili kolokatorje, ki se v korpusnih besedilih pojavljajo na mestu tik pred lemo in so oblikoskladenjsko označeni kot pridevnik ali samostalnik.

V predhodnih primerjalnih raziskavah kolokacij so bili v središču podatki, ki so glede na referenčni korpus novi oz. drugačni. Pri šolskem pisanju pa nas zanimajo tudi kolokacije, ki so v obeh korpusih prekrivne. Širši zajem podatkov omogoča rangiranje podatkov na: (I) kolokacije, ki se pojavljajo zgolj v korpusu *Šolar*; (II) kolokacije, ki se pojavljajo v obeh korpusih; (III) kolokacije, ki se pojavljajo samo v korpusu *Kres* (razdelek 3.2). Obenem nas v korpusu *Šolar* ne zanimajo samo tipične, statistično relevantne kolokacije, ampak tudi redke, atipične sopojavitve. Ta del podatkov ob ustrezni organizaciji v sopojavitvene nize omogoča uvid v močne in šibke točke usvajanja večbesednih enot v sklopu šolskega pisanja (razdelek 3.3). Skladno z navedenimi prioritetaami so bili parametri prilagojeni na primerjalno luščenje brez navedbe minimalne meje za pogostost pojavitev v korpusu in vrednost logDice. Po preizkusnem luščenju (Rozman idr. 2016), ki je potekalo na izvorni različici korpusa *Šolar*, smo za raziskavo uporabili prilagojeno različico korpusa, ki vsebuje besedila brez učiteljskih popravkov. Z opisanim postopkom je bilo pridobljenih 221.855 besednih sopojavitvev. Po pričakovanjih (zaradi velike razlike v obsegu korpusov) je večina podatkov specifičnih za korpus *Kres* (213.559), za korpus *Šolar* je specifičnih 2061 sopojavitvev in 6235 se jih pojavlja v obeh korpusih.

⁸ <<http://www.slovenscina.eu/korpusi/gos>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

⁹ <<http://nl.ijs.si/janes/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

3.2 Najpogostejše kolokacije v obeh korpusih

Za ponazoritev v prispevku navajamo po 30 najpogostejših kolokacij, združeno za oba oblikoskladenjska vzorca. Rezultati so preoblikovani v besednozvezno obliko, da so lažje berljivi. S seznama so bili ročno odstranjeni nerelevantni rezultati, ki so posledica težav na ravni označevanja korpusnih besedil.¹⁰

Samo korpus <i>Kres</i>	Korpusa <i>Šolar</i> in <i>Kres</i> ¹¹	Samo korpus <i>Šolar</i>
pravna oseba, člen zakona, prihodnje leto, predlog zakona, nadzorni svet, socialno delo, državni svet, delovni čas, fizična oseba, združene države, občinski svet, nadaljnje besedilo, gospodarska družba, dopolnitev zakona, terensko delo, nov zakon, leva stran, desna stran, posebne potrebe, začetek leta, raziskovalno delo, sprememba zakona, določba zakona, varstvo okolja, odgovorna oseba, zvezna država, delniška družba, uradna oseba, zemljiška knjiga	šolski spis, šolska naloga, današnji čas, nezakonska mati, družbene razmere, osnovna šola, dobro življenje, glavni junak, naslednji dan, srednja šola, glavni lik, današnji svet, prosti čas, prava ljubezen, dober prijatelj, športni dan, glavna oseba, materni jezik, izgubljeni sin, pravi prijatelj, celo življenje, svetovna vojna, krščanska vera, posmrtno življenje, spolni odnos, velik vpliv, organska potreba, kulturni dom, ljubljena oseba, nezakonski otrok	lik žene, Kreonov brat, Lojzkini starši, Rebulov roman, Antigonin brat, Antigonina sestra, Kreonova žena, Črtomirjev vojak, Bronjin mož, zavedni del, Hamletova mati, Kreonov zakon, Polikarpov odnos, kiparska naloga, Jazonova žena, Antigonina ljubezen, Kovačičev roman, Hamletova težava, Descartova misel, mrtvaški pot, Ožbejev oče, umrli brat, Bubijeva družina, pomembnost razuma, vrnitev očeta, Odisejevo mnenje, Ofeljin oče, Hamletova ljubezen, Polikarpovo dejanje, Salomin odnos

Tabela 1: Najpogostejše kolokacije kot rezultat primerjalnega luščanja podatkov.

Prvi stolpec Tabele 1 prinaša besedišče, ki se v korpusu *Kres* pojavlja pogosto, v korpusu *Šolar* pa se ne pojavi. Kot je razvidno, gre predvsem za besedišče, ki opisuje družbeni sistem in njegovo delovanje (*nadzorni svet, delovni čas, gospodarska družba, varstvo okolja, socialno delo, posebne potrebe*). Razumevanje tovrstnega besedišča je predpogoj za aktivno državljanstvo v demokratični družbi, zato je ključno zagotoviti njegovo spoznavanje in usvajanje. Pridobljeni korpusni podatki so v sklopu jezikovnega pouka uporabni za izbiro neumetnostnih besedil ter za pripravo strategij za medpredmetno povezovanje pouka slovenščine z relevantnimi drugimi predmeti.

Drugi stolpec prinaša besedišče, ki je v korpusih prekrivno. Na eni strani je opaziti besedišče, vezano na kontekst nastanka in vsebino šolskih besedil (*šolski spis, šolska naloga, osnovna šola, srednja šola, glavni junak*). Na drugi strani kolokacije zrealijo glavne probleme, o katerih učenci pišejo (*materni jezik, prosti čas, dober prijatelj, prava ljubezen, posmrtno življenje, krščanska vera, svetovna vojna, spolni odnos, nezakonski otrok*), kar

¹⁰ Odstranjenih je bilo 13 primerov: v podatkih iz korpusa *Kres* se najde težava z zapisom šumnika (*drzaven svet*), ostali primeri izvirajo iz korpusa *Šolar*, kjer 8 primerov napačne segmentacije naslovov eseja vodi v vtis zaporednosti besed, ki v besedilu v resnici ne sodijo skupaj (npr. *interpretacija oče* pri naslovu *Vodena interpretacija / Oče in sin*), ter 4 primeri razlik v postopku lematizacije, npr. prepis leme *edini* za razliko od korpusa *Kres*, kjer se pripiše lema *edin*.

¹¹ Urejeno po pogostosti v korpusu *Šolar*.

omogoča empirični uvid v neposredno povezavo med šolsko obravnavo literarnih besedil in usvajanjem besedišča pri pouku slovenščine.

V tretjem stolpcu so kolokacije, specifične za korpus *Šolar* (teh torej ni v *Kresu*). Po pričakovanih gre predvsem za besedne zveze z lastnimi imeni, ki se v referenčnem korpusu ne pojavljajo. Kolokacije, ki se osredotočajo na družinske odnose in osebna razmerja književnih likov (*Kreonov brat*, *Jazonova žena*, *Antigonina ljubezen*), sopostavljene ob družbeno relevantno besedišče iz korpusa *Kres*, spodbujajo razmislek o možnih pozitivnih vplivih širitve šolskega pisanja na neliterarne kritične eseje, ki bi, usmerjeni k izbrani sodobni družbenopolitični temi, spodbujali usvajanje relevantnega besedišča kot tudi kritičnega mišljenja in argumentacije.

Pridobljene podatke (njihovo celoto, ne samo predstavljeni del) je zato mogoče uporabiti za pripravo infrastrukture za usmerjeno usvajanje besedišča v sklopu šolskega pouka, primarno za: (I) določevanje temeljnega besedišča, ki naj bi ga učenci (s)poznali na določeni stopnji šolanja, ter (II) šolski slovar. Predvsem podatki iz korpusa *Šolar* pa so uporabni tudi za razkrivanje težav, ki jih imajo učenci pri usvajanju besedišča, k čemur se vračamo v poglavju 4, v katerem predstavljamo analizo učiteljskih popravkov – celotni nabor kolokacij iz korpusa bi predstavljeno kvalitativno analizo pomembno dopolnil.

3.3 Razvrstitev kolokacij glede na tipičnost v jezikovni rabi

Ob predpostavki, da korpus *Šolar* predstavlja pisanje mladostnikov, ki pisno kompetenco šele razvijajo, *Kres* pa vzorec odraslih, izkušenih piscev, je mogoče podatke preučevati tudi na ravni posamezne leme. Premik od tipičnih, pogostih kolokacij do zvez, ki se pojavljajo redko, v širšem naboru podobnih primerov ponudi uvid v usvajanje večbesednih enot v sklopu šolskega pisanja. Razvrstitev je mogoče pripraviti na osnovi podatkov o frekvenci in statistični jakosti kolokacij v obeh korpusih. V nadaljevanju za ponazoritev navajamo del podatkov za besedo *odnos*.

Samostalnik *odnos* se pojavlja v 2258 kolokacijah oz. sopojavitvah, od tega 2167 primerov samo v korpusu *Kres* in 23 primerov samo v korpusu *Šolar*. Slika 1 prikazuje po 10 primerov za posamezno skupino, pri čemer lastnoimenske primere tipa *Polikarpov odnos* izpuščamo iz obravnave.

Slika 1: Kolokacije in sopojavitve s samostalnikom *odnos*.

Podatki, ki jih je mogoče nadalje členiti in natančneje analizirati, izkazujejo uporabno vrednost za različne namene. Njihov ključni potencial je za pripravo didaktičnega gradiva za usvajanje kolokacij pri pouku slovenščine, pri čemer je prekrivni del besedišča mogoče razumeti kot izhodišče, na osnovi katerega se pripravi gradivo iz korpusa *Kres*. V zgornjem primeru prekrivni del besedišča razkriva kolokacije, ki se vežejo na vrsto odnosov, kamor lahko ob *prijateljskega* in *medčloveškega* dodamo še [*mednarodni, ekonomski, delovni, poslovni, ljubezenski, sosedski*] *odnos* in podobno. Na drugi strani so za nadaljnjo analizo zanimive tudi sopojavitve v korpusu *Šolar*, ki so v primerjavi s tipično jezikovno rabo, izkazano v korpusu *Kres*, redke, npr. [*neodkrit, osovražen, zvit*] *odnos*. Takšni podatki so uporabni za izboljšanje razumevanja asociativnosti kolokacij oz. določanja težavnosti pri njihovem usvajanju ter kot vir za pripravo didaktičnih gradiv za učenje leksike.

4 Analiza učiteljskih popravkov v korpusu *Šolar*

Kvalitativno analizo učiteljskih popravkov smo naredili s predpostavko, da bodo popravki večbesednih zvez razkrili, s katerimi kolokacijami imajo učenci in učenke pri pisanju težave, ter bomo tako pridobili pomembne podatke za načrtovanje učenja besedišča, ki bi preseglo običajne vzorce šolske obravnave – ta pogosto ostaja dekontekstualizirana, kar se med drugim kaže tudi v izrazitem ločevanju obravnave besedišča in slovnice (Stabej idr. 2008), koncept kolokacije pa je pri pouku slovenščine kot prvega jezika malodane prezrt. Predvidevamo lahko, da bi sistematična vključitev leksikogramatike v pouk slovenščine omogočila funkcionalnejše in uspešnejše usvajanje besedišča.¹²

4.1 Metodologija

Tako kot v primerjalni analizi, opisani v poglavju 3, smo se tudi tukaj osredotočili le na dvobesedne samostalniške zveze tipa *samostalnik/pridevnik + samostalnik*. Iz korpusa smo izluščili vse take zveze, kjer je bil vsaj en del zveze popravljen, popravek pa je bil uvrščen v tip »napaka besedišča« (o tipih napak v *Šolarju* gl. Rozman idr. 2012). Od 549 izluščenih zvez je bilo za analizo relevantnih 354 (64,5 %), od tega 228 zvez s pridevniško in 126 s samostalniško sestavino.¹³ Vse relevantne zveze smo nato s pregledom konkordanc in odstavkov analizirali v besedilnem kontekstu.

4.2 Rezultati

Analiza je pokazala, da je razmeroma velik delež popravkov vsebinske narave in so torej za leksikalne analize manj relevantni (npr. *znan grški > francoski pisatelj Descartes*;

¹² S tem želimo poudariti, da je pri obravnavi besedišča pomembna tudi sintagmatika besed, kamor uvrščamo tudi pomensko družljivost.

¹³ Izločili smo vse tiste primere, ki so se v izpisih ponavljali, ter tiste, ki zaradi napak pri lematizaciji niso predstavljali oblikoslovno ustreznih zvez.

Odisej se v času vojne > po vojni odpravi s svojimi možmi v boj na Trojo). Manj relevantni so tudi dokaj pogosti stilistično-skladenjski (besedilni) popravki, med katerimi so najpogostejši popravki zaradi ponavljanja (npr. *Potem me mama odpelje v Dobjo vas, kjer imam pevske vaje. Pevske vaje > Te trajajo do šestih*), čeprav so nekateri popravki, ki jih lahko uvrstimo v to kategorijo, pomembni tudi za učenje rabe leksemov v širšem kontekstu, bodisi s stališča stilistične ustreznosti kombinacije besed bodisi zaradi leksikogramatičnih omejitev (npr. *Zgodba se konča z tragičnim koncem > tragično; Kreon je v bolečinah in v občutku > z občutkom krivde moral živeti naprej*).

V izluščenem gradivu je (predvidevamo, da zaradi velikosti korpusa, morda pa tudi zaradi metode luščenja) malo primerov z več pojavitvami – največkrat se pojavi zveza *materni jezik* (16-krat, popravljena iz zvez *materin/materinski jezik*) in beseda *knjiga* (9-krat) v različnih zvezah. Vendar je analiza pokazala, da se v tej raznolikosti skrivajo vzorci, tako da posamezne primere lahko uvrstimo v omejeno število skupin podobnih popravkov. To smo tudi naredili in tako dobili zasnovano tipologije popravkov (razdelek 4.3). Tipologija zaradi majhnega vzorca ne more biti popolna, dodaten izziv pa je, da so med rezultati tudi popravki posameznih besed (npr. *Celotna knjiga > drama je dokaj grozna*), ki jih ne moremo tolmačiti kot napake zveze. Teh primerov pred analizo nismo izločili, saj se v gradivu po eni strani pojavljajo primeri, ko je težko določiti, ali je popravek relevanten le s stališča besede, po drugi strani pa je tipologizacija pokazala, da se v skoraj vse skupine uvrščajo tako enobesedni kot večbesedni popravki, celotna slika pa je za interpretacijo oz. razumevanje popravkov kolokacij pomembna, saj lažje izpostavi specifične v rabi zvez. Zaradi pomanjkanja predhodnih leksikalnih raziskav se zato vnaprejšnje izločanje ni zdelo ustrezno.

Zaradi značilnosti korpusa (gl. poglavji 2 in 3) se precejšen del popravkov nanaša na izraze s področja slovenščine (npr. *Dandanes imamo vse preveč tujk in prenesenih > prevzetih besed iz naše bližnje Avstrije, Nemčije; Delo Nezakonska mati spada v liriko in je vložena > vložna pesem*), kar bi bilo v prihodnje smiselno podrobneje raziskati, saj bi primeri neustrezno rabljenega strokovnega besedišča¹⁴ lahko pomagali bolje razumeti procese usvajanja besedišča pri mladostnikih. Kot pomembno dopolnitev primerjalni analizi, opisani v poglavju 3, pa bi bilo popravke zanimivo analizirati tudi s stališča tipologije besedišča, torej raziskati pomenska/pojmovna polja besedišča, s katerim imajo pišoči težave, poleg strokovnega besedišča preveriti, ali se popravki nanašajo tudi na abstraktno besedišče, kako je s težavnostjo rabe v jeziku bolj/manj frekventnih besed in zvez ipd., s čimer pa se v prispevku ne ukvarjamo.

4.3 Tipi popravkov

Po izločitvi za leksikalne analize manj relevantnih primerov smo dobili nekaj tipov popravkov, ki razkrivajo nekatere tipične leksikalne težave mladih pišočih, pa tudi

¹⁴ V korpusu *Šolar* je trenutno največ izrazja s področja slovenščine, raziskave pa bi bilo zagotovo smiselno razširiti tudi na druga strokovna področja.

šolska pričakovanja oz. vsebinske zahteve na področju jezikovnega pouka, učiteljske poglede na normo in taktike za širjenje besednega zaklada učenk in učencev.

Zelo pogosti so bili popravki zaradi slogovne zaznamovanosti (*A ti si imel še vedno prejšnjo punco > prejšnje dekle*), rabe tujk (*Za naše normalno funkcioniranje > delovanje potrebujemo drug drugega*) in rabe besed oz. zvez, ki niso napačne oz. neustrezne, ampak so po mnenju učitelja oz. učiteljice pomensko preširoke ali ne dovolj natančne¹⁵ (*Ker je bil pomemben partizan > partizanski komandant, Celotna knjiga > drama je dokaj grozna*).

Na težave z razumevanjem besedišča in razvijajočo se produktivno leksikalno zmožnost pa kažejo pogosti primeri uporabe v kontekstu pomensko neustrezne besede oz. zveze (npr. *Opredeljeni > Dani odlomek spada v epiko; Antigona je imela zelo veliko dobrih vrednot > lastnosti*), pri čemer pišoči (v zvezi) pogosto uporabijo besedo, ki je oblikovno blizu, a pomensko drugačna (*Dandanes se družba ali bi raje rekli država ponekod še vedno obnaša na tak diskriminanten > diskriminatoren način; Zamoti se le s pisanjem o asimulantu, izdajatelju > izdajalcu slovenstva Jerneju Jerobniku*) ali pa pride do uporabe besede, ki je pomensko blizu ustrezni (npr. *Poved s katere je viden dosežek > učinek Čedermaca*).

Če podrobneje pogledamo, kako se napake odražajo v rabi kolokacij, dobimo naslednje skupine:

- uporaba kolokacije, ki ni slogovno ustrezna (*Oni pripravijo kupe denarja > denar in že imajo prostost; Zato me je pol cel čas > ves čas tišalo, kaj bojo pa rekli*),
- uporaba kolokacije, ki ni pomensko ustrezna (*Krščanska vera govori o posvetnem > posmrtnem življenju; čeprav je bil le ta bolj izobražen kot Volodja in je na družbeni ravni > lestvici on veljal več*),
- manj običajna kombinacija besed (*Gregor je partizan, ki na rutinskem sprehodu > obhodu opazi mladenko; Odločil bi se za pot, ki bi bila v dobro meni in ljudem, ki so v mojem krogu življenja > ljudi*),
- mešanje¹⁶ (*Črna je kraj z 575 m nadmorske gladine > višine; Kot pravim najprej je pomembno dokončanje izobrazbe > dokončati šolo*).¹⁷

Učitelji popravljajo tudi manj pogoste kolokacije s pogosteje rabljenimi ali pomensko natančnejšimi¹⁸ (*delanje > pisanje nalog, zdravstveni problemi > zdravstvene*

¹⁵ Pa tudi vsebinsko manj natančne (npr. *V času pred vojno je živel v slovenskih deželah > notranjosti Slovenije*), a ti primeri so za analizo manj zanimivi.

¹⁶ Gre pravzaprav za podtip kategorije »manj običajna kombinacija besed«, kjer lahko opazujemo neustrezno kombinacijo besed iz več obstoječih kolokacij, ki so pomensko povezane oz. pomensko blizu. Gl. naslednjo opombo.

¹⁷ Nadmorska višina – morska gladina, dokončati šolo/dokončanje šole – pridobiti izobrazbo/pridobitev izobrazbe.

¹⁸ Včasih gre za večplastne primere, ki jih ne moremo zlahka uvrstiti v eno samo skupino.

težave, mimoidoči > mimovozeči avti), nekatere kolokacijske zveze pa zamenjajo z enobesednim izrazom (*v takratnem času > tedaj*).

4.4 Uporabnost rezultatov

Predstavljena kvalitativna analiza popravkov zajema le manjši delež relevantnih kolokacijskih zvez iz korpusa *Šolar*, a so predstavljeni rezultati kljub temu pomembni, saj gotovo prispevajo vsaj majhen delček k razumevanju procesov usvajanja »aktivnega« besedišča, predvsem kolokacij, ki do sedaj v slovenskem prostoru v kontekstu usvajanja in učenja jezika empirično še niso bile raziskane. Rezultati kažejo, da imajo učenske in učenci kar nekaj težav na ravni ustreznega (pomenskega) povezovanja besed, pa tudi pri ustrezni rabi zvez (ki posredno kažejo tudi na nerazumevanje besedišča). Rezultati so zato pomembni tako za pripravo šolskih jezikovnih priročnikov, saj prinašajo veliko avtentičnega gradiva, primerne za vključitev v priročnike, kot tudi za načrtovanje pouka leksike, ki bi ga bilo smiselno razširiti oz. nadgraditi tudi z vsebinami o kolokativnosti besed in sistematičnimi vajami za usvajanje kolokacij.¹⁹ Konkretneje to pomeni, da učenci kolokacijskosti ne bi usvajali le intuitivno, npr. z branjem ali preko učiteljskih popravkov, ampak bi (tudi) s ciljno zastavljenimi dejavnostmi med poukom ozaveščali, kaj so bolj in manj običajne kombinacije besed, stilistične razlike med pomensko enakovrednimi izbirami, spoznavali, kdaj in zakaj določene povezave besed niso ustrezne ... Na podlagi trenutnih delnih analiz posploševanje rezultatov sicer še ni zanesljivo, zato bi bilo empirično raziskovanje treba nadaljevati in ga razširiti na različne, tudi daljše zveze, korpusno metodo luščenja podatkov pa še izboljšati, saj je predstavljena metoda zaradi razmeroma velikega korpusnega šuma dokaj zamudna.

5 Sklep

Če se za konec vrnemo k vprašanju, ki smo si ga na začetku prispevka zastavili kot izhodišče naše analize, lahko zaključimo, da se korpus *Šolar* pokaže kot dober vir podatkov o rabi kolokacij, predstavljeni metodi pa sta se izkazali za učinkoviti, saj njuna uporaba razmeroma dobro odgovarja na zastavljena raziskovalna vprašanja in potrjuje smiselnost preučevanja tako tipičnosti kot atipičnosti v povezovanju besed, tudi pri manj frekventnih pojavitvah. Za zanesljivejše rezultate bi bilo metodi sicer treba uporabiti na obširnejšem gradivu in ju kombinirati z drugimi, ne samo korpusnimi raziskovalnimi metodami. Za razumevanje procesov usvajanja kolokacij je nujno tudi nadaljevati z empiričnimi raziskavami razumevanja in rabe besedišča na sploh, ki jih v slovenskem prostoru primanjkuje, saj se bomo tako uspešneje spopadli z izzivom poučevanja leksike (tudi) na področju slovenščine kot maternega jezika. Predstavljeni rezultati kažejo potencial za razvoj novih šolskih metod ter za pripravo didaktičnih gradiv in priročnikov, pa tudi jezikovnotehnoloških orodij, s

¹⁹ O pomembnosti nalog za spodbujanje učenja besedišča gl. npr. Rozman 2010.

katerimi bi na osnovi tako pridobljenih podatkov lahko npr. v besedilih avtomatsko predoznačili potencialne težave pri povezovanju besed in tako razvili sodobne metode, ki bi lahko prispevale tudi k individualizaciji razvoja pisne kompetence. Ampak to je le ena izmed idej in ker dobre ideje tlakujejo svetlo prihodnost, se zdi prav, da prispevek zaključimo z njo – in z mislijo na uspešen razvoj področja.

Literatura

- Arhar Holdt, Špela, in Rozman, Tadeja 2015: Možnosti uporabe podatkov iz korpusa Šolar za pripravo slovarskih priročnikov. Smolej, Mojca (ur.): *Obdobja 34: Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis, 1. del*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 67–74.
- Firth, John R., 1957: *Papers in Linguistics: 1934–51*. London: Oxford University Press.
- Gantar, Polona, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Gantar, Polona, Kosem, Iztok in Krek, Simon 2016: Discovering Automated Lexicography: The Case of the Slovene Lexical Database. *International Journal of Lexicography* 29/2. 200–225.
- Gorjanc, Vojko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok, in Krek, Simon (ur.), 2015: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Halliday, M. A. K., 1966: Lexis as a linguistic level. Bazell, C., Catford, J., Halliday, M. A. K., in Robins, R. (ur.): *In Memory of J. R. Firth*. London: Longman. 148–162.
- Hoey, Michael, 2005: *Lexical Priming: A new Theory of Words and Language*. London: Routledge.
- Hunston, Susan, in Francis, Gill, 2000: *Pattern Grammar: A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. John Benjamins.
- James, Carl, 1998: *Errors in Language Learning and Use: Exploring Error Analysis*. London: Longman.
- Kilgarriff, Adam, Rychly, Pavel, Smrz, Pavel, in Tugwell, David, 2004: The Sketch Engine. Williams, G., in Vessier, S. (ur.): *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004*. Lorient: Université de Bretagne-sud. 105–116.
- Kjellmer, Göran, 1991: A mint of phrases. Aijmer, Karin, in Altenberg, Bengt (ur.): *English Corpus Linguistics: Studies in Honour of Jan Svartvik*. London: Longman. 111–127.
- Kosem, Iztok, Stritar Kučuk, Mojca, Može, Sara, Zwitter Vitez, Ana, Arhar Holdt, Špela, in Rozman, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Kosem, Iztok, Gantar, Polona, in Krek, Simon, 2013: Automation of lexicographic work: an opportunity for both lexicographers and crowd-sourcing. Kosem, I., Kallas, J., Gantar, P., Krek, S., Langemets, M., in Tuulik, M. (ur.): *Electronic lexicography in the 21st century: thinking outside the paper. Proceedings of the eLex 2013 conference*. Ljubljana/Tallinn: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko/Eesti Keele Instituut. 32–48.
- Krek, Simon, in Kilgarriff, Adam, 2006: Slovene Word Sketches. Erjavec, Tomaž, in Žganec Gros, Jerneja (ur.): *Zbornik 5. slovenske in 1. mednarodne konference Jezikovne tehnologije 2006*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 62–67.
- Krek, Simon, Gantar, Polona, Kosem, Iztok, Gorjanc, Vojko, in Laskowski, Cyprian, 2016: Baza kolokacijskega slovarja slovenskega jezika. Erjavec, Tomaž, in Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, Oddelek za prevajalstvo. 101–105.

Logar, Nataša, Grčar, Miha, Brakus, Marko, Erjavec, Tomaž, Arhar Holdt, Špela, in Krek, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, Fakulteta za družbene vede.

Mel'čuk, Igor, 1998: Collocations and Lexical Functions. Cowie, A. P. (ur.): *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Clarendon Press. 23–53.

Nation, I. S. P., 2001: *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pollak, Senja, in Arhar Holdt, Špela, 2015: Identifying corpus-specific collocations: the case of spoken Slovene. Gajdošová, K., in Žáková, A. (ur.): *Natural language processing, corpus linguistics, lexicography: proceedings*. RAM-Verlag. 117–125.

Pollak, Senja, 2015: Identifikacija spletno specifičnih kolokacij pogostega besedišča. Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Slovenščina na spletu in v novih medijih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–62.

Pollak, Senja, 2015a: Luščenje kolokacij iz korpusa uporabniških spletnih vsebin. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis, 2. del*. Obdobja 34. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 601–607.

Rozman, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Rozman, Tadeja, Krapš Vodopivec, Irena, Stritar Kučuk, Mojca, in Kosem, Iztok, 2012: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Rozman, Tadeja, Kosem, Iztok, Pirih Svetina, Nataša, in Ferbežar, Ina, 2015: Slovarji in učenje slovenščine. Gorjanc, Vojko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok, in Krek, Simon (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 150–167.

Rozman, Tadeja, Arhar Holdt, Špela, Pollak, Senja, in Kosem, Iztok, 2016: Luščenje in jezikoslovna analiza kolokacij iz korpusa Šolar. Erjavec, Tomaž, in Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, Oddelek za prevajalstvo. 222–224.

Sinclair, John, 1987: *Looking Up: An Account of the COBUILD Project in Lexical Computing*. London and Glasgow: Collins ELT.

Sinclair, John, 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Stabej, Marko, 2011: Jezikovni potrošnik in potrošnica. *Sodobna pedagogika* 62=128/2. 102–113.

Stabej, Marko, Rozman, Tadeja, Pirih Svetina, Nataša, Modrijan, Nina, in Bajec, Boštjan, 2008: *Jezikovni viri pri jezikovnem pouku v osnovni in srednji šoli: končno poročilo z rezultati dela*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Zahvala

Prispevek je rezultat znanstvenoraziskovalnega dela pri temeljnih raziskovalnih projektih Kolokacije kot temelj jezikovnega opisa: semantični in časovni vidiki (J6-8255), Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode (J6-8256) ter programov Center za uporabno jezikoslovje (I0-0051), Tehnologije znanja (P2-0103) ter Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave (P6-0215). Vse našete projekte in programe financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

OCENJEVANJE SKLADENJSKIH NAPAK V ŠOLSKEM ESEJU

Namen prispevka je predstaviti ocenjevanje skladnje v šolskem eseju na maturi in opozoriti na nekatere težave, ki se pojavljajo pri ocenjevanju te jezikovne ravnine. Skladenjska struktura povedi namreč po eni strani odraža jezikovno (slovnično) znanje pisca, po drugi strani pa je tudi odraz njegovega sloga pisanja, ki je lahko bolj ali manj razvit. Na začetku opredelim skladenjske napake na podlagi Toporišičeve slovnice. Pri tem izhajam iz stališča, da to, kaj je napaka, opredeljuje norma (slovnica). Strukture, ki so slovnično sicer pravilne, vendar glede na jezikovni čut (morda) slabe, imenujem skladenjske neustreznosti. Iz analiz ocenjevanja je razvidno, da skladenjske napake in neustreznosti niso enoumne in da med ocenjevalci prihaja do različnih interpretacij, kako te napake evidentirati (pri jezikovni pravilnosti, slogu ali zgradbi). Zato na koncu predstavljam osnutek predloga za ocenjevanje skladnje v šolskem eseju.

Ključne besede: skladenjske napake, besedni red, slog pisanja, šolski esej, ocenjevanje

1 Skladenjske napake

Pri šolskem eseju na maturi se skladenjske napake načeloma ocenjujejo pri jezikovni pravilnosti, v praksi pa deloma tudi pri slogu in zgradbi besedila. Neustrezna pomenska razmerja med stavki in zlasti med povedmi zagotovo vplivajo tudi na splošen vtis o koherentnosti besedila, zato izdelki, v katerih so skladenjska razmerja slabo ali nerodno izražena, pogosto izgubijo kakšno točko tudi pri zgradbi; slabo postavljena pomenska razmerja pa vplivajo tudi na npr. jasnost besedila, zato lahko izgubijo točke tudi pri slogu.

Skladenjske napake opredeljujem kot napake v strukturi stavka in povedi ter zvez več povedi, ki so glede na normo knjižnega jezika, kakor jo lahko povzamemo iz

normativnih priročnikov (slovnica, pravopis), dejansko napačne. V virih se pogosto govori o skladijsko neustreznih tvorbah. Iz tega pojmovanja je razvidno, da je težko natančno opredeliti, kaj je napaka, zato se tisti, ki se ukvarjajo s skladnjo, tako strogi opredelitvi raje izognejo. Pogosteje govorijo o skladijsko neustreznih ali manj ustreznih povedih.

Napako lahko opredelimo s pomočjo pravila oziroma norme, neustreznost pa je ohlapnejši termin, ki se bolj nanaša na jezikovni čut tistega, ki se o tem izreka, in jo je strokovno težko utemeljiti. Ker mora biti ocenjevanje jezika v šolskem eseju na maturi čim natančnejše in strokovno utemeljeno, je treba omejiti ocenjevanje tistih ravni besedila, pri katerih lahko zaradi različno razvitega jezikovnega čuta¹ ocenjevalcev prihaja do prevelikih razhajanj.

Da bi pri jezikovni pravilnosti ocenjevalci ocenjevali napake, ki jih lahko utemeljimo z normo, bodo najprej našete skladijske napake na ravni stavka oziroma povedi, skladijske napake na ravni večstavčne povedi in zvez povedi ter napake, ki so povezane z besednim redom, in sicer tako, kot so opredeljene v Toporišičevi slovnici. Normativna opredelitev skladijskih napak bo izhodišče za nadaljnji razmislek o delitvi napak, ki se pojavljajo v šolskih esejih, na napake jezikovne pravilnosti, sloga in zgradbe.

1.1 Skladijske napake na ravni stavka oziroma povedi

Zanemaritev vezave ali zevgma je, »če priredni besedi zahtevata različni sklon, od njiju odvisna beseda pa se ravna samo po eni« (Toporišič 1991: 504). Primer napačne vezave je: Hoditi po in čez progo je nevarno.

Mešanje vezave ali kontaminacija je, »če glagol pod vplivom sorodne vezave dobi samostalnik v napačnem sklonu« (Toporišič 1991: 504). Primer take napačne vezave je: To me čudi.

Pritegnitev ali atrakcija je, »če se kaka oblika mehanično ravna po predhodni« (Toporišič 1991: 504). Primer take napačne vezave je: od naših po celem svetu znanih in priljubljenih umetnikov.²

Napačna raba predlogov. Npr. dvomiti v nekaj; imam za jesti.

Neupoštevanje rodilnika ob zanikanih povedkih. Primer: Oče ni doma. Veseli smo jo bili.

¹ Jezikovni čut je precej ohlapien, predvsem pa subjektivno zaznamovan pojem, vendar se v jezikoslovlju kar pogosto uporablja. To besedno zvezo najdemo tudi v Toporišičevi slovnici.

² V praksi ocenjevalci take napake večkrat upoštevajo pri oblikoslovlju – raba neustreznih besednih oblik. Dejansko je napake, povezane z napačno rabo sklona, včasih težko ločevati na napake oblike in napake skladnje.

Izpust podatka/stavčnega člena (ali elipsa) je napaka, kadar poved zaradi izpuščenega stavčnega člena ni več razumljiva oziroma ji stavčni člen očitno manjka. Primer: Polikarp svojega sina poslal na Nemško po Agato.

Izražanje svojine s samostalniško besedo v roditelju namesto s svojilnim pridevnikom. Primer: oče Izidorja.

1.2 Skladijske napake na ravni večstavčne povedi in zvez povedi

Raba napačnega veznika/vezniške besede. Pogoste so napake v rabi oziralnega zaimka ki/kateri v vlogi veznika. Primer: Zgodbo, katero vam zdaj pripovedujem, sem sam doživel. Druga vrsta napak, povezanih z rabo veznika, se navezuje na napačno izražanje pomenskega razmerja. Primer: Udeležila se je matematičnega tekmovanja, kjer je zmagala.

Napačno navezovanje (slovnično razmerje med stavki in povedmi). Primer: Srečala sem dve prijateljici in jih povabila na čaj.

1.3 Besedni red

Naslonski niz. Zaporedje naslonk v naslonskem nizu je v *Slovenski slovnici* natančno določeno. Naslonke si sledijo v zaporedju: (1) vezniška beseda, (2) naslonski členek naj, (3) glagolske naslonke pomožnega glagola biti (če se začnejo s s-, npr. sem, si) oz. bi, (4) oblike povratnega zaimka (se, si), (5) oblike osebnega zaimka v dajalniku (mi, ti, mu ipd.), (6) oblike osebnega zaimka v tožilniku (me, te, ga ipd.), (7) oblike osebnega zaimka v roditelju, (8) glagolske naslonke pomožnega glagola biti s korenomo bo- (bom, boš ipd.) in pomožni glagol z obliko je, (9) nikalni členek ne. (Prim. Toporišič 1991: 535.)

Razporeditev pridevniških besed v levem prilastku. Pridevniške besede si sledijo v naslednjem vrstnem redu: vrstilni števniki, glavni števniki, svojilni pridevniki ali zaimki, lastnostni pridevniki, vrstni pridevniki. Kazalni zaimki stojijo praviloma pred pridevniki. Primeri iz *Slovenske slovnice*: »prvi trije vaši dobri mali avtomobili« ali »prvi trije taki mali avtomobili«. Vrstni kazalni zaimek stoji pred števnikom, primer: »ti trije mali avtomobili« (Toporišič 1991: 466). Pridevniki si po Toporišiču sledijo po naslednjem načelu: na prvem mestu so pridevniki, ki »ubesedujejo ugajanje« (ljubka), sledijo tisti, ki izražajo lastnost, »kakršno v veliki meri objektivno prisojamo predmetom« (lep, pameten), nato sledijo izrazi za starost (mlad, star, nov), barvo (rjav, moder), tem sledijo pridevniki, ki so po obliki deležniki (razbit, zarjavel), na koncu so pridevniki, ki izražajo izvor ali pripadnost (pariški, slovenski). (Prim. Toporišič 1991: 466.)

Besedni red v zvezi pridevnika in prislova. Za pridevniško besedo stojijo prislovi, ki zaznamujejo kraj in čas, npr. pridelan doma, pečen včeraj zvečer; načinovni prislovi stojijo pred pridevnikom, npr. zelo lepo, bolj pregleden, lepo zapečen. (Prim. Toporišič 1991: 470.)

Zaporedje delov podredja ima nekaj pravil, Toporišič jih v svoji slovnici imenuje »mehanična stava«. Prilastkov odvisnik stoji vedno za samostalnikom, ki ga določa. Stavek prislovnega določila učinka³ sledi vedno glavnemu stavku. Tudi odvisni stavki, ki so uvedeni s primerjalnim veznikom, sledijo glavnemu stavku.⁴ Predmetni odvisniki stojijo za glavnim stavkom, kadar gre za »železni ali namenilnikov stavek«⁵ (Toporišič 1991: 537). Odvisnik nižje stopnje stoji navadno za odvisnikom višje stopnje.

Zaporedje delov priredja. V vezalnem in ločnem priredju lahko mesto stavkov načeloma zamenjamo, če s tem ne porušimo logičnega razmerja. To bi se lahko zgodilo v vezalnem priredju, kadar dopolnjevalni stavek izraža zaporednost dogajanja, ne pa takrat, kadar izraža sočasnost oziroma hkratnost. V stopnjevalnem priredju ne moremo zamenjati delov povedi, ne da bi pri tem (vsaj rahlo) spremenili pomen povedi. Tudi za druge vrste priredij »velja, da njihovih delov ni mogoče zamenjati: izhodišče je zmeraj na prvem mestu, spremljevalec na drugem« (Toporišič 1991: 518).⁶ Iz te opredelitve sledi, da mora biti priredni veznik vedno v drugem delu dvostavčne povedi, saj uvaja dopolnjevalni stavek.⁷

Členitev po aktualnosti. Toporišič v slovnici govori o stilno nezaznamovanem ali objektivnem besednem redu, pri katerem je določeno zaporedje izhodišča, prehoda in jedra. »V prostem stavku je naslednje osnovno pravilo: izhodišču sledi jedro, med njima pa je lahko prehod. Tako je, če hočemo kaj povedati navadno, neopazno« (Toporišič 1991: 532–533). Pravilo o zaporedju delov stavka temelji na tem, da najprej povemo tisto, kar je že znano oziroma »to, o čemer se kaj pove« (Toporišič 1991: 533), jedro pa predstavlja nov, naslovniku še neznan podatek. Toporišič je v zvezi s členitvijo o aktualnosti pisal o stalnem besednem redu v slovenščini. »Besede, besedne zveze in stavki si v sporočilu slede po določenem zaporedju. To uravnavajo natančna pravila. Jezikovni čut nam takoj pove, če jih kdo krši, in v mnogih primerih zlahka pokažemo, kako je prav ali bolj navadno« (Toporišič 1991:

³ V šolski rabi bi to prislovno določilo spadalo med prislovna določila načina. Primer: Bil sem jezen, da bi se zgrizel. (Toporišič 1991: 537.) To vrsto odvisnega stavka »šolske« slovnice poimenujejo načinovni odvisnik. (Prim. Ahačič 2017: 120.)

⁴ Primer: Bilo je lepše, kot sem si mislil. (Toporišič 1991: 537.)

⁵ Primeri: Sporoča ti, da pride ob treh. Naročil mi je, naj ti povem. Prišel sem, da vam popravim pipo. (Toporišič 1991: 537.)

⁶ Vrstni red stavkov v priredni dvostavčni povedi je mogoče spremeniti, vendar v tem primeru dobimo podredno zloženo poved.

⁷ To načelo je pomembno zato, ker iz njega sledi, da je neustrezno ali celo nepravilno povedi začenjati s prirednim veznikom. Ali bi to lahko šteli k skladijskim napakam? V praksi se izkaže, da pisci povedi pogosto začenjajo s prirednimi vezniki, pri mnogih večjih piscih je to znamenje osebnega sloga. V pisnih izdelkih dijakov/maturantov bi to le v redkih primerih lahko označili kot osebni slog, v večini primerov gre za nerodno (morda napačno?) stavo.

532). Vendar se v praksi izkaže, da ta pravila le niso tako natančna in da tisto, kar Toporišič imenuje stalna stava, ni zares stalno. »Res pa je, da zaradi tega, ker to ali ono v stavku želimo posebej poudariti, to stalno stavo spreminjamo« (Toporišič 1991: 534). Stilno nezaznamovanega besednega reda se v zapisanih besedilih držimo predvsem v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih (prim. Toporišič 1991: 541). Iz tega sledi, da nevtralni besedni red ni običajen za npr. publicistična besedila, v slovnici je posebej poudarjeno, da je pogosto kršen v umetnostnih besedilih in prostem govoru, ker »besede in dele sporočila radi poudarjamo tudi s spremenjenim besednim redom« (Toporišič 1991: 541).

Za ocenjevanje esejev je pomembno vprašanje, kako se naslovnik na neustaljeni besedni red odzove. Ali ga bo označil za skladenjsko napako? Neupoštevanje pravila členitve po aktualnosti je lahko znamenje osebnega sloga, v katerega ocenjevalci ne bi smeli posegati, če za to nimajo strokovnih argumentov. Neustaljeni besedni red pri enem naslovniku lahko sproži neodobranje, drugega ne bo motil, tretjemu bo morda celo všeč. Pri besednem redu v okviru členitve po aktualnosti gre torej lahko za zelo subjektivno presojanje o njegovi ustreznosti ali neustreznosti. Glede na zgoraj povedano bi težko rekli, da je neupoštevanje pravila členitve po aktualnosti v šolskem eseju dejansko skladenjska napaka, saj šolski esej ni ne poljudnoznanstveno in ne znanstveno besedilo, pač pa kvečjemu besedilo o strokovni temi, v katerem se od pisca pričakuje tudi subjektivno doživljanje in vrednotenje.

2 Sklidenjska napaka ali le manj ustrezna/neustrezna struktura?

V pisnih izdelkih maturantov se pojavlja vrsta sklidenjskih neustreznosti, ki jih ocenjevalci pogosto ocenjujejo kot sklidenjske napake. Gre za manj ustrezno tvorjene povedi ali zveze povedi, npr. raba trpnega načina, ko bi bil primernejši tvornik; raba enostavnih povedi namesto dvo- ali večstavčnih (težave s strnjevanjem ali z združevanjem povedi); raba vedno enakih sklidenjskih struktur (npr. kopičenje prilastkovih odvisnikov); gostobesednost znotraj povedi ipd.

Boža Krakar Vogel je že leta 1985 v *Jeziku in slovstvu* objavila članek *Nekatere najpogostejše napake v pisnih nalogah srednješolcev*. Z vidika jezikovnih napak je analizirala pisne naloge, ki so jih dijaki pisali v šolskem letu 1983/84. Med drugim je izpostavila nepotrebno gostobesednost, ki nadomešča primanjkljaje pri sklidenjskem strnjevanju in različnih pretvorbah (npr. raba odvisnikov namesto enostavnih povedi). Za primere npr. navaja: To je vprašanje, ki me muči prav posebno. (Ustrežneje: To vprašanje me muči prav posebno.) Peljal nas je na tekmovanje, ki je bilo na bližnjem stadionu, ki je bil ves okrašen. (Ustrežneje: Peljal nas je na tekmovanje na bližnjem stadionu, ki je bil ves okrašen.) (Prim. Krakar Vogel 1985: 201–202.) Z vidika ocenjevanja se problem takih povedi kaže v tem, da dejansko slovnico niso napačne. V njih torej ne gre za sklidenjske napake, ampak za sklidenjske neustreznosti, ki jih ne bi prepoznali vsi ocenjevalci v enaki meri. Verjetno bi večji delež ocenjevalcev zmotil drugi primer, v katerem se ponovita drug za drugim dva prilastkova odvisnika.

Leta 2009/10 je na Trojini, zavodu za uporabno slovenistiko, potekal projekt *Sporazumevanje v slovenskem jeziku*, v okviru tega je s korpusnim pristopom nastala analiza jezikovnih napak učencev in dijakov, objavljena je bila najprej v spletnem dokumentu *Nova didaktika poučevanja slovenskega jezika*, kasneje so bili izsledki raziskave izdani še v knjižni obliki.⁸ Analiza temelji na realnih pisnih izdelkih učencev in dijakov, ki so jih učitelji z različnih osnovnih in srednjih šol s svojimi popravki pošiljali raziskovalcem. Z analizo so ugotovili, da so najpogostejše napake, ki zahtevajo tudi največ pedagoške pozornosti, napake besednega reda v povezavi z naslonskim nizom, položaj členkov v povedi, zaporedje pridevnikov in pridevniških zaimkov v samostalniški besedni zvezi in izražanje svojilnosti s samostalniško besedo v roditeljskem namesto s svojilnim pridevnikom. To so jezikovne napake, ki jih lahko utemeljimo z jezikovnim pravilom, torej z normo. »Nekoliko presenetljivo se več popravkov, ki jih v besedilih učencev delajo učitelji, nanaša na slogovno neustreznost, kadar ne ustrezajo žanru šolskega pisanja, ali na željo učiteljev po večji razumljivosti besedil (npr. manjkajoči osebki ali predmet). Še večkrat pa popravki odražajo jezikovni okus učiteljev. Tipičen primer so nekateri popravki besednega reda zaradi upoštevanja členitve po aktualnosti. Tovrstne, pretežno slogovne napake skladnje so za odpravljanje najpomembnejših napak učencev manj relevantne, njihova podrobna analiza pa bi nudila dragocen vpogled v to, katere skladenske rešitve se slovenskemu pedagoškemu kadru zdijo slogovno ustrežnejše in po njihovem jezikovnem čutu verjetno tudi 'lepše'.« (Kosem idr. 2012: 101–102) (podčrtala Irena V. Kolar) Primeri takih popravkov so: Če bi (jaz)⁹ imela fanta, ki bi bil druge vere, bi to zanemarila. Vloga žene danes in (žene) nekoč se je skozi čas zelo spremenila. To pa ne pomeni, da Polikarpa (sedaj) zagovarjam. Ko sem bila jaz sama¹⁰ v taki situaciji, sem ravnala drugače. Menim, da si ti dve osebi nista zaslužili, da sta oče in mati. Njegov ideal je bil, da bi z Bogomilo srečno živela že na tem svetu. (Prim: Kosem idr. 2012: 90, 92.)

Vprašanje je, ali taki popravki zares prispevajo k izboljšanju t. i. jezikovnega čuta pri dijakih in učencih. Zdi se, da so pogosto bolj namenjeni temu, da učitelj z njimi pokaže svojo jezikovno superiornost. Učinek takega popravljanja je slabši, saj se med množico slogovnih popravkov skrijejo resnične jezikovne napake oziroma se vsaj v zavesti učencev in dijakov znajdejo nekako na isti ravni. Množica napak se zdi neobvladljiva, zato učenci in dijaki menijo, da jezikovne podobe izdelka tako ali tako ne morejo izboljšati. V povezavi s t. i. jezikovnim čutom se poraja vprašanje, ali ga ima učitelj pravico vsiljevati učencem. Ali ni morda to na drugi strani razlog, da učenci in dijaki ne morejo razviti lastnega sloga oziroma da si ga niti ne upajo?¹¹

⁸ Iztok Kosem, Mojca Stritar, Sara Može, Ana Zwitter Vitez, Špela Arhar Holdt in Tadeja Rozman: *Analiza jezikovnih napak učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, 2012.

⁹ V oklepaju je naveden del povedi, ki ga je učitelj pri popravljanju prečrtal.

¹⁰ Podčrtane so besede, ki so jih učitelji pri popravljanju dodali (verjetno zaradi poudarjanja).

¹¹ Učence in dijake je na slogovne neustreznosti seveda smiselno opozarjati in jim predlagati izboljšave lastnega sloga. Pri popravljanju pisnih izdelkov v šoli bi bilo ustrezno ločevati slovnične in pravopisne napake od slogovnih neustreznosti: prve bi učitelj npr. označeval z rdečo barvo, druge pa z zeleno.

Marko Trobevšek (Trobevšek 2009) je v članku »Pouk materinščine in jezikoslovje« razmišljal o tem, ali znanje slovnice oziroma poznavanje jezikovnih pravil prispeva k pisni zmožnosti dijakov. Meni, da učenje slovnice, kakršno poteka v naši gimnaziji, dijake prej hromi, kot pa jih podpira v njihovem pisnem izražanju, saj jezikovno normo v slovenskem prostoru dojemamo preveč deklarativno. To razlaga z vlogo slovnice. V zgodovini je bila njena vloga le deskriptivno-normativna, ker je bila namenjena učenju (tujega) jezika, npr. latinščine, ali pa poenotenju in ohranjanju t. i. ljudskih jezikov. Slovenci te tradicionalne vloge slovnice še danes nismo presegli. Smiselni jezikovni pouk bi bil po Trobevškovem mnenju bolj usmerjen v zavedanje o relativnosti jezikovne norme, ki je odvisna npr. od okoliščin sporazumevanja, namena sporočevalca itd., v kritičnost do jezikovne norme in tudi v zavestno sproščenost v jezikovnem vedenju. »Verjetno sta z nerazumevanjem narave norme povezana slovenska jezikovna netolerantnost, ki se kaže v prežanju na napake, omalovaževanju ipd. ter po drugi strani v nesproščenosti« (Trobevšek 2009: 382). Razvijanje pisne zmožnosti naj bi torej oviralo tudi to, da je pri pouku prevelik poudarek namenjen normativnemu učenju jezika, premajhen pa razvijanju odnosa do jezikovne norme. Pisna zmožnost namreč ni (le) poznavanje jezikovnih pravil, ampak predvsem sposobnost samostojno napisati koherentno besedilo, kakršno je na primer šolski esej na maturi. Trobevšek pravi, da je pisanje »vaja v izražanju in urjenju misli« in da bi »moral v srednjih šolah razvijati višje oblike pisanja in govorjenja, bolj povezane z mišljenjem, skratka jezikovno sposobnost, katere domet bo bolj prožnost kot upoštevanje obrazcev« (Trobevšek 2009: 383). Najpomembnejši pri pisanju so po Trobevšku jasno izražanje misli, tekoč slog in pregledna zgradba. Vse troje je povezano z razvijanjem skladenjske zmožnosti.

Ob tem je treba opozoriti na dvoje. (1) Do jezikovne norme dijak ne more vzpostaviti kritičnega odnosa, če norme ne pozna. Jezikovna norma po eni strani pomeni obvladovanje pravopisnih in slovničnih pravil, po drugi strani pa tudi načel uspešnega sporazumevanja in teorije besedilnih vrst. Iz vsakoletnih poročil glavnega ocenjevalca o rezultatih mature je razvidno, da največ točk maturanti izgubijo na najosnovnejši ravni obvladovanja pravopisa in slovnice (raba ločil, pravopisne, oblikovne in skladenjske napake). Veliko dijakov (lahko bi rekli celo večina) skozi izobraževalni proces (osnovna in srednja šola) ne usvoji najosnovnejših jezikovnih pravil na taki ravni, da bi jih bili zmožni suvereno prenesti v lastno besedilo. (2) Šolski esej je stroka do sedaj opredelila predvsem z vidika načinov pisanja in vsebinskih pričakovanj. Dovolj natančno je opredeljeno, da šolski esej preverja kandidatov bralni odziv, ki ga mora ta izraziti na različnih ravneh ubeseditve, od enostavnejšega predstavljanja in povzemanja prek razlaganja, primerjanja, utemeljevanja do vrednotenja. Manj pa se je stroka ukvarjala z jezikom v eseju, k čemur štejemo jezikovno pravilnost, slog in zgradbo. Predvsem slog in zgradba šolskega eseja nista jasno opredeljena, zato v teh dveh postavkah prihaja pogosto do večjih odstopanj pri ocenjevanju, saj pričakovanja ocenjevalcev znotraj teh dveh postavk niso povsem poenotena. H kakovostnima poučevanju in ocenjevanju šolskega eseja bi veliko pripomoglo, če bi stroka celostno definirala šolski esej. Šele ko bi bilo jasno, kaj je norma šolskega eseja, bi lahko učitelji pri dijakih tudi med izobraževalnim procesom razvijali t. i. kritičen odnos do norme, ki bi morda privedel do večje jezikovne prožnosti.

Šolski esej je nedvomno zamišljen kot t. i. višja oblika pisanja, povezana z mišljenjem. V eseju bi pričakovali izvirno zgradbo in izviren slog, t. i. jezikovno prožnost, v večini realnih izdelkov pa gre za bolj ali manj posrečeno upoštevanje predpisanega (vsebinskega) obrazca. Ker učitelji vedo, da je ocenjevanje sloga in zgradbe precej odvisno od t. i. jezikovnega čuta ocenjevalcev, pri dijakih prej spodbujajo nevtralnno pisanje, ki v ničemer ne izstopa, kot pa razvijanje lastnega sloga. Jezikovna nesproščenost pri pisanju šolskega eseja je zaradi tega do neke mere pričakovana, saj je pisanje po vzorcu »varnejše«, kajti pisec ne more vedeti, kako se bo ocenjevalec odzval na odstopanje od predpisanega obrazca in norme.¹² Žal se tukaj znajdemo v začaranem krogu – učitelji zaradi navedenih razlogov dijakom »vsiljujejo« svoj občutek za jezik in jezikovno normo, kakor jo razumejo sami, tak način ocenjevanja pa tisti med njimi, ki so zunanji ocenjevalci, v veliki meri prenašajo tudi na ocenjevanje maturitetnih nalog.

Še vedno pa ostaja odprto vprašanje, kakšno naj bi bilo ocenjevanje jezika na maturi, da bi dolgoročno spodbujalo razvijanje celostne pisne zmožnosti dijakov ter vodilo tudi k večji jezikovni prožnosti dijakov (in učiteljev). Skladenjske napake in neustreznosti so zelo kompleksne in v veliki meri povezane tudi z jezikovnim čutom posameznika, zato je ocenjevanje tega področja še toliko bolj občutljivo. Izziv, ki se pojavlja, je, kako razločiti skladenjske napake in neustreznosti na normativne in še dopustne (ker so izraz osebnega sloga ali celo pravice piščočega). V razdelku jezikovna pravilnost bi najbrž morali ocenjevati le napake, ki jih lahko strokovno utemeljimo s pravilom/z normo, ne pa neustreznosti, ki jih le »čutimo« kot napake. Te neustreznosti bi morale najti mesto kvečjemu pri ocenjevanju sloga, pa še tam najbrž ne bi smeli označiti vsega, kar le čutimo kot napako, ker ne ustreza povsem našemu jezikovnemu okusu.

3 Ocenjevanje skladenjskih napak na maturi

Na maturi se skladenjske napake načeloma ocenjujejo v okviru jezika v razdelku jezikovna pravilnost. Zadnje tri rubrike jezikovne pravilnosti so namenjene skladnji: neustrezno tvorjena poved, neustrezno pomensko razmerje med stavki in povedmi ter neustrezno oblikovno razmerje med stavki in povedmi. V rubriko neustrezno tvorjena poved spadajo napake, povezane z vezljivostjo, z besednim redom, z napačnim izražanjem svojine, z izpusti stavčnih členov. V rubriko neustrezno pomensko razmerje med stavki in povedmi spadajo napake, povezane s koherenco (npr. izražanje pomenskih razmerij z neustreznimi vezniki); v rubriko neustrezno oblikovno razmerje med stavki in povedmi pa napake, povezane s kohezijo. Ker se pri jezikovni pravilnosti upoštevajo napake, povezane s koherenco, ta pa je ključna tudi za besedilo kot celoto, se napake v koherenci na mikroravni (zveza dveh stavkov

¹² Kot je že bilo opozorjeno, je težava tudi v tem, da je t. i. norma šolskega eseja z vidika jezika precej ohlapna in do neke mere prepuščena interpretaciji ocenjevalca. Nekateri ocenjevalci npr. rabo prevzetih besed dosledno ocenjujejo kot slogovno neustrezno, čeprav je šolski esej tudi strokovno besedilo, v taki vrsti besedil pa so tudi »po normi« dovoljene prevzete besede (npr. strokovni izrazi).

ali dveh povedi) gotovo prenesejo tudi na makroraven (besedilo kot celota), zato so slabo izražena pomenska razmerja gotovo pri končni oceni upoštevana tudi pri zgradbi. Posledica je, da je lahko kandidat za eno in isto napako kaznovan dvakrat. Okorno/nerodno tvorjene povedi se lahko kaznujejo tako pri jezikovni pravilnosti (neustrezno tvorjena poved) kot pri slogu (neupoštevanje drugih načel uspešnega sporočanja), saj slabo tvorjene povedi, tj. s pomensko neustreznimi razmerji ali z odvečnimi podatki, vplivajo vsaj še na jasnost in jedrnatost izražanja. Tako je kandidat za določeno šibkost pri pisanju lahko spet kaznovan dvakrat. Iz povedanega je razvidno tudi to, da ocenjevalci vrsto skladenjskih napak neenotno razporejajo (k jezikovni pravilnosti ali slogu).¹³

4 Predlog ocenjevanja skladenjskih napak

Rešitev, ki se ponuja na podlagi analize t. i. skladenjskih napak v okviru jezikovne pravilnosti in primerov t. i. skladenjskih neustreznosti v okviru ocene sloga ter ki je mogoča glede na trenutno opredelitev šolskega eseja z vidika besedilne vrste, je, da bi se v razdelku jezikovne pravilnosti res ocenjevale oziroma štele le napake, ki jih lahko strokovno utemeljimo, npr. napačna vezava, napake v besednem redu naslonskega niza, izpusti stavčnih členov, napačno oblikovno razmerje med povedmi ipd. To bi prispevalo k objektivnosti ocene jezikovne pravilnosti.

Pomensko neustrezna razmerja med povedmi segajo že na raven gradnje besedila (besediljenja), zato bi jih bilo morda bolj smiselno ocenjevati pri zgradbi. Ocenjevalni razdelek za zgradbo je tudi sicer v ocenjevalnem obrazcu najmanj izkoriščen – v povprečju so eseji pri zgradbi ocenjeni z odlično oceno (prim. Čokl, Cankar 2008). Da bi se izognili zgolj približni oceni koherentnosti besedila, bi bilo smiselno razdelek za zgradbo bolj natančno razčleniti in znotraj razdelka natančno opredeliti posamezne rubrike. Koherentnosti celotnega besedila v smislu gradnje besedila s pomenskim navezovanjem povedi eno na drugo bi na primer pripadel le določen delež točk.

Delež točk, ki je odvisen od jezikovnega čuta posameznega ocenjevalca, bi bilo treba znižati. Morda bi bila rešitev v tem, da bi natančneje opredelili posamezne postavke znotraj ocene sloga. Trenutno sta v ocenjevalnem obrazcu v razdelku slog dve postavki, in sicer (1) neutemeljena raba slogovno zaznamovanih besed in oblik ter stavčnih konstrukcij in (2) neupoštevanje drugih načel uspešnega sporočanja. V prvi postavki se označuje neutemeljena raba čustveno zaznamovanih besed, pogovornih besed in stavčnih konstrukcij ali drugih besed, besednih zvez in stavčnih konstrukcij, povezanih s socialno in funkcijsko zvrstnostjo (publicistični

¹³ Primer analize jezikovne ocene šolskega eseja najdemo v *Vodniku skozi književnost na maturi*. Natančen pregled ocenjevanja pokaže, da so skladenjske napake, ki jih lahko utemeljimo z normo, uvrščene k jezikovnim napakam, med temi pa se znajdejo tudi take, ki so vezane na tisti besedni red, ki z normo ni trdno določen, ampak je stvar jezikovnega čuta ocenjevalca (predvsem členitev po aktualnosti). Pregled slogovnih napak pokaže, da je prepoznavanje slogovnih napak odvisno od jezikovnega čuta ali kar jezikovnega okusa ocenjevalca. Veliko označenih napak bi namreč težko strokovno utemeljili. (Prim. Krakar Vogel, Šimenc 2000: 30–37.)

izrazi, uradovalni izrazi, slengovski izrazi ipd.). K neupoštevanju načel uspešnega sporočanja spadajo neustreznosti, ki so povezane z jasnostjo, živostjo, natančnostjo in jedrnatostjo. Predvsem te se velikokrat prekrivajo s skladenjskimi napakami in neustreznostmi. V razdelku slog bi bilo morda smiselno uvesti pet do šest rubrik, ki bi se nanašale na najpogostejše slogovne pomanjkljivosti. Tako bi se izognili prevelikemu odbijanju točk za istovrstne pomanjkljivosti in morda do neke mere relativizirali subjektivni jezikovni čut.

Viri

Letno poročilo – splošna matura 2016. Spletna stran: <<http://www.ric.si>>. (Sprejeto na seji Državne predmetne komisije za splošno maturo dne 25. 11. 2016.) (Dostop 10. 6. 2018.)

Letno poročilo – splošna matura 2017. Spletna stran: <<http://www.ric.si>>. (Sprejeto na seji Državne predmetne komisije za splošno maturo dne 17. 11. 2017.) (Dostop 10. 6. 2018.)

Predmetni izpitni katalog za splošno maturo – slovenščina. Ljubljana: Državni izpitni center, 2015.

Učni načrt, Slovenščina, Gimnazija, Splošna, klasična, strokovna gimnazija, Obvezni predmet in matura (560 ur). Sprejeto na 110. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje 14. 2. 2008.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat. Slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.

Čokl, Sonja, in Cankar, Gašper, 2008: *Poročilo. Raziskava različnih vrst kriterijev za ocenjevanje maturitetnih esejev iz slovenščine*. Ljubljana: Državni izpitni center.

Kosem, Iztok idr., 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Krakar Vogel, Boža, 1985: Nekatere najpogostejše napake v pisnih nalogah srednješolcev. *Jezik in slovstvo* 30/6. 200–203.

Krakar Vogel, Boža, in Šimenc, Brane, 2000: *Vodnik skozi književnost na maturi*. Ljubljana: Državni izpitni center.

Toporišič, Jože, 1991: *Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Trobevšek, Marko, 2009: Pouk materinščine in jezikoslovje. Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Simpozij Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 379–384.

MERJENJE DOLOČENIH VIDIKOV SKLADENJSKE KOMPLEKSNOŠTI V PISNIH BESEDILIH SLOVENSКИH OSNOVNOŠOLCEV

Kompleksnost je v jezikoslovju pogosto, a premalo dosledno obravnavan pojem. V uporabnem jezikoslovju je večinoma opredeljen kot ena izmed dimenzij aktivnega znanja jezika ter jezikovne performance. Redkeje so raziskave, ki bi merile kompleksnost materinščine ter presegle enačenje kompleksnosti z jezikovnim razvojem. Prispevek na podlagi na novo oblikovanih meril kompleksnosti, ki zajamejo kar največ vidikov tega pojma, preveri že znane metode za merjenje skladijske kompleksnosti na pisnih besedilih slovenskih osnovnošolcev.

Ključne besede: pragmatika, kompleksnost v pisnih besedilih, skladijska kompleksnost, dolžina skladijskih struktur, strukturalna kompleksnost, pogostnost skladijskih struktur, raznolikost skladijskih struktur

1 Pojem kompleksnosti v jezikoslovju

1.1 Opredelitev kompleksnosti

Kompleksni sistemi, kamor uvrščamo tudi jezik, so sestavljeni iz preprostih elementov, ki med seboj tvorijo povezave, se razvijajo, razvrščajo in tvorijo vzorce (Mitchell 2009: 4). Zaradi poenotenja znanstvenega pojma pojmem kompleksnost kot eno izmed dimenzij aktivnega znanja jezika ter jezikovne rabe oziroma performance¹ (Housen, Kuiken, Vedder 2012) ter sledim že vzpostavljeni opredelitvi kompleksnosti: »število in lastnosti samostojnih sestavnih delov neke

¹ Zaradi poenotenja pojmov uporabljam po Ferbežar (1997) za angleški izraz *lanugage proficiency* prevod **aktivno znanje jezika**, za *language performance* pa **jezikovna raba** oziroma **performanca**.

danosti« ter »število in narava razmerij med sestavnimi deli« (Bulté 2012–2013: 58). Kompleksnost je že sam po sebi precej večdimenzionalen pojem, ki ga raziskovalci pogosto uporabljajo, redko pa predhodno opredelijo. V tem članku strogo sledim le navedeni opredelitvi, ki je v povezavi s pisnimi besedili najpogosteje prisotna na področju uporabnega jezikoslovja. Zavedam pa se, da je kompleksnost možno obravnavati tudi z drugih vidikov.

1.2 Kompleksnost z uporabnojezikoslovnega vidika

Kompleksnost je v teoriji dinamičnih sistemov poleg pravilnosti in tekočnosti² obravnavana kot ena izmed dimenzij aktivnega znanja jezika ter jezikovne performance. Kot takšno jo je moč opazovati ter meriti na podlagi jezikovne produkcije (pisne in govorjene). Najpogostejše so longitudinalne študije, ki na podlagi obsežnejših korpusov opazujejo povečevanje kompleksnosti, saj jo eksplicitno ali implicitno enačijo z razvitostjo (Vercellotti 2012, Verspoor, Schmid, Xu 2012, Bulté 2012–13). Kljub temu da učenci načeloma sčasoma tvorijo vedno bolj kompleksne strukture, se kompleksnosti ne sme enačiti z boljšim znanjem oziroma rabo jezika. Dobro znanje jezika lahko deluje celo v nasprotju z jezikovno kompleksnostjo, saj imajo učenci višje stopnje več izkušenj z reševanjem določenega tipa nalog; na podlagi teh izkušenj lahko pri opravljanju nalog uporabijo minimalna – le za tisto nalogo nujno potrebna – jezikovna sredstva (Robinson, White 1995). Izkušeni govorci ali pisci kompleksne ideje pogosto izrazijo na enostavnejši način kot novinci, saj jim aktivno znanje jezika omogoča učinkovitejše izražanje (Lambert 2014).

2 Pregled dosedanjih raziskav s področja kompleksnosti pisnih besedil

Oblikovanje celovitega pregleda raziskav kompleksnosti je težavna naloga, saj je pojem v raziskavah pogosto različno opredeljen. Nekatere raziskave merijo kompleksnost, a je ne poimenujejo s tem izrazom, druge govorijo o kompleksnosti, čeprav opazujejo druge vidike. Raziskava Jarvis, Bikowski in Ferris (2003) (v Verspoor idr. 2017: 17) denimo izpostavi povprečno dolžino besed kot enega izmed kazalcev kompleksnosti, vendar omenjeni avtorji nikoli ne uporabijo izraza kompleksnost, temveč govorijo o najboljše ocenjenih besedilih.

Ker se v članku ukvarjam predvsem s kompleksnostjo v smislu števila elementov in odnosov med njimi, se omejujem le na tiste vidike kompleksnosti, ki ustrezajo tej opredelitvi. Kot prvi in najpogostejši vidik kompleksnosti naj navedem dolžino. Meritve tako pisnih (Bulté 2012–13, Ortega 2003, Housen, Kuiken 2009 idr.) kot

² Tekočnost (angl. *fluency*) se v slovenskem jezikoslovju uporablja predvsem v povezavi z bralno tekočnostjo (Jurišić 2016). Izraz se uporabi tudi v SEJO, in sicer ga uvršča pod jezikovne vidike. V tem članku pa izraz označuje eno izmed dimenzij aktivnega znanja jezika in je kot taka predvsem fonološki pojav jezikovne produkcije (hitrost in gostota jezikovnih enot; število, dolžina in mesto premorov; ponovitve, samopopravljanje, napačne formulacije, napačni začetki) (Housen, Kuiken, Folkert, Vedder, Ineke 2012: 5).

govorjenih (Kranjc 1999: 106, Vercellotti 2012: 107) besedil dokazujejo, da se z leti učenja/usvajanja jezika daljšajo stavki (govorne enote), T-enote³ (Hunt 1966, Crowhurst 1983) ter povprečna dolžina povedi, ki naj bi imela celo prednost pred T-enoto, saj je povedi računalniško lažje prepoznati, hkrati pa se upošteva še tvorčevo zavestno odločitev, kaj bo pojmoval kot samostojno enoto, medtem ko naj bi bilo ločevanje na T-enote umeten poseg v besedilo (Vyatkina 2012: 4). Povedi se z leti učenja/usvajanja daljšajo predvsem na račun večjega deleža kompleksnih (podredno zloženih) ter enostavnih (enostavnih) povedi s polstavčnimi strukturami (Verspoor idr. 2017), med daljšanjem povedi in deležem priredno zloženih povedi pa obstaja celo negativna korelacija (Verspoor idr. 2017), kar pomeni, da se povedi ne daljšajo na račun priredij, temveč podredij (podredne strukture se torej v pisanju razvijejo kasneje). Če na besedilo gledamo tudi s pragmatičnega, ne le s strukturnega vidika, naletimo še na pojem stavčnih paketov.⁴ Stavčni paketi veliko povedo o večji ali manjši zgoščenosti informacij skozi besedilo.

Kot eden izmed pokazateljev razvoja jezikovne zmožnosti se poleg kompleksnosti omenja tudi raznolikost, predvsem leksikalna (Malvern et. al. 2004, Bulté 2012–13). Raznolikost pomeni relativno pestrost struktur v besedilu, zato je tesno povezana s kompleksnostjo v smislu večjega števila elementov in različnih razmerij med njimi. Ker se v raziskavi omejujem le na skladnjo, sem v meritev vključila skladenjsko raznolikost (podrobneje razloženo v 4.4). Znano je, da obstaja pomembna korelacija med številom različnih vezniških besed ter raznolikostjo semantičnih razmerij med stavki (Doleschal, Robatsch 2015: 175). Tvorci raje uporabljajo tiste stavčne strukture, ki so bile v besedilu že uporabljene (Bock, 1986; Pickering & Branigan, 1999), kar je posledica skladenjske oziroma strukturne aktivacije⁵ (Gries 2005: 365).

3 Cilj raziskave in metodologija

3.1 Cilj raziskave

Cilj raziskave je na podlagi izoblikovanih meril (predstavljenih v analizi), ki upoštevajo določene vidike skladenjske kompleksnosti, izmeriti skladenjsko kompleksnost slovenskih pisnih besedil. V analizi so opisane metode za merjenje

³ Minimalna končna enota oziroma T-enota (ang. *Minimal terminable unit – T-unit*) je glavni stavek skupaj z vsemi stavki, ki so glavnemu podrejeni ter z vsemi nestavčnimi strukturami, ki so od njega odvisne oziroma so mu priključene (Hunt 1965: 21). Dva priredno povezana stavka torej pomenita dve T-enoti.

⁴ Stavčni paket je enota, sestavljena iz več stavkov, ki so med seboj povezani z abstraktnimi povezavami, ki niso nujno identificirane s skladenjskimi kriteriji; največkrat se razmerja odražajo preko prirednih oziroma podrednih struktur, včasih pa se odkrijejo preko tematske progresije besedila; upošteva se tudi menjanje teme v diskurzu (Berman, Nir 2008: 150). Stavčnega paketa torej ne moremo popolnoma enačiti s tematsko enoto.

⁵ Zaradi poenotenja slovenske terminologije uporabim prevod *aktivacija* (angl. *priming*) iz Verdonik 2015.

skladenjske kompleksnosti. Uporabim metode, najpogosteje omenjene v raziskavah, ki merijo kompleksnost pisnih besedil v različnih jezikih, in se do njih kritično opredelim. Na podlagi rezultatov razložim, kako se skladdenjska kompleksnost kaže v posameznih pisnih besedilih, in ugotavljam, ali so besedila, ki so bolj (manj) kompleksna, bolj (manj) kompleksna po vseh kriterijih kompleksnosti. Za razliko od večine raziskav, ki preučujejo kompleksnost, se moja ne osredotoča na kompleksnost v smislu razvoja jezikovne zmožnosti, temveč opazuje, kako se kompleksnost kaže v besedilu (torej z vidika jezikovne performance). Tokrat sem se osredotočila zgolj na pisna besedila, saj bi morala biti pri merjenju skladdenjske kompleksnosti govorjenih besedil merila precej drugačna.

3.2 Metodologija

3.2.1 Vzorec

V raziskavi je sodelovalo 20 osmošolcev⁶, starih med 13 in 14 let, ki obiskujejo slovensko OŠ s slovenščino kot ucnim jezikom. Materni jezik dveh ucnencev ni bil slovenščina, temveč hrvaščina (B3) in albanščina (B18). Ucnenca sta imela sicer precej visoko zmožnost vsakdanjega sporazumevanja v slovenščini, v pisnih besedilih pa je bil vpliv maternege jezika bolj očitcn.

3.2.2 Instrumentarij

Osnovnošolci so tvorili pisno besedilo na podlagi posnetka – kratkega nemega animiranega filma. Film je prikazoval preprosto zgodbo dekleta, ki je gradila modele letal in rešila težavo mladega pilota, ki se mu je na poti domov pokvarilo letalo; film je trajal 6,15 minut. Vsi udeleženci so si ga na dan raziskave ogledali prvič. Besedila niso bila napisana v skladu s pravili besedilne vrste (npr. obnove). Ucnenci so dobili navodilo (glej Prilogo), naj pišejo v sedanjiku, vendar se je pri pregledu vzorcev izkazalo, da se niso vsi držali navodil. Po ogledu so imeli dobrih 30 minut časa, da napišejo natančen potek dogajanja. Film so si ogledali dvakrat, enkrat v celoti brez pavz, drugič sem film ustavljal (približno na 1 minuto, da so se natančno spomnili dogajanja in scenografije); naloga je zahtevala natančno obnovo dogajanja in opis okolice, glavnih junakov. Prvo poved sem napisala sama, s čimer sem jim ponudila izhodišče. Druge pol povedi sem prav tako napisala sama, udeleženci so lahko poved nadaljevali ali jo zaključili in začeli z novo. Vzroci so bili anonimni, označila sem jih s številčnim indeksom: B1, B2 ... B20.

⁶ Zaradi zagotavljanja anonimnosti uporabljam pri naslavljanju ucnencev, vključenih v raziskavo, neznanomavani moški spol (osnovnošolec, ucnenec).

3.2.3 Priprava gradiva za analizo

Besedila učencev sem pretipkala v takšni obliki, kot so nastala. Pri analizi vzorcev sem vključila drugo predhodno napisano poved, ki je bila pri vseh vzrocih enaka: *V roki drži ročno izdelano letalo*. Pri analizi posameznih meritev je navedeno, na kakšen način sem pri prepisu pristopala do pravopisnih/slovničnih napak – navsezadnje sem merila le dimenzijo kompleksnosti (in ne pravilnosti).

4 Analiza merjenja skladenjske kompleksnosti

Če upoštevam opredelitev kompleksnosti iz uvoda tega članka, ki v ospredje postavlja predvsem število elementov in odnose med njimi, potem lahko oblikujem tri, v tujih raziskavah že preizkušena, merila kompleksnosti. Poleg tega uvajam še četrto, tj. merilo raznolikosti, ki se mi je v raziskovalnem postopku pokazalo kot relevantno.

Merilo dolžine: daljše skladenjske strukture so kompleksnejše od krajših (daljše povedi so bolj kompleksne od krajših, daljši stavki so bolj kompleksni od krajših, daljše T-enote so bolj kompleksne od krajših, daljši stavčni paketi so bolj kompleksni od krajših).

Merilo strukturne kompleksnosti: nekatere strukture so kompleksnejše od drugih, ker so kasneje oziroma težje usvojljive/naučene (podredno zložene povedi so bolj kompleksne od priredno zloženih; samostalniške zveze z več določili so bolj kompleksne od tistih z manj določili).

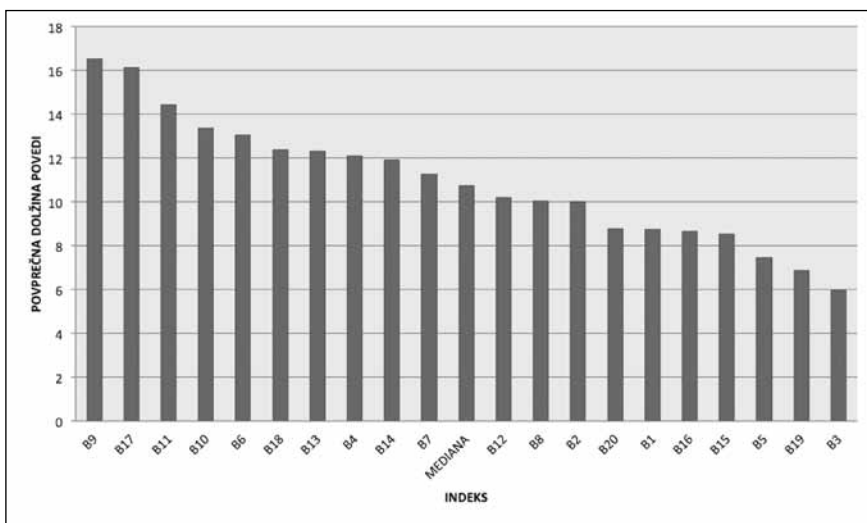
Merilo pogostnosti: manj pogoste skladenjske strukture so kompleksnejše od bolj pogostih. Opazujem večjo/manjšo pogostnost le tistih struktur, ki se pojavijo v uporabljenem korpusu besedil (najpogostejše in najmanj pogoste skladenjske strukture so navedene v 4.3).

Merilo raznolikosti: večja razpršenost različnih skladenjskih struktur po besedilu pomeni večjo raznolikost (pestrejšje menjavanje struktur), večja raznolikost pa pomeni večjo kompleksnost.

4.1 Dolžina kot merilo skladenjske kompleksnosti

Povprečna dolžina povedi je razmerje med številom besed in številom povedi v besedilu. Namesto števila besed je enota lahko tudi število stavkov, saj dobimo pri obeh meritvah podobne rezultate – korelacija med obema je dovolj močna ($\rho = 0.8185$). Težava se pojavi pri pojmovanju pojma povedi – če jo pojmujejo kot besedilo, ki ga zamejujeta velika začetnica in končno ločilo, še ne zagotovimo popolne objektivnosti, saj zanemarimo dejstvo, da predvsem mlajši in manj izkušeni pisci ločila postavljajo nedosledno (Hunt 1965: 24). Po drugi strani pa lahko ravno

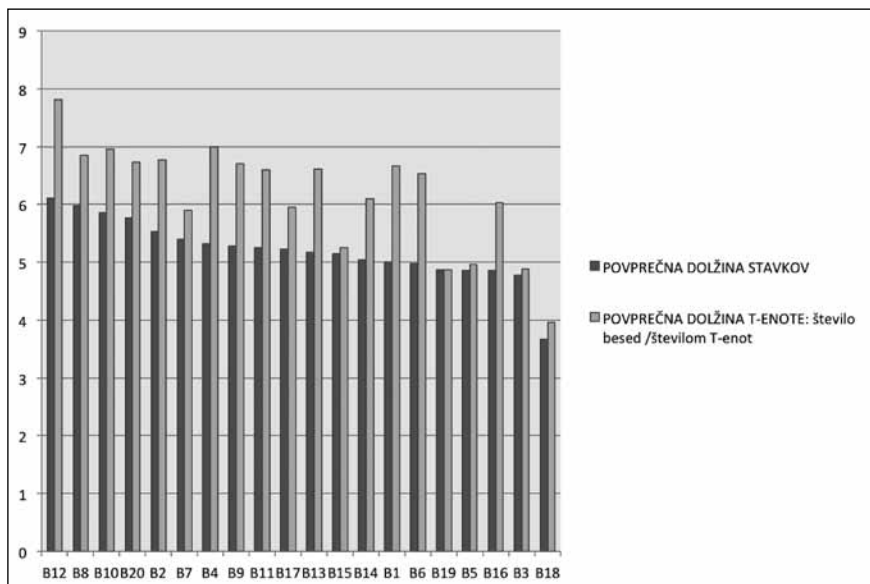
omenjeno dejstvo pokaže na večje/manjše obvladovanje enot besedila. Poleg tega se učenci v višjih razredih osnovne šole srečujejo z zgoraj omenjeno definicijo povedi, zato sem se je držala tudi pri analizi. Dolgih povedi nisem razbijala, kljub temu da je bilo jasno, da gre v nekaterih primerih za več povednih enot, kot jih je pisec označil (*Dekle meče letalo ampak ne vzleti, dekle je zelo užaljena, vznemirjena, zelo ima rada letala saj se vidi po puloverju da ima narisano letalo.*). Kot novo poved sem štela le tisto, ki je bila zaznamovana s končnim ločilom, razen v primeru, da sem sklepala, da je pisec ločilo pozabil zaradi naglice (saj je vseeno uporabil veliko začetnico) ali namesto končnega ločila naredil vejico (*deček ima oblečeno zelene hlače, Deček vzame svinčnik; Ko je prišel na nebo je iz ruzaka vzela zvezdo in nato se mu je prižgalo Deček si je je zahvalu*).

Graf 1: Povprečna dolžina povedi.

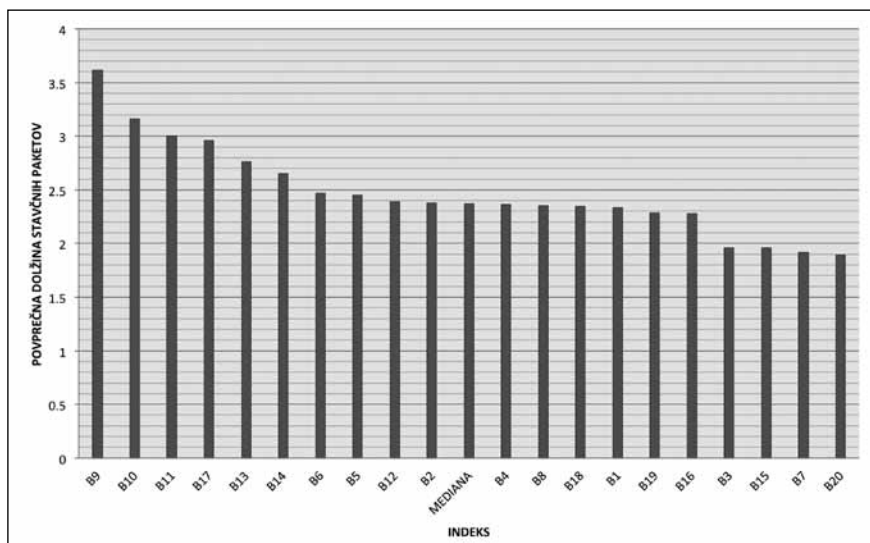
Povprečna dolžina stavkov je razmerje med številom besed in številom stavkov. Povprečje povprečnih dolžin vseh stavkov, ki so jih za pričujočo raziskavo napisali osnovnošolci, je 5.1409.

Poleg povprečne dolžine povedi je pri merjenju skladske kompleksnosti najpogostejša še povprečna dolžina T-note (razmerje med številom besed v T-noti ter številom T-enot v besedilu).

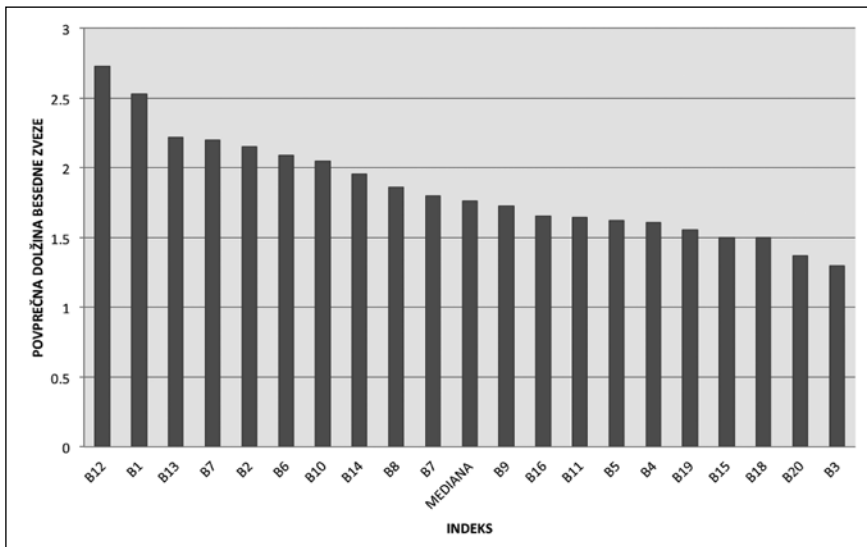
Graf 2: Povprečna dolžina stavka ter T-enote.

Stavčni paketi presegajo T-enoto v tem smislu, da upoštevajo tudi pragmatični vidik, predvsem tematsko razporejenost elementov po besedilu.

Graf 3: Povprečna dolžina stavčnih paketov.

Povprečna dolžina besedne zveze (samostalniške in predložne, npr. *prestrašen palček, ki nosi rjavo kapo z letalskimi očalmi, zelene hlače z naramnicami in belo majico / na klopico pod drevo*) močno korelira s povprečno dolžino stavčnega paketa ($\rho = 0.8139$).

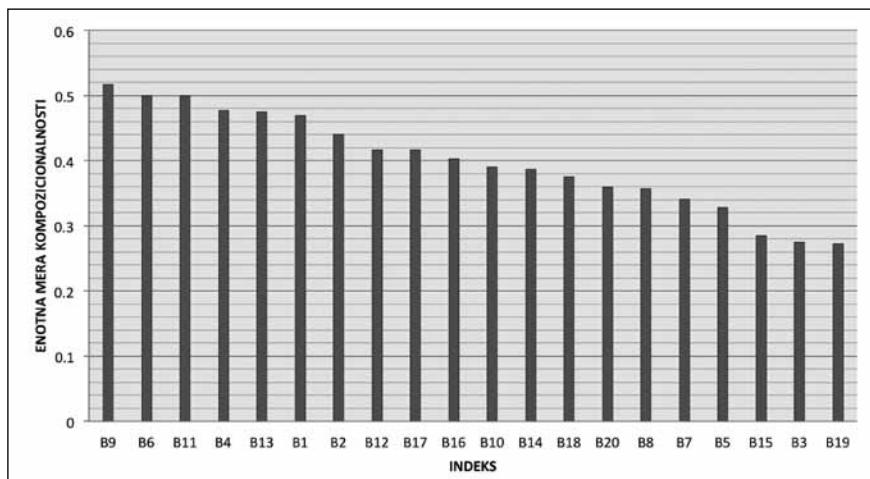

Graf 4: Povprečna dolžina samostalniške in predložne besedne zveze.

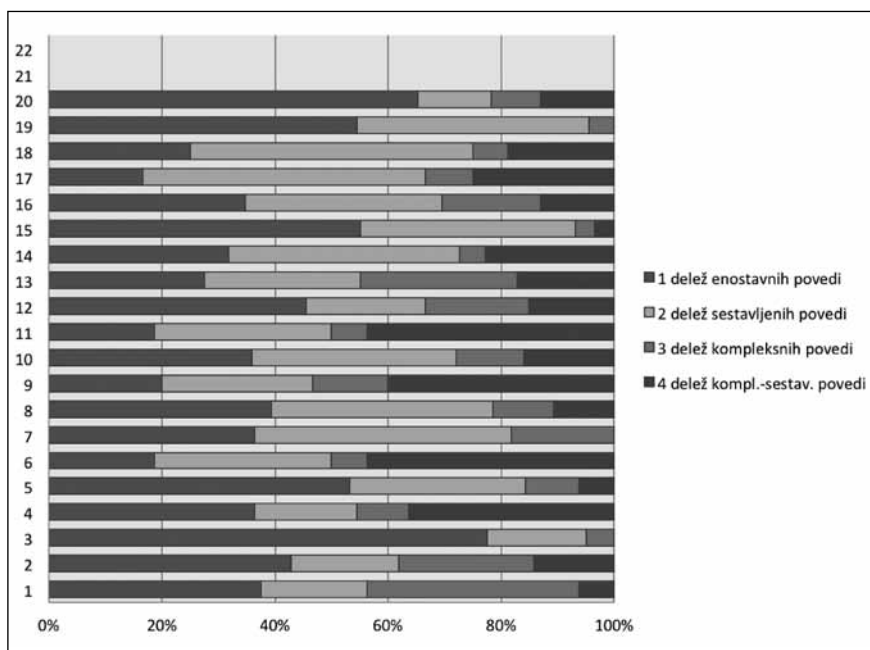
4.2 Delež kompleksnejših struktur v besedilu

Pri uvrščanju različnih povedi med bolj ali manj kompleksne sem sledila Bultéju (2012–2013: 80, 81), ki povedi (besedilo med veliko začetnico in končnim ločilom) razdeli (od najmanj do najbolj kompleksnih) na: enostavne (enostavčne) < sestavljene (priredno zložene) < kompleksne (podredno zložene) < kompleksno-sestavljene (priredno in podredno zložene). Večji delež kompleksnih in kompleksno-sestavljenih povedi pomeni večjo kompleksnost na kompozicionalni ravni. V uporabljenem korpusu ima 40 % besedil največji delež enostavnih povedi, 30 % besedil največji delež sestavljenih povedi, 25 % besedil ima iznačen delež enostavnih in sestavljenih povedi.

Enotno mero, s katero se izoblikuje profil vsakega besedila glede na kompozicionalnost, kjer je 1 največja kompleksnost, 0 pa najmanjša, sem računala po formuli: $(1 - \text{delež enostavnih povedi}) + (1 - \text{delež sestavljenih povedi}) + \text{delež kompleksnih} + \text{delež kompleksno-sestavljenih povedi} / 4$.

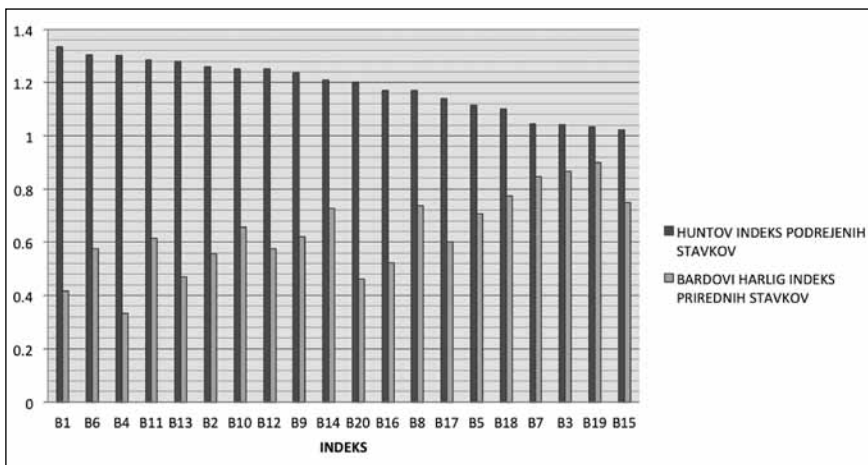
Graf 5: Enotna mera kompozicionalnosti.

Graf 6: Delež posameznih vrst povedi (vodoravna os) v besedilih (navpična os).

Ker veljajo priredne strukture za manj kompleksne od podrednih, so besedila z večjim deležem prirednih struktur manj kompleksna. Za izračun deleža prirednih struktur sem uporabila indeks priredij Bardovi Harligove. Gre za stopnjo, do katere pisec doseže skladijsko kompleksnost s prirednimi strukturami (število vseh povedi se odšteje od števila vseh stavkov – s tem se dobi le stavke, ki so preko

priređja oziroma podređja dodani glavnim stavkom; nato se izračuna še količnik med stavki, ki so priredno dodani in prejšnjo razliko) (Bardovi Harlig 1992: 393); pomanjkljivost indeksa je, da ne upošteva prirednih razmerij med povedmi, npr. (*Omenjena deklica bi rada v zrak poslala doma narejeno letalo. A letalo noče poleteti, deklica je obupana, kar naenkrat na mizo prileti majhno leteče prevozno sredstvo, iz letala pride majhen deček, ki v roki drži kovček.*; označeno je protivno razmerje med prvo povedjo in začetkom druge).

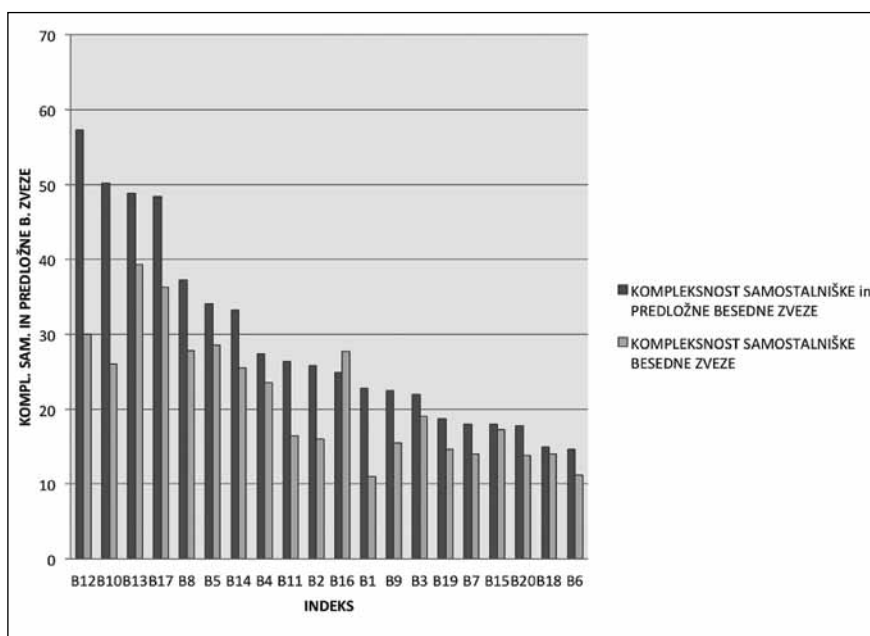
Graf 7: Huntov indeks podređnih struktur in indeks priredij Bardovi Harligove.

Prisotnost kompleksnejših struktur je možno preveriti tudi na besednozvezni ravni. Bulté (2012–13) je posamezna določila besedne zveze obtežil s točkami (določila, ki več prispevajo h kompleksnosti, so višje točkovana), nato pa število točk, pridobljenih z določili, delil s številom jeder. Navajam nekaj primerov iz analiziranih besedil s pripadajočim številom točk (jedra so odebeljena):

- Vsako določilo, ki je neposredno vezano na jedro samostalniške besedne zveze, je vredno **1 točko**: npr. *veliko, belo, prozorno svetlečo zvezdo* – 4 določila, neposredno vezana na jedro = 4×1 točka / 1 jedro = 4 točke.
- Samostalniška besedna zveza, vstavljena v predložno zvezo, je vredna **dodatne 0,5 točke**: npr. *ob punčkinem letalu* – 1 sam. besedna zveza, vstavljena v predložno zvezo = $1 \times 0,5$ + določilo, neposredno vezano na jedro sam. b. z. = 1×1 / 1 jedro = 1,5 točke.
- Priredno zloženi samostalniški besedni zvezi dobita **dodatno 1 točko**: npr. temno rdeče **krilo** in **nogavice** – 2 določila + 1 točka za priredno zloženost / 2 jedri = 1,5 točke.
- Vstavljena sam. besedna zveza v že obstoječo sam. besedno zvezo pomeni **dodatni 2 točki**: npr. moder **kovček**, z belimi **črtami** – 3 določila + 2 dodatni točki za vstavljeno besedno zvezo / 2 jedroma = 2,5 točk

- Vstavljene stavke pomenijo **3 dodatne točke**: npr. ročno izdelano **letalo**, ki noče vzleteti = 2 določili + 3 dodatne točke za vstavljen stavek / 1 jedro = 6 točk.

Obtežitev je teoretično smiselna – največ točk dobi stavčno določilo, najmanj enobesedno določilo – a v praksi je opazno, da ima na videz kompleksnejša besedna zveza *majhen deček v zelenih hlačah, svetlo zeleni majici in klobučkom na glavi* manj točk (4,5) kot na videz preprostejša besedna zveza: *ročno izdelano letalo, ki noče vzleteti* (6 točk). Hkrati dobi jezikovno ustrežnejša različica *punčkino letalo* manj točk (1) od slogovno zaznamovane različice *letalo od punčke* (2). Kljub temu da merimo kompleksnost in ne pravilnosti oziroma slogovne ustreznosti, ponujajo omenjeni primeri izhodišče za razmislek o tem, ali bi se dalo besedne zveze drugače obtežiti, da bi bile točke razporejene ustrežneje. Opozoriti pa je treba še na eno težavo, ki se pojavi zaradi neenotnosti definicij – iz Bultéjevih primerov je razvidno, da v meritev kompleksnosti samostalniške besedne zveze vključi še predložno besedno zvezo. Vendar pa neenotne definicije v tem primeru ne vplivajo na rezultat, saj je korelacija med uteženo kompleksnostjo vseh besednih zvez ter uteženo samostalniško besedno zvezo (brez desnih stavčnih prilastkov) zelo močna ($\rho = 0.8502$).

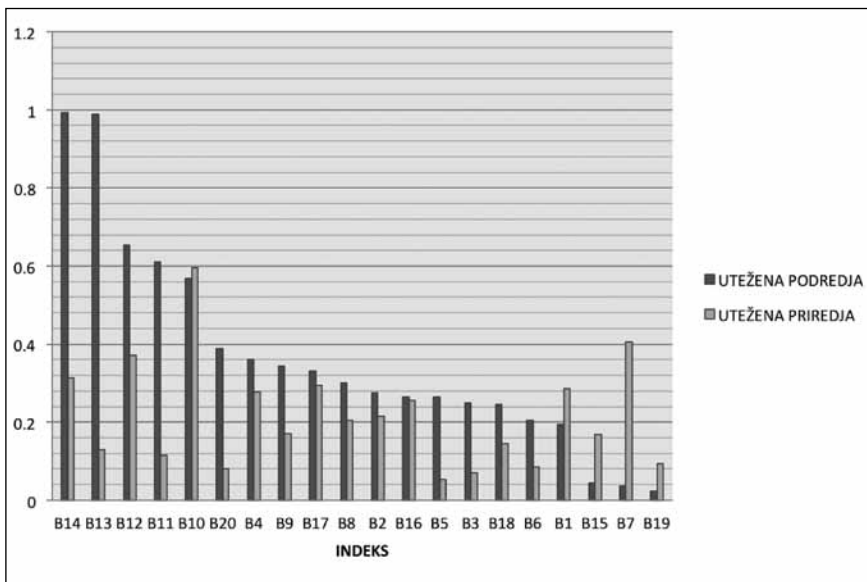

Graf 8: Kompleksnost besedne zveze in samostalniške besedne zveze.

4.3 Kompleksnost besedil z vidika deleža manj oziroma bolj pogostih struktur

Pogostnost struktur sem določila le na podlagi izbranega korpusu besedil osnovnošolcev. Na podlagi statistike (vsote) sem za celotno populacijo za vsak tip razmerja med stavki izračunala utež, ki je obratno sorazmerna številu pojavitev tega tipa razmerja v vseh besedilih skupaj. Z rabo uteži sem za vsako besedilo izračunala ponderirano (uteženo) vsoto pojavitev vseh tipov razmerij. Razmerja, ki se pojavljajo v manjšem deležu, imajo večji vpliv na končno vrednost – več redkejših struktur, kot ima besedilo, večja je vsota. Razmerje je manj kompleksno, če se v besedilu pojavi večkrat.

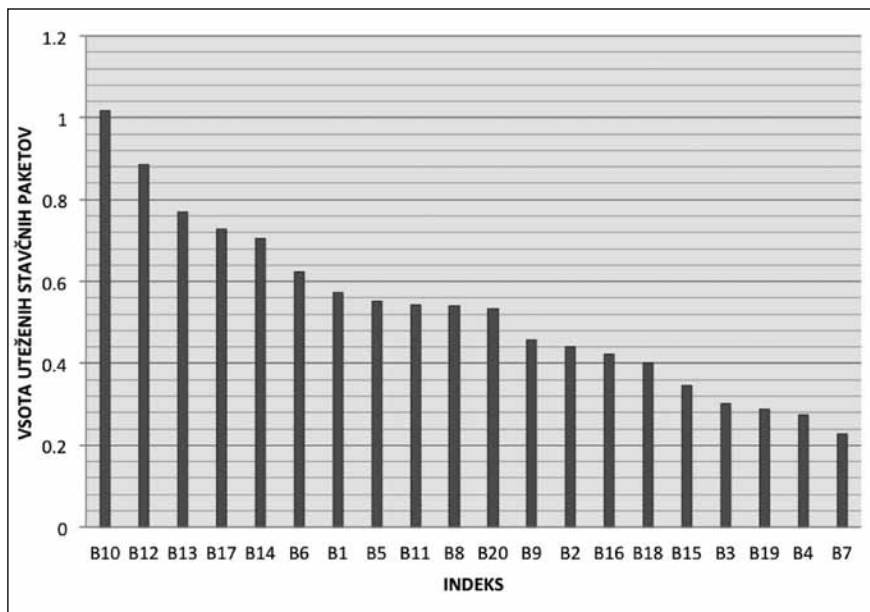
Razmerja (ki so hkrati deli stavčnih paketov) si glede na pogostnost sledijo v navedenem vrstnem redu (od najbolj do najmanj pogostih): stavek brez odkritih povezav > priredno razmerje z istim osebkom > priredno razmerje z različnim osebkom > soredno razmerje > glavni stavek > prislovni odvisni stavek > oziralni odvisni stavek > predmetni odvisnik > priredno razmerje z elipso glagola ali osebka > vloženi oziralni stavek > vloženi prislovni odvisnik. Pri tem naj opozorim, da sem vsak stavek označila zgolj glede na eno izmed povezav, ki jo tvori z okolico; oznake stavkov sem povzela po Berman, Nir 2010: 749–751.

Graf 9: Utežena vsota stavčnih paketov.

Utežena priredja in podredja sem merila na enak način kot stavčne pakete; če besedilo uporablja le najpogostejša priredja oziroma podredja (med priredji je to vezalno, med podredji pa prilastkov odvisnik), potem bo na grafu uteženih priredij/

podredij dosegalo nižje vrednosti in obratno; če uporabi najmanj pogosta, bo dosegalo najvišje vrednosti. Iz Grafa 10 je razvidno neujemanje med posameznimi besedili.

Graf 10: Utežena vsota podredij in priredij.

4.4 Raznolikost kot kazalec kompleksnosti v besedilih

Metod za opazovanje raznolikosti skladenjskih struktur med jezikoslovnimi raziskavami še nisem zasledila, zato sem izhajala iz aktivacije, opredeljene v Gries 2005: 365 in Szmrecsanyi 2005: 113, 114 ter oblikovala svojo metodo.

Raznolikost na povedni ravni sem opazovala tako, da sem v besedilih, ki so v prejšnjih meritvah na tej ravni izstopala, pregledala razporejenost različnih vrst povedi v celotnem besedilu (če so istovrstne povedi nakopičene v enem delu, je učinek aktivacije večji in kompleksnost manjša).

Besedila sem razvrstila v skupine glede na to, koliko zaporednih istovrstnih povedi vsebujejo. V I. skupini so besedila, ki imajo zaporedoma skupni le dve istovrstni povedi (npr. dve enostavni povedi na začetku besedila). Tabela 1 prikazuje omenjene skupine. Številki v razdelku Število zaporednih istovrstnih povedi prikazujeta, kolikokrat in koliko istovrstnih povedi se v celotnem besedilu pojavi ena za drugo, npr. 1 x 2 v I. skupini pomeni, da je v B4 in B9 le 1 primer, ko se 2 istovrstni povedi v besedilu nahajata ena za drugo.

OZNAKA SKUPINE	ŠTEVILO ZAPOREDNIH ISTOVRSTNIH POVEDI	INDEKS BESEDILA
I. skupina	1 x 2	B4 B9
II. skupina	1 x 3	B7 B16 B11 B6 B10 B13
III. skupina	2 x 3 3 x 3	B1 B12
IV. skupina	1 x 4	B15 B18
V. skupina	1 x 5	B2 B19 B5
VI. skupina	2 x 5	B17
VII. skupina	1 x 6	B8
VIII. skupina	1 x 7	B20 B14
IX. skupina	1 x 7, 1 x 8	B3

Tabela 1: Skupine, v katero so razvrščena besedila glede na zaporedno rabo istovrstnih povedi.

K manjši skladenjski kompleksnosti z vidika raznolikosti pripomorejo tudi paralelne strukture oziroma ponavljanja. Že ob površnem pregledu so v B2, B5, B6, B7 in B15 opazne aktivacije časovnih prislovov. Pretežno se v teh besedilih pojavlja en prevladujoči prislov, ki je občasno prekinjen s sopomenkami. Aktivacija je v največji meri prisotna v B15 – vsebuje 15 aktivacij časovnih prislovov: nato (11x), ki jih lahko označim za α -obstojnost ter 5 primerov β -obstojnosti: potem (3x), ter dvakrat in (v vlogi časovnega prislova). B5 uporabi kot leksikalno aktivacijo 6 časovnih prislovov: nato (4x), ki ga zamenja s *takrat* in *kasneje*. B7 namesto *nato* uporablja *potem* (4x), enkrat prekinjen z *nakar*. B6 je najbolj raznoliko izmed naštetih, saj sta le 2 prislova *nato*, ostali so raznoliki: *potem*, *zatem*, *nakar*.

5 Diskusija

Analiza rezultatov pokaže, da nekatera besedila izstopajo v smeri daljših (B10 in B12), druga pa v smeri krajših enot (B3 (materni jezik hrvaščina), B19, B15 in B18 (materni jezik albanščina)). Nekatere korelacije med meritvami je moč razložiti s strukturno podobnostjo enot, predvsem T-enot ter stavkov ($\rho = 0.8185$). Besedila z daljšimi povedmi imajo daljše stavčne pakete ($\rho = 0.6745$), saj stavčni paketi tako kot poved predstavljajo tematsko zaključeno enoto. Glede zaznamovanja meja med povedmi lahko potrdim že znano ugotovitev: meje med povedmi pri procesu tvorjenja

nastajajo sproti, na proces pa med drugim vpliva tudi pozornost (Chafe 1994: 144) – količina informacij, ki so jih posamezniki sposobni zadržati v delovnem spominu, se med učenci razlikuje. Če primerjam B18 (materni jezik makedonščina) in B3 (materni jezik hrvaščina), ugotovim, da ima B18 občutno daljše povedi kot B3, kar gre najverjetneje bolj kot maternemu jeziku pripisati kognitivnim sposobnostim.

Povprečna vrednost dolžine besedne zveze vseh besedil je 20.275, standardna deviacija pa $\sigma = 12.9097$, kar pomeni, da so si besedila glede na kompleksnost besedne zveze med seboj kar različna. B12 in B1 imata najdaljše besedne zveze in hkrati tudi največji delež podredij, kar je zanimivo, saj naj bi bolj izkušeni pisci podredne strukture pogosteje zamenjevali s kompleksnejšimi besednimi zvezami. Glede povprečne dolžine stavkov se besedila med seboj manj razlikujejo, a stavki so precej krajši od povprečja drugih raziskav:⁷ 6.79 (Hunt 1970 – materni jezik angleščina); 7.25 (Véliz 1999 – materni jezik španščina); 5.59 (Torres 1996 – materni jezik španščina); 5.56 (Bartolomé Rodríguez 2007 – tuji jezik angleščina), kar lahko pripišem tipološkim razlikam med naštetimi jeziki. Podobno je s Huntovim indeksom podrednih stavkov, ki v raziskavi istoimenskega avtorja znaša 1.4 (Hunt: 1965), v tej pa 1.1869.

Metoda uteženih stavčnih paketov, priredij in podredij je občutljiva na vzorec, zato lahko rezultate razlagam le znotraj okvirov te raziskave. Med vrstami odvisnikov je najpogostejši prilastkov, saj so se izbrana besedila bolj približala opisu dogajanja in naštevanju dogodkov kot pravi pripovedi. Besedila se v večji meri razvijajo bolj preko dodelave⁸ (Matthiessen 2001: 257) – opisovanje okoliščin, karakterizacija. Takoj za *ki* je naslednja najpogostejša vezniška beseda *da*, ki se pri usvajanju pojavi precej zgodaj (Kranjc 1999: 106). Če primerjam meritve pogostnosti z drugimi merili, opazim, da so besedila, ki so kompleksnejša v smislu dolžine skladenjskih struktur, kompleksnejša tudi v smislu večjega deleža manj pogostih struktur, a nimajo večjega deleža kompleksnejših struktur.

Graf 10 pokaže razliko v kvaliteti dolgih stavčnih paketov – B10 ima dolge stavčne pakete na račun prislovnih in oziralnih stavkov – med slednjimi uporablja tiste, ki so najmanj pogosti (vloženi: *majica, ki jo nosi, je bela* ter predmet znotraj oziralnega stavka: *od predmeta, ki ga je deklica držala*). Na drugi strani ima B9 dolge stavčne pakete na račun priredij.

Meritev raznolikosti se najmanj povezuje z ostalimi; besedila, ki so prej bila povprečna, tu izstopajo v smeri večje (B16, B6, B9) ali manjše (B14, B8) kompleksnosti. Meritev se slabo povezuje z dolžino struktur (B17 ima dolge enote, a kaže zelo malo raznolikosti), pa tudi z deležem bolj kompleksnih struktur (B4 ima večji delež manj kompleksnih enot, ki so hkrati bolj razpršene po celotnem besedilu).

⁷ Povprečne dolžine stavkov se v mojem korpusu bolj približajo Chafovim intonacijskim enotam, ki so v angleščini dolge med 5 in 6 enot (Chafe 1988: 10).

⁸ Uporabljam prevod *dodelava* za angl. *elaboration* po Snoj 2010.

Rahla korelacija med dolžino povedi ter deležem kompleksno-sestavljanih povedi ($\rho = 0.5958$) kaže na to, da povedi pridobivajo na dolžini večinoma na račun priredij. Korelacija med povprečno dolžino T-enote in deležem podrednih stavkov je zelo visoka ($\rho = 0.8072$) – besedila z večjim deležem podredij imajo hkrati tudi daljše enote, ki podredja vsebujejo. Korelacija med kompleksnostjo in dolžino besedne zveze je razmeroma visoka ($\rho = 0.6180$); izbrana mera za kompleksnost torej v veliki meri upošteva tudi dolžino besedne zveze. Podobno je z razmerjem med dolžino stavčnih paketov in deležem manj pogostih stavčnih paketov ($\rho = 0.6179$).

6 Sklep

V članku na podlagi različnih pojmovanj kompleksnosti oblikujem štiri merila, na podlagi katerih z že znanimi metodami izmerim skladenjsko kompleksnost. Precejšnja neskladja med posameznimi meritvami kažejo na to, da je kompleksnost večdimenzionalen pojav, zato je potrebno pri vsakokratnem merjenju natančno opredeliti metode ter navesti strukture, ki so pojmovane kot bolj ali manj kompleksne. Vsak tvorec namreč kompleksnost izrazi na svojstven način. Večja je povezanost znotraj posameznih meritev (npr. ista besedila uporabljajo daljše povedi, daljše stavke, daljše stavčne pakete ...). Manj kompleksna besedila so v večini krajša in uporabljajo manjši delež kompleksnih struktur. Za merjenje raznolikosti sem predlagala metodo opazovanja razporeditve skladenjskih struktur po besedilu in ugotovila, da je tovrstno merjenje raznolikosti najmanj povezano s preostalimi meritvami.

V pričujočem sestavku sem že opozorila na nekatere težave in pomanjkljivosti pri uporabi oziroma prevzemanju metod za merjenje skladenjske kompleksnosti, ki so jih razvili na drugih jezikih (ne na slovenščini). Pri nadaljnjem raziskovanju skladenjske kompleksnosti na slovenskih pisnih besedilih nameravam kritičnemu ovrednotenju teh metod nameniti posebno pozornost.

Raziskave na temo kompleksnosti, ki kompleksnost pojmujejo kot dimenzijo aktivnega znanja jezika in performance ter jo merijo na besedilih maternih govorcev, so redke. Članek je le poskus prenosa tovrstnih raziskav v slovenski prostor in preverjanja njihove ustreznosti na slovenskem gradivu ter ponuja izhodišče za nadaljnje delo. Raziskava se namreč omejuje na kompleksnost v najožjem smislu ter zanemari ostali dve dimenziji (pravilnost in tekočnost), poleg tega z osredotočanjem na število elementov in odnose med njimi zanemari nekatere pomembne vidike kompleksnosti, predvsem smiselno spetost besedila (Ferbežar 2012). Omejena je le na določeno besedilno zvrst, saj bi pri merjenju kompleksnosti govorjenega jezika zaradi drugačne skladenjske podobe potrebovali drugačna merila.

Literatura

- Bardovi-Harlig, Kathleen, 1992: A Second Look at T-Unit Analysis: Reconsidering the Sentence. *TESOL Quarterly* 26/2. 390–395.
- Bartolomé Rodríguez, Rocío, 2008: La adquisición y el aprendizaje de los modificadores nominales en el discurso escrito de estudiantes de español como L1 y L2. *Revista Electrónica de Lingüística Aplicada* 7. 45–54.
- Berman, Ruth A., in Nir, Bracha, 2010: Complex syntax as a window on contrastive rhetoric. *Journal of Pragmatics* 42. 744–765.
- Bock, Kathryn, 1986: Syntactic Persistence in language production. *Cognitive Psychology* 18. 355–387.
- Bulté, Bram, 2012–2013: *The development of complexity in second language acquisition. A dynamic systems approach*. Doktorska disertacija. Bruselj: Vrije Universiteit Brussel.
- Chafe, Wallace, 1988: Punctuation and the Prosody of Written Language. *Written Communication* 5/4. 396–426.
- Chafe, Wallace, 1994: *Discourse, Consciousness, and Time*. Chicago. University of Chicago Press.
- Crowhurst, Marion, 1983: Syntactic Complexity and Writing Quality: A Review. *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation* 8/1. 1–16.
- Doleschal, Ursula, in Robatsch, Gerald, 2015: Using Quantitative Linguistics to Assess Pupils' Language Proficiency in a Bilingual Context: The Case of Slovene in Carinthia. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis 1. del*. Obdobja 34. 173–183.
- Ferbežar, Ina, 1996: Jezikovno testiranje na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika: (teoretični okvir: prva spoznanja). *Jezik in slovstvo* 42/7. 279–292.
- Ferbežar, Ina, 2012. *Razumevanje in razumljivost besedil*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Gries, Stefan, 2005: Syntactic Priming: A Corpus-based Approach. *Journal of Psycholinguistic Research* 34/4. 365–399.
- Housen, Alex, in Kuiken, Folkert, 2009: Complexity, accuracy and fluency in second language acquisition. *Applied Linguistics* 30/4. 461–473.
- Housen, Alex, Kuiken, Folkert, in Vedder, Ineke (ur.), 2012: *Dimensions of L2 Performance and Proficiency. Complexity, Accuracy and Fluency in SLA*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hunt, Kellogg, W., 1965: *Grammatical Structures Written at Three Grade Levels*. NCTE Research Report No. 3. Illinois: National Council of Teachers of English.
- Hunt, Kellogg, W., 1966: Recent measures in syntactic development. *Elementary English* 43/7. 732–739.
- Jarvis, Scott, Grant, Leslie, Bikowski, Dawn, in Ferris, Dana, 2003: Exploring multiple profiles of highly rated learner compositions. *Journal of Second Language Writing* 12/ 4. 377–403.
- Kranjc, Simona, 1999: Skladnja in otroški govor. *Jezik in slovstvo* 44/6. 197–212.
- Lambert, Kormos, 2014: Complexity, Accuracy, and Fluency in Task-based L2 Research: Toward More Developmentally Based Measures of Second Language Acquisition. *Applied Linguistics* 2014: 1–9.

- Malvern, David, Richards, Brian, Chipere, Ngoni, in Durán, Pilar, 2004: *Lexical Diversity and Language Development. Quantification and Assessment*. New York: Palgrave Macmillan.
- Matthiessen, Christian M. I. M., 2001: Combining clauses into clause complexes. A multifaceted view. Bybee, Joan L.; Noonan, Michael (ur.): *Complex Sentences in Grammar and Discourse: Essays in honor of Sandra A. Thompson*. 235–319.
- Mitchell, Melanie, 2009. *Complexity. A guided tour*. New York: Oxford University Press.
- Ortega, Lourdes, 2003: Syntactic Complexity Measures and their Relationship to L2 Proficiency: A Researchy Synthesis of College-level L2 Writing. *Applied Linguistics* 24/2. 492–518.
- Pickering, Martin, in Branigan, Holly, 1999: Syntactic priming in language production. *Trends in Cognitive Science* 3. 136–141.
- Robinson, Peter, in White, Ron, 1995: Current Approaches to Syllabus Design: A Discussion with Ron White. *Guidelines* 17/1. 93–101.
- Szmrecsanyi, Benedikt, 2005: Language users as creatures of habit: A corpus-based analysis of persistence in spoken English. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 1/1. 113–150.
- Snoj, Jerica, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Torres, Antonia Nelsi, 1996: *Complejidad sintáctica en estudiantes de Tenerife*. Santa Cruz de Tenerife: Centro de la Cultura Popular Canaria.
- Véliz, Mónica, 1999: Complejidad sintáctica y modo del discurso. *Estudios Filológicos* 34: 181–192.
- Vercellotti, Mary Lou, 2012: *Complexity, Accuracy, and Fluency as Properties of Language Performance: The Development of the Multiple Subsystems over Time and in Relation to Each Other*. Doktorska disertacija. Pittsburgh: University of Pittsburgh.
- Verdonik, Darinka, 2015: Jezikovnoteoretska načela v korpusnem jezikoslovju. *Slovenščina 2.0* 3/1. 1–27.
- Verspoor, Marjolijn, Schmid Monika S., in Xu, Xiaoyan, 2012: A dynamic usage based perspective on L2 writing. *Journal of Second Language Writing* 21. 239–263.
- Verspoor, Marjolijn, Lowie, Wander, Ping Chan, Hui, in Vahtrick, Louisa, 2017: Linguistic complexity in second language development: variability and variation at advanced stages. *Recherches en didactique des langues et des cultures* 14/1. 1–27.
- Vyatkina, Nina, 2012: The Development of Second Language Writing Complexity in Groups and Individuals: A Longitudinal Learner Corpus Study. *The Modern Language Journal* 96/4. 576–598.

ENOTA ANALIZE SPONTANEGA GOVORA: INTERAKCIJA PROZODIJE, PRAGMATIKE IN SKLADNJE

V raziskavi odpremo vprašanje enote za analizo spontanega govora in predlagamo enoto govornih odstavkov, ki je opredeljen na skladenjski in prozodični ravni. Znotraj govornega odstavka lahko pragmatično členimo preambulo, v kateri se zgostijo strateška vprašanja formuliranja in pokaže osebni odnos govorca do izrečenega, in remo, ki jo je mogoče analizirati z utečenimi kategorijami skladenjske analize. S predlagano metodologijo analiziramo tri spontane govorne izmenjave v slovenščini. Rezultati na celotnem korpusu kažejo prevladovanje kratkih preambul in podredno stavljenih rem. Po drugi strani opažamo velik vpliv diskurzivnega žanra na zgradbo govornega odstavka, saj pri soočanju nasprotujočih si mnenj zasledimo več daljših preambul z raznoliko zgradbo kot pri argumentaciji ali naraciji.

Ključne besede: spontani govor, enota analize, govorni odstavek, skladenjska analiza, pragmatična analiza, prozodična analiza

1 Uvod

Spontani govor se od vnaprej pripravljenega govornega diskurza razlikuje po specifikah, da njegovo izrekanje poteka praktično sočasno z njegovim načrtovanjem. Zato so lahko sistematične skladenjske analize spontanega govora zelo produktivne pri razmisleku o govornih komunikacijskih strategijah in sredstvih, ki jih pri tem uporablja. Rezultati tovrstnih analiz so ključnega pomena za potrebe poklicnih govorcev, retoričnih usposabljanj, marketinga, sodnih preiskav in pri razvoju orodij za avtomatsko razpoznavanje govora.

Poskusi skladenjske analize spontanega govora so pokazali, da so jezikovne enote spontanega govora povsem drugačne kot v pisnih besedilih ali njihovih oralizacijah (Blanche Benveniste 1997, Lacheret 2003). Zato so se številne študije usmerile k preučevanju posameznih jezikovnih struktur, tipičnih za spontani govor. Tako se prispevki v slovenskem prostoru ukvarjajo z rabo zaimkov v otroškem govoru (Kranjc 1999), diskurzivnimi označevalci (Schlamberger Brezar 2000, 2012), elementi spontanosti v govoru (Verdonik 2007), poudarki in premori (Huber 2012)) in kazalci stopenj besedilne zgradbe (Smolej 2012). Omenjene raziskave so razširile poznavanje specifik spontanega govornega diskurza glede na pisna besedila, umanjajo pa raziskave, ki bi spontani govorni diskurz obravnavale kot celoto.

S korpusom govornega jezika (Verdonik, Zwitter Vitez 2011) smo dobili možnost celovitih raziskav spontane govorne slovenščine. Enote segmentacije v korpusu Gos so *izjave* in *vloge*. Izjava je definirana kot skladenjsko, leksikalno in semantično koherentna enota, ki pa je precej heterogeno določena na podlagi subjektivne ocene različnih transkriptorjev. Kakovostna metodologija z jasno definiranimi kriteriji analize bi omogočila ne le opazovanje vnaprej predvidenih izstopajočih struktur (ponavljanja, samopopravki, specifičen besedni red), ampak tudi opazovanje strukturiranja govora glede na različne kontekstualne dejavnike govorne izmenjave, kot so profil tvorca sporočila, diskurzivni žanr, odnos med govorcema ipd. V prispevku želimo pokazati primer celovite analize spontanega govora z upoštevanjem interakcije prozodije, pragmatike in skladnje. Na podlagi predstavljene metodologije bomo poskusili definirati enoto spontanega govora za slovenščino in pokazati, kako se spontani govor strukturira pri različnih govornicah in sporazumevalnih položajih.

2 Problem enote analize

Pogled na transkripcijo spontanega govora na prvi pogled pokaže na videz nepregledno množico sekvenc različnih dolžin in različnih lastnosti (Primer (1)), ki jo je nemogoče analizirati s tradicionalnimi skladenjskimi prijemi.

(1)

pa zgrab torbo veš pa takole cukne jst sem tok sem držala torbo da je nisem spustila ne ampak e sem kar tekla

C. Blanche-Benveniste (1997: 111) ugotavlja, da »skladnja **stavka in propozicij**, utemeljena na besednih vrstah in funkcijah, ne zadošča za razlago nekaterih strukturnih postopkov v govornem jeziku.« Tudi M. Smolej (2012) ugotavlja, da je »meja med enostavno (prosto) povedjo in večstavčno (priredno) povedjo v spontano govornem besedilu v primerjavi s pisnim (knjižnim) težje določljiva.« V nadaljevanju bomo predstavili nekaj pomembnejših jezikoslovnih teorij, ki so vsaka na svoj način poskušale vzpostaviti dosledne in jasne kriterije za zamejitev koherentnih enot v spontanem govoru.

2.1 Jezikovna pragmatika

V šestdesetih letih 20. stoletja Austin (1962) v središče svoje analize postavi vsakdanji jezik in formulira teorijo govornih dejanj. Iz tega se razvije jezikovna pragmatika, katere cilj ni več klasična analiza pomena neke izjave, temveč opredelitev vloge govornega dejanja, ki ga neka izjava uresničuje. Zato se t. i. »ženevska šola« pod vodstvom Rouleta (1985) in Moeschlerja (1985) začne ukvarjati s segmentiranjem diskurza na pregledne enote in opredeli tri tipe konverzacijskih enot: *izmenjava* (najmanjša dialoška enota), *intervencija* (največja monološka enota, ki gradi izmenjavo), in *govorno dejanje* (najmanjša monološka enota, ki gradi intervencijo). Govorno izmenjavo ponazarja primer (2):

(2)

A: *Are you ready?*

B: *Why?*

A: *We must leave now.*

(Moeschler 1985.)

Kljub težnji jezikovne pragmatike, da bi poudarila pomembnost konteksta, pa teorija govornih dejanj jezik proučuje na primerih, ki ne izhajajo neposredno iz avtentičnih govornih položajev. Reprezentativna enota jezikovne pragmatike, govorno dejanje, poleg tega ni opredeljena z dovolj jasnimi merili za segmentiranje daljših monoloških enot znotraj večine spontanih govornih izmenjav.

2.2 Makrosintaksa

Zaradi neučinkovitosti koncepta stavka pri analizi spontanega govora uvede ekipa GARS¹ pod vodstvom C. Blanche-Benveniste (2002) novo enoto, ki temelji na kriterijih »onstran skladnjek«: gre za koncept, imenovan *makrosintaksa*, ki deluje v močni povezavi s prozodičnimi prvimi govorne interakcije. Osnovno enoto makrosintakse C. Blanche-Benveniste imenuje *jedro* (Primer 3): »to je enota, ki ima znotraj izjave semantično in intonacijsko avtonomijo«. Samo jedro lahko funkcionira kot samostojna izjava, ostali členi izjave pa te avtonomije nimajo. Pred jedrom pogosto najdemo elemente, imenovane predpone, ki pogosto izražajo osebni vidik (*selon eux – pravijo*) ali mnenje izjavljalca (*de toute façon – na vsak način*), ki modalizira celotno izjavo. Predpone nimajo avtonomije, da bi delovale kot samostojna izjava (Primer 3):

(3)

predpona1	predpona2	predpona3	jedro
<i>selon eux</i>		<i>de toute façon</i>	<i>une année de formation ça suffit amplement pour tout savoir</i>
<i>pravijo</i>		<i>na vsak način</i>	<i>eno leto usposabljanja to bi moralo biti dovolj da se vsega naučiš</i>

(Blanche Benveniste 1990: 130.)

¹ Groupe Aixois de Recherches en Syntaxe.

Vendar drugi raziskovalci (Benzitoun 2010) enoti makrosintakse očitajo pomanjkanje jasno določenega prehoda med enotami, ki bi jih lahko definirali, če bi v analizo vključili še raven prozodije.

2.3 Intonacijska perioda

Tudi Anne Lacheret (2003) ugotavlja, da pristopi, ki poskušajo »segmentirati diskurz na skladenjske enote, razvrščene okrog povedkovega jedra in njegovih satelitov«, pri analizi spontanega govora odpovejo. Ker so sodobne jezikoslovne raziskave skoraj neločljivo povezane z različnimi tipi govornih in pisnih korpusov, poskuša A. Lacheret definirati čim bolj enotna merila, ki bi v končni fazi lahko omogočala avtomatsko segmentiranje korpusov.

Zato uvede koncept *intonacijske periode*, osnovan na načelu prototipskih variacij osnovne frekvence F0 in specifične distribucije premorov. Skupek vseh kriterijev predstavlja poseben algoritem, ki ga raziskovalci vključijo v program za segmentiranje, imenovan *Analor*. Meja intonacijske periode je opredeljena, če in samo če so izpolnjeni naslednji štirje pogoji (2003: 57):

- dolžina premora presega 30 stotink sekunde,
- razlika med vrhom F0 in povprečjem F0 celotnega signala presega 4 poltone,
- razlika med zadnjim vrhom F0 pred premorom in prvo vrednostjo naslednje F0 presega 3 poltone,
- v neposredni bližini premora ni polglasniškega označevalca oklevanja.

Merila A. Lacheret so tehnično precej zahtevna, vendar predstavljajo enega prvih pristopov, ki omogoča dovolj zanesljivo avtomatsko segmentiranje. Utemeljena so namreč na prepoznavanju odseva govorcevih kognitivnih operacij, ki formalno določenim segmentom podeljujejo konkretno komunikacijsko vrednost.

2.4 Teorija izrekanja in govorjeni odstavek

Teorija izrekanja Emila Benvenista (1966) temelji na ideji, da vsak govoreči subjekt v svojem izrekanju pušča sledove svoje subjektivnosti. To teorijo je dodatno razvil Antoine Culioli (1992) in posebej poudaril pomembnost razumevanja procesa tvorjenja in interpretacije sporočil. Culioli ugotavlja, da »se ne moremo več zadovoljiti s poenostavljenim modelom komunikacije, ki ponazarja črno skrinjico med oddajnikom in prejemnikom, ki, kot pove že njuno ime, oddajata in prejemata« (1999: 11). Zato Culioli udeleženca v govorni izmenjavi poimenuje *soizjavljalca*.

Teorijo izrekanja nadgradita Mary-Annick Morel in Laurent Danon-Boileau v svojem delu *Grammaire de l'intonation* (1998).² Avtorja izhajata iz ugotovitve, da v spontani govorni izmenjavi govorceve osnovne komunikacijske strategije odseva prozodija, ki zato igra ključno vlogo pri segmentiranju govorne verige na manjše

² Slovensko *Slovnica intonacije*.

enote. Prva hipoteza temelji na predpostavki, da ima vsak od štirih prozodičnih kazalcev (osnovni ton, jakost, tempo in premori) v govoru svojo osnovno strateško vlogo. Tonska višina pomaga pritegniti in ohraniti pozornost naslovnika, jakost predstavlja strateško sredstvo pri ohranjanju pravice do besede, trajanje označuje stopnjo pripravljenosti določene formulacije, premor pa omogoči sintezo tistega, kar je že bilo izrečeno. Prozodični kazalci v spontani govorni izmenjavi delujejo sočasno. Glede na osnovne vrednosti prozodičnih kazalcev sklepamo, da govorec sklene miselno enoto takrat, ko pokaže nizko stopnjo interesa do pozornosti naslovnika (padec tonske višine), in takrat, ko ga ne bo več zanimalo, ali bo ohranil besedo ali ne (padec jakosti). To pomeni, da osnovno enoto analize spontanega govora lahko določimo s **sočasnim padcem osnovnega tona in jakosti**. Povezanost znotraj enote spontanega govora pa ohranjam z naraščanjem osnovnega tona in jakosti. To enoto M&DB poimenujeta **govorjeni odstavek**.

2.4.1 Zgradba govorenega odstavka

Razčlemba notranjih elementov govorenega odstavka temelji na oblikoskladenjskih in diskurzivnih kriterijih. Govorjeni odstavek vsebuje vsaj eno *rema*, ki sledi eni ali večim *preambulam*, včasih in pod določenimi pogoji pa remi sledi še *postrema*. Tipična zgradba govorenega odstavka je torej naslednja (Primer 4):

(4)	preambula <i>mais c'est bon</i> <i>pa saj bo šlo</i> (Morel, Danon Boileau 1998.)	rema <i>elle est décapotable</i> <i>to je kabriolet</i>	postrema <i>la bagnole</i> <i>tale avto</i>
-----	--	---	---

Preambula je uvodni, začetni del govorenega odstavka. V francoščini je preambula izjemno nezgoščena, sestavljena iz več nanizanih elementov, med katerimi ni očitne skladenjske vezi. *Vežalo*³ predstavlja vez med tistim, kar je že bilo izrečeno, in tistim, kar sledi, *gledišče* in *modus* dajeta tistemu, kar bo izrečeno v remi, ocenjevalno in modalno vrednost, *okvir* zameji območje, v okviru katerega bo rema izrečena, *leksikalni del* pa uvede predmet, o katerem se bo v remi govorilo. Elementi preambule si sledijo v naslednjem vrstnem redu (Primer 5):

(5)	preambula = vežalo + gledišče + modus + okvir + leksikalni del
-----	--

Preambula v govorenem odstavku pripravi celotno kontekstualno podlago za izvedbo nadaljnjih elementov govorenega odstavka. Gre za izredno pomemben del govorenega odstavka, ker združuje največ prvin, ki kažejo na sočasno planiranje, tvorjenje in usmerjenost k naslovniku.

³ Vežalo ima primerljivo vlogo z bolj znanima terminoma *konektor* (Halliday 1976) in *diskurzni označevalec* (Schiffrin 1988), saj ustvarja vezi med deli besedila.

Rema sledi preambuli, vendar jo Morel in Danon-Boileau (1998: 45) v nasprotju s klasičnim poimenovanjem reme kot informativnega jedra izreka obravnavata s komunikacijskega vidika: kot »izraz svoje enkratne trenutne pozicije, ki jo govoreči ponudi v sodbo sogovornu«. *Rema* je običajno zelo kratka. Včasih se *rema* zaključí s posebnim *končalom*,⁴ ki je podano s šibkimi prozodičnimi vrednostmi.

Pa vendar govornjeni odstavek ni popolnoma neprožno opredeljena enota: ob dvigu F0 na koncu reme se lahko sosledje preambule in reme rekategorizira v novo preambulo za nadaljnje enote (Primer 6):

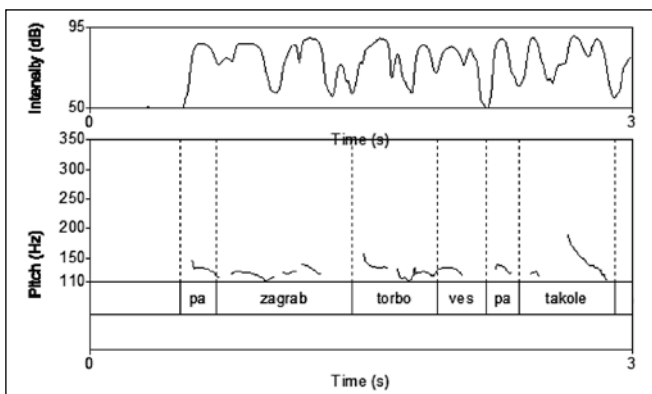
$$(6) \quad [\text{preambula1} + \text{rema 1} + \text{F0+}] > \text{preambula2} + [x].$$

3 Metodologija

Glede na predstavljene pristope analize spontanega govora se zdi, da ima metodologija govornjenega odstavka dve ključni kvaliteti: globalnost pristopa in prilagodljivost opredeljitvenega aparata (Zwitter 2002). Omenjena metodologija namreč spontani govor analizira s prozodičnega, pragmatičnega in skladenjskega vidika. Obenem pa v analizo zajame govorno izmenjavo kot celoto in šele na podlagi ugotovitev o ključnih načelih njenega delovanja preučuje posamezne prvine.

3.1 Govornjeni odstavek v spontani govornjeni slovenščini

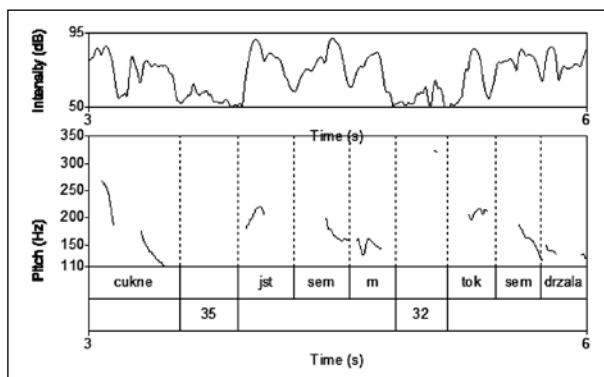
Poglejmo na primeru, kako in kje se v slovenščini kažejo meje in notranja povezanost govornjenega odstavka. Govor smo transkribirali v programu Praat, ki omogoča vzporedno opazovanje skladenjskih in prozodičnih struktur.

Slika 1: Primer transkripcije v programu Praat: segment 0–3.

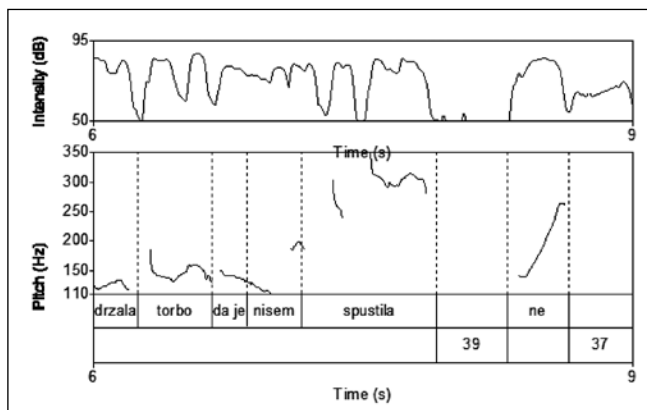
⁴ Morel in Danon Boileau to govorno prvino imenujeta *punctuant*, M. Schlamberger-Brezar (2000) uporabi izraz *končaj*, v tej raziskavi pa smo ga poimenovali po analogiji z izrazom *vezalo*, torej *končalo*.

Prva propozicija *pa zgrab torbo več* je prozodično popolnoma povezana z drugo *pa takole cukne*, saj ni zaznati nobene modulacije tonske višine ali jakosti. Govorka torej nima namena skleniti govornjenega odstavka, propozicija pa ima vlogo reme, ki zaradi neprekinjenih prozodičnih kazalcev postane preambula za nadaljevanje.

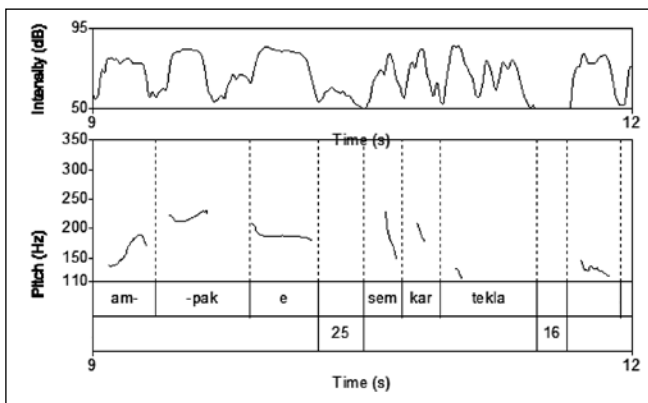
Slika 2: Primer transkripcije v programu Praat: segment 3–6.

Na koncu druge propozicije *pa takole cukne* opazimo močan dvig tonske višine, ki ji sledi 35 stotink sekunde dolg premor. Dvig tonske višine in jakosti pomeni, da si govorka želi nadaljevati in ohraniti pozornost naslovnice, zato je tudi segment *pa takole cukne* rekategoriziran v kontekstualno podlago temu, kar sledi.

Slika 3: Primer transkripcije v programu Praat: segment 6–9.

Ker segment *jst sem* ne predstavlja skladenjsko zaključene enote, se tudi ta priključi naslednji propoziciji *tok sem držala torbo da je nisem spustila*. Ta je s skladenjskega vidika sestavljen iz glavnega in odvisnega stavka, na prozodični ravni pa gre za homogeno strukturo z močnim dvigom tonske višine na zadnjem naglašenem zlogu besede *spustila*, ki mu sledi 39 stotink sekunde dolg premor. Visoko intonirano vezalo *ne* odseva govorkino željo, da bi ohranila besedo in pozornost naslovnice.

Slika 4: Primer transkripcije v programu Praat: segment 9–12.

V segmentu (9–12) *ampak e sem kar tekla* opazimo sočasen padec tonske višine in jakosti na zadnjem naglašenem zlogu besede *tekla*, čemur sledi premor. Ti kazalci kažejo, da govorce ne zanima več, kako bo ohranila pozornost naslovnice ali sploh obdržala besedo, kar pelje k sklepu govornega odstavka. Predstavljena metodologija omogoča, da se skladenjsko zaključena rema, ki na prozodični ravni kaže željo omogoča, da se nadaljevanju, rekategorizira v preambulo za naslednjo remo. To pomeni, da izoliranim elementom ne moremo pripisati dokončne vloge v izmenjavi, temveč je njihova vloga vedno odvisna od komunikacijskih strategij udeležencev, ki se v veliki meri kažejo skozi prozodijo poteka izmenjave.

Spontani govor v slovenščini je torej možno členiti na manjše koherentne enote z upoštevanjem interakcije prozodije in skladnje na naslednji način:

- konec govornega odstavka se kaže s sočasnim padcem tonske višine in jakosti na zadnjem naglašenem zlogu skladenjsko zaključene enote,
- povezanost znotraj istega govornega odstavka lahko opazimo prek dviga tonske višine na zadnjem naglašenem zlogu skladenjsko zaključene enote.

V korpusu smo s pomočjo interakcije prozodije in skladnje zaznali 58 govornih odstavkov, zgrajenih iz 161 preambul in 147 rem. To v povprečju pomeni, da je en govorni odstavek v povprečju zgrajen iz treh preambul in treh rem, od katerih sta prvi dve rekategorizirani v preambulo s pomočjo sočasnega dviga tonske višine in jakosti, zadnja rema pa zaradi padca tonske višine in jakosti govorni odstavek zaključiti. Na podlagi segmentacije v govorne odstavke bomo v analitičnem delu analizirali notranjo zgradbo govornega odstavka pri različnih diskurzivnih žanrih.

3.2 Korpus

Korpus zajema tri izmenjave med šestimi govorniki, ki se med seboj dobro poznajo. Vsak par govorcev predstavlja en starostni razred: od 20 do 34 let, od 35 do 59

let, od 60 do 80 let. Konverzacije so različne tudi na ravni diskurzivnih žanrov: prva konverzacija predstavlja razpravo o organiziranih vlogah, druga konverzacija zajema soočanje različnih mnenj o nujnosti psihiatrične pomoči, tretja pa predstavlja argumentirano debato o prostorskem načrtovanju v Ljubljani. Tabela 1 predstavlja podatke o gradivu: dolžino, število besed na posameznega govorca in število besed v celotni konverzaciji.

Izmenjava	Trajanje (sek)	Govorec	Št. besed na govorca	Σ Število besed
1	115	A	106	427
		B	321	
2	225	C	621	902
		D	281	
3	178	E	310	574
		F	264	

Tabela 1: Podatki o gradivu.

3.3 Priprava in transkripcija gradiva

Gradivo je bilo transkribirano v programu Praat (slike 1–4), ki omogoča vizualizacijo prozodičnih kazalcev (jakosti, tonske višine in trajanja). Zaradi lažjega branja smo v analičnem delu absolutne višine prozodičnih kazalcev prenesli v relativne nivoje jakosti in tonske višine (Tabeli 2 in 3).

Izmenjava	Govorec	Šibka (I-)	Srednja (I=)	Močna (I+)
1	A	50–63 dB	64–76 dB	77–90 dB
	B	60–71 dB	72–83 dB	84–95 dB
2	C	45–58 dB	59–71 dB	72–85 dB
	D	40–53 dB	54–66 dB	67–80 dB
3	E	40–53 dB	55–66 dB	68–80 dB
	F	35–48 dB	49–61 dB	50–75 dB

Tabela 2: Relativne stopnje jakosti.

Izmenjava	Govorec	Nizka (F0-)	Srednja (F0=)	Visoka (F0+)
1	A	90–150 Hz	151–210 Hz	210–280 Hz
	B	140–210 Hz	211–280 Hz	281–360 Hz
2	C	90–120 Hz	121–150 Hz	151–190 Hz
	D	110–170 Hz	171–230 Hz	231–280 Hz
3	E	70–110 Hz	111–150 Hz	151–190 Hz
	F	60–100 Hz	101–140 Hz	141–180 Hz

Tabela 3: Relativne ravni tonske višine.

3.4 Pravila transkribiranja in označevanja

Analizirane izmenjave smo najprej transkribirali v slovenskem črkopisu, vendar smo se trudili ohraniti dejansko akustično podobo besed, kar je skladno s pogovorno ravno zapisa v slovenskem govornem korpusu Gos (Verdonik, Zwitter Vitez 2011). Nato smo transkripcije segmentirali s pomočjo prozodičnih shem v programu Praat in pomembnejša vozlišča označili na prozodični ravni transkripcije. Znotraj preambule smo elemente kategorizirali glede na njihovo pragmatično vlogo v diskurzu, znotraj reme pa smo označili skladijsko zgradbo segmenta (Tabela 4).

Transkripcija	<i>pa</i>	<i>zagrab</i>	<i>torbo</i>	<i>veš</i>	<i>pa</i>	<i>takole</i>	<i>cukne</i>
Členitev	preambula	rema		preambula		rema	
Pragmatika/ skladnja	vezalo	priredje		vezalo	vezalo	priredje	
Prozodija		F0= I+					F0+ I+

Tabela 4: Primer transkripcije in oznak na prozodični, pragmatični in skladijski ravni.

4 Analiza

Analiza temelji na predpostavki, da je s pomočjo segmentacije na govorne odstavke mogoče zaznati univerzalne težnje strukturiranja spontanega govora v slovenščini. Po drugi strani pa želimo ugotoviti, kako je notranja zgradba govornega odstavka pogojena z diskurzivnim žanrom in odnosi med udeleženci. Zato poskušamo na skladijski in pragmatični ravni ugotoviti skupne lastnosti vseh treh govornih izmenjav, nato pa specifične njihove notranje zgradbe interpretirati glede na kontekst, v katerem potekajo.

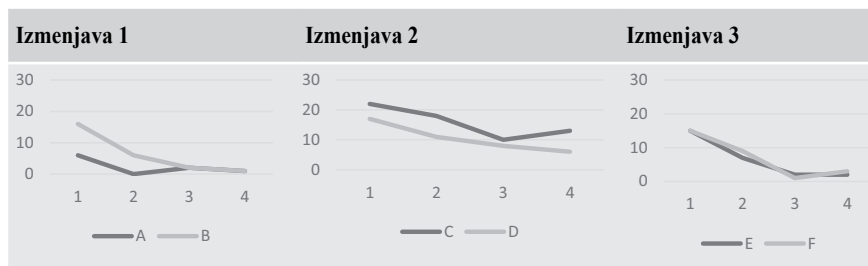
4.1 Preambula

V preambuli so nanizani vsi nastavki upovedovalnih postopkov govorca pri formulaciji, vsi njegovi osebni pogledi in omejitve glede določenega izreka, skratka vse, kar zaznamuje osebni pristop govorca k izrekanju in zaradi česar je spontani govor tako drugačen od vnaprej pripravljenega govornega ali oraliziranega pisnega diskurza. Ti segmenti torej pripravljajo teren za tisto, kar bo povedano (torej remo).

Zgradbo preambule smo preučili s kvantitativno in kvalitativno analizo različnih konfiguracij njenih sestavnih elementov. Pri tem smo analizirali dolžino preambule (glede na število njenih elementov) in pogostost posameznih elementov preambule.

4.1.1 Dolžina preambule

Analiza treh izmenjav je pokazala naslednje značilnosti dolžine preambule (Graf 1):

Graf 1: Dolžina preambule v analiziranih izmenjavah.

Obravnavane izmenjave imajo skupno značilnost zelo pogostih kratkih preambul z enim elementom, najmanj pa je dolgih in zelo dolgih preambul s štirimi ali več elementi.

V izmenjavi 1, kjer prevladuje naracija, pripovedovalka B tvori veliko število kratkih preambul, govorka A pa ima dolžine preambul enakomerneje razporejene. Zdi se, da govorka pri svoji pripovedi potrebuje le skladenjska vezala (*in*), udeleženka v vlogi poslušalke pa se odziva z daljšimi, čustveno obarvanimi preambulami (*ma joj ampak*), kar ponazarja primer v Tabeli 5.

Govorka A	<i>in</i>	<i>so</i>	<i>točno</i>	<i>vedl</i>	<i>kam</i>	<i>it</i>	<i>ne</i>
Členitev	preambula	rema					končalo
Pragmatika/skladnja	vezalo	priredje					
Prozodija			F0+ I+			F0+ I+	F0+ I+

Govorka B	<i>ma</i>	<i>joj</i>	<i>ampak</i>
Členitev	<i>preambula</i>		
Pragmatika/skladnja	<i>vezalo</i>	<i>vezalo</i>	<i>vezalo</i>
Prozodija	F0= I+		

Tabela 5: Primer kratke preambule pri naraciji.

Tudi v izmenjavi 2 opazimo številne kratke preambule in manj številne daljše preambule. Vendar v povprečju zaznamo bistveno več daljših preambul. Zdi se, da gre za vpliv okoliščin, v okviru katerih govorca soočata različni mnenji glede čustvene stabilnosti skupnega prijatelja. Primer v Tabeli 6 kaže, kako dolga preambula je potrebna, da govorec izrazi mnenje, ki je izrazito drugačno od mnenja njegove sogovornice. Pri tem uporablja vezala, ki pomagajo pri ohranjanju stika s sogovornico (*lej, veš kaj, veš*), skladenjska vezala (*ampak*), izraze modalnosti, ki definirajo stopnjo gotovosti njegovega izrekanja (*ne vem*), izpostavi pa tudi ločeni leksikalni del (*to*), s katerim nakaže vsebino reme.

Govorec C	<i>lej</i>	<i>ne vem</i>	<i>no</i>	<i>sej</i>	<i>veš kaj</i>	<i>ne vem</i>	<i>ne</i>	<i>ampak</i>	<i>recimo</i>	<i>veš</i>	<i>to</i>
Členitev	preambula										
Pragmatika	vez	mod	vez	vez	vez	mod	vez	vez	vez	vez	leks
Prozodija		F0= I+				F0= I+				pavza	

Govorec C	<i>jaz nimam nič proti temu</i>	<i>ne</i>
Členitev	rema	končalo
Pragmatika/skladnja	gl. stavek	
Prozodija	F0- I-	F0- I-

Tabela 6: Primer dolge preambule pri soočanju različnih mnenj.

Tudi v izmenjavi 3 zasledimo veliko kratkih preambul in precej manj dolgih preambul s tremi ali štirimi elementi. V povprečju pa govorca formulirata svoje argumente z izrazito kratkimi preambulami, v nekaterih primerih pa jih sploh ne potrebujeta in formulirata jasne, skladenjsko enostavno prepoznavne reme (primer v Tabeli 7):

Govorec E	<i>bolno</i>	<i>tlačjo</i>	<i>v</i>	<i>središče</i>	<i>mesta</i>	<i>ne</i>
Členitev	rema					končalo
Skladnja	prirejje					
Prozodija					F0+ I+	F0+ I+

Govorec E	<i>in</i>	<i>zapravljajo</i>	<i>grozljive milijarde</i>	<i>v centru mesta</i>	<i>za</i>	<i>bolno</i>
Členitev	preambula	rema				
Pragmatika/ Skladnja	vezalo	prirejje				
Prozodija			F0+ I+			F0+ I+

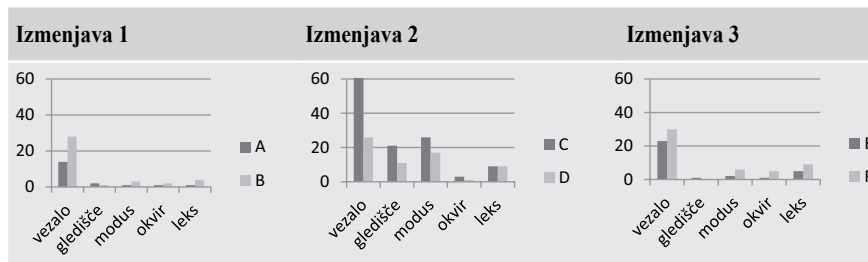
Govorec E	<i>trgovski</i>	<i>centri</i>	<i>pa</i>	<i>zabavišča</i>	<i>grejo</i>	<i>pa</i>	<i>ven</i>	<i>iz</i>	<i>mesta</i>
Členitev	rema								
Pragmatika/ Skladnja	prirejje								
Prozodija				F0+ I+					F0- I-

Tabela 7: Primer kratke preambule pri argumentaciji.

Na podlagi kvantitativne in kvalitativne analize lahko ugotovimo, da se v vseh izmenjavah najpogosteje pojavljajo kratke preambule, manj pogosto pa dolge preambule. Glede na diskurzivni žanr lahko ugotovimo, da so kratke preambule značilnost jezikovnih manifestacij, kjer govorec pripoveduje o nekem dogodku ali argumentira svoje mnenje, dolge preambule pa so tipične za soočanje nasprotujočih si mnenj.

4.1.2 Zgradba preambule

Po analizi dolžine preambule želimo ugotoviti, katere elemente preambule posamezni govorniki uporabljajo pri vsaki od analiziranih izmenjav. Na podlagi Grafa 2 vidimo, da so v vseh izmenjavah najpogostejši element vezala, ostalih elementov je bistveno manj. Pa vendar izstopa druga izmenjava, kjer lahko zaznamo tudi prisotnost elementov, kot so gledišče, modus, in ločeni leksikalni del.

Graf 2: Zgradba preambule v analiziranih izmenjavah.

V prvi izmenjavi je nabor elementov preambule pri obeh govorkah skrčen predvsem na rabo vezala. Obe govorki nastopata v vlogi pripovedovalk in uporabljata predvsem elemente, ki jima pomagajo pri strukturiranju pripovedi (primer v Tabeli 8). Gre predvsem za časovne izraze (*pol, in*) in fatična sredstva ohranjanja stika z naslovnikom (*a veš*).

Govorka B	<i>pol</i>	<i>sno</i>	<i>kupl</i>	<i>pa</i>	<i>to</i>	<i>ta</i>	<i>drugo</i>	<i>kluko</i>
Členitev	preambula	rema						
Pragmatika/skladnja	vezalo	priredje						
Prozodija							F0+ I+	F0+ I+

Govorka B	<i>k</i>	<i>pa</i>	<i>samo</i>	<i>zapreš</i>	<i>ne</i>
Členitev	rema				končalo
Pragmatika/skladnja	podredje				
Prozodija				F0+ I+	F0+ I+

Tabela 8: Zgradba preambule pri naraciji.

V drugi izmenjavi opazimo, da so elementi preambule precej bolj številni in raznoliki kot v ostalih dveh izmenjavah. Primer v Tabeli 9 kaže, da govorec uporabi pester nabor elementov preambule, da izrazi svoje mnenje. Pri tem uporabi skladenjska vezala (*ampak, ko*), gledišče kot neposreden izraz lastnega stališča (*jaz vidm*) in modalne elemente (*čist drži, jasno*), s katerimi izraža stopnjo gotovosti v tisto, kar bo formuliral v remi.

Govorec C	<i>misl</i>	<i>čist</i>	<i>drži</i>	<i>in</i>	<i>vse</i>	<i>kul</i>	<i>in</i>	<i>jasno</i>	<i>ne</i>
Členitev	preambula								
Pragmatika	vez	modus		vez	modus		vez	modus	vez
Prozodija	F0+ I+			F0+ I+			F0+ I+	F0+ I+	

Govorec C	<i>ampak</i>	<i>ke</i>	<i>jz</i>	<i>vidm</i>
Členitev	preambula			
Pragmatika	vezalo	vezalo	gledišče	
Prozodija				F0+ I+

Govorec C	<i>da</i>	<i>on</i>	<i>v bistvu</i>	<i>se</i>	<i>se</i>	<i>čist</i>	<i>enak</i>	<i>lahko</i>
Členitev	rema							
Skladnja	podredje							
Prozodija								

Govorec C	<i>spasi</i>	<i>tud</i>	<i>s</i>	<i>tem</i>
Členitev	>>			
Pragmatika	>>			
Prozodija				F0+ I+

Tabela 9: Zgradba preambule pri izražanju nestrinjanja.

V tretji izmenjavi prevladujejo predvsem vezala, ponekod v preambuli opazimo tudi ločeni leksikalni del. V primeru Tabele 10 vidimo, da govorec v preambuli zaporedno naniza vezala, ki mu pomagajo pri argumentaciji (*dobr, ampak, vsaj zdej*), nato z okvirom (*tist kar se na nov prpravla*) zameji območje, v okviru katerega bo izrečena rema.

Govorec F	<i>ja</i>	<i>ja</i>	<i>dobr</i>	<i>ampak</i>	<i>vsaj</i>	<i>zdej</i>
Členitev	preambula					
Pragmatika	vez	vez	vez	vez	vez	vez
Prozodija						

Govorec F	<i>tist</i>	<i>kar</i>	<i>se</i>	<i>na</i>	<i>nov</i>	<i>prpravla</i>
Členitev	preambula					
Pragmatika	okvir					
Prozodija					F0+ I+	

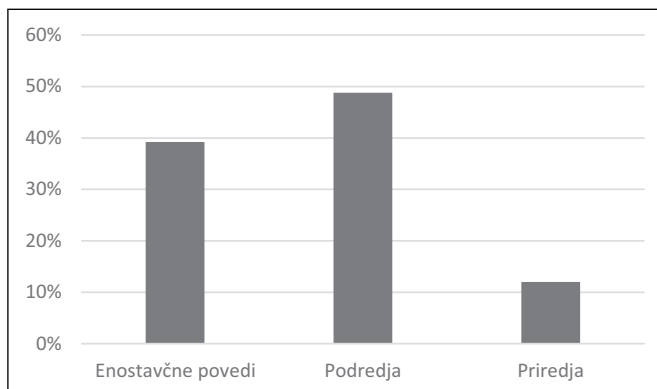
Govorec F	<i>bi</i>	<i>pa</i>	<i>lahko</i>	<i>te</i>	<i>prastrahove</i>	<i>opustl</i>	<i>ne</i>
Clenitev	rema						končalo
Skladnja	gl. stavek						
Prozodija						F0- I-	F0- I-

Tabela 10: Zgradba preambule pri argumentaciji.

Iz analize je razvidno, da govorci, ki imajo vlogo pripovedovalca in se osredotočajo predvsem na podajanje informacij, tvorijo predvsem preambule, sestavljene iz enega ali več zaporednih vezal. Govorci, ki se na pripoved odzivajo ali so vključeni v čustveno soočanje različnih mnenj, pogosto uporabijo bolj raznolik in manj predvidljiv nabor elementov preambule, ki vključujejo modalne prvine in izražanje svojega stališča z glediščem.

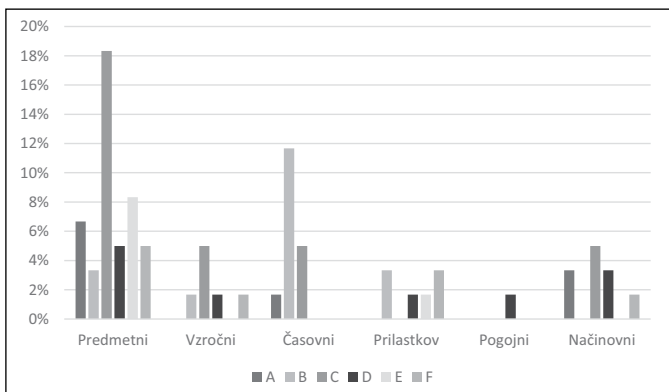
4.2 Rema

Po ugotovitvah, do katerih smo prišli pri analizi preambule, lahko rečemo, da je rema privilegirani del spontanega govora: gre za tisti del izrečenega, ki ga po vseh uspešnih in neuspešnih postopkih umeščanja in nizanja elementov preambule govorec uspe in more formulirati. To je informacijsko najbolj zgoščen del govorenega odstavka in s skladenskega vidika tudi najpopolnejši. Graf 3 predstavlja rezultate skladenske analize rem vseh šestih govorcev (razmerje med enostavnimi in večstavnimi povedmi, ki so razdeljene na podredja in priredja):

Graf 3: Skladenska kategorizacija rem v korpusu.

Večina rem v korpusu predstavlja podredja (49 %) in enostavne povedi (39 %), pojavi pa se 11 % priredij. Da bi bolje razumeli skladensko zgradbo reme, smo prevladujočo kategorijo, podredja, analizirali glede na tip odvisnika in glede na govorce, ki jih tvorijo (Graf 4):

Graf 4: Tipi odvisnikov pri različnih govorcih.

V korpusu prevladujejo predmetni odvisniki, najdemo pa tudi nekaj načinovnih, vzročnih in časovnih odvisnikov. Vendar raba podredij ni povsem enakomerno razporejena med govorce. Govorci A, C in E, ki v dialogu prevzemajo vodilno vlogo, izstopajo po rabi predmetnih odvisnikov. V primeru Tabele 11 govorec C v preambuli najprej izpostavi svoje gledišče (*jaz vidm*), nato pa naniza serijo rem v obliki predmetnih odvisnikov, s katerimi poda primere rešitev, na koncu pa povzame svoje stališče v obliki enostavne povedi.

Govorec C	<i>ampak</i>	<i>ke</i>	<i>jz</i>	<i>vidm</i>
Členitev	preambula			

Govorec C	<i>da</i>	<i>on</i>	<i>v bistvu</i>	<i>se</i>	<i>čist</i>	<i>enak</i>	<i>lahko</i>	<i>spasi</i>	<i>tud</i>	<i>s</i>	<i>tem</i>
Členitev	Rema										
Skladnja	predmetni odvisnik										

Govorec C	<i>da</i>	<i>on</i>	<i>gleda</i>	<i>druge</i>	<i>ženske</i>
Členitev	rema				
Skladnja	predmetni odvisnik				

Govorec C	<i>da</i>	<i>gremo</i>	<i>mi</i>	<i>ven</i>	<i>na</i>	<i>pir</i>
Členitev	Rema					
Skladnja	predmetni odvisnik					

Govorec C	<i>da</i>	<i>si</i>	<i>najde</i>	<i>tam</i>	<i>eno</i>	<i>in</i>	<i>jo</i>	<i>gre</i>	<i>zbušit</i>
Členitev	rema								
Skladnja	predmetni odvisnik								

Govorec C	<i>in</i>	<i>to</i>	<i>je</i>	<i>lahko</i>	<i>njegova</i>	<i>terapija</i>	<i>ne</i>
Členitev	rema						
Skladnja	enostavna poved						

Tabela 11: Zgradba reme pri dominantnem govorceu.

Govorka B uporablja predvsem časovne odvisnike, kar je razumljivo, saj gre za pripoved o kronologiji večkrat ponovljenih tatvin v govorkinem stanovanju (primer v Tabeli 12).

Govorka B	ko	so	nas	okradl
Členitev	rema			
Skladnja	časovni odvisnik			

Govorka B	ko	so	noter	pršli
Členitev	rema			
Skladnja	časovni odvisnik			

Govorka B	so	točno	vedl	Kje	iskat
Členitev	rema				
Skladnja	gl. stavek				

Tabela 12: Zgradba reme pri naraciji.

Enostavčne povedi so v remah relativno pogoste, predvsem v izmenjavi 2, kjer govorca neeksplicitno podajata svoje mnenje (*in res te težave to so hude stvari no*) in v izmenjavi 3, kjer govorca dajeta iztočnico za nov argument (primer v Tabeli 13):

Govorec E	no	sej	pravna	Je	šla	zdej	v	mesto
Členitev	preambula		rema					
Skladnja	enostavčna poved							

Govorec F	pravna	je	šla	zdej	v	mesto	ja
Členitev	rema						
Skladnja	enostavčna poved						

Tabela 13: Zgradba reme pri argumentaciji.

Priredij je v korpusu relativno malo (*suml smo sam nismo vedl kako sploh notr pridejo ne*), zato težje slepamo o njihovem pojavljanju v določenem diskurzivnem žanru ali pri določenem profilu govorcev.

Na podlagi kvantitativne in kvalitativne analize reme opazimo, da pri dominantnih in čustveno bolj angažiranih govorcih prevladujejo predmetni odvisniki. Naracija je po pričakovanjih zaznamovana s časovnimi odvisniki, pri argumentaciji pa prevladujejo enostavčne povedi, ki funkcionirajo kot iztočnica za nov argument.

5 Zaključek

Z upoštevanjem interakcije prozodije, pragmatike in skladnje smo prišli do nove opredelitive enote spontanega govora, govornega odstavka. Analiza korpusa treh govornih izmenjav v slovenščini je pokazala, da ima tipični govornjeni odstavek

v slovenščini dva ključna dela, preambulo in remo. V preambuli so zgoščeni pragmatični elementi, ki med sabo niso povezani s skladejskimi vezmi, temveč opravljajo pragmatično vlogo pri strateškem formuliranju izreka, v remi pa nastopi ključna informacija, ki jo je mogoče analizirati s tradicionalnimi skladejskimi kategorijami. Remo govornici s pomočjo prozodičnih kazalcev pogosto rekategorizirajo v preambulo za nadaljnje reme.

Kvantitativna analiza je pokazala, da pri vseh treh izmenjavah prevladujejo kratke preambule in podredno stavljene reme. Obenem pa se struktura preambule in reme razlikujeta pri različnih diskurzivnih žanrih: pri čustveno angažiranem govoru je opaziti več daljših in bolj raznolikih preambul, ki poleg vezal vsebujejo tudi gledišče govornika in modalne prvine, ter večji delež predmetnih odvisnikov v remi. Pri naraciji opazimo večji delež časovnih odvisnikov, pri argumentaciji pa večji delež enostavnih povedi.

Predstavljena metodologija in analiza bi lahko omogočili sistematično segmentacijo spontanega govornega diskurza tudi na večjih jezikovnih korpusih, pri tem pa se je smiselno zavedati, da gre za časovno precej zahtevno metodo, ki bi zahtevala sistematično usposabljanje kadrov za segmentacijo diskurza v govorne odstavke.

Spoznanja predstavljene raziskave bi bilo smiselno razširiti na celovito preučevanje strukturiranja spontanega govora v različnih sporazumevalnih položajih in pri različnih profilih govornikov, kar bi lahko uporabili za potrebe usposabljanj poklicnih govornikov, pri forenzičnih analizah spontanosti v govoru ali pri razvoju orodij za avtomatsko razpoznavanje govora.

Literatura

- Austin, John Langshaw, 1962: *How to Do Things With Words*. Oxford: Clarendon.
- Benveniste, Emile, 1966: *Problèmes de linguistique générale*. Pariz: Gallimard.
- Benzitoun, Christophe, 2010: Quelle(s) unité(s) syntaxique(s) maximale(s) en français parlé? Discussions autour de quelques problèmes rencontrés. *Travaux de linguistique* 60. 109–126.
- Blanche Benveniste, Claire, 2002: Phrase et construction verbale. *Verbum* 24/1–2. 7–22.
- Blanche Benveniste, Claire, 1997: *Approches de la langue parlée en français*. Pariz: Ophrys, Paris.
- Culioli, Antoine, 1992: *Pour une linguistique de l'énonciation* 3. Pariz: Ophrys.
- Halliday, Michael, Krikwood, Alexander, in Ruqaiya, Hasan, 1976: *Cohesion in English*. New York: Longman.
- Huber, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kranjc, Simona, 1999: Skladnja in otroški govor. *Jezik in slovstvo* 44/6. 197–212.
- Lacheret Dujour, Anne, in Beaugendre, Frédéric, 2002: *La prosodie du français*. Pariz: CNRS Editions.

Moeschler, Jacques, 1985: *Argumentation et conversation. Eléments pour une analyse pragmatique du discours*. Paris: Hatier.

Morel, Mary Annick, in Danon-Boileau, Laurent, 1998: *Grammaire de l'intonation*. Pariz: Ophrys.

Roulet, Eddy, Auchlin, Antoine, Moeschler, Jacques, in Rubattel, Christian, 1985: *L'articulation du discours en français contemporain*. Bern: Lang.

Schiffirin, Deborah, 1988: *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schlamberger Brezar, Mojca, 2000: Les connecteurs en combinaison avec les marqueurs modaux: l'exemple du français et du slovène. *Linguistica* 40/2. 273–282.

Smolej, Mojca, 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Verdonik, Darinka, in Zwitter Vitez, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Zwitter, Ana, 2002: Les stratégies intonatives à l'échange oral en slovène et en français. *Linguistica* 42. 121–130.

PROSTORSKO DOJEMANJE IN VZROČNOST NASTOPA ČUSTEV V LUČI GLAGOLSKO-SAMOSTALNIŠKIH KONSTRUKCIJ S PREDLOŽNIMI ZVEZAMI V SLOVENŠČINI

V članku analiziram metaforične glagolsko-samostalniške konstrukcije s predložnimi zvezami s samostalniki čustev in glagoli, ki izražajo različne vrste abstraktnega premikanja glede na vzročnost: prisilno premikanje (npr. *voditi koga v jezo*), samodejno premikanje (npr. *pasti v obup*) in samopremikanje (npr. *vstopiti v ljubezen*). Obravnavane konstrukcije izražajo nastop čustvenega stanja in zrcalijo konceptualno metaforo »sprememba stanja je sprememba lokacije«. V raziskavi je združena kognitivna skladišna analiza z leksikalno, katere namen je v luči obravnavanih konstrukcij pojasniti: 1) prostorske osnove konceptualizacije čustev in njihovega nastanka, 2) dojetje nastanka določenega čustva glede na vzročnost. Raziskava potrjuje kognitivno tezo o utelešenju metafor, ki se nanašajo na dogodke v abstraktni domeni čustev.

Ključne besede: glagolsko-samostalniške konstrukcije, prostorsko dojetje čustev in njihovega nastanka, vzročnost v domeni čustev

1 Uvod

V članku predstavljam kognitivno analizo izrazov, ki v slovenskem jeziku izražajo nastop določenega čustva. Gre za metaforične glagolsko-samostalniške konstrukcije, ki vsebujejo predložne zveze s samostalniškimi poimenovanji čustev, in glagole, ki v fizičnem prostoru izražajo gibanje (npr. *pasti v obup*, *spraviti koga v jezo*, *pride do veselja*).¹ V raziskavi se opiram na trditvi Talmyja (2000) ter Lakoffa in Johnsona (1999), da jezikovni izrazi, s katerimi opisujemo dogodke spremembe stanja (tako fizičnega kot psihičnega), kažejo analogijo z izrazi, ki izražajo gibanje v fizičnem prostoru. Ta raziskava ima dva namena: pojasniti prostorske osnove

¹ Vsi obravnavani primeri izhajajo iz korpusa *Gigafida*.

konceptualizacije čustev in njihovega nastanka ter pojasniti dojemanje nastanka določenega čustva glede na vzročnost. Raziskava dopolnjuje tezo o utelešenju fizične izkušnje v metaforičnih jezikovnih konstrukcijah, ki izražajo dogodke v abstraktni domeni čustev.

Precejšnji del obravnavanih zgledov so stalne besedne zveze ali frazemi, ki se v jezikoslovju obravnavajo kot skladenjske in/ali frazeološke enote, zato obstaja zanje več terminov glede na pristop, na primer glagolski frazemi (Kržišnik 1994), glagolsko-samostalniške kolokacije (Burger 2007, Žele 2012) ali glagolsko-samostalniške stalne besedne zveze (Jędrzejko 2002). Med obravnavanimi konstrukcijami se nahajajo tudi *pasti v (kaj)*, *potopiti se (v kaj)*, *pri/prihajati do (česa)*, ki jih slovenska frazeologija opredeljuje kot minimalne frazeme (Kržišnik 1994, Babič 2008). Obravnavane zglede tukaj definiram kot metaforične glagolsko-samostalniške konstrukcije. Termin konstrukcija razumem kot konvencionalno povezavo med obliko in pomenom (Goldberg 1995) in sledim predpostavki, da sta pomen vsake jezikovne enote in njena skladenjska zgradba nerazdružljivo povezana (Langacker 2008). V analizi se zato osredotočam na pomensko-skladenjske lastnosti vseh sestavin obravnavanih konstrukcij.

2 Teoretična izhodišča

2.1 Dogodki v čustveni domeni

Čustva, ki so naša notranja doživetja, so povezana z delovanjem uma. Zato, za razliko od dogodkov v fizični domeni (npr. premikanje, dejavnosti), človekova čustvena stanja niso neposredno dostopna drugim ljudem, ki jih opazijo samo posredno (npr. na osnovi paraverbalnih odzivov, telesnih reakcij ali dejanj). Na jezikovni ravni svoja čustva in čustva drugih opisujemo s pomočjo različnih konstrukcij, na primer dejstvo, da pride kdo v stanje jeze, izražamo s pomočjo glagolskih konstrukcij (npr. *razjezil se je*, *nekdo/nekaj ga je razjezilo*), pridevniških ali prislovnih konstrukcij (npr. *postal je jezen* ali *postalo mu je žal*) ali s pomočjo številnih metaforičnih glagolsko-samostalniških konstrukcij (npr. *nekdo/nekaj ga je spravil(o) v jezo*, *nekdo/nekaj je v kom vzbudil(o) strah* itd.), med katere spadajo analizirani zgledi. V jezikoslovju so glagoli, ki izražajo dogodke v čustveni domeni, uvrščeni v skupino mentalnih oziroma psiholoških glagolov, med katere poleg njih spadajo tudi glagoli mišljenja in čutnega zaznavanja (Croft 1991: 213–220). Za tovrstne glagole je značilno, da vključujejo udeležensko vlogo nosilca stanja (Žele 2012: 255) (ang. *experiencer*), ki je pri prehodnih in neprehodnih glagolih izražen kot osebek (npr. *nekdo ljubi koga*, *nekdo se razjezi na koga/kaj*) ali kot predmet pri prehodnih (npr. *nekdo/nekaj razjezi koga*). Metaforične konstrukcije, ki jih obravnavam v tem članku, definiramo po Verhoeven (2007: 37–38) kot izkušnjske, ker se nanašajo na izkušnjsko domeno (ang. *experiential domain*). Tudi v njih določimo udeležensko vlogo nosilca stanja, ki je tudi izražen kot osebek (npr. *nekdo pade v obup*) ali predmet (npr. *nekdo/nekaj spravi koga v obup*).

2.2 Utelesenje jezika in prostorske osnove dojetanja dogodkov v domeni čustev

Ena od trditvev, na kateri temelji kognitivno jezikoslovje, pravi, da je v jezikovnih izrazih utelesena fizična izkušnja človeka, torej med drugim telesni občutki, povezani z gibanjem telesa v prostoru (prim. Lakoff 1987: xiv). Ta trditev je potrjena v številnih študijah na področju eksperimentalne psihologije, ki se ukvarjajo s čustvenimi koncepti in dokazujejo, da je konceptualizacija čustev pogojena s prostorsko-motorično izkušnjo. Prostorske osnove dojetanja dogodkov v domeni čustev opazujejo tudi jezikoslovci, ki v različnih pristopih analizirajo jezikovne enote, s katerimi opisujemo čustva in čustvene dogodke. Najbolj slikoviti primeri prostorskih motivacij se zdijo leksikalne enote, ki se nanašajo na čustvena stanja zavoljo metaforične širitve njihovih prostorskih pomenov (gl. besedne družine glagolov *ganiti (se)*, *prizadeti in dotakniti (se)*). Prostorske prenose slikovito zrcalijo tudi metaforični izrazi z leksemi, ki izražajo prostorske dimenzije, npr. *globoka čustva (čustva so prostor)*, *biti poln veselja* (ČLOVEK JE PROSTOR, V KATEREM SE NAHAJAJO ČUSTVA), *ljubiti iz dna srca* (ČLOVEKOVI ORGANI SO PROSTOR, V KATEREM SE NAHAJAJO ČUSTVA) (gl. npr. Kövecses 2000: 142–156, Dziwirek, Lewandowska-Tomaszczyk 2010: 110–116).

Medpodročne preslikave iz prostorske domene v čustveno, ki jih obravnavam v tem članku, lahko pojasnujemo med drugim po Talmyju (2000: 238), ki opozarja na analogijo med gibanjem v prostoru (ang. *motion event*) in spremembo fizičnega ali psihičnega stanja (ang. *change of state*). Pri tem je treba omeniti, da se v Talmyjevih delih termin gibanje nanaša tako na mirovanje (ang. *stationariness*) kot gibanje *per se* (ang. *motion*). Po analogiji z gibanjem v fizičnem prostoru dogodek spremembe stanja (*change of state event*) Talmy razlaga kot stanje (ang. *stasis*) in spremembo stanja *per se* (ang. *state transition*):²

- STANJE JE MIROVANJE, npr. *biti (stati) v luži* → *biti v stanju X*
npr. *Družine živijo v ljubezni in ljubezen izžarevajo tudi navzven.*
- SPREMEMBA STANJA JE GIBANJE, npr. *pasti v lužo* → *pasti v stanje X*
npr. *Svet se spremeni, ko v njeno življenje vstopi Irfan (kakor na glavo sta padla v ljubezen in ni bilo poti nazaj) in pozneje še heroin.*

Lakoff in Johnson (1999: 179), ki se tudi ukvarjata s prostorskimi osnovami izražanja čustvenih dogodkov, definirata na primeru angleščine t. i. LOKALISTIČNO METAFORO STRUKTURE DOGODKA. Gre za nadrejeno (oz. generično) metaforo, povezano s številnimi, tudi med seboj konceptualno povezanimi, submetaforami: STANJA SO LOKACIJE (OZ. OMEJENI PROSTORI) IN SPREMEMBA STANJA JE SPREMEMBA LOKACIJE (OZ. DOBESEDNO: SPREMEMBA (STANJA) JE GIBANJE IZ ENEGA OMEJENEGA PROSTORA V DRUGEGA), prim. *biti v (hudi) depresiji* oz. *(za)pasti v (globoko) depresijo*.

² Analizo prostorskih osnov navedenih primerov po Talmyjevem prostupu obravnavam v Będkowska-Kopczyk, 2013.

Na analogijo med dojemanjem gibanja v prostoru in spremembe stanja je med obravnavo pomenov predloga v opozoril že Anton Bajec (1957: 116): »Ker je vsako spreminjanje neke vrste gibanje, je razumljivo, da se pri tem rabi akuzativ«, npr. *spraviti v zadrego*. Avtor je tudi opazil, da se »krajevni (torej prostorski) rabi najširše polje odpira po prenosu v abstraktnost«, npr. *srce se je vnelo v ljubezni*; *v jezi sva si* (Bajec 1957: 117). V zadnjih dvajsetih letih analize konstrukcij s predložnimi zvezami, ki vsebujejo samostalnike čustev, se na področju slovanskih jezikov izvajajo med drugim v kognitivnem pristopu. Omeniti velja, da tovrstne konstrukcije lahko zrcalijo ne samo nastop čustva, ampak tudi druge dogodke, ki sestavljajo t. i. scenarij čustva (Kövecses 2000), torej še čustvo samo, fiziološke oz. vedenjske posledice čustva in konec čustva. Bolj sistematične analize prostorskih osnov čustvenih dogodkov v luči predložnih zvez s samostalniki čustev predstavljajo Mostovaja (1998) v ruščini, Dziwirek, Lewandowska-Tomaszczyk (2010) v poljščini in angleščini, Stramljič Breznik (2018) v slovenščini, Będkowska-Kopczyk (2011, 2016) v slovenščini in poljščini ter Będkowska-Kopczyk, Fantur (2018) v slovenščini in nemščini.³

2.3 Vzročnost v fizični domeni in v domeni čustev

Tako Talmy (2000) kot Lakoff in Johnson (1999) opozarjajo na dejstvo, da se naša percepcija gibanja v prostoru razlikuje glede na vzročnost. Lahko ga izražamo kot povzročeno s strani osebe, ki se premika (ang. *self motion*, npr. *iti, peljati se*), neagentivno oziroma samodejno (ang. *non-agentive motion* ali *autonomous motion event*, npr. *pasti, toniti*) ali kot povzročeno (ang. *caused motion*, npr. *spraviti, peljati koga, kaj kam*). Lakoff in Johnson pravita, da je prvi tip premikanja tipičen predvsem za izražanje dejanj (1999: 187–188), drugi pa za izražanje prisilne spremembe prostora (ali, v metaforičnih konstrukcijah, stanja), kar zrcalita konceptualni metafori SPREMEMBA STANJA JE GIBANJE IZ ENEGA OMEJENEGA PROSTORA V DRUGEGA in VZROČNOST JE PRISILNO GIBANJE (1999: 184–186). Prisilna sprememba stanja je lahko povzročena s strani človeka ali nekega abstraktnega dražljaja (oz. vzroka), ki se po avtorjih dojema kot SILA (gl. konceptualno metaforo VZROK JE SILA). V nadaljevanju dokazujem, da se v obravnavanih konstrukcijah na metaforičen način uresničujejo vsi trije tipi vzročnosti, torej poleg prisilne spremembe stanja tudi samodejna sprememba in sprememba, ki je povzročena s strani osebe, ki je izražena kot nosilec stanja.

3 Analiza

Kot navedeno v razdelku 2.1., čustvena stanja opisujemo s pomočjo različnih konstrukcij. V tem poglavju obravnavam le primere, ki izražajo začetek čustva, in

³ Čeprav je primerjava prostorskih osnov konceptualizacije čustev med slovenščino in drugimi jeziki zelo zanimiva, se v tem članku zaradi omejenega prostora osredotočam samo na slovenščino in (kot že navedeno) samo na konstrukcije, ki izražajo nastop čustva.

vsebujejo izbrane samostalnike čustev v vezavi s predlogoma *v* (*v* + SČ v tož.⁴) in *do* (*do* + SČ v rod.).⁵ V Tabeli 1 predstavljam, s katerimi glagoli nastopajo te PZ. Kot navedeno v uvodu, so vsi naštetih primeri in njihova pogostnost obdelani na osnovi podatkov iz korpusa *Gigafida*.⁶

<i>v</i> + tož.	Glagoli in njihova pojavitev v <i>Gigafidi</i>	<i>do</i> + rod.	Glagoli in njihova pojavitev v <i>Gigafidi</i>
v jezo	spraviti (53), spravljati (59), voditi (7), pognati (1), pehati (1)	do jeze	voditi (1), pripeljati (2), priti_brez ⁷ (8), prihajati_brez (2)
v bes	spraviti (176), spravljati (220), voditi (2), pognati (5), pehati (1)	do besa	pripeljati (2), prignati (1)
v veselje	spraviti (12), spravljati (4), voditi (3), stopiti (1)	do veselja	voditi (5), privedi (2), priti (13), priti_brez (2), prihajati_brez (1)
v strah	spraviti (39), spravljati (61), voditi (9), pognati (3), pehati (1), pahnti (5), zaiti (1)	do strahu	privedi (5), pripeljati (4), priti_brez (12), prihajati_brez (2)
v žalost	spraviti (26), spravljati (29), voditi (2), privedi (1), pahnti (22), pasti (5), zapasti (6), potopiti se (5), potoniti (5), utoniti (1), toniti (1), pogrezati se (2), pogrezniti se (5), zabresti (2), zaiti (1)	do žalosti	priti_brez (4)
v obup	spraviti (384), spravljati (1490), voditi (20), pognati (22), gnati (9), pehati (21), pahnti (88), potisniti (2), pasti (12), padati (4), zapasti (15), pogrezati se (2), pogrezniti se (5), zaiti (1)	do obupa	spraviti (4), prignati (5), privedi (6), pripeljati (11), priti_brez (2)
v ljubezen	voditi (13), pasti (3), padati (13) ⁸ , potopiti se (2), vstopiti (2), stopiti (1), zabresti (1)	do ljubezni	voditi (3), privedi (2), pripeljati (12), priti (16), priti_brez (12)
v sovraštvu	voditi (10), pehati (1), riniti (1), peljati (4), zabresti (1)	do sovraštva	voditi (1), privedi (1), pripeljati (4), priti (1), priti_brez (2), prihajati_brez (5)

Tabela 1: Predložne zveze in glagoli, s katerimi le-te tvorijo metaforične glagolsko-samostalniške konstrukcije.

⁴ V nadaljnjem uporabljam naslednje okrajšave in kratice: SČ – samostalnik čustva, PZ – predložna zveza, tož. – tožilnik, rod. – roditeljnik.

⁵ V slovenščini se uporabljajo tudi PZ s *k* + SČ v dajalniku, vendar jih glede na dejstvo, da v korpusu *Gigafida* najdemo samo posamezne zglede teh zvez v povezavi z glagoli premikanja (razen *napeljevati k sovraštvu*, ki ima 11 zadetkov), nisem obravnavala v tem članku.

⁶ Iz Tabele 1 so izključeni primeri, ki vsebujejo predložne zveze s samostalniškimi frazami, kot je npr. *priti do izbuha jeze*, in primeri, v katerih samostalniške sestavine lahko označujejo še kaj drugega, npr. *ljubezen* kot objekt ljubezni ali kot fizični odnos med ljudmi.

⁷ Glagol *priti/prihajati* lahko nastopa tako v osebni kot brezosebni rabi. V Tab. 1 je brezosebna raba navedena kot »priti_brez«/»prihajati_brez«.

⁸ Vsi zadetki v *Gigafidi* z glagolsko-samostalniško konstrukcijo *padati v ljubezen* se nanašajo na naslov pesmi (gl. dalje).

V fizičnem prostoru konstrukcije s PZ z *v* + samostalnik v tož. izražajo premikanje v tridimenzionalni prostor, npr. *priti v sobo*, PZ z *do* + samostalnik v rod. izražajo doseganje meje oziroma končne točke gibanja v prostoru, npr. *vlak vozi (samo) do Maribora* (gl. SSKJ²). Gre torej za dinamične konstrukcije, ki izražajo ciljno gibanje v prostoru, pri čemer začetna točka gibanja ni nujno omenjena.⁹ Primeri v Tabeli 1 kažejo, da se zavoljo medpodročne preslikave iz prostorske domene v čustveno določeno stanje dojema kot abstraktni cilj premikanja, in sicer tridimenzionalni prostor (*v* + SČ v tož.) ali končna točka gibanja (*do* + SČ v rod.). Razen izjeme (*do žalosti*, gl. dalje) vse obravnavane PZ lahko nastopajo s prehodnimi (kavzativnimi) glagoli, medtem ko PZ z *v* in nekatere z *do* dodatno z neprehodnimi. Poleg tega se s PZ z *do* (razen *do besa*) veže glagol *priti/prihajati* v brezosebni rabi. Glede na navedeno določimo naslednje konstrukcijske tipe:

1. $N_{\text{[HUM/ABSTRAKT, STIMULUS]}} + V \text{ (kavzativni gl.)} + N_{\text{[HUM, DOŽIVLJAJOČI]}} + PZ \text{ (} v + N\text{-tož. [ČUSTVOJ], } do + N\text{-rod. [ČUSTVOJ])}$
2. $N_{\text{[HUM, DOŽIVLJAJOČI]}} + V \text{ (neprehodni gl.)} + PZ \text{ (} v + N\text{-tož. [ČUSTVOJ], } do + N\text{-rod. [ČUSTVOJ])}$
3. $V \text{ } priti/prihajati \text{ (} v \text{ neosebni rabi)} + PZ \text{ (} do + N\text{-rod. [ČUSTVOJ])}$

3.1.1 Prvi konstrukcijski tip

V prvem tipu je nosilec stanja izražen kot predmet v tožilniku, medtem ko je dražljaj oziroma vzrok spremembe stanja izražen kot osebek v imenovalniku, npr.

- 1) *Tudi Deep Blue ni brez razloga spravi! Kasparova v obup.*

PZ z *v* in samostalniki, ki izražajo kratkotrajna čustva (*jeza, bes, veselje, strah, žalost in obup*) najpogosteje nastopajo z glagolom *spraviti/spravljati*. Manj PZ z *v* najdemo v povezavi z *gnati/pognati, pehati/pahniti* in *potisniti* (zadnji glagol nastopa samo s PZ *v obup*). S PZ z *do* se najpogosteje veže *pripeljati* (*do besa, strahu, obupa, ljubezni, sovraštva*), pojavljajo se tudi konstrukcije s *prignati* (*do besa, do obupa*). Z vsemi PZ z *v* navedenimi v Tabeli 1 nastopa *voditi*. Ta glagol se veže tudi s PZ z *do*, in sicer s samostalniki *jeza, ljubezen* in *sovrašтво* (dovršna oblika *privesti* se pojavlja z PZ *do veselja, do strahu, do obupa, do ljubezni* in *do sovraštva*). To pomeni, da se določeno čustvo v predložnih zvezah, ki nastopajo z *voditi* prostorsko dojema tako kot tridimenzionalni prostor kot točka v prostoru (prim. *voditi v ljubezen/voditi do ljubezni*). Isto velja za *spraviti v obup* in *do obupa*. Vsi navedeni glagoli v fizičnem prostoru izražajo prisilno gibanje nekega objekta na kako mesto, v prenesenem pomenu pa povzročeni nastanek nekega čustva:

⁹ Primeri v Gigafidi potrjujejo, da se PZ z *do* uporabljajo v stavkih, ki izražajo cilj premikanja brez označevanja začetne točke. Le-ta je lahko navedena v širšem kontekstu, npr. *Prav čas sem prišla na postajo in tudi vožnja je bila kar udobna. /.../ Stopila sem na šestko in se peljala do Fakultete za družbene vede.*

spraviti 1. ‚navadno s prizadevanjem narediti, doseči, da kdo ali kaj a) pride s kakega mesta, na kako mesto, č) pride iz kakega stanja, v kako stanje‘

pognati 3. ‚narediti, povzročiti, da kaj kam gre, pride; 4. narediti, povzročiti, da pride kdo v določeno stanje‘

voditi 3. ‚delati, povzročati, da kdo kam pride; 10. delati, povzročati, da pride do tega, kar izraža določilo (npr. žalitve vodijo v prepir)‘

pripeljati 3. ‚narediti, povzročiti, da pride kdo pod nadzorstvom na določeno mesto‘; 5. ‚narediti, povzročiti, da pride kdo v stanje, kot ga določa samostalnik‘

pehati 1. ‚s silo, z močnimi sunki spravljati kam‘; 2. ‚delati, povzročati, da pride kdo v določeno stanje‘

potisniti 1. ‚s sunkom spraviti na drugo mesto, na drug položaj‘; 4. nav. ekspr., v zvezi z v: ‚spraviti koga v določen položaj, stanje, navadno brez njegove vednosti, privolitve‘ (SSKJ²)

Lahko torej sklepamo, da se v luči pomenov teh glagolov abstraktni dogodek začetka stanja dojema kot prisilna sprememba, povzročena s strani zunanjega dejavnika (dražljaja oz. vzroka), torej neodvisno od volje osebe, ki je izražena kot nosilec stanja. Primeri iz Gigafide potrjujejo, da je vzrok spremembe stanja drug človek, kot v (1), ali kakšen dogodek, ki deluje kot sila (2) in (3):

- 1) *Naredil je za sto tisoč tolarjev škode in spravlil v jezo zagrizene gledalce televizije.*
- 2) *Katere besede nas spravijo v jezo, kakšen odziv ljudi, katere vrste dogodki?*
- 3) *Spomini na Tajsko me ponavadi spravijo v jezo /.../.*

Jezikovni zgledi, ki udeležujejo prvi konstrukcijski tip, zrcalijo konceptualne metafore: SPREMEMBA STANJA JE PRISILNO GIBANJE IZ ENE LOKACIJE V DRUGO, VZROČNOST JE PRISILNO GIBANJE IZ ENE LOKACIJE V DRUGO IN VZROK JE SILA.

3.1.2 Drugi konstrukcijski tip

V drugem konstrukcijskem tipu je nosilec stanja izražen kot osebek v imenovalniku, npr.

- 4) */.../ je Daryl, ki tega, da sta se razšla, ni nikoli čisto prebolela, padla v globoko žalost /.../*

3.1.2.1 S PZ z v in samostalniki *žalost*, *obup* in *ljubezen* nastopa glagol *padati/pasti/zapasti*, vendar glede na redko pojavitev teh konstrukcij v Gigafidi lahko ugotovimo, da so obravnavane PZ s temi glagoli manj ustaljene v slovenščini kot s kavzativnimi glagoli.¹⁰ Izraz *pasti/padati v ljubezen*, kot v (5) in (6)

- 5) *Svet se spremeni, ko v njeno življenje vstopi Irfan (kakor na glavo sta padla v ljubezen in ni bilo poti nazaj) in pozneje še heroin.*

¹⁰ Kot je dokazano v Będkowska-Kopczyk (2016), se glagoli, ki izražajo nenadzorovano pomikanje navzdol, pogostejše pojavljajo skupaj s PZ z v, ki vsebujejo samostalnike *depresija*, *evforija* in *ekstaza*, ki izražajo hkrati psihična bolezenska stanja in duševna stanja oziroma čustva (npr. *pasti v depresijo* ima v Gigafidi 485 zadetkov, *pasti v evforijo* 46, medtem ko *pasti v ekstazo* jih ima 35).

6) *Nov videospot za pesem Padam v ljubezen bo na ogled od 21. junija.*¹¹

je mogoče interpretirati kot kreativno narejen po zgledu angleškega *fall in love*. Na osnovi slovarske razlage pomena glagola *pasti* v fizičnem prostoru:

pasti 1. ‚zaradi izgube ravnotežja, opore priti a) z višjega mesta‘, npr. *pasti z ladje v morje, pasti v brezno*; 12. v zvezi z *v* ‚izraža nastop stanja, kot ga nakazuje določilo‘

ugotavljamo, da obravnavani primeri izražajo, da se začetek stanja dojema kot neagentiven oziroma samodejni dogodek. Ti primeri torej zrcalijo konceptualno metaforo SPREMEMBA STANJA JE SAMODEJNO GIBANJE IZ ENE LOKACIJE V DRUGO. Podobno konceptualizacijo nastopa čustev glede na vzročnost izražajo drugi glagoli, ki v fizičnem prostoru izražajo nenadzorovano pomikanje navzdol: *potopiti se, toniti (potoniti, utioniti), pogrezati se/pogrezniti se*, ki se pojavljajo s PZ v *žalost* (gl. tudi *pogrezati se/pogrezniti se v obup; potopiti se v ljubezen*):

potopiti se 1. ‚izginiti pod (vodno) gladino‘; 2. v zvezi z *v* ‚izraža nastop b) stanja osebk, kot ga določa samostalnik‘

toniti 1. ‚izginjati pod (vodno) gladino‘; 3. v zvezi z *v* ‚izraža nastopanje stanja osebk, kot ga določa samostalnik‘

pogrezniti se 1. ‚pomakniti se v navpični smeri navzdol‘; 2. v zvezi z *v* ‚v izraža povzročitev stanja, kot ga določa samostalnik‘

Pomen teh glagolov je dokaz še enega metaforičnega prenosa, torej dojemanja čustva kot POSODE S TEKOČINO (gl. primer iz Gigafide, ki se nanaša na fizični prostor *V Črnem morju potonil turški trajekt*).

Konceptualizacija nastopa čustva kot samodejnega dogodka ne izključuje dejstva, da določeno čustvo nastaja brez razloga. Analiza primerov iz Gigafide kaže, da je razlog ponavadi poznan iz širšega konteksta, na primer v zgledu (7) je to žalovanje:

7) *Niti intenzivnosti niti trajanja žalovanja ni mogoče uravnavati. Lahko pa se naučimo, kako ravnati z njim. Sprva se lahko potopimo v žalost, čez čas pa znova izplavamo.*

Dodajmo, da uporaba s strani govorca metaforične konstrukcije z glagolom, ki izraža samodejno gibanje, na mesto konkurenčne konstrukcije z glagolom prisilnega premikanja (npr. v zgledu (7) bi lahko uporabili *sprva nas žalovanje spravi v žalost*), izraža subjektivno oceno nastopa stanja kot samodejnega dogodka. V obeh primerih, torej tako z glagoli prisilnega kot samodejnega gibanja, gre vendarle za spremembo stanja, ki ni odvisna od volje osebe, izražene kot nosilec stanja.

3.1.2.2 V drugem konstrukcijskem tipu se s PZ z *v* vežejo tudi glagoli (*v*)*stopiti* (v *ljubezen*), *zaiti* (v *strah, žalost, obup*) in *zabresti* (v *žalost, sovraštvo*), medtem ko s PZ z *do* nastopajo z glagolom glagol *priti* (*do veselja, do ljubezni*). Tovrstni zgledi

¹¹ Gl. videospot: <<https://www.youtube.com/watch?v=91Ktvh3Wde4>>. (Dostop 12. 3. 2018.)

(razen *priti do veselja* in *priti do ljubezni*) so maloštevilčni v Gigafidi in jih lahko obravnavamo kot kreativne metafore. Navedeni glagoli izražajo samopremikanje, torej gibanje, ki ga nadzoruje oseba, ki spreminja položaj:

stopiti 1. ‚narediti korak‘; 2. ‚s korakom, koraki začeti biti kje‘; 4. ‚izraža začetek stanja, kot ga določa samostalniik‘

priti 1. ‚premikajoč se v določeno smer začeti biti a) na določeni točki poti, b) na cilju poti‘
zaiti 2. ‚iti, premakniti se narobe, v napačno smer‘; 3. ‚nehote, nenamerno priti kam‘;
 4. ‚nehote, nenameravano priti v kako stanje, položaj‘

zabresti 1. ‚iti, stopiti v vodo, v kaj ovirajočega‘; 2. ‚zaiti‘

Metaforične konstrukcije s temi glagoli v domeni čustev zrcalijo dejstvo, da se nastop stanja dojema kot dogodek, ki ga povzroča sam doživljajoči: SPREMEMBA STANJA JE GIBANJE IZ ENE LOKACIJE V DRUGO, KI GA POVZROČA SAM DOŽIVLJAJOČI. Lakoff in Johnson (1999: 187) dogodke, ki jih izražajo konstrukcije z glagoli samopremikanja razlagata kot dejanja: »/.../ actions are seen as movements that an agent carries out under agent's own force«. Glede na navedeno opazimo, da se v navedenih primerih prekrivajo udeleženske vloge, in sicer vršilec dejanja, ki je hkrati nosilec stanja, kajti rezultat njegovega dejanja je nastop čustvenega stanja. Sklepamo torej, da je začetek čustva v teh primerih dejanje, ki je psihološke narave (oz. mentalni proces). Kot izhaja iz slovarskih razlag navedenih glagolov, konstrukcije *stopiti v veselje*, *priti do veselja* in *priti do ljubezni* izražajo, da je nastop stanja hoten (ali celo zaželen), gl. (8)–(10), medtem ko tiste z *zabresti* in *zaiti* (ki se povezujejo s PZ z samostalniki negativnih čustev), da je nastop stanja nehoten (nenameren) oziroma da je s strani govorca vrednoten negativno, gl. (11)–(12):

- 8) *Če hočemo stopiti v veselje, moramo stopiti iz sebe, iz svojega sebičnega jaza in se odpreti Bogu ter sprejeti njegov načrt o našem življenju.*
- 9) *V mislih ali srcu lahko pridemo do veselja že s tem, da si prizadevamo vsako neveselo, žalostno, negativno misel takoj odgnati in jo zamenjati z veselo, pozitivno.*
- 10) *Po tej poti pridemo do nesebične ljubezni do Boga in do bližnjega.*
- 11) *Ljudje ga več niso spoštovali in tako je počasi zabredel v hudo žalost.*
- 12) */.../ vendar morate paziti, da zaradi vpliva Marsa v Strelcu teh odnosov še bolj ne zakomplicirate in zaidete v žalost in obup.*

3.1.3 Tretji konstrukcijski tip

PZ z *do* in samostalniki *jeza*, *veselje*, *žalost*, *obup*, *ljubezen* in *sovrašstvo* nastopajo tudi z *priti/prihajati*, ki se rabi brezosebno. V Žele (2012: 42) je tovrstna raba *priti* uvrščena med glagole razmer (okoljskih ali družbenih). Avtorica navaja, da ga češka skladnja uvršča v pomensko skupino, ki izraža »spontan nastanek stanja/dejanja« (Žele 2012: 38). V analiziranih konstrukcijah je nosilec stanja izražen na različne načine, na primer s pomočjo posesivne konstrukcije (13), predložne zveze (14), lahko tudi ni direktno izražen, kot v (15):

- 13) *V tretjem nizu je le prišlo tudi do veselja Marka Schembrija, ko je tik pred koncem uspel dobiti eno in edino igro v vsem dvoboju.*
- 14) *Predvsem pri ženskah pogosto pride do žalosti, strahu, zaskrbljenosti in jeze.*
- 15) *Kdo ve, mogoče bo iz tega prišlo celo do ljubezni!*

Neosebna oblika *priti/prihajati* se ne uporablja za opis dogodkov v fizični domeni, vendar glede na pomen tega glagola ugotavljamo, da tudi v obravnavanih zgledih gre za metaforični prenos iz fizične domene v čustveno. Primeri (13)–(15) potrjujejo konceptualizacijo nastanka čustva kot samodejnega (spontanega) dogodka, torej brez volje nosilca stanja (gl. 3.1.2.1). Na tej osnovi sklepamo, da konstrukcije s *priti/prihajati* v brezosebni rabi zrealijo konceptualno metaforo: SPREMEMBA STANJA JE SAMODEJNO GIBANJE IZ ENE LOKACIJE V DRUGO.

4 Minimalni frazemi

V uvodu je navedeno, da za analizirane primere uporabljam termin metaforične glagolsko-samostalniške konstrukcije. Ta pristop ne izključuje dejstva, da iste konstrukcije lahko interpretiramo z drugačne perspektive. V uvodu sem namreč omenila, da se *pasti v (kaj)*, *potopiti se (v kaj)*, *priti/prihajati do (česa)* v slovenskem jezikoslovju obravnavajo kot minimalni frazemi, Kržišnik (1994: 58) jih opredeljuje kot frazeološke besedne zveze, ki so izrazno-fonetično besede z eno samo sestavino, naglašeno in polnopomensko, in drugo, ki je klitična (najpogosteje je to predlog). Prva dva: *pasti v (kaj)* in *potopiti se (v kaj)* sta uvrščena v pomensko skupino »intenzivna dejavnost« (Babič 2008: 54). Babič (2008: 55) opozarja na homonimično rabo *pasti v (kaj)*, in sicer tudi kot ‚priti v določeno psihično stanje‘, kar potrjujejo primeri v 3.1.2.1. Tudi pri *priti/prihajati do (česa)* gre za homonimnost, in sicer glede na osebno bodisi brezosebno rabo (Kržišnik 1994: 59 v Babič 2008: 56). *Priti do (česa)* v osebni rabi izraža ‚postati uspešen v prizadevanju, da se lahko s čim razpolaga‘ in ima dvoje desnih dopolnil: konkretna in abstraktna. Konkretna izražajo materialne dobrine, npr. *priti do hiše*, v vlogi abstraktnega dopolnila je navadno izražen plod umskega dela, npr. *priti do spoznanj* (Babič 2008: 56). Drugo trditev potrjujejo konstrukcije navedene v 3.1.2.2, kajti nastop čustva, ki je konceptualiziran kot mentalni proces, lahko interpretiramo kot plod umskega dela. Potrdilo se je tudi dejstvo, da je pri *priti do* v osebni rabi levo vezljivostno mesto zasedeno z vršilcem dejanja (Kržišnik 1994: 59 v Babič 2008: 56), vendar sem zgoraj navedla še to, da se v analiziranih konstrukcijah semantična vloga vršilca dejanja prekriva z vlogo nosilca stanja (kar sicer velja tudi v primeru kognitivnih procesov, npr. *priti do spoznanja*). Pomen frazema *priti do (česa)* v brezosebni rabi je razložen kot ‚zgoditi se‘ in se nanaša na začetek bolj ali manj trajajočega stanja ali dogajanja, navadno negativnega dogodka, na katerega človek nima vpliva (Kržišnik 1994: 59 v Babič 2008: 56). Na osnovi primerov navedenih v 3.1.3 se je potrdila tudi ta trditev, razen dejstva, da je dogodek navadno negativno vrednoten (dokaz: *priti do ljubezni*, *priti do veselja*, *priti v veselje*). Glede na navedeno definicijo minimalnih frazemov, lahko mednje štejemo tudi nekatere druge povezave tipa glagol + predlog, ki so analizirane

v tem članku, če so dovolj ustaljene v jeziku. Ta trditev bi veljala na primer za: *spraviti/spravljati v (neko stanje)*, *pripeljati do (nekega stanja)*, *pehati/pahniti (v neko stanje)* (gl. tudi slovarske razlage prenesenih pomenov navedenih glagolov v vezavi z *v* oz. *do* in samostalniškimi poimenovanji čustvenih in drugih stanj).

5 Sklepne ugotovitve

Na osnovi obravnavanih konstrukcij sklepamo, da se čustvena stanja prostorsko dojemajo kot abstraktni cilj premikanja, in sicer bodisi kot tridimenzionalni prostor (*v* + SČ v tož.) bodisi kot končna točka gibanja (*do* + SČ v rod.). Dogodek čustvene spremembe, torej nastop čustev, ki jih poimenujejo samostalniki, navedeni v Tabeli 1, se v slovenščini izraža s pomočjo predložnih zvez z glagoli, ki v fizičnem prostoru izražajo: prisilno gibanje (prvi konstrukcijski tip), samodejno gibanje (drugi in tretji tip) ali samopremikanje (drugi tip). Po analogiji z gibanjem v fizičnem prostoru se nastanek čustva dojema kot 1) prisilna sprememba, povzročena s strani dražljaja (vzroka), 2) samodejna sprememba ali 3) sprememba (dejanje psihološke narave), ki ga povzroči sam nosilec stanja. Prisilni in samodejni nastop čustva lahko interpretiramo kot nenadzorovan s strani nosilca stanja, torej takšen, ki se zgodi neodvisno od njegove volje. Nastop čustva, ki ga povzroči sam nosilec, v luči konstrukcij z glagoloma *stopiti* in *priti* interpretiramo kot hoten, medtem ko konstrukcije z *zabresti* in *zaiti* kažejo, da je ta sprememba nehotena (nenamerna). Ugotavljamo tudi, da se v slovenščini nastanek jeze, besa in straha dojema samo kot prisilna sprememba (izjema je samo *zaiti v strah*, ki ima en zadetek v Gigafidi). Nastop drugih obravnavanih čustev lahko v slovenščini izražamo na različne načine glede na vzročnost (npr. *spraviti koga v obup*, *pasti v obup*, *pogrezniti se v obup*, *spraviti v veselje*, *priti do veselja*), kar je odvisno od govorceve interpretacije okoliščin nastanka določenega čustva.

Vira

Gigafida = Korpus Gigafida. <<http://www.gigafida.net/>>. (Dostop 25. 2.–30. 3. 2018.)

SSKJ² = Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. <www.fran.si/>. (Dostop 25. 2.–30. 3. 2018.)

Literatura

Babič, Saša, 2008: Minimalni frazemi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 2/53. 49–63.

Bajec, Anton, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.

Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, 2011: Emotions as causes of human behavior in Polish and Slovene. Janda, Laura A., in Grygiel, Marcin (ur.): *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 251–270.

Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, 2013: The event of emotional change in Slovene in the light of Leonard Talmy's typological framework. *Świat i słowo* 1/20. 221–242.

- Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, 2016: Prostorsko dojemanje mentalnih dogodkov v luči slovenskih glagolsko-samostalniških konstrukcij. Kržišnik, Erika in Jakop, Nataša (ur.): *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–38.
- Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, in Fantur, Mirjam, 2018: Warum zittern wir vor Wut? Psychophysiologische Erklärungen von figurativen Äußerungen der Wut im Slowenischen und Deutschen. Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, in Pfandl, Heinrich (ur.): *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 369–380.
- Burger, Harald, 2007: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 3., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Croft, William, 1991: *Syntactic Categories and Grammatical Relations. The Cognitive Organization of Information*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dziwirek, Katarzyna, in Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara, 2010: *Complex Emotions and Grammatical Mismatches: A Contrastive Corpus-Based Study*. Berlin, New York: de Gruyter Mouton.
- Goldberg, Adele E., 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Jędrzejko, Ewa, 2002: *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Kövecses, Zoltan, 2000: *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kržišnik, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Lakoff, George, 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George, in Johnson, Mark, 1999: *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Langacker, Ronald W., 2008: *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Mostovaja, Anna, 1998: On emotions that one can “immerse into,” “fall into” and “come to”: The semantics of a few Russian prepositional constructions. Athanasiadou, Angeliki, in Tabakowska, Elżbieta (ur.): *Speaking of Emotions: Conceptualization and Expression*. Berlin: Mouton de Gruyter. 295–329.
- Stramljič Breznik, Irena, 2018: Izkustveni temelj konceptualnih metafor za izražanje strahu v slovenskem jeziku. Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, in Pfandl Heinrich (ur.): *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 205–216.
- Talmy, Leonard, 2000: *Toward a Cognitive Semantics: Typology and Process in Concept Structuring. Vol 2*. Cambridge: MIT Press.
- Verhoeven, Elizabeth, 2007: *Experiential Constructions in Yucatec Maya. A Typologically Based Analysis of a Functional Domain in a Mayan Language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Žele, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

IZBRANE SLOGOVNE TENDENCE SODOBNIH STROKOVNIH BESEDIL – K RAZVOJNIM SPREMEMBAM SLOGA SODOBNIH ČEŠKIH TEORETIČNO-STROKOVNIH BESEDIL

Študija si prizadeva opozoriti na aktualne težnje sloga sodobne češko pisane teoretične strokovne komunikacije. Prispevek predstavlja analize izbranih sredstev sodobnega češko pisanega znanstvenega diskurza. Konkreten cilj študije je, da na reprezentativnem materialu izbranih monografij določenih strokovnih področij dokaže (ne)prisotnost jezikovnih posodobitev (*jazykových aktualizací*), s katerimi avtorji sodobnih čeških strokovnih zapisanih monoloških besedil namerno izkrivljajo (1) relativno celovitost, natančnost in jasnost, (2) slogovno in emocionalno nevtralnost strokovnega besedila. Predmet ekscerpcije (*excerpce*) so besedila, vsebujoča sredstva, ki izražajo negotovost, nejasnost in večpomenskost na eni strani, ter izrazna sredstva, ki opravljajo lepотно oziroma vplivajnsko funkcijo na drugi strani. Namen izvedenih analiz je zajeti potencialne aktualno uveljavljajoče se postopke v sodobnem češkem teoretično strokovnem diskurzu, in sicer postopke, ki vodijo v individualizacijo in metaforizacijo jezika strokovne komunikacije, poudarek procesualnosti ali interakcije (*zvýraznění procesuálnosti či interakce*).

Ključne besede: slog, jezikoslovje, teoretični in znanstveni diskurz, humanistika in družboslovje

0 Uvod (metodologija, korpus, terminologija)

Za doseganje zastavljenih ciljev je bil ustvarjen korpus besedil, ki zastopajo sodobno češko pisno monološko strokovno komunikacijo. V korpus so bile vključene kolektivne in avtorske monografije, tematsko razdeljene v pet skupin po strokah, s katerimi dela agencija za raziskovalno dejavnost Češke republike v nadaljevanju GAČR): (1) tehniške znanosti, (2) znanosti o neživi naravi, (3) medicinske in biološke znanosti, (4) družbene vede in humanistika, (5) poljedelske in biološko-okoljske znanosti. Pod oznako »sodobna znanstvena komunikacija/sodobni znanstveni diskurz« se razume znanstvena monografska komunikacija zadnjih 10 let. Gre za

ozko žanrsko opredeljena besedila, ki so različne teoretično strokovne vsebine. Izbrani diferenčni vidik t. i. horizontalnega ločevanja si je prizadeval, da namenoma ustvari diferenčiran vzorec besedil, ki naj bi potrdil oziroma zavrnil trditve, ki jih laična in strokovna javnost dolgoročno sprejema, in sicer: da češka monološka zapisana strokovna besedila spadajo v posamezne znanstvene discipline, da so (bi lahko bila) v opazovanih opredeljenih ciljnih različna, in nadalje, da je najizrazitejše razlike moč pričakovati med t. i. humanističnimi in naravoslovnimi strokami. Cilj študije je torej tudi zajeti postopek (jezikovne) diferenciacije v možnostih korpusa, ki predstavlja sodoben češki teoretično strokovni diskurz. Postopek diferenciacije se danes dojema kot ena najizrazitejših značilnosti sodobnega razvoja češkega strokovnega sloga. Analize poskušajo zajeti tudi postopke unifikacije, to pomeni prepletanje sredstev strokovnega sloga z drugimi slogovnimi področji.

1 Slog teoretičnih komunikatov

Študija se posveča slogu teoretičnih strokovnih komunikatov. Namen ni celovito zajetje aktualnega stanja sloga strokovne komunikacije oziroma popolna razlaga njenega diahronega razvoja, temveč analiza izbranih značilnosti tega sloga. Predmet analiz je sodoben češki pisni monološki strokovni diskurz; konkretno je delo osredotočeno na besedišče, po potrebi pa na frazeologijo in idiomatiko, mestoma tudi na stavčno skladnjo strokovnih besedil. Zunaj pozornosti so ostala področja: oblikoslovje, fonološka sestava besed, slovnica, morebitne spremembe kodifikacije, saj se pri strokovnem besedilu predpostavlja formalno knjižni jezik. Prispevek se tudi ne ukvarja, razen posameznih izjem, z zgradbo besedila. Omejitve razlage na izbrane sestavine izražanja so zahtevale zlasti obseg izbranega materiala, nadalje tudi podrobni in popolni opisi spremljanih leksikalnih, skladijskih oziroma frazeoloških enot. Izbiro besedišča je podprlo dejstvo, da so ta sredstva pregledno zajeta in opisana v slovarjih, skupaj s hipotezo, da bodo na področju besednega zaklada opazovani cilji dela najbolj markantni. Del študije, posvečen stavčni skladnji, polemizira s splošno sprejeto trditvijo, da so strokovna besedila skladijsko zahtevna.

Študija o sodobnem strokovnem diskurzu poskuša konkretno dokazati, potrditi/ovreči v strokovni javnosti tradicionalne teze o sodobnem češkem pisanem teoretičnem strokovnem monološkem izražanju: (1) prodiranje osebnosti in individualnosti avtorja v strokovno besedilo, (2) poudarek na interakciji s prejemnikom, (3) odkrivanje postopka ustvarjanja strokovnega besedila bralcu. Izhodišče za določitev raziskovalnih ciljev so postale aktualne težnje v strokovnem diskurzu, ki poudarjajo težnjo sloga sodobne češke teoretične strokovne komunikacije k t. i. anglosaškemu slogu, v katerem v ospredje bolj izstopa osebnost avtorja z vsemi subjektivnimi slogotvornimi dejavniki, v nasprotju s tevtonskim slogom, kjer avtor ni primarno usmerjen na bralca, ampak se bolj osredotoča na vsebino sporočila.¹ Po Čmejrkovi (1999: 28 ali 2013: 80) je češka znanstvena komunikacija t. i. kontaktna cona, v kateri

¹ K opredelitvi kulturnih intelektualnih slogov npr. Galtung (1981, 1985), Clyne (1987, 1991) ali drugi avtorji del iz stroke, imenovane kontrastivna stilistika oziroma retorika ali besedilna lingvistika.

se srečujejo različni filozofski, kulturni in jezikovni standardi. Če ne upoštevamo kratkoročnega delovanja ruske tradicije predvsem v 19. stoletju, in sicer pretežno v terminologiji, se z zgodovinsko tradicijo in dolgoročno sfero vpliva češki strokovni diskurz najpogosteje uvršča v t. i. tevtonski intelektualni slog.

Okolje, ki vpliva na slogovno področje čeških teoretičnih strokovnih besedil, se v zadnjih letih vendarle spreminja. Češki strokovni diskurz se sooča z velikim vplivom anglosaških izraznih standardov, ki jih ustvarja delovanje medkulturnih standardov strokovnega izražanja, zlasti angloameriškega okolja (Čmejrková 1999: 55 ali 2013: 87). Pri določitvi osnovnih predpostavk se torej knjiga naslanja tudi na razvojne spremembe znanstvenega in strokovnega izražanja, usmerjenega k višji izvirnosti in individualnosti izražanja strokovnega sloga (Kraus 1994: 14–19), ki odražajo aktualno uveljavljajoče se težnje v okolju češke znanosti. Ti aktualni trendi so bili (in so) večkrat poimenovani pa tudi utemeljeni v strokovni javnosti (npr. Bartůňková, Zachová 1995; Čmejrková 1999 in 2013; Daneš 1997 in 2000; Krčmová 2008). Razvojne spremembe jezika češke znanosti od nevtralne predstavitve k višji usmeritvi na izvирnost stilizacije strokovnega izražanja, to pomeni spremembe češko pisanega strokovnega diskurza k višji edinstvenosti v odnosu do svojega ustvarjalca so najpogosteje interpretirane v zvezi z novimi potrebami in nalogami znanosti, pa tudi s tem povezanimi novimi zahtevami po kakovosti stilizacije pojmovne vsebine. V strokovni javnosti je izpostavljena tako potreba po modalizaciji strokovnih besedil (npr. Daneš 2000) kot tudi sama možnost/potreba uveljavitve izražanja s prisposodobami, posebej pa metaforičnega izražanja (npr. Hoffmannová 1990: 63).

Slog strokovnih jezikovnih sporočil vključuje pripravljene, formalno izpopolnjene, relativno celovite, točne in jasne komunikate javne jezikovne komunikacije s prevladujočo pojmovno sestavino. Za strokovni diskurz je značilna monotematskost, tema je tu jasno in nedvoumno nakazana v uvodu, analizirana je stalno in v svoji celovitosti. Strokovno besedilo je nadčasovno, neosebno, informacijsko nasičeno. Od besednih vrst v njem prevladujejo samostalniki in pridevniki, ki izražajo pojme in terminologijo. Osnovni slogovni postopek strokovne komunikacije je razlagalni slogovni postopek, ki ga dopolnjuje strokovni opis; v teoretičnem strokovnem slogu znanstvena razlaga, dopolnjena z znanstvenim opisom. Cilj razlagalnega slogovnega postopka je prikazati zunanje in notranje kontekste sporočanih dejstev, obrazložiti bistvo pojavov, ki se izražajo neosebno in nepristransko, prevlada analiza posredovanih informacij. V slogu strokovne komunikacije je pri stilizaciji sporočila ublažena emocionalnost. Inovacije v izražanju služijo za popolnejše izražanje ugotovitev in nimajo postavljenega niti lepotnega niti vplivajškega delovanja kot primarni cilj. Strokovno sporočanje torej nima estetskih ambicij in vplivajške funkcije, ampak izpolnjuje bolj kognitivne cilje. Na slogovnem področju strokovne komunikacije je izbira izraznih sredstev iz slogovnega in emocionalnega vidika nevtralna, temu pa ustreza tudi dejstvo, da temelji na knjižnem jeziku. Izrazna sredstva v okviru knjižnega jezika v strokovnih spisih težijo k zbornosti.²

² Deskripcija izhaja iz pojmovanja strokovnega stila (Krčmová 2008: 208–215).

Variabilnost in specifičnost široke množice aktivnosti človekovega spoznavanja izraža seveda raznolikost strokovne komunikacije, ki daje informacije z različnih področij človekove dejavnosti. Čeprav je notranja členitev slogovnega področja strokovne komunikacije lahko (in je) variantna, za navadno opredelitev funkcijskega strokovnega sloga za odločilnega še vedno šteje slogotvorni dejavnik, in sicer zavesten odnos do naslovnika. Študija se posveča teoretično strokovnemu slogu, ki je usmerjen na predstavitev novih dognanj, je formalno in vsebinsko precizno dovršen in je pri njem predviden strokoven (izobražen) prejemnik. Upoštevanje naslovnika v okviru zajetja aktualnih sprememb stilizacije strokovnega diskurza, v analizi izraznih sredstev, s katerimi je realiziran, predstavlja eno od glavnih osi, s katero razlago spremlja in okoli katere je besedilo v bistvu atomizirano. Prispevek je med drugim osredotočen tudi na iskanje specifik in potencialnih odstopanj zgradbe znanstvenega besedila v različnih skupinah strok.

Jezik sodobne češko pisane strokovne komunikacije je v besedišču in frazeologiji v okviru nevtralnega knjižnega jezika značilen po izraziti usmeritvi v terminologizacijo in internacionalizacijo. Izjemo predstavljajo monografije družbenih in humanističnih strok, v katerih slogovna aktiviranja na osi zborne – nevtralne – pogovorne predstavljajo eno od sredstev avtorskega prizadevanja za bolj posebno in bolj originalno stilizacijo strokovnega izražanja. Za izbrane monografije teh strok je značilna stilizacija sporočila v okviru knjižnega jezika, ki teži k zbornosti z občasnimi inovacijami s sredstvi iz drugačnih slogovnih področij. Knjižna izrazna sredstva skupaj z izjemoma uporabljenimi arhaizmi, kolokvializmi in sredstvi z ekspresivnim prizvokom v družbenih in humanističnih strokah krepijo predvsem intelektualnost, v posamičnih primerih celo ekskluzivnost strokovne dikcije konkretnega/-ih avtorja/-ev. Prizadevanje za bolj precizno stilizacijo strokovnega izražanja v teh skupinah strok izpostavlja individualnost avtorskega sloga. Z individualizacijo v strokovno izražanje vstopa subjektivnost, emocionalnost, morebiti tudi prizadevanje za bolj originalno oziroma estetizirano sporočanje. Svojo vlogo tu igra tudi specifičnost tematike družbenih in humanističnih strok, ki so neznanstvenemu vsakdanjemu svetu človeka kljub teoretični obdelavi strokovne vsebine nesporno bližje in splošno bolj razumljive.

Povezovalna lastnost (vseh) ločenih skupin strok je močna internacionalizacijska težnja, ki se odraža v povečani uporabi, sprejemanju in prisvajanju prvin tujejezičnega izvora vključno z izrazito internacionalnostjo besedišča, ki jo ustvarja močna terminološka nasičenost besedila s prevlado mednarodne terminologije nad češko terminologijo. V teh karakteristikah se korpus kaže z očitno unitarnostjo, in sicer zajema vse področna območja. Zahtevnost za bralce je v deležu zastopanja tujega besedišča v posameznih skupinah strok primerljiva. Izbrana besedila korpusa se razlikujejo po meri variabilnosti zastopanih besed tujega izvora. Na spreminjajočo se frekvenco tujega besedišča v posameznih delih besedil verjetno najbolj vpliva tema konkretnih poglavij. Ekscerpcije zastopane terminologije, interdisciplinarne terminologije in slogovno zaznamovanih sredstev so potrdile pričakovano nasprotje med t. i. humanističnimi in naravoslovnimi strokami. V družbenih in humanističnih

strokah je bila dokazana nižja nasičenost besedila s termini in pomensko višji delež šibko terminologiziranega besedišča. Monografije teh strok so v primerjavi z drugimi besedili veliko dostopnejše tudi (v dani stroki) manj poučenemu bralcu.

Sodobni češki teoretični strokovni diskurz posreduje strokovno vsebino varčno, stisnjeno, formalizirano in izolirano. Kvantitativne karakteristike so potrdile splošno veljavno značilnost skladenjske zgradbe strokovnega diskurza, ki teži k ekonomičnosti izražanja. Tradicionalne predstave o skladenjski zapletenosti strokovnega izražanja z dolgimi stavki in večstavčnimi povedmi kot posledice vsebinske zapletenosti besedila izvedene analize v sodobnem teoretičnem strokovnem diskurzu niso dokazale. Sodobna češko pisana teoretična strokovna komunikacija se izogiba zahtevnih stavčnih razmerij ali kompliciranih večstavčnih povedi, v izražanju daje prednost jasni in pregledni skladenjski zgradbi. Strokovne informacije so osredotočene v daljše stavke enostavnih in krajših večstavčnih povedi, prednost ima ne preveč razvito, varčno, pogosto tudi formalizirano izražanje. Stilizacija strokovnih besedil v daljše enostavne povedi in krajše večstavčne povedi opredeljuje vse spremljane skupine strok, odraža pa se v varčnosti, stisnjenosti in celotni prevladujoči težnji k ekonomičnosti izražanja kot posledici primarnega prizadevanja za čim bolj razumljivo izražanje.

Strokovni diskurz opredeljuje oslabilen položaj glagola, v sodobni češki teoretični strokovni komunikaciji se kaže z nizko frekvenco povedka, s povečanim deležem povedkovih določil in nepolnopomenskih glagolov. Skupine strok povezuje prevlada samostalniškega povedkovega določila nad pridevniškim povedkovim določilom, pri samostalniškem povedkovem določilu pa tudi prevlada samostalnika v imenovalniku nad samostalnikom v orodniku. Ta prevlada je najbolj izrazita v matematičnih in medicinskih vedah. Samostalnik v imenovalniku pri samostalniškem povedkovem določilu krepi kategorialnost strokovnega izražanja, orodnik v zastopanih funkcijah v strokovna besedila vnaša karakteristike omejene veljavnosti, izražene s povedkovim določilom, ki strokovno sporočilo delajo bolj relativno. Glagolski povedek v vseh besedilih zaznamuje omejena variabilnost s težnjo k stereotipnosti. Za sodobno češko strokovno izražanje je značilna nizka frekvenca naklonskih glagolov. Monografije so le rahlo modalizirane (*modalizované*), zanje pa je značilen kategoričen način predstavitve strokovne vsebine. Z nizko stopnjo naklonskosti se ujema tudi pretežen način formulacije teoretične strokovne vsebine, kjer je izrazita prevlada t. i. avtorske množine ali kombinacije z majestetično množino nad neosebno izražanjem, ki vsebuje pasivne konstrukcije.

Eksplisito formulirana vprašanja so v teoretično strokovnem izražanju le redka in kot slogovno ali retorično sredstvo so bolj sredstvo poljudnoznanstvenega sloga. Kljub svoji nizki frekvenci so vprašalni stavki v sodobnem češkem pisnem strokovnem izražanju redno zastopano sredstvo. Najpogosteje gre za odločevalna in dopolnjevalna vprašanja. V skupini strok o neživi naravi, v medicinskih in bioloških strokah ter poljedelskih in biološko-okoljskih strokah so najbolj pogosta retorična vprašanja. Vprašanja glede na obliko pa tudi komunikacijska funkcija

avtorju strokovnega diskurza služijo kot slogovno sredstvo, ki mu predvsem pomaga formulirati strokovno vsebino. Prisotnost vprašalnih povedi strokovno izražanje popestri, z interaktivnostjo ga dela bralcu bolj sprejemljivo. Vprašanja strokovnemu diskurzu odvzemajo neko predvideno togost s tem, da izražajo okrepljeno osebno zavzemanje avtorja. Obenem služijo tudi kot pomembno sredstvo izražanja različne stopnje gotovosti o sporočani strokovni vsebini. Z vprašanji in vprašalnimi povedmi avtorji sodobnega strokovnega diskurza dokazljivo popestrijo čustveno nevtralnost in togost strokovne razlage, krepijo interaktivnost besedila oziroma aktivirajo naslovnika strokovnega sporočanja.

Monografije vseh izbranih strok vsebujejo tudi sredstva sporočanja modalnosti, sproščujoče argumentacije in višje interakcije z bralcem. Avtorji večine ekscerpiranih besedil aktivno uporabljajo retorična vprašanja, v tehničnih strokah vključno z matematiko tudi komunikacijsko apelativno funkcijo, v poljedelskih in biološko-okoljskih strokah pa tudi redka sredstva literarizacije besedila. V sodobnem češko pisanim strokovnem diskurzu se torej uveljavljajo izrazna sredstva iz poljudnoznanstvenega sloga, vendar le v zelo omejeni meri. Avtorji z njimi popestrijo čustveno nevtralnost in togost strokovne razlage, krepijo interaktivnost besedila oziroma aktivirajo naslovnika strokovnega sporočanja. Retorična vprašanja, pozivi, subjektivirane ocene oziroma tudi literarizacije besedila so zastopane redko, toda v vseh določenih skupinah strok. Uporaba le-teh ni v neposredni povezavi s konkretnim tematskim krogom diferenciranih skupin strok, ampak je podana bolj s preferencami konkretnega/ih avtorja/jev.

2 Analize izbranih karakteristik stavčne skladnje

Analize izbranih kvantitativnih karakteristik skladenjske zgradbe v korpusu sodobne češko pisane strokovne komunikacije niso potrdile izrazitih postopkov jezikovne diferenciacije med posameznimi skupinami strok. Pričakovana opozicija t. i. humanističnih in naravoslovnih ved se je pokazala v izbranih karakteristikah stavčne skladnje kot manj izrazita, opazneje se je pokazala v različnem razmerju enostavnih in večstavčnih povedi ter v večji zastopanosti priredij z višjim deležem prirednih veznikov. Strokovni diskurz je tu bolj toleranten do daljše, morebiti tudi bolj razvite stavčne strukture. V primerjavi z drugimi strokami je v družbenih in humanističnih strokah pomembneje zastopano verbalno dinamičnosemantično izražanje, pogosteje se pojavljajo znaki s prehodno veljavnostjo in aktualnostjo, strokovno sporočanje je bolj relativizirano. Izrazitejše neskladnosti so bile dokazane med skupino tehničnih strok z matematiko na eni strani in ostalimi strokami na drugi strani. Matematične stroke najbolj izrazito opredeljuje jednatost in stisnjenost izražanja, besedilo je tu jasno formalno strukturirano, z močno težnjo po osamosvajanju posameznih sporočil in po izoliranem izražanju posameznih dejstev. Monografije iz matematičnih strok najmočneje težijo k nominalnemu izražanju, pozicija glagola je tu najbolj oslABLJENA, besedilo je bolj statično, z omejeno variabilnostjo povedka, z najvišjim deležem enostavnih povedi, ki se z dimenzijo bližajo povprečni dolžini večstavčne povedi z izrazito prevlado podredja.

Sredstva subjektivizirane ocene, višja interakcija z bralcem, izvirnosti ali posebnosti avtorskega sloga so v besedišču in frazeologiji v različni meri zastopana v celotnem korpusu besedil. Za vse spremljane stroke razen družbenih in humanističnih ved so značilne naslednje značilnosti: (1) koncentracija glavnih vplivanjskih, pa tudi estetskih aktivnosti v uvodne oziroma zaključne dele besedil, (2) minimalistično zastopanje teh sredstev v lastnem besedilu in (3) dosledna označitev izraznih posodobitev v osnovnem besedilu grafično z narekovaji, izjemoma tudi z oklepaji.

Stilizacijo strokovnega izražanja pomagajo v različni meri popestriti sredstva za izražanje podobnosti. Podobnost se v sodobnem češkem strokovnem diskurzu izraža predvsem s primerjavo, s prispodobnim metaforičnim in tudi metonimičnim poimenovanjem. Izražanje podobnosti izrazito aktivira stilizacijo strokovnega besedila, poudarja nujnost, emocionalnost, izjemoma tudi njegovo estetičnost. Izven področja družbenih in humanističnih strok je zastopanje sredstev, ki izražajo podobnost, neizrazito in slogovno malo aktivno. Po meri metaforičnosti jezika, frekvenci prispodobnih sredstev, ki izražajo podobnost, kot tudi slogovno aktiviranje le-teh se zato od drugih skupin strok v okviru izbranega korpusa opazno razlikujejo družbene in humanistične stroke. Avtorji si pri stilizaciji strokovne vsebine na področju besednega zaklada dokazljivo prizadevajo tudi za prispodobnost izražanja. V ostalih strokah je mera metaforizacije jezika strokovnih besedil, ki izpolnjuje ne samo kognitivne cilje, ampak tudi ambicije vplivanjskega ali estetskega delovanja, bolj redka.

V družbenih in humanističnih, redko tudi v poljedelskih in biološko-okoljskih strokah, avtorji poleg nazornih primerjav uporabljajo tudi intenzifikacijske, ekspresivne, redkeje tudi aktualno ustvarjene primerjave. V ostalih strokah se nazorne primerjave, pri katerih bi bilo možno čutiti obogatitev nazorne funkcije z intenzifikacijsko, ekspresivno, oziroma estetsko funkcijo, ne pojavljajo. Poleg standardnih tipov primerjave so ekscerprije v družbenih in humanističnih strokah dokazale tudi nestandardne tipe primerjav, predvsem primerjalni orodnik. Kot sredstvo aktiviranja strokovnega izražanja je v korpusu sodobne strokovne komunikacije redko zastopana metafora. Metafora v strokovnem diskurzu dinamizira besedilni kontekst in s svojo variabilnostjo izražanja stimulira dojetje naslovnika. Aktualno ustvarjene metafore se pojavijo pretežno v monografijah družbenih in humanističnih strok. Prispodobno poimenovanje je najpogosteje ustvarjeno z navadno metaforično konkretizacijo izraza. Najpogostejše so glagolske metafore, slogovno pa najbolj aktivne stavčno razvite metafore. Prispodobno izražanje ima v strokovnem besedilu obliko povezave, ki spremeni vršilca dejanja in opravljano dejavnost človeka in narave, oziroma metafore, ki povezujejo semantiko izrazov iz različnih komunikacijskih plasti. V našem korpusu sodobne češko pisane strokovne komunikacije je najpogostejši tip metafore poosebitev. Metonimija je kot sredstvo krepitev posebnosti stilizacije strokovne dikcije avtorja/ev neizrazito sredstvo; z redkimi izjemami na področjih družbenih in humanističnih ter poljedelskih in biološko-okoljskih strok se v spremljanih funkcijah v korpusu ne pojavlja. Ekscerprije korpusa sodobne češke teoretično strokovne komunikacije so dokazale, da se v izražanju podobnosti kažejo

izrazite razlike med t. i. humanističnimi in naravoslovnimi strokami. Na frekvenco in slogovno aktiviranje prisposodnega izražanja podobnosti najbolj vplivajo preference konkretnega/ih avtorja/ev.

Čeprav v strokovni književnosti, ki se ukvarja s slogom, prevladuje trditev, da je v slogu teoretično strokovnih besedil izrazitejša uporaba frazeologije in idiomatike nestandardna, so izvedene ekscerpcije korpusa strokovnih besedil pokazale, da jih uporabljajo avtorji monografij iz vseh spremljanih strok. V družbenih in humanističnih vedah so frazemi pogosto uporabljeno sredstvo, ekscerpcije so tu dokazale obilo glagolskih frazemov, neglagolskih frazemov in stavčnih frazemov. Frazeologija in idiomatika opravljata funkcijo slogovnega aktiviranja in sta sredstvo višje avtorske izvirnosti, individualnosti in ustvarjalnosti strokovnega izražanja. Tudi v svoji ustaljenosti frazemi kršijo jasnost in konkretnost stilizacije strokovnega izražanja in jih sprejemniki strokovnega diskurza lahko zaznavajo kot značilne. Vendar so zunaj družbenih in humanističnih strok frazemi zastopani bolj izjemoma, so sredstvo natančnejše oziroma tudi bolj prefinjene avtorske argumentacije, ki poudarja njen govorniški značaj.

Med sredstva, s katerimi avtorji namerno izkrivljajo emocionalno nevtralnost sloga strokovnih besedil, spada tudi ujemalni prilastek. V sodobnem strokovnem diskurzu je prilastek sredstvo subjektivizirane avtorske ocene, opravlja intenco posrednega ali celo prisposodnega poimenovanja, najpogosteje s konfrontacijo dveh komponent iz različnih komunikacijskih plasti; izraža tudi nedoločenoost, netočnost, relativne vrednote, vsebuje ekspresivni prizvok. Kot slogovno aktivno sredstvo, vsebujoče funkcijske prvine, ki slabijo osnovne značilnosti strokovnega sloga, ga pogosto uporabljajo avtorji družbenih in humanističnih ved, izjemoma je zastopan tudi v ostalih strokah. Ustaljenost nekaterih pogosto uporabljenih zvez prilastka s podstavnimi samostalniki slabi pojmovnost strokovnega izražanja in predvsem v monografijah družbenih in humanističnih strok postaja tudi stereotipna prvina frazemskega in modnega izražanja. Frazemskost se kaže v obilni uporabi izrazov brez jasne vsebinske funkcije, tj. v vdiranju klišejev, fraz, floskul in modnih izrazov iz različnih komunikacijskih plasti v strokovno dikcijo avtorja/ev. Posamezne skupine strok se razlikujejo po frekvenci jezikovnih sredstev, ki označujejo različno mero negotovosti in relativnost veljavnosti sporočane vsebine. Intenzifikacijski prilastek, vrednotenjski in merski pridevniki oziroma prislovi v sodoben češko pisan strokovni diskurz vnašajo avtorsko subjektivizirano oceno, ki jo izjemoma spremljajo tudi čustvene prvine, s čimer prispevajo k izkrivljanju nevtralnosti strokovnega izražanja. Kljub nizkemu zastopanju so dokaz bolj osebnega odnosa avtorja do stilizacije strokovnega sporočila. Najpogosteje se uporabljajo v družbenih in humanističnih strokah, izrazitejše zastopanje je bilo dokazano tudi v eni monografiji iz tehničnih strok.

Jezikovno posodobitev in aktiviranje sloga sodobne češke strokovne komunikacije v besedilu najpogosteje grafično nakazujejo narekovaji. Avtor/ji strokovnega besedila z njimi nakazuje/jo slogovni znak ali splošno odstopanje od slogovnih

standardov. Formalna izpostavitvev sredstva iz besedila predstavlja pomembno orodje dialoga med avtorjem in naslovnikom strokovnega diskurza. Najpogosteje gre za poenostavljajočo terminologijo, (ne)eksaktna sporočila, komplementarnost, nestanovitnost ali neustaljenost terminologije predmetne stroke. Avtorji z narekovaji izpostavljajo poleg sredstev, ki so v nasprotju z lastnostmi sloga strokovnih besedil, kot so profesionalizmi, sredstva z veljavnostjo »naj povem«, nedoločljive, večpomenske ali nedoločne izraze (v družbenih in humanističnih vedah so neposredno v osnovnem besedilu), hkrati izrazna sredstva, ki izražajo subjektivnost in ekspresivnost, izjemoma tudi prispodobna poimenovanja. V družbenih in humanističnih strokah se z narekovaji grafično nakazuje tudi avtorska distanca do vsebine besedila, hiperbola oziroma tudi ironija. Slogovna aktivnost izraznih sredstev v narekovajih v takšnih primerih temelji predvsem na njihovi posodobljeni kontekstni slogovni vrednosti. Izrazne posodobitve raznolikih jezikovnih sredstev, postavljenih v narekovaje, predstavljajo najizrazitejši način aktiviranja nevtralne predstavitve sodobnih čeških strokovnih besedil. Njihova frekvenca in slogovna aktivnost v vseh ekscerpiranih monografijah opredeljenih skupin strok potrjuje ambicije avtorja/ev bolj izvorno stilizirati dikcijo strokovnega izražanja. Grafično razlikovanje od osnovnega besedila je dokazilo trajajočega upoštevanja standardov sloga teoretične strokovne komunikacije s strani avtroja/ev.

3 Sklep

Analize izbranih sestavin izražanja v korpusu sodobne češko pisane strokovne komunikacije niso potrdile pomembnejših postopkov jezikovne diferenciacije med posameznimi skupinami strok. Monografije, ki predstavljajo zadevne stroke, so sicer v spremljanih aspektih izkazale odstopanja, vendar brez bistvenih razlik. Izrazitejše neskladnosti so bile ugotovljene med strokovnim področjem družbenih in humanističnih ved na eni strani ter ostalimi strokami na drugi strani, tj. v pričakovani opoziciji t. i. humanističnih in naravoslovnih ved; izbrane kvantitativne karakteristike stavčne skladnje so ugotovile odstopanja med tehničnimi strokami in ostalimi skupinami strok. Proklamirani postopki, ki vodijo v nedoločnost izražanja, poudarek procesualnosti, interakcije, individualizacije in metaforizacije strokovne komunikacije, torej težnja k t. i. anglosaškemu slogu, je bila potrjena le v monografijah iz družbenih in humanističnih strok, omejeno tudi poljedelskih in biološko-okoljskih strok. Družbene in humanistične stroke se od ostalih strok razlikujejo po splošno nižjem zastopanju terminologije, večjem deležu šibko terminologiziranega besedišča, povečani pogostosti in slogovni aktivnosti sredstev, ki krepijo izvornost in posebnost avtorske dikcije. Monografije iz teh strok aktivno koristijo sinonimnost, variabilnost terminologije, prispodobno frazeologijo in sredstva za izražanje podobnosti. Primarno kognitivno funkcijo strokovnega izražanja, ki omogoča popolnejšo razumevanje sporočane problematike, v družbenih in humanističnih strokah dopolnjuje tudi skrb za kultiviran jezik, višje in predvsem izvirnejše stilizacijske ambicije strokovnega izražanja. Strokovni diskurz je zato bolj poseben in čustven kot v monografijah ostalih opredeljenih strok. Družbene in humanistične vede se od ostalih skupin strok

razlikujejo tako po večji usmeritvi na stilizacijo izražanja strokovne vsebine, kot tudi po večji meri sprejetja s strani naslovnika. Na ostalih strokovnih področjih so sredstva aktiviranja sloga strokovnih besedil zastopana minimalno.

Premika jezika sodobne češke teoretično strokovne komunikacije od t. i. tevtonskega k t. i. anglosaškemu slogu, čeprav je splošno mnenje, da do takšne spremembe prihaja, analize nadomestnega namerno strukturiranega korpusa petih različnih skupin strok niso ugotovile. Aktualno uveljavljajoče se težnje k večji izvirnosti in individualnosti avtorskega sloga, o katerih govori strokovna literatura, so bile ugotovljene le v monografijah družbenih in humanističnih strok. Tradicionalne značilnosti strokovnega sloga, kot so objektivnost, pojmovnost, abstrakten in neoseben značaj – v skladnji varčnost, stisnjenost in težnja k ekonomičnosti izražanja – slogovna nevtralnost, povezana z minimalno ekspresivnostjo in prispodobnostjo, nevtralna knjižnost, ki vodi k terminologizaciji in vse bolj intenzivno k internacionalnosti, se v sodobnem teoretično strokovnem diskurzu uveljavljajo tudi v današnjem času.

Viri

- Chlupáč, Ivo, idr., 2011: *Geologická minulost České republiky*. 2. popravljena izdaja. Praga: Academia.
- Flajšhans, Martin, idr., 2013: *Genetika a šlechtění ryb*. 2. razširjena popravljena izdaja. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, fakulta rybářství a ochrany vod.
- Horníčková, Kateřina, in Šroněk, Michal (ur.), 2010: *Umění české reformace*. Praga: Academia.
- Kolejka, Jaromír, 2013: *Nauka o krajině: Geografický pohled a východiska*. Praga: Academia.
- Křížek, Michal, idr., 2009: *Kouzlo čísel: Od velkých objevů k aplikacím*. Praga: Academia.
- Marek, V. Michal, idr., 2011: *Uhlík v ekosystémech České republiky v měnícím se klimatu*. Praga: Academia.
- Pelant, Ivan, in Valenta, Jan, 2010: *Luminiscenční spektroskopie. II Nanostruktury, elektroluminiscence, stimulovaná emise*. Praga: Academia.
- Řezáčová, Daniela, idr., 2007: *Fyzika oblaků a srážek*. Praga: Academia.
- Sekanina, Lukáš, idr., 2009: *Evoluční hardware: Od automatického generování patentovatelných invencí k sebemodifikujícím se strojům*. Praga: Academia.
- Tesař, Vladimír, in Schück, Otto, 2006: *Klinická nefrologie*. Praga: Grada Publishing.
- Vodička, Karel, in Cabada, Ladislav, 2011: *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. 3. aktualizované a rozšířené vydání. Praga: Portál.
- Vrška, Tomáš, idr., 2012: *Dynamika vývoje pralesovitých rezervací v České republice*. Praga: Academia.

Literatura

- Bartůňková, Jana, in Zachová, Alena, 1995: Od textu k hypertextu. *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993: sborník z olomoucké konference 22.–27. 8. 1993*. Praga: Univerzita Karlova. 202–207.

Clyne, Michael, 1987: Cultural differences in the organization of academic texts: English and German. *Journal of Pragmatics* 11. 211–247.

Clyne, Michael, 1991: Zu kulturellen Unterschieden in der Produktion und Wahrnehmung englischer und deutscher wissenschaftlicher Texte. *Info Daf* 18. 376–383.

Čermák, František, 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praga: Karolinum.

Čermák, František, 2011: *Jazyk a jazykověda*. Praga: Karolinum.

Čmejková, Světlá, 2013: Vědecký styl. Uličný, Oldřich, in Schneiderová, Soňa (ur.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 70–94.

Čmejková, Světlá, Daneš, František, in Světlá, Jindra, 1999: *Jak napsat odborný text*. Praga: Leda.

Daneš, František (ur.), 1997: Jazyk vědy. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praga: Academia. 68–83.

Daneš, František, 2000: Jakou řečí mluví věda. Modalizace vědeckého diskurzu. *Slovo a slovesnost* 61/2. 81–92.

Filipec, Josef, in Čermák, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praga: Academia.

Galtung, Johan, 1981: Structure, culture, and intellectual style: An essay comparing saxonic, teutonic, gallic and nipponic approaches. *Sociale Science Information*. 20. 6. 1981. 817–856.

Grepl, Miroslav, in Karlík, Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Praga: Votobia.

Hoffmannová, Jana, 1990: Pohled na funkční spektrum metafory z perspektivy funkce gnozeologické. Stachová, Jiřina (ur.): *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Praga: Filosofický ústav ČSAV. 57–64.

Krčmová, Marie, 2001: Odborný komunikát: slovník versus multimediální prezentace. Klincková, J. (ur.): *Jazyková komunikácia v 21. storočí*. Banská Bystrica: FHV a PF UMB. 35–49.

Krčmová, Marie, 2008: Pojmovost jako konstituující faktor projevu. Funkční styl odborný. Čechová, Marie, Krčmová, Marie, in Minářová, Eva (ur.): *Současná stylistika*. Praga: Nakladatelství Lidové noviny. 208–229.

NEKATERE SKLADENJSKE POSEBNOSTI V DELIH IVANA CANKARJA

Oblikovanost besedila pri I. Cankarju ne opravlja le estetske vloge, pač pa predvsem vlogo gradnika besedilnega sveta. Skladenjski ritem razkriva vsebino in, nasprotno, vsebina pogojuje skladenjsko oblikovanost. Sintagme vseh vrst, zveze stavkov, besedni red, prenovitve na skorajda vseh jezikovnih ravneh sooblikujejo pomen. Prispevek skuša osvetliti nekatere izmed vidnejših Cankarjevih skladenjskih gradnikov besedilnega sveta oz. stilemov.

Ključne besede: Ivan Cankar, skladnja, stavek, jezikovna stilistika, stilem

0 Uvod

Cankarjev jezik je bil predmet preučevanja številnih jezikoslovcev, še bolj pa kritikov, ki so nemalokrat Cankarjeva dela označevali za hermetično zaprta oz. vsaj delno nerazumljiva prav zaradi nejasnosti, ki se odraža na ravni jezikovnih struktur.

Priznati je namreč treba, da je za nevajenega bralca Cankarjev jezik včasih težko dostopen.¹ Ritmično akustična učinkovitost njegovega besedila je včasih tako nasilna, harmonično valovanje njegovega ritma pa nas tako zelo »hipnotizira«, da vsebine pogosto niti ne zaznavamo več dovolj jasno in zato je potreben poseben napor, da se otresemo ritmično akustične hipnoze in sledimo samo toku pesnikovih idej in smislu opisanega dogajanja. (Pirjevec 1964: 283.)

Mesto da bi nam pisatelj ostro izrazil svoje čutenje, svoje misli, poda nam jih take, kakršne so v njem, ki jih doživlja sam. Pri tem pa ne upošteva, da mi nismo identični z

¹ Podčrtala avtorica prispevka.

njim, da se misli ne porajajo v nas, marveč da jih mora on šele vzbuditi v nas, da treba v to prvo jasnosti, da sicer naše misli ne morejo hoditi povsem paralelno z njegovimi, da se nam tedaj ne bodo vzbudili isti asocijacijski kompleksi in da zatorej mahoma postojimo pred povsem tujo mislijo. Tedaj moramo brskati in razvozljevati vozle, ne da bi se nam to moralo posrečiti, ker nismo v istem kontekstu kot pisatelj. Njegova dolžnost je, povedati vse jasno, razvozljevati vozle, označiti vsak skok, vsak najmanjši okret iz one ostrooznačene bele ceste. Druga velika Cankarjeva hiba je razblinjenost. Včasih, posebno v delih, ki se jim pozna, da jih piše za kruh, stran za stranjo, razprede malenkost tako na dolgo in široko, da izgubi iz vidika centralno točko. (Opombe k Zbranemu delu 11: 311.)²

Izhajajoč iz analize kritik in opisov Cankarjevega jezika, lahko zaključimo, da sta »razblinjenost« in »težka dostopnost« posledici tega, da je Cankarju oblika pomenonosna in ni le posoda vsebine. Treba jo je znati brati in razčleniti. Vsebina pogojuje obliko in oblika gradi vsebino.

Da je pri I. Cankarju obliko nujno brati, je poleg Izidorja Cankarja in nekaterih kasnejših literarnih teoretikov opozarjala tudi Breda Pogorelec.³

Izhodišče jezikovnostilistične analize je v spoznanju, da je vodilni gibalnik vsakega umetnostnega besedila izpovedno hotenje umetnika, ki se pokaže v vsebini umetnine, ta pa je obvezno zložena iz medsebojne nasprotne igre med vsebino v ožjem pomenu (poenostavljeno: snov + umetnikovo razmerje do nje, lahko tudi v drugačnem razmerju itd.) in oblikovanostjo (to je posebno ureditvijo besedila, v kateri so jezikovna znamenja urejena tako, da izstopi pomenska vsebina znamenj, da postanejo njih sestavni deli pomensko razvidni. (Pogorelec 2011: 83.)

Oblikovanost besedila pri I. Cankarju torej ni le kazalec estetskega, pač pa tudi (ali predvsem) sporočilnega smisla, je ključ do razumevanja, saj je temeljni gradnik besedilnega sveta.

V resnici ni neka docela svobodno izbrana forma primarna pri postanku literarne umetnine, marveč je za formo in snov odločilno vse umetnikovo razmerje do sveta, njegov način gledanja in doživljanja realnosti, njegovo svetovno »naziranje«. To določa hkrati formo in snov ter ustvarja iz obojega umetnostni organizem; skupnost formalnih lastnosti tega organizma, kakor se javljajo na obdelani snovi, imenujemo njega stil. (Uvod k *Zbranim spisom* 15: XVII.)⁴

Ob poskusu razumevanja in analize Cankarjevega jezika ne smemo prezreti najpomembnejšega »razčlenjevalca« jezika prvaka Moderne, to je samega I. Cankarja. Svoj pogled na jezik oz. njegovo vlogo je pojasnil v pismu, ki ga je marca 1918

² Ivan Cankar, *Opombe*, Zbrano delo 11, Ljubljana: DZS, 1972.

³ Članek idejno izhaja iz dela *Stilistika slovenskega knjižnega jezika* avtorice Brede Pogorelec, ki obravnava različne skladenjske, pa tudi druge posebnosti v jeziku Ivana Cankarja. V pričujočem članku bomo izpostavili nekatere najpogostejše skladenjske posebnosti v jeziku I. Cankarja in jih skušali še dodatno pojasniti. Opozorili bomo tudi na nekatere še ne dovolj obravnavane posebnosti Cankarjevega jezika.

⁴ Ivan Cankar, *Zbrani spisi* 15, Ljubljana: Nova založba, 1933.

pisal Henriku Tumi. Pismo je zelo povedno in do potankosti potrjuje ugotovitve prenekaterih teoretikov oz. jezikoslovcev, da Cankarju oblika (struktura) ni le ogrodje ali estetski ornament, pač pa gradnik pomena in smisla.

Za slovnico se res nisem zanimal nikdar v svojem življenju. Kadar pišem mi je edina skrb, da jasno povem, kar mislim, in pa, da natanko do najtišje nijanse čuti z mano tisti, za kogar pišem. Tako se zgodi, da včasih vedoma zagrešim nepravilno slovniško obliko. Kajti, če mi je treba kdaj izbirati med slovniško čednostjo na eni strani ter med jasnostjo in lepoto sloga na drugi, se odločim takoj za slovniško nepravilnost.

Še druge važne stvari so, ki bi jih po pravici moral na široko razprest. N. pr. 1. Ritem v slogu je važnejši od slovnice. 2. Ritem je odvisen od vsebine. 3. Beseda je odvisna od ritma. 4. Treba je čistega soglasja med samoglasniki in soglasniki.

Takih pravil je še veliko število; človek jih nosi sam v sebi, zapisana niso nikjer. Treba je, kakor Vam je znano, brati vsako stvar *naglas*. In tedaj sodi o jeziku edino poklicani sodnik: *uho*. (ZD 30: 64–65.)⁵

Vsebina torej nedvomno pogojuje skladenjski ritem Cankarjevih besedil. Sintagme vseh vrst, zveze stavkov, besedni red, prenovitve na skorajda vseh jezikovnih ravneh sooblikujejo pomen oz., če navedeno trditev prezrcalimo, pomen narekuje obliko, ki jo je nujno brati in razčlenjevati.

1 Izbrane skladenjske posebnosti

Izpostavljene bodo nekatere najpogostejše Cankarjeve skladenjske figure. Večina jih presega raven stavka ali stavčne zveze, saj prehajajo na raven celotnega besedila ali pa vsaj dela besedila. Osredotočili se bomo na: simetrijo, besedni red, paralelizem v povezavi z rabo kratkih stavkov s skopo epitetonezo in nominalni slog. Pri posameznih figurah bomo opozorili tudi na izrabo naravne poetike, ki je prefinjeno vpletena v Cankarjev jezik.

1.1 Simetrija

Simetrija se kaže kot preplet vsebinsko enakih ali podobnih besedilnih delov, bodisi poglavij, delov poglavij, posameznih delov odstavkov ali stavkov. Črtice in povesti so največkrat grajene na tem prepletu. Razumemo ga lahko kot kontrastiranje različnih vsebin, ki ustvarja trdno ogrodje zgradbe z razvrstitvijo vsebine v odstavku, predvsem pa z oblikovanjem stavkov in njihovo razvrstitvijo v odstavku. Za prikaz simetrije na različnih stopnjah zgradbe besedila se bomo osredotočili na povest Krčmar Elija (*Troje povesti*, 1911),⁶ v kateri je opaziti paralelni ritem besed in dogodkov. Na ravni

⁵ Ivan Cankar, Pisma Henriku Tumi, Zbrano delo 30, Ljubljana: DZS, 1976.

⁶ Ivan Cankar, Krčmar Elija, *Troje povesti*, Zbrano delo 19, Ljubljana: DZS, 1974.

dogodkov je snov povesti razdeljena tako, da se skladata prvo in šesto, drugo in peto, tretje in četrto poglavje. Zelo nazorna je simetrija na ravni prologa povesti.

1. odstavek	TUJEC
2. odstavek	DOLINA, NARAVA
3. odstavek	TUJEC
4. odstavek	DOLINA, NARAVA
5. odstavek	TUJEC
6. odstavek	DOLINA, NARAVA
7. odstavek	TUJEC

Shema 1: Simetrija na ravni prologa (tematska simetrija).

Prolog povesti (*Krčmar Elija*: 74–75) je grajen iz 7 odstavkov. Paralelni preplet tematsko enovitih odstavkov gradi ogrodje celotnega prologa. V neparnih odstavkih (1., 3., 5. in 7.) je tematsko jedro tujec, ki je tudi negativni protagonist povesti, v parnih odstavkih (2., 4. in 6.) je tematsko jedro narava oz. dolina, v kateri živijo slovenski kmetje. Že sama postavitev negativnega v neparno in idiličnega v parno odraža premišljeno igro simetrije.

Simetrija se nadalje odraža na ravni zgradbe samih odstavkov. Za primer bomo navedli 4. odstavek prologa.

Večerna zarja je ugašala za prisojnim hribom, tiha senca od neba se je spustila na njive in vrtove. Tedaj se je oglasila pesem iz doline, zmerom glasnejša je bila in zmerom veselejša, vriskala je razposajeno in nebrzdano, kolikor bolj je bledela *večerna zarja*.

Odstavek se začne in zaključí z isto besedno zvezo: večerna zarja. S tem je grajen poseben ritem, ki nakazuje ne le smisel celotnega odstavka, pač pa prologa in nadalje povesti. Tako presega le goli seštevek pomenov posamezne sestavine sintagme.

Simetrija je nemalokrat prisotna tudi na ravni stavka oz. povedi.

Zasvetile so se mu *oči*, *ustna* so se mu *nasmehnila* z zadovoljno in poželjivo. (3. odstavek prologa.)

/Z/merom glasnejša je bila, in zmerom veselejša /.../. (4. odstavek prologa.)

V prvem primeru je simetrija izražena s pomočjo oklepajočih povedkov (*zasvetile* so se, so se *nasmehnila*), ki ju vežeta osebka (*oči*, *ustna*). Stavka sta tako v globini identična, na površini pa je njuna struktura zrcalno nasprotna. Podobno je tudi v drugem navedenem primeru, kjer zunanje ogrodje predstavljata predikativa, ki oklepata skupno kopulo (*je bila*).

1.2 Besedni red

I. Cankar je preko besednega reda večje izrabljajal skladenjske možnosti slovenskega jezika, kar se kaže bodisi kot razbijanje univerzalne sintagme, in sicer na ravni členitve po aktualnosti, bodisi na ravni inverzije znotraj besedne zveze. Pogosto se izraba zmožnosti besednega reda slovenskega jezika kaže prav pri protagonistih. Ko je protagonist namesto v pričakovano temo postavljen v remo, s tem še dodatno zavzame vso bralčevo pozornost.

Predhodno smo se osredotočili na prolog povesti *Krčmar Elija*. Protagonist Elija je v prologu omenjen v 1., 3., 5. in 7. odstavku. V vsakem izmed njih (razen v 3. in 5.) je Elija naveden na drugem ali drugačnem mestu stavčne strukture.

1. odstavek	Na hrib je stopil <u>tujec</u> .
3. odstavek	<u>Tujec</u> je gledal in je štel;
5. odstavek	<u>Tujec</u> se je nasmehnil /.../.
7. odstavek	<u>Prešteval</u> je /.../.

Shema 2: Besednoredno postavljanje protagonista Elija (povest *Krčmar Elija*).

Vsi navedeni odstavki se začenjajo z omembo protagonista Elija, vendar pa se razlikujejo na ravni njegove besednoredne postavitve. V prvem odstavku je naveden v remi, v 3. in 5. v temi, v zadnjem odstavku pa le še kot morfološko izraženi osebki.

Da igra z različno besednoredno postavitvijo protagonistov v obravnavani povesti ni zgolj naključje, izpričujejo tudi druga Cankarjeva dela, npr. črtica *Signor Antonio* ali pa roman *Na klanecu*. V črtici *Signor Antonio* že takoj prvi trije odstavki besedila nakažejo besednoredno igro postavitve protagonista.

1. odstavek	<u>Prišel</u> je v Borovje /.../.
2. odstavek	Imel je <u>signor Antonio</u> dve lepi hčeri /.../.
3. odstavek	<u>Antonio</u> je bil človek velike, vitke postave /.../.

Shema 3: Besednoredno postavljanje protagonista Antonia (ZD 7: 155-159).⁷

Tu nasprotno Cankar protagonista uvede z morfološko izraženim osebkom, nato pa preko postavitve v remo preide v temo.

Podobno igro lahko opazimo tudi na uvodni strani romana *Na klanecu* (ZD 10: 7).⁸

⁷ Ivan Cankar, *Signor Antonio*, *Vinjete*, Zbrano delo 7, Ljubljana: DZS, 1969.

⁸ Ivan Cankar, *Na klanecu*, Zbrano delo 10, Ljubljana: DZS: 1971.

1. odstavek	<u>Francka</u> ni zaspala dolgo v noč.
2. odstavek	Odeta je bila <u>Francka</u> samo z rjuho /.../.
3. odstavek	<u>Zadremala je</u> že skoro /.../.

Shema 4: Besednoredno postavljanje protagonistke Francke (roman *Na klancu*).

Protagonistka je najprej izražena v temi, nato v remi in v 3. odstavku morfemsko.

Interpretacijo smisla ali cilja različnih postavitvev in izražanj protagonistov bomo pustili ob strani, saj presega namen pričujočega prispevka.

Besednoredna igra pa je opazna tudi na ravni inverzije znotraj besedne zveze. Pogosto je ujemanli prilastek postavljen za svojo odnosnico. Kot primer bomo navedli 4. odstavek črtice *Signor Antonio* (ZD 7: 155-159).

Po Borovju so govorili o silnem bogastvu Antonijevem, o njegovi trgovini, razširjeni po vsem svetu.

Prava inverzija je izražena na ravni besedne zveze *o silnem bogastvu Antonijevem*, v kateri je svojilni pridevnik postavljen za odnosnico. Podobno učinkuje tudi zveza *o njegovi trgovini*, ki je razširjena z deležniškim prilastkom (*razširjeni po vsem svetu*).

Razbijanje univerzalne sintagme se kaže tudi na ravni posameznih stavkov, posebno takrat, kadar je omenjeno nekaj nenavadnega ali neobičajnega, npr. v prvem odstavku črtice *Signor Antonio*:

Lipe je nasadil pred njo in čudovit vrt okoli.

V navedenem stavku se prepletata tako zaznamovan besedni red (»*lipe je nasadil pred njo*«) kot simetrija (stavčna predmeta *lipe* in *čudovit vrt* oklepata povedek s prislovnim določilom). Za oboje lahko trdimo, da je odsev naravne poetike, ki ustvarja poseben pomensko-ritmični red. I. Cankar je namreč vseskozi prepletal dikcijo pisnega in govornega jezika.

1.3 Nominalni in eliptični slog

Na prelomu stoletja je bil zelo moden slog s polstavčnimi tvorbami oz. nominalnimi in eliptičnimi strukturami. Med polstavčnimi tvorbami so bili najpogostejši deležniški stavki in predložne zveze z glagolniki. Vse navedene strukture največkrat učinkujejo kot intenzifikatorji besedila, ki ne pomenijo le pomenske zgostitve, pač pa tudi nepričakovane cezure oz. modulacije stavčne melodije.

In videl sem dolge procesije ljudstev, predpustne procesije, kjer ni bilo s pisanimi capami našemljenih, pijanih teles, temveč so bili Kurentovi romarji brez cunj in trakov,

brez krink in zvončkov, vsi goli, našemljeni edinole z iz prsi visečimi, vsej cesti v izgledovanje odprtimi srci, v katerih so bili pljunki namesto krvi. (ZD 23: 14–17.)⁹ Upajte, koprneče oči! Ne kapljica plemenite krvi, iz čistega srca izlite, ni kanila brez koristi. Korak, pod križem trepetajoč, je namerjen veselju naproti. (ZD 17: 115–119.)¹⁰ In se je ozrl tujec po polju, bogato cvetočem, in je vprašal otroka. (ZD 17: 115–119.) Prihajale so ji na misel vesele in čudne reči, motalo se je okoli skrinje vse polno lepih spominov in vse polno lepega pričakovanja — kakor živi obrazi, smehljajoči, ljudje prijazni in nedeljsko oblečeni. (ZD 10: 7.)

Jezik I. Cankarja je bogat z najrazličnejšimi deležniškimi strukturami, ki upočasnijo ritem pripovedi oz. delujejo kot nepravne parenteze. Upočasnitev in obenem odmik od začrtane linearne osi lahko daje lažen vtis pomenske nepovezanosti posameznih delov stavka oz. povedi. Pozorna analiza koherence in kohezije pravkar napisano potrjuje in kaže, da je razbitost smisla le navidezna.

1.3.1 Vtis slike

Če deležniške strukture največkrat učinkujejo kot upočasnjevalci ritma pripovedi, eliptične in nominalne strukture približujejo besedilni svet bralcu oz. brišejo časovno-prostorsko razdaljo med besedilnim svetom in bralcem. Eliptične in nominalne strukture, ki so pogoste pri opisih, ustvarjajo vtis slike.

Antonio je bil človek velike, vitke postave; črte njegovega obraza so bile ostre in energične, ustna tenka, gladko obrita brada, nenavadno trda in dolga. (ZD 7: 155–159.) Na cesti se je prikazal tujec, bos in gologlav; oblečen je bil v rdečo haljo, ki mu je segala do nog; rokavi so bili tako široki, da se je razgalila roka do ramen, kadar je ukazoval oblakom. Svetli lasje so mu padali na rame, nebeška glorijska v solncu. (ZD 17: 115–119.) Tam so Kovačevi — bogata hiša, poln hlev; da ste mi pozdravljeni, Kovačevi! (ZD 19: 74–75.)

Tako bi bil predremal svoje dni do konca, nazadnje bi bil tiho ugasnil med sencami, senca tudi sam, sirota sleporojena, gluha in nema, betežen stavec, ki nikoli otrok ni bil. (ZD 23: 14–17.)

V kotu ogledala, sam vase zakrknjen, ubog, sirotin, od lastne ničevosti opljuvan, trepeče nag človek /.../. (ZD 23: 14–17.)

Poleg eliptičnih struktur pa je v jeziku I. Cankarja nasprotno opaziti tudi neizpeljane izpuste znotraj povedka.

1.3.2 Neizpeljani izpust

Pri večglagolski zvezi preteklega dejanja je pričakovan izpust pomožnika pri neprvi glagolski obliki. Pri I. Cankarju so nasprotno pogoste stavčne zveze, kjer je v vseh glagolskih oblikah preteklika polno izpeljan pomožnik. S tem se ritem pripovedi

⁹ Ivan Cankar, *Ogledalo, Podobe iz sanj*, Zbrano delo 23, Ljubljana: DZS, 1975.

¹⁰ Ivan Cankar, *Za križem*, Zbrano delo 17, Ljubljana: DZS, 1974.

upočasni, vendar pa je prav vsako dejanje ali stanje, ki ga polno izpeljana glagolska oblika izraža, poudarjeno in kot tako nespregljivo pri gradnji besedilnega sveta.

Zaprl je duri in je šel.

/I/n nenadoma se je sklonil in je pokleknil.

Zdrnil se je in je poslušal.

Ječal je in je postal in se je okrenil, da bi šel.

Vzdignila sem plašč in sem hitela po mokri travi. (ZD 12: 17–28.)¹¹

1.4 Zveza stavkov z glagolskimi in glagolsko-imenskimi povedki

Poleg že omenjenih upočasnjevalcev ritma pripovedi in obenem intenzifikatorjev oz. poudarjalcev delov besedilnega sveta je v jeziku I. Cankarja opaziti tudi zveze stavčnih struktur z različnima vrstama povedka, natančneje, z glagolskim in glagolsko-imenskim povedkom. Obravnavana stavčna zveza zaradi združitve dveh različnih zgradb povedkov in glagolskih pomenov (dejanje, stanje) ter pogosto stilno zaznamovanega besednega reda izpostavlja vsakega izmed glagolskih pomenov posebej. Stavki kljub zvezi delujejo kot prosti, samostojni stavki. Vsi primeri so vzeti iz romana *Gospa Judit* (ZD 12: 17–28).

In vse nebo je bilo še jasno, čisto popoldansko, in se je smejalo.

Gledala sem in tako žalostno mi je bilo pri srcu.

/V/idim še druge obraze in strah me je skoro.

Šel je dalje in bilo ga je sram.

Z združitvijo dveh različnih vrst povedkov oz. dveh različnih glagolskih dejanj na pomenski ravni se ritem pripovedi upočasni, poudarjeno je vsako izmed glagolskih dejanj, stavki pa delujejo na nek način nepovezano oz. samostojno.

1.5 Kratki prosti stavki vs. daljše stavčne zveze

Pri I. Cankarju je pogosto opaziti menjavanje prostih, kratkih stavkov oz. kratkih stavčnih delov zložene povedi in daljših povedi z razširjeno zgradbo, kjer je prisotna epitetoneza vseh vrst. S tem je ustvarjen poseben ritem, in sicer tako na slušni kot vidni ravni. Poleg ritma pa je poudarjen tudi besedilni svet oz. pomen, ki ga gradijo najrazličnejši besedni elementi znotraj prostih stavkov oz. kratkih stavčnih delov zložene povedi.

»O Alah, ti že veš zakaj!« – Prišlo je nad nas tiho, polagoma, po prstih, kakor tat, ki se plazi po temni veži s sključenim hrbtom, stisnjenimi ustni, na čelo pomaknjenim klobukom in postaja hip za hipom ter se ozira v priprta sosedna vrata, izza katerih se blešči dolga, svetla črta ... Kakor se bliža pod večer jesensko nebó vedno nižje, vedno temneje, dokler ne izginejo v zoprno sivi, vlažni rjuhi cerkveni stolpi in dimniki

¹¹ Ivan Cankar, *Gospa Judit*, Zbrano delo 12, Ljubljana: DZS, 1970.

tovarn, — takó je padala božja kazen na zemljo enakomerno in počasi, in živa duša se ni zmenila zanjo. Judje so sleparili, profesorji so pulili korenike in se prepirali med seboj, študentje so politizirali, branjevke so srebale kavo, jaz sem pisal podlistke, moj prijatelj Afanazij se je gledal v zrcalo in si gladil podbradek, – skratka, vsi smo živeli kakor po navadi, a božje roke nismo videli nad seboj. In takó se je zgodila nesreča ... (ZD 7: 125–138.)¹²

Iz razvejanega paralelizma, kjer prevladuje trojnost, preide pripovedni tok v skopo grajene stavke s po dvema stavčnima členoma ali največ tremi stavčnimi členi. Prehod iz daljših povedi z razširjeno zgradbo v asindetično povezane kratke stavke je pomenonosn, saj zrcali monotonost, ponavljajočo se vsakdanjost, ki jo pomensko gradijo nizani stavki. Tu se zopet potrjuje, da oblika ni le posoda vsebine, pač pa vsebina sama.

1.5.1 Paralelizem

Paralelizem se največkrat kaže kot trojnost, ki se pojavlja tako na ravni atributa, npr. na ravni besedne zveze v vlogi epiteta, in na ravni stavčne zveze. Paralelizem, predvsem na ravni stavčnih zvez, je pogosto razbit z zvezo prostih, kratkih stavkov. I. Cankar tako dosega posebno vrsto ornamentiranosti in s tem povezan ritem.

Ah, moj Bog! — kjé so tisti časi, tisti krasni primitivni časi, ko so bili nazori in čuti kakor rezani iz enega kosa, ne sestavljeni iz različnih blestečih, raznobarvnih, mikroskopično majhnih delov! (ZD 7: 125–138.)

Vsakdo je nosil plakat s seboj, – a ne na hrbtu, pod suktnjo, – nosil ga je na čelu, na nosu, v očéh, v svojih besedah, – in pasanti so čitali v razločnih, debelih črkah: »Bedak« ... (ZD 7: 125–138.)

Prišlo je nad nas tiho, polagoma, po prstih, kakor tat, ki se plazi po temni veži s sključenim hrptom, stisnjenimi ustni, na čelo pomaknjenim klobukom in postaja hip za hipom ter se ozira v priprta sosedna vrata, izza katerih se blešči dolga, svetla črta ... (ZD 7: 125–138.)

Toda stala sem na vrtu in sem čakala in sem šla na ono stran, proti lesenim durim v ograji. Tudi on je čakal, stal je tam in je čakal in si ni upal, da bi preskočil ograjo. Pogledala sem mu v obraz, ki je bil tako mlad in nedolžen in plah, in takoj sem bila vesela. (ZD 12: 17–28.)

Iz navedenih primerov je razvidno, da je paralelizem prisoten na različnih ravneh. V prvem primeru je v vlogi epitetona oz. trojnega levega prilastka, v drugem v vlogi prostorskega določila, ki je grajeno po načelu dvakratne dvojne formule, v tretjem pa paralelizem temelji na povedkovi oz. stavčni trojnosti, ki je najtežje opazljiva.

Iz primerov je poleg paralelizma razviden tudi naslednji stilem. I. Cankar namreč s pomočjo vezniških sredstev velikokrat menjava ritem, in sicer tako, da iz popolnega

¹² Ivan Cankar, Literarno izobraženi ljudje, *Vinjete*, Zbrano delo 7, Ljubljana, DZS, 1969.

asindetona prehaja v čisti polisindeton. Raba polisindetona je npr. razvidna v zadnjem primeru, na asindeton pa smo opozorili pri navedbi primera v podpoglavju 1.5.

1.6 Vezniška sredstva

Poleg pomenonosne rabe prehajanja iz polisindetona v asindeton bomo opozorili še na dve značilnosti, ki sta vezani na vezniška sredstva. Prva je posebna raba oziralnega odvisnika, ki ga uvaja pridevniški zaimsek oz. vezniška beseda *ki*. Pri tej rabi ne gre le za stilizacijo v smislu upočasnjevanja ritma, pač pa odsev naravne poetike, ki jo je I. Cankar večje vpletal v svoja dela. Čeprav je teh primerov zelo veliko, bomo navedli le dva, saj so si po strukturi podobni.

Tistih ljudi nisem marala, ki so bili tam.

Učitelj je bil tam, ki so ga imeli zelo radi. (ZD 12: 17–28.)

Prilastkov odvisnik je razdružen od svoje samostalniške odnosnice, kar deloma učinkuje kot cezura, ki upočasni ritem in poudari smisel stavčnega prilastka.

Pri vezniških sredstvih bomo omenili le še rabo veznika *in*. Tudi pri njem se odraža naravna poetika. Izražanje časovnih, vzročnostnih in načinovnih razmerij je v govornem jeziku praviloma priredno izraženo (nasprotno kot v pisnem jeziku), prav tako je npr. protivno razmerje v govornem jeziku pogosto izraženo z veznikom *in*, *in* (vejica) ne (v pisnem jeziku) pričakovanimi vezniki *vendar*, *temveč* itd. Veznik *in* izraža torej številna pomenska razmerja, ki jih pisna slovnica pripisuje bodisi podrednim vezniškim sredstvom bodisi drugim prirednim veznikom. Raba veznika *in* v delih I. Cankarja nedvomno priča v prid naravni poetiki.

Premikal je ustnice in ni vedel, kaj bi še govoril. (ZD 12: 17–28.)

Veznik *in* v danem primeru odraža govorni slog, naravno poetiko, hkrati pa z izražanjem protivnosti upočasni ritem in tako poudari smisel stavka, ki ga uvaja.

2 Sklep

Zgradba besedil I. Cankarja na prvi pogled učinkuje razbito, kot da pomenska logika med posameznimi deli, odstavki ali stavki ni vzpostavljena. Navidezna razbitost je posledica pomenonosnosti oblike, ki jo je nujno brati. Nujno je razbrati pomen posameznih gradnikov besedilnega sveta. Skladenjski ritem razkriva vsebino *in*, nasprotno, vsebina pogojuje skladenjsko oblikovanost. Ponovno smo osvetlili le nekatere vidnejše stileme I. Cankarja (ob strani smo pustili npr. frazeološke prenovitve),¹³ kar pa ne zadošča za celovito sliko Cankarjevih dovršenih stilističnih mojstrov. To bi veljalo v bodoče dopolniti.

¹³ Gl. npr. Kržišnik, Erika, 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih prozih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.

Viri

- Cankar, Ivan, 1969: Literarno izobraženi ljudje. *Vinjete*. Zbrano delo 7, Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1969: Signor Antonio. *Vinjete*. Zbrano delo 7. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1970: *Gospa Judit*. Zbrano delo 12. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1971: *Na klancu*. Zbrano delo 10. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1974: Krčmar Elija. *Troje povesti*. Zbrano delo 19. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1974: *Za križem*. Zbrano delo 17. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1975: Oglledalo. *Podobe iz sanj*. Zbrano delo 23. Ljubljana: DZS.

Literatura

- Cankar, Ivan, 1933: *Zbrani spisi* 15. Ljubljana: Nova založba.
- Cankar, Ivan, 1972: *Opombe*. Zbrano delo 11. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1976: *Pisma V*. Zbrano delo 30. Ljubljana: DZS.
- Kržišnik, Erika, 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih prozih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.
- Pirjevec, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: CZ.
- Pogorelec, Breda, 2011: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika*. Jezikoslovni spisi II. Ljubljana: ZRC.

NEDOLOČNIŠKE SKLADENJSKE STRUKTURE V FRANCOŠČINI IN SLOVENŠČINI IN NJIHOVO PREVAJANJE

V prispevku podajamo pregled francoskih in slovenskih skladenjskih struktur, ki se dopolnjujejo z nedoločnikom, in jih poskušamo razložiti skozi kontrastivno analizo. Naše vodilo je analiza prekrivnih struktur v jeziku, ki jo preverjamo na osnovi vzporednega korpusa FraSloK, dela korpusa Spook (Mezeg 2010 (<http://nl.ijs.si/noske/spook.cgi/>), dostopen z geslom).

Ključne besede: nedoločnik, modalni glagoli, glagoli percepcije, fazni glagoli, povzročilniki, francoščina, slovenščina

0 Uvod

Nedoločniške strukture so v različnih jezikih zelo različno zastopane – od tega, da take strukture sploh ne obstajajo (kot npr. v makedonščini in novi grščini, kjer nedoločnika v obliki, kot jo poznamo v slovenščini, ni več), do tega, da so različno strukturno vezane in tako obvezne – kot na primer v slovenščini pri naklonskih glagolih, ali pa poleg strukturne pogojenosti predstavljajo slogovno sredstvo strnjanja oziroma zgoščevanja besedila, recimo pri francoščini v primeru identičnega osebka. Nedoločnik v teh strukturah lahko glede na skladenjski položaj zavzema glagolsko ali samostalniško vlogo, v obeh primerih pa ohranja svojo valenco.

V pričujočem sestavku se bomo ukvarjali z glagolsko, vezano vlogo nedoločnika, in njeno frekventnostjo v prevodih. Zanimala nas bo raba nedoločnika v slovenščini in francoščini v položajih, kjer gre za primerljive strukture: na eni strani si bomo ogledali skladenjsko pogojeno rabo nedoločnika, na drugi pa njegovo stilistično

vrednost, kot se odslikava v prevodih. Pregledali bomo, v katerih primerih in s kakšno frekvenco so osnovne sheme v obeh jezikih ohranjene, v katerih primerih pa ne. Analizo izvirkov in prevodov bomo opravili v vzporednem francosko-slovenskem korpusu FraSloK,¹⁴ v delu, ki vsebuje izvira francoska literarna besedila ter njihove prevode v slovenščini (Mezeg 2010),¹⁵ za izvorna besedila pa nam bo služil za referenco korpus Gigafida.¹⁶

V sklepu se bomo posvetili frekventnosti nedoločniških struktur v prevodu oziroma v izvornih besedilih ter slogovni vrednosti rabe le-teh oziroma njihovi predvidljivosti v določenih strukturah.

1 Teoretična izhodišča

1.1 Nedoločniške strukture med skladenjsko in slogovno opredelitvijo

Skladenjska umeščenost:

Glede na skladenjsko zgradbo se nedoločniške strukture (prim. Dik 1997: 145–154, Riegel, Pellat, Rioul 1994: 334–339) uvrščajo v podredje, ki se lahko izraža z osebno glagolsko obliko v podrednih stavkih ali pa z neosebno obliko. Neosebne konstrukcije se lahko uresničujejo kot nesamostalniške, kadar gre za neosebni glagolski obliki nedoločnik, v slovenščini tudi namenilnik, ali particip – deležnik ali deležje, ali pa samostalniške v primeru nominalizacij. Neosebne konstrukcije, v slovenščini imenovane tudi polstavki (Toporišič 2000: 632), imajo običajno, v veliki večini imenikov, kjer te strukture obstajajo, naslednje lastnosti (Dik 1997: 146):

- a) ne zaznamujejo osebe, števila, spola in ni ujemanja med nedoločnikom in izrazom, s katerim se pojavlja;
- b) izkazujejo manj časovno-naklonsko-vidskega razlikovanja kot osebne glagolske oblike; običajno nedoločnik zaznamuje le glagolski vid;
- c) nedoločnik ne more predstavljati glavnega glagola neodvisnega (glavnega) stavka;
- d) nedoločnik ima vseeno glagolski pomen, saj ne izraža samostalniških ali pridevniških značilnosti.

Te značilnosti ne veljajo vedno za vse nedoločnike; vemo namreč, da lahko nedoločnik v nekaterih od diskurzivnih rab igra tudi samostalniško vlogo, saj lahko npr. nadomešča osebek, predmet ipd. (*Živeti je vse, kar si želi*, prim. Toporišič 2000: 399–400; Riegel, Pellat, Rioul 1994: 337–339).

¹⁴ <<http://nl.ijs.si/noske/spook.cgi/>>. Dostopen z geslom. (Dostop 20. 2. 2017.)

¹⁵ Korpus FraSloK je sestavni del slovenskega prevodoslovnega korpusa Spook, ki je nastal v projektu dr. Špele Vintar *Slovensko prevodoslovje – viri in raziskave* od 2009 do 2012.

¹⁶ <<http://www.gigafida.net/>>. (Dostop 20. 2. 2017.)

Nedoločnik kot jedro predikacije ohranja svojo glagolsko valenco: glede zapolnjenih mest argumentov nedoločniške strukture delimo na odprte oziroma zaprte. Pri zaprtih so prisotni vsi možni delovalniki, pri odprtih pa ne. V splošnem je več struktur odprtih kot zaprtih (Dik 1997: 149).

Naj navedemo primer iz korpusa, kjer je glagol *envoyer* v francoščini dopolnjen z dvema nedoločnikoma, ki ima svoj predmet. Slovenski prevod je na desni.

Impératrice (2003)	Elle était retournée dans son domaine. J'	envoyai	des eunuques lui porter des plats desservis	Cesarica (2007)	je na svoje posestvo. Nekaj evnuhov sem	poslala	, da bi ji odnesli jedi z moje mize , a
-----------------------	--	----------------	---	--------------------	---	----------------	--

Funkcije nedoločniških struktur so različne, najobičajnejše so nedoločniki povezani z deontično modalnostjo in predvsem v primeru identičnih oziroma sonanašalnih osebkov. Nedoločniške strukture so obstojne, če globinski osebek ni sonanašalen z glavnim osebkom: *moral sem* (jaz – osebek) *priti* (jaz – osebek), sicer je v rabi razvezana struktura z odvisnim stavkom (Dik 1997: 149 to trdi za nizozemščino, pa velja tako za francoščino kot za slovenščino). Izjema so glagoli percepcije, ki imajo lahko drug subjekt (v latinščini t. i. akuzativ z infinitivom): *slišal sem* (jaz – osebek) *peti ptico* Ta del popraviti na naslednji način: (ptica-osebek), sicer je treba uporabiti razvezano strukturo, enako velja za francoščino in slovenščino.

V prispevku se bomo posvetili nedoločniškim strukturam v prevodih med francoščino in slovenščino. Najprej bomo pregledali najobičajnejše skladenjske strukture v obeh jezikih, v nadaljevanju pa izbrali strukture, ki so primerljive, in pregledali, kako so prevedene iz francoščine v slovenščino, v nedoločniški ali razvezani obliki.

Zadržali se bomo tudi pri slogovni vrednosti in frekvenčnosti nedoločnika v možnih strukturah (v originalnih in prevedenih besedilih). Izpostavili bomo slogovno najobičajnejše prevode primerljivih struktur.

1.2 Nedoločnik v francoščini in slovenščini

Nedoločnik je v francoščini definiran kot »neosebni glagolski naklon«, ki ne zaznamuje ne časa, ne osebe, ne števila – lahko pa zaznamuje glagolski vid. Glagolski vid v francoščini variira v enostavni (*faire – delati*) ali sestavljeni obliki (*avoir fait – narediti*), v slovenščini s tem povezane ustrezne dovršne oziroma nedovršne oblike. Nedoločnik ohranja glagolske lastnosti v skladu s svojo glagolsko valenco, kot je možnost tvorbe predikacije, vendar predstavlja le idejo procesa, medtem ko je časovna in osebna določenost lahko razvidna iz konteksta (Riegel, Pellat, Rioul 1994: 333). V slovenščini se v nedoločniški obliki zaznamuje tudi glagolski vid.

Nedoločnik lahko nastopa v vezani ali nevezani obliki. V nevezani obliki, kot jedro povedi, v francoščini v nekaterih diskurzivnih rabah prevzema popolno glagolsko vlogo, na primer v vprašalnih, velelnih povedih (*Que faire? Kaj storiti? Partir! Odit!* (s pomenom: *odidi, odidita, odidite*) *Ne pas fumer! Kaditi prepovedano!*) ali za prezentativom (*Voilà/Voici* in nedoločnik), tu gre predvsem za diskurzivno oziroma stilistično rabo. V slovenščini so primeri, kjer nedoločnik tvori jedro glagolske povedi, redki, pa vendar jih pri Toporišiču 2000: 399–400) zasledimo v prepovedih (*Kaditi prepovedano*), pogovornem nedoločniku (*ne govort/ne se nagibat*).

Hkrati pa je nedoločnik v francoščini lahko rabljen tudi kot oblika s samostalniško vrednostjo, ki zavzame položaj poljubnega stavčnega člena, npr. osebka (Riegel, Pellat, Rioul 1994; Wilmet 1997: 293¹⁷). Samostalniška konverzija se v francoščini izraža z rabo člena: *le boire et le manger*. Taka raba je možna tudi v slovenščini (Toporišič 2000: 399–401), nedoločnik nastopa kot samostalniška beseda oziroma njeno nadomestilo, npr. *Dali so mu jesti in piti*. Tako obravnavo Toporišič privilegira tudi v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992), kjer nedoločnik po vrednosti enači s samostalniško obliko, vse oblike pa se obravnavajo kot povedkovniške.

V vezani obliki je nedoločnik del nedoločniških polstavkov kot so definirani v slovenščini, oziroma francoske »proposition infinitive«, kjer nedoločnik predstavlja jedro glagolske besedne zveze in narekuje valenco. Raba nedoločnika je pogojena semantično in formalno. O formalnem pogojevanju smo spregovorili zgoraj v primeru identičnih osebkov, semantično pa je nedoločnik del predikata z enim od naslednjih pomenov, ki jih navajamo najprej za francoščino (Wilmet 1997: 294, gl. tudi Schlamberger Brezar, Perko, Mezeg 2010):

- a) vidski pomožni glagoli (*aller, être en train de, se mettre à*)
- b) modalni glagoli za izražanje nujnosti, verjetnosti, dokaznosti (*pouvoir, vouloir, aimer, détester*)
- c) glagoli percepcije
- d) glagoli izogibanja (*avoir peur de, craindre*)
- e) glagoli premikanja
- f) fazni glagoli (*commencer à, finir à, cesser de*)
- g) t. i. causatifs – »povzročilniki« (*faire, laisser, voir*)

Toporišič (2000: 401) v vezani obliki izpostavlja nedoločnik za naslednjimi izrazi:

- a) naklonski izrazi (namere (*nameravam, namenjen sem, mislim, kanim, skušam ...*), hotenja (*hočem, nočem, (ne) želim, maram, voljan sem* itd.), nujnosti ali potrebe (*moram, ne smem, sila je, dolžan sem, potrebno je, nujno je ...*), možnosti (*morem, zmožen sem, ne morem, sposoben sem ...*), ukazovanja (*zapovem, prepovem, ukažem ...*), dopustnosti (*imam pravico, upravičen sem ...*))

¹⁷ V izvorniku: *L'infinitif ou le verbe « non fini » par antithèse du « verbe fini » et le participe ont en commun de « participer » à deux natures: verbe et nom (infinitif) ou verbe et adjectif (participe).*

- b) izrazi za duševno stanje (*bojim se, sramujem se*)
- c) izrazi ocene (*splača se, vredno je*)
- d) fazni glagoli (*začeti, nehati*)
- e) izrazi za zaznavanje (*slišati, videti, pozabiti ...*)

V slovenščini je treba še izpostaviti namenilnik za glagoli premikanja in cilj dejanja za glagoloma *dati* in *poslati*: *dal je otroka študirat, poslal je dekleta pomolst* (Toporišič 2000: 402), ki ga bomo v našem primeru poimenovali »povzročilnik«. ¹⁸ V teh primerih imamo v francoščini nedoločnik. V prispevku se bomo ukvarjali le s cilji dejanja, tako imenovanimi povzročilniki (fr. *verbes causatifs*).

Glede na zgornje sezname glagolov bomo imeli opravka s skladenjskimi strukturami dveh vrst: v prvi vrsti so izrazi, ki zahtevajo nedoločnik pri sonanašalnih osebkih (modalni glagoli in drugi naklonski izrazi), v drugi vrsti pa glagoli percepcije in povzročilniki ter glagoli premikanja: v tem primeru nedoločnik dobi svoj lastni osebek, različen od glavnega glagola, ki ga dopolnjuje na podoben način kot bi bilo v običajnem stavku, kot na primer *Il a envoyé les enfants voir Blanche Neige / Otroke je poslal pogledat Sneguljčico; Il entendait les oiseaux chanter. / Slišal je peti ptice.*

Slogovno nedoločnik deluje kot sredstvo zgoščevanja besedila. V francoski slovnici velja, da je raba nedoločniške strukture po slovnični tradiciji, ki se zgleduje po latinščini, primernejša za rabo od razvezane (Riegel, Pellat, Rioul 1994: 335). Pri naših slovničarjih takih navodil oziroma razmišljanj ne zasledimo, menimo pa, da se bodo slovenske tendence glede ohranjanja ali razvezave nedoločnikov do neke mere pokazale v raziskavi.

V francoščini poleg vseh zgornjih pojavnih možnosti najdemo še variante, kjer pri identičnih oziroma sonanašalnih osebkih lahko glagolsko strukturo pretvorimo v nedoločniško, na primer:

Il fait des économies pour qu'il puisse voyager dans le monde entier / pouvoir voyager dans le monde entier. / Varčuje, da bi lahko potoval po celem svetu.

Tako lahko že pred raziskavo predvidevamo, da je v francoščini možnih več nedoločniških struktur kot v slovenščini. Osredotočili se bomo na primere s strukturno prekrivnimi skladenjskimi vzorci v obeh jezikih. Obravnavi francoskih sonanašalnih nedoločniških struktur se bomo zaradi širine tematike posvetili na drugem mestu.

1.3 Raziskovalni namen

Nedoločniške strukture v francoščini in slovenščini niso povsem prekrivne. Raziskave smo se lotili struktur, ki po teoriji so prekrivne, in iskali njihovo frekventnost.

¹⁸ Kot prevod francoskega izraza *causatif*.

Zgornje sheme smo za potrebe raziskave združili v naslednje kategorije, ki jih bomo pregledovali v že omenjenem francosko-slovenskem vzporednem korpusu FraSloK (Mezeg 2010).

Za naklonskimi glagoli in izrazi za izražanje deontične in epistemične (dokazne) modalnosti.

V ta razdelek smo vključili izraze za deontično modalnosti za nujnost, možnost, voljo (francoske *devoir, pouvoir, vouloir, il faut* in slovenske *morati, moči, smeti, hoteti, treba je*) in za epistemično modalnost za dokaznost, zmožnost (*devoir, pouvoir, vouloir, savoir* oziroma *morati, moči, znati, izraz lahko*). Izključili smo izraze ocene kot *nujno je, splača se* in izraze za duševna stanja (*bati se, biti sram*), ki jih še našteva Toporišič (2000: 401), saj v korpusu nismo našli zadetkov, kjer bi se ti izrazi v slovenščini dopolnjevali z nedoločnikom.

1. Za glagoli zaznavanja ali percepcije (*videti, gledati, slišati, poslušati, čutiti* oziroma v francoščini *voir, regarder, entendre, écouter, sentir*).
2. Za faznimi glagoli (*začeti, nehati* oziroma *commencer, cesser, finir*).
3. Za povzročilniki *dati, poslati, pustiti* (v francoščini *faire, envoyer, laisser*).

Vse zgornje slovenske strukture so do določene mere prekrivne s francoskimi. Za glagoli premikanja ima francoščina nedoločnik, slovenščina pa namenilnik.¹⁹ V prispevku se ne bomo ukvarjali z njimi. Tudi za glagoli »povzročilniki« (causatifs), za katerimi ima slovenščina po teoriji v *Slovenski slovnici* namenilnik (Toporišič 2000: 402), smo v korpusu našli predvsem strukture z nedoločnikom – te strukture bomo v raziskavo vključili, o njih bomo spregovorili na koncu razprave.

Zanimalo nas bo predvsem, kako so posamezne strukture, ki so v obeh jezikih prekrivne, prevedene v slovenščino: tu gre za odločitev prevajalca, ki je pogojena s splošnim odnosom do jezika in sporazumevalno prakso oziroma s slogovno vrednostjo.

Naredili bomo torej primerjavo med teoretično možnostjo dopolnjevanja z nedoločnikom v teoriji in dejanskim stanjem v praksi. Pri tem ne smemo pozabiti na slogovno vrednost nedoločnika. Kot smo omenili zgoraj, gre za skladijsko strnjanje povedi, ki pa ne vsebuje osebne glagolske oblike.

2 Korpusna raziskava

V nadaljevanju podajamo rezultate pregleda francoskih nedoločnikov in njihovih slovenskih prevodov v korpusu FraSloK (Mezeg 2010²⁰). Pregledali smo literarni

¹⁹ V govoru praktično ni več razločevanja, ker sta kratki nedoločnik in namenilnik identična v obliki.

²⁰ <<http://nl.ijs.si/noske/spook.cgi/>>. (Dostop 20. 2. 2017.)

del z upoštevanjem zgoraj omenjenih prekrivnih kategorij med francoščino in slovenščino. Pri vsaki kategoriji podajamo statistiko pojavljanja nedoločnika v francoščini in slovenščini, nekaj primerov rabe in analizo prevodnih strategij.

2.1 Modalni glagoli in izrazi kot nosilci deontične oziroma epistemične modalnosti: *devoir* / *pouvoir* / *vouloir* po prevodnih parih *morati*/*moči*, *smeti*/*hoteti*, *želeti*

V korpusu zasledimo 488 konkordanc para *devoir* – *morati*: v francoščini so brez izjeme v kombinaciji z nedoločnikom, v slovenščini zasledimo dva primera elipse.

Primeri v nadaljevanju:

Eldorado (2006)	eut le temps de se demander s' il allait	devoir	utiliser la force , et comment il allait	Eldorado (2007)	Vendar se ni ganila . Vprašal se je , ali bo	moral	uporabiti silo in na kakšen način jo bo
Balzac et la petite taill... (2000)	serait installée quelque part . - Vous auriez	dû	l' empêcher de partir , dit Luo d' une	Balzac in kitajska šivilj... (2002)	bo pisala , ko se bo kje nastanila . ” “	Morali	bi ji preprečiti , ” je s slabotnim , komaj

Pri teh strukturah se nedoločnik v slovenščini ohranja, prekrivnost je tako rekoč 100 % (99,6 %).

Primer elipse z glagolom *iti*:

Je m'en vais (1999)	d' admettre que , s' ennuyant assez , il	doit	sortir prendre un peu l' air de temps en	Grem (2008)	je priznati , da se precej dolgočasi in	mora	sem in tja malo na zrak . In prav zdaj
---------------------	--	-------------	--	-------------	---	-------------	--

V nadaljevanju smo v korpusu preučevali para *pouvoir* – *smeti* in *pouvoir* – *moči*, prvi par zaznamuje nujnost in s tem deontično modalnost, drugi pa (z)možnost, torej epistemično modalnost. Prevajalske rešitve se ne glede na modalnost izkažejo za zelo podobne. Pri paru *pouvoir* – *smeti* dobimo 18 pojavitev, od katerih je ena izločena, ker gre za samostalnik *smeti*, v eni pa je elipsa že v francoščini. Vseh drugih 16 francoskih izvirkov in vsi prevodi se dopolnjujejo z nedoločnikom (spodaj navajamo dva primera):

Plateforme (2001)	responsable de la communication , ça ne	peut	pas aller ; on ne peut pas continuer comme	Platforma (2002)	Predstavnica stikov z javnostjo si tega ne	sme	dovoliti ; tako ne gre več naprej . - Pa
L'Amour du prochain (2004)	genoux . – Et maintenant , est -ce que je	peux	revenir ? Elle pointa du doigt un sac de	Ljubezen do bližnjega (2007)	pogubljena . Sedla mi je na kolena . » Se zdaj	smem	vrniti ? « S prstom je pokazala na natrpano

Primer elipse se pojavi že v francoskem jeziku:

Plateforme (2001)	pas venir à Cuba . — En principe , ils ne	peuvent	pas ; mais ils passent par le Canada ou	Platforma (2002)	Američani ne smejo na Kubo . - Načeloma ne	smejo	; vendar prihajajo preko Kanade ali Mehike
-------------------	---	----------------	---	------------------	--	--------------	--

V korpusu je zaslediti bistveno pogostejšo rabo glagola *pouvoir* za izražanje možnosti s prevodi *pouvoir – lahko* (892 pojavitev). Ta zaznamuje tako nujnost kot možnost in se navzven ne more ločiti med deontično in epistemično modalnostjo. Zaradi strukturnih omejitev v slovenščini, ki izvirajo iz narave besedne vrste (*lahko* je modalni prislov in ne glagol), ni nedoločniških prevodov.

Druga možnost za izražanje epistemične modalnosti je par *pouvoir – moči* s 493 zadetki (od tega je 164 zadetkov z *ne pouvoir – ne moči*) in dovršno obliko *pouvoir – zmoči* (11 zadetkov).

Prevodi so skoraj v vseh primerih nedoločniški (razen 16 primerov z elipso ali razvezavo – gl. primer spodaj), kar da 477 primerov nedoločniškega prevoda ali 97 % prekrivnost struktur.

Balzac et la petite taill... (2000)	cinglé , lui dit Luo . Sans lunettes , tu ne	pourras	pas faire un pas sur le sentier . - J'	Balzac in kitajska šivilj... (2002)	nor ? ” je rekel Luo . “ Brez očal ne boš	mogel	po stezi . ” “ Pisal sem mami . Poslala
-------------------------------------	--	----------------	--	-------------------------------------	---	--------------	---

Pri glagolu *zmoči* je očitno dovršna oblika dovolj povedna, da je veliko elipse že v originalu: od 11 primerov v izvorniku so štirje eliptični, tudi prevedeni so na isti način. Od preostalih sedem, ki so v francoščini nedoločniški, jih je pet v slovenščino prevedenih z nedoločnikom, dva sta eliptična (gl. primere spodaj).

Primer elipse se v francoščini:

Eldorado (2006)	c' était quitter son enfant et elle ne le	pouvait	pas . Elle raconta tout cela avec lenteur	Eldorado (2007)	pomenilo zapustiti svojega otroka , tega pa ni	zmogla	. Vse to je poveljniku opisala počasi in
-----------------	---	----------------	---	-----------------	--	---------------	--

Primer eliptičnega prevoda:

Eldorado (2006)	ne pourrais pas aller plus loin . Je ne	pourrais	pas faire le voyage . – Malade de quoi	Eldorado (2007)	do meje . Vendar ne morem naprej . Ne bi	zmogel	potovanja . « » Kaj ti je ? « Vzel si je
-----------------	---	-----------------	--	-----------------	--	---------------	--

Primer nedoločnika v originalu in prevodu:

Le ventre de l'Atlantique (2003)	il n' y pouvait rien . Le tiers-monde ne	peut	voir les plaies de l' Europe , les siennes	Trebuh Atlantika (2007)	sam kriv za svoje utvare . Tretji svet ne	zmore	videti ran Evrope , ker je zaslepljen od
Plateforme (2001)	profitent ensuite de tout ce que vous avez	pu	accumuler , au prix des pires efforts)	Platforma (2002)	se potem celo okoristijo z vsem , kar ste	zmogli	prihraniti za ceno najhujših naporov)

Deontično modalni glagol *vouloir* ima dve prevodni različici, *želeli* in *hoteti*. Pri paru *vouloir* – *želeli* zasledimo 164 pojavitev, od teh je v francoskem besedilu 75 primerov brez nedoločniškega nadaljevanja (v večini elipsa, nekajkrat razvezava). Prevod v teh primerih sledi francoski strukturi. Od preostalih 89 primerov gre v slovenščini večinoma za prevod z nedoločnikom razen v šestih primerih (1x nominalizacija, 2x elipsa, 3x razvezava). Prevod z nedoločnikom je torej 93 %.

Primeri sledijo v nadaljevanju:

Eldorado (2006)	pouvoir sur la vie des hommes , je n' en	veux	pas . Non . On ne fait pas ce métier si	Eldorado (2007)	onega ? To bi me spravljalo ob pamet . Ne	želim	imeti takšne moči nad človeškimi življenji
Eldorado (2006)	homme en terre libre qui a fait ce qu' il a	voulu	. Nous aurions pu . Soleiman . Ne l' oublie	Eldorado (2007)	ozemlju , ki je storil to , kar si je najbolj	želel	. Zmogla bi , Sulejman . Nikoli ne pozabi
Eldorado (2006)	je ne t' avais pas accompagné . ¶ Mais je	voulais	voir cela une fois avant de mourir . Passer	Eldorado (2007)	, bi ti ostalo več denarja . Vendar sem	želel	videti vse to , preden umrem . Želel sem

Par *vouloir* – *hoteti* ima 485 pojavitev. V 76 primerih že v francoščini glagolu *vouloir* ne sledi nedoločnik, ampak eliptična ali razvezana struktura. Ti primeri so v slovenščino prevedeni na isti način (torej brez nedoločnika), razen štirih, kjer v slovenščini za glagolom *hoteti* prevajalci uporabijo nedoločnik, čeprav ga v francoščini ni.

Od preostalih 409 pojavitev se razen v petih primerih elipse in 13 primerih razvezave (kar predstavlja 4 %) vsi prevodi v slovenščino dopolnjeni z nedoločnikom, kar predstavlja 96 % prekrivnost struktur. En primer je izločen, ker gre za *hotel* kot samostalnik, ki se pojavlja v bližini glagola *pouvoir*.

Med prevodi najdemo nekaj stalnih besednih zvez, ki ne funkcionirajo glagolsko, ampak kot diskurzni zaznamovalci, in sicer *ce bo bog tako hotel* s tremi zadetki (vsi *Eldorado*), *je veux dire* – *hočem reči* (15 zadetkov) *tu veux dire/hočeš reči* (trije zadetki) (prevladujejo *Svinjarije* – *Truismes*) in *veut dire* v smislu *pomeni* (10 pojavitev). Primere navajamo spodaj:

L'Amour du prochain (2004)	Julien . C' était la petite chose dont il	voulait	m' entretenir quand nous nous étions retrouvés	Ljubezen do bližnjega (2007)	je bila tista malenkost , o kateri se je	hotel	pogovoriti z menoj , ko sva se pred sedmimi
L'Amour du prochain (2004)	tu n' étais déjà plus avec nous . Mais il	voulait	se réappropriier ton départ , faire comme	Ljubezen do bližnjega (2007)	dejansko že nisi več sodil med nas . Toda	hotel	si je prilastiti tvoj odhod , ga prikazati

Primeri elipse:

Il me l' a rendu , ton tableau , il n' en	veut	plus , j' ai dû le reprendre . Il y avait	Grem (2008)	Nazaj mi jo je prinesel , to tvojo sliko ,	noče	je več , moral sem jo vzeti nazaj . In
---	-------------	---	-------------	--	-------------	--

Truismes (1997)	de bien de manger le corps du Christ . Je	voulais	manger ça à nouveau . Mais le curé n' a	Svinjarije (1997)	dobro delo jesti Kristusovo telo . Zdaj sem	hotela	še . Ampak duhovnik mi ga ni hotel dati
-----------------	---	----------------	---	-------------------	---	---------------	---

Primer z dodanim nedoločnikom v slovenščini:

Un secret (2004)	L' histoire de mes parents , que j' avais	voulue	limpide dans mon premier récit , devenait	Skrivnost (2008)	odzivov . Zgodovina mojih staršev , ki sem jo	hotel	imeti v svoji prvi pripovedi prozorno jasno
------------------	---	---------------	---	------------------	---	--------------	---

Kakšna pa je razlika med prevodno varianto *želeti* in *hoteti*? Menimo, da gre za osebni izbor prevajalca, saj v primerih, ki so prevedeni z glagolom *želeti*, ni zaslediti kake večje vpljudnosti ali privzdignjenosti od tistih, ki so prevedeni s *hoteti*. Če pogledamo številke: od 164 prevodov glagola *vouloir* z *želeti* jih je 107 iz romana *Eldorado*, po 14 iz del *Cesarica* in *Platforma*, 10 iz dela *Francoski testament*, sedem *Trebuh Atlantika*, štiri *Ljubezen do bližnjega*, po dva pa iz romanov *Grem*, *Skrivnost*, *Nor na Vincenta* in po en iz del *Svinjarije* in *Sesalci*. Sklepamo, da dejstvo, da je velika večina tovrstnih prevodov iz dela *Eldorado*, kaže na odločitev prevajalke, da uporabi *želeti* namesto *hoteti*.

Pri neosebni izrazih za modalnost smo preverjali brezosebni izraz *il faut* ter prevod *treba je*. Od 82 pojavnic tega para v korpusu vsi prevodi vsebujejo nedoločnik, čeprav v izvorniku niso vsi nedoločniški, gre za 100 % prevod s *treba je* in nedoločnikom. V francoščini se nekaj *il faut* kombinira s samostalnikom, te možnosti pa v slovenščini ni. Besedna zveza *il faut* s prevodom *potrebno je* v korpusu nima zadetkov. Prav tako ni zadetkov za *il est urgent – nujno je*. V nadaljevanju navajamo nekaj primerov.

Nedoločnik dopolnjuje francosko in slovensko strukturo:

Plateforme (2001)	mais jusqu' à présent il n' y a rien .	Il faut	dire qu' on a surtout des clients étagers	Platforma (2002)	francoskega tiska ; a do zdaj ni bilo ničesar .	Treba	je vedeti , da imamo predvsem tuje stranke
Truismes (1997)	je n' en tire ni dégoût ni affectation .	Il faut	bien se procurer sa dose de protéines .	Svinjarije (1997)	najmanjšega odpora ali sočutja . Je pač	treba	poskrbeti za redno dozo proteinov . Najlaže
Elipsa:							
Eldorado (2006)	il a sifflé et le guide s' est levé . „	Il faut	reprendre la marche „ , a -t-il murmuré	Eldorado (2007)	Nato je zažvižgal in vodič je vstal . »	Treba	bo na pot , « mi je zašepetal in me pridržal

Original z razvezano obliko in prevod z nedoločnikom:

Plateforme (2001)	nous , elle est déjà sur la descente . «	Il faut	bien qu' on y arrive , poursuivent -ils	Platforma (2002)	v zatonu , « naznanijo že na začetku . »	Treba je	pri , « nadaljujejo , » na ta biser Indijskega
-------------------	--	----------------	---	------------------	--	-----------------	--

Pouvoir in *vouloir* glede na izvornik večinoma dobita nedoločniški prevod. V tem se ne razlikujeta dosti od *devoir – morati*. Vidimo pa, da pri glagolih *pouvoir* in *vouloir* že v francoščini pogosteje prihaja do razvezave oziroma eliptičnega prevoda kot pri glagolu *devoir*. Ena od prevodnih možnosti glagola *vouloir* je tudi *rad*, ki ima 157 pojavitev, glede na strukturo v slovenščini pa ni možnosti za nedoločniški prevod.

Par *savoir – znati* ima 147 pojavitev, prevodi so prekrivni (gl. primere spodaj), odstopanja so v petih primerih, kjer je v slovenščini elipsa oziroma izpust nedoločnika, prekrivnost prevedenih struktur je 97 %. V primerih spodaj najprej podajamo dve prekrivni strukturi, sledi pa še primer z elipso.

Plateforme (2001)	une chose que je pouvais faire , que je	savais	faire . Le soleil devenait peu à peu écrasant	Platforma (2002)	stvari , ki sem jo lahko naredil , ki sem jo	znal	narediti . Sonce je začelo pritiskati z
Le testament français (1995)	pas d' enfants , lui . C' est qu' il ne	savait	tout simplement pas faire l' amour ...	Francoski testament (2005)	imel otrok . To pa preprosto zato , ker ni	znal	seksati ... Za spolno dejavnost , ki je

Elipsa:

Plateforme (2001)	plaisir : voilà ce que les Occidentaux ne	savent	plus faire . Ils ont complètement perdu	Platforma (2002)	zastonj deliti užitek : tega zahodnjaki ne	znajo	več . Popolnoma so izgubili smisel za dajanje
Truismes (1997)	cadavres , bien proprement décapités comme Yvan	savait	faire . Ça on peut dire que les victimes	Svinjarije (1997)	je Yvan truplom odgriznil glavo , tako je	znal	samo on . Lahko rečem , da žrtve niso trpele

Če pogledamo par *savoir – vedeti*, takoj vidimo, da gre za pogostejšo varianto: v korpusu ima 841 pojavitve, vendar je glagol v tem primeru polnopomenski in se ne dopolnjuje z nedoločnikom (primer spodaj):

Je m'en vais (1999)	veuve Delahaye . Ah , dit Ferrer qui ne	savait	pas , qui n' aurait pas imaginé non plus	Grem (2008)	Delahaye . Ah , je rekel Ferrer , ki ni	vedel	, ki si ne bi predstavljal , da je bil
---------------------	---	---------------	--	-------------	---	--------------	--

Pri modalnem izrazu *Il vaut mieux* + nedoločnik v francoščini in prevodu *bolje je (bo, bi)* so prevodi vsi nedoločniški. Najdemo 10 pojavitve, od tega dva primera že v originalu nista tvorjena z nedoločnikom, od preostalih osem francoskih nedoločniških primerov so tudi slovenski prevodi oblikovani na isti način – razen enega (primeri spodaj z *raje*).

Plateforme (2001)	franchement dangereux . « Il y a des endroits qu'	il vaut mieux	éviter » , dit -il encore . Mais enfin	Platforma (2002)	» So kraji , ki se jih je bolje izogibati , « je še rekel .
Eldorado (2006)	nombreux le long des murs de la ville qu'	il vaut mieux	repartir tout de suite . ¶ Non seulement	Eldorado (2007)	Včasih jih že toliko ždi vzdolž mestnega obzidja , da je bolje takoj oditi .
Plateforme (2001)	de village ? — C' est un projet nouveau ;	il vaut mieux	le démarrer avec des équipes nouvelles	Platforma (2002)	- Gre za nov projekt ; bolje bi bilo začeti s popolnoma novo ekipo .

Razvezana oblika se lahko pojavlja že v francoščini:

Eldorado (2006)	conclut le commandant . Dites aux autres qu'	il vaut mieux	qu' ils rentrent à l' intérieur pour ne	Eldorado (2007)	» Povejte ostalim , naj gredo noter , da ne bodo ovirali manevrov .
-----------------	--	----------------------	---	-----------------	---

Pri modalnih glagolih, lahko bi rekli tudi modalnih pomožnikih, pri vseh zasledimo za več kot 90 % prekrivnost v prevodih, morda najmanj pri *vouloir*, kar kaže na to, da se *devoir* in *pouvoir* približujeta pomožniški rabi, medtem ko *vouloir* ohranja več pomena.

Kot ena od prekrivnih struktur se v teoriji kažejo tudi glagoli čustvovanja, kot so *avoir peur – bati se, avoir honte – sramovati se, sram biti*: ne glede na teorijo so vsi v slovenskem prevodu razvezani in jih ne navajamo.

2.2 Glagoli percepcije v kombinaciji z nedoločnikom *regarder/entendre/sentir* in *gledati, videti/ poslušati, slišati/čutiti*

Naslednji sklop analize je potekal v okviru glagolov percepcije. Poiskali smo glagole vidnega, slušnega in čutnega zaznavanja v povezavi z nedoločniki v francoščini in njihove prevode v slovenščino. Šlo je za *regarder – gledati, regarder – videti, voir – gledati, voir – videti, écouter – slišati, écouter – poslušati, entendre – slišati, entendre – poslušati, sentir – čutiti*. Namen je bil izluščiti pogostnost vezave z nedoločnikom v francoščini in variantnost prevodov prej omenjenih struktur v slovenščini. Rezultati so bili odvisni od čutne kategorije glagola, pa tudi od prevajalca dela. Predstavljamo jih v nadaljevanju.

Za vidno zaznavanje smo vzeli pod drobnogled pare *regarder – gledati, voir – videti* (in navzkrižne oblike *regarder – videti* in *voir – gledati*). Par *regarder – gledati* je ponudil 181 zadetkov, od tega je bilo nedoločniških struktur v francoščini 20 (ali 11%). V slovenščini smo med prevodi francoskih nedoločniških struktur zasledili le en nedoločniški prevod, kar kaže na bistveno manjšo izbiro vezave z nedoločnikom v slovenščini kot v francoščini, pri tem da je strukturno možna. Za prevodne rešitve pri paru *regarder – gledati* so prevajalci raje izbrali naslednje možnosti: 16 nedoločnikov iz izvirnika je bilo razvezanih v predmetni odvisnik (ki sta ga uvajala *kako* in *ko*), 2x je prišlo do nominalizacije, 1x pa je bil izvirnik preveden s prislovom. Nekaj primerov navajamo spodaj.

Nedoločniški prevod:

Le ventre de l'Atlantique (2003)	célibataire à un âge où tous ceux de sa génération	regardaient	grandir leur descendance , avait vécu chez	Trebuh Atlantika (2007)	bil v letih , ko so vsi njegovi vrstniki	gledali	rasti svoje potomstvo , še zmeraj samski
----------------------------------	--	--------------------	--	-------------------------	--	----------------	--

Razvezava:

finir par se relever . De loin , nous le	regardâmes	zigzaguer sur le sentier , et tomber de	Balzac in kitajska šivilj... (2002)	nazadnje skobacal na noge . Od daleč sva	gledala	, kako cikcaka po poti , videla , kako	
Un secret (2004)	l' eau d' un mouvement régulier . Maxime	regarde	s' éloigner la silhouette de la nageuse	Skrivnost (2008)	enakomernimi zamahi plavati na drugi breg . Maxime	gleda	, kako se oddaljuje plavalkina postava

Nominalizacija:

Je m'en vais (1999)	alignés sur tout ce qui le surplombe et le	regardent	faire son numéro furieux . Ce spectacle	Grem (2008)	balkonov , vzpetin in drugih sprehajališč , ki	gledajo	na svojo moč razkazujoči ocean , razvrščeni
---------------------------	--	------------------	--	----------------	--	----------------	---

Prislov:

Je m'en vais (1999)	devait soigner son apparence , Delahaye le	regardait	sans comprendre . Mettez -vous à la place	Grem (2008)	zunanost , Delahaye ga je nerazumevajoče	gledal	Postavite se v zbirateljevo kožo , je
---------------------------	---	------------------	--	----------------	--	---------------	---

Par *regarder* – *videti* je imel v korpusu 22 pojavnic, od tega sta samo dva primera iz originala dopolnjena z nedoločnikom v francoščini (9 %); oba sta v prevodu razvezana v odvisnik (gl. spodaj):

Eldorado (2006)	observer à une terrasse de café . De le	regarder	rire avec une femme ou téléphoner , en	Eldorado (2007)	lahko opazovala na terasi kavarne . Da bom	videla	, kako se zabava s kako žensko ali kako
Balzac et la petite taill... (2000)	finit par se relever . De loin , nous le	regardâmes	zigzaguer sur le sentier , et tomber de	Balzac in kitajska šivilj... (2002)	daleč sva gledala , kako cikcaka po poti ,	videla	, kako je čez nekaj minut spet padel .

Nasprotno pa pri paru *voir* – *videti* v korpusu naštejemo 647 pojavnic, od tega je v francoskem besedilu 79 primerov z nedoločnikom (12 %), od katerih jih je 23 v slovenščino prevedenih z nedoločnikom (29 %). Večina prevodov je tako razvezana v odvisnik (*videl sem, kako*). Spodaj za prikaz navajamo najprej nekaj primerov z nedoločnikom, nato pa z odvisnikom.

Nedoločnik v prevodu:

Le testament français (1995)	aurais pas du tout été étonné si je l' avais	vue	endosser une tunique militaire et mettre	Francoski testament (2005)	. Prav nič me ne bi začudilo , če bi jo	videl	obleči vojaško srajco in obuti vojaške
Fou de Vincent (1989)	beau , maigre , tout en noir , que j' avais	vu	arriver en moto alors que j' attendais	Nor na Vincenta (2007)	ga prej , ko sem v avtu čakal Vincenta ,	videl	pri z motorjem ; pol enajstih zvečer
Impératrice (2003)	roi de Jing , était venu vers moi en me	voyant	dompter un cheval . Pour lui , je dompterais	Cesarica (2007)	kralj Džjinga , pristopil k meni , ko me je	videl	krotiti konja . Danes bom zanj ukrotila

Razvezava v odvisnik:

Fou de Vincent (1989)	le rencontres » , me dit Vincent qui me	voit	saisir la photo , « car lui aussi aurait	Nor na Vincenta (2007)	da ga srečaš , « mi reče Vincent , ki me	vidi	, ko primem sliko , » kajti tudi on bi
Fou de Vincent (1989)	ressors abattu du magasin . Une telle envie de	voir	Vincent danser (je suis ivre) , danser	Nor na Vincenta (2007)	stopim iz trgovine . Strašna želja , da bi	videl	Vincenta , kako pleše (pijan sem) , pleše

V korpusu je 49 pojavitev para *voir – gledati*. Z nedoločnikom je v francoščini dopoljenih 9 (18 %), od tega je ena sama prevedena z nedoločnikom (gl. spodaj), kar pri teh številkah pomeni 11 %. Drugi prevodu vključujejo razvezavo v odvisnik ali nominalizacijo.

Nedoločnik:

Impératrice (2003)	mâitresses et que je lui donne des conseils . Je	voyais	grandir mon roi avec un pincement au cœur	Cesarica (2007)	ljubicami ter mu dajati navsvete . Ko sem	gledala	odraščati mladega kralja , me je rahlo
--------------------	--	--------	---	-----------------	---	---------	--

Razvezava v odvisnik:

Truismes (1997)	suiuants je suis restée sur le banc pour	voir	passer Honoré . Ensuite le dimanche a dû	Svinjarije (1997)	Dva ali tri dni sem še ostala na klopi in	gledala	, kako hodi Honoré mimo . Potem je bila
-----------------	--	------	--	-------------------	---	---------	---

Nominalizacija:

Plateforme (2001)	avait décliné l' invitation ; il allait	voir	danser Kim . « J' aime bien la voir danser	Platforma (2002)	restavraciji . Lionel je odklonil vabilo ; šel bo	gledat	Kimin plesni nastop . » Rad jo gledam ,
-------------------	---	------	--	------------------	---	--------	---

Pri glagolih slušne percepcije je največ nedoločniške vezave pri paru *entendre – slišati*, kjer je od 258 pojavitev v francoščini 64 (ali 25 %) takih z nedoločniško vezavo, od teh pa jih je 19 prevedenih v slovenščino z nedoločnikom (30 %). Zanimivo je, da so skoncentrirani v dveh romanih; prevladujejo v delih *Francoški testament* in *Cesarica*. Primere navajamo spodaj.

Le testament français (1995)	neige sur les routes ... Je n' avais pas	entendu	ma grand-mère entrer . Elle posa sa main	Francoški testament (2005)	odmetavale kupe snega na cestah ... Nisem	slišal	babice vstopiti . Položila je roko na mojo
Le testament français (1995)	entra dans la pièce et c' est de là que nous	entendîmes	venir ces versets qu' elle récitait à mi-voix	Francoški testament (2005)	krvi ... Vstopila je v sobo in od tam sva	slišala	prihajati te verze , ki jih je recitala

Varianta razvezana struktura:

Impératrice (2003)	son tour de briller . Je feignis de ne pas	entendre	Émeraude et Rubis critiquer l' intrusion	Cesarica (2007)	, da zasije . Pretvarjala sem se , da ne	slišim	, kako Rubin in Smaragd kritizirata vsiļjvko
-----------------------	---	-----------------	---	--------------------	---	---------------	---

Francoska nominalizacija je prevedena z nedoločnikom:

Impératrice (2003)	ciel où le soleil ne se levait jamais , j'	entendais	le chant d' une petite fille . Sa voix	Cesarica (2007)	nebu , kjer sonce ni nikoli vstalo , sem	slišala	prepevati majhno deklico . Njen nežni ,
-----------------------	---	------------------	--	--------------------	---	----------------	--

Pri drugih glagolih slušnega zaznavanja prevladujejo razvezane strukture, ne pri paru *écouter – slišati*, kjer sta v že francoščini le dve pojavnici z nedoločnikom v francoščini, niti pri paru *écouter – poslušati* s 25 pojavicami ne zasledimo prevoda z nedoločnikom v slovenščini.

Za par *écouter – slišati* dobimo v korpusu le dva zadetka, med njima ni povzročilnika. Pri paru *écouter – poslušati* pa je med 25 primeri le en glagol percepcije v francoščini, pa še ta v slovenščino ni preveden z nedoločnikom. Navajamo ga spodaj:

L'Amour du prochain (2004)	pourquoi manifester un appétit déplacé ? L'	écouter	parler me suffisait . Elle me disait parfois	Ljubezen do bližnjega (2007)	kraju ? Žadostovalo mi je , če sem jo smel	poslušati	Včasih mi je med smehom zaupala , da
-------------------------------------	---	----------------	--	------------------------------------	---	------------------	--

Pri paru čutnega zaznavanja *sentir – čutiti* se jih v francoščini od 182 pojavitev v korpusu 39 veže z nedoločnikom, kar predstavlja 21 %. Od teh 39 pojavitev je v slovenščino le eden preveden z nedoločnikom (kar predstavlja okrog 2 %), drugi so razvezani v odvisnik, nominalizirani in podobno (*čutil sem, da* (4 primeri); *čutil sem, kako* (23 primerov); nominalizacija (3 primeri), predmet v 4. sklonu in oziralni odvisnik (5), drugo (3 primeri)).

Primer prevoda z nedoločnikom:

Le testament français (1995)	aussi ce ténébreux vécu russe dont elle	sentait	le poison enivrant s' instiller dans ses	Francoski testament (2005)	ruska preteklost , katere omamni strup je	čutila	pritekati v svoje žile . Iz žene spoštovanega
---------------------------------------	--	----------------	---	----------------------------------	--	---------------	--

Primer razvezave v odvisnik:

Un secret (2004)	ses larmes , il se presse contre elle ,	sent	rouler ses muscles , palpite contre le	Skrivnost (2008)	stiska k njej v slanem okusu svojih solz ,	čuti	, kako se obračajo njene mišice , tipa
---------------------	---	-------------	--	---------------------	--	-------------	---

Par *sentir –vohati* ima v korpusu štiri pojavitve, ampak nobena se ne veže z nedoločnikom niti v francoščini niti v slovenskem prevodu.

Pr glagolih percepcije opazamo, da je že v francoščini manj vezave z nedoločnikom. celotni množici pojavitvev glagolov percepcije take vezave predstavljajo od 9 do 25 %, najmanj pri paru *regarder – videti*, največ pri paru *entendre – slišati*. Nedoločniške vezave v slovenščini je v korpusu še manj, saj predstavlja od enega do 30 % prevodov prej omenjenih francoskih struktur z nedoločnikom, največ pri parih *voir – videti* in *entendre – slišati*, pri drugih glagolih čutnega zaznavanja pa bistveno manj oziroma nič.

2.3 Fazni glagoli *commencer – začeti, finir/cesser – nehati*

Fazni glagoli zaznamujejo začetek ali konec dejanja in se tako v francoščini kot v slovenščini lahko dopolnjujejo z nedoločnikom. Glagol *commencer* ima v korpusu 277 zadetkov, kot fazni glagol ima strukturo *commencer à* in v povezavi s prevodom *začeti* je zadetkov 125. Šest od teh 125 jih v francoščini ni vezanih z nedoločnikom, nedoločniška vezava torej predstavlja 95 %. Tudi v slovenščini prevladuje vezava z nedoločnikom: 119 nedoločniških struktur iz izvornika samo dva v slovenščino nista prevedeni z nedoločnikom, torej manj kot 2 %. Enkrat gre za pasivno strukturo (gl. spodaj), enkrat za razvezavo v odvisnik. Torej gre za 98 % prevod z nedoločnikom, kar pomeni, da so nedoločniški prevodi v tem kontekstu močno predvidljivi. Primeri so navedeni spodaj.

Truismes (1997)	à la maison , mais c' est là que tout a	commencé	à devenir vraiment difficile . La première	Svinjarije (1997)	moril doma , ampak šele takrat so se stvari	začele	komPLICirati . Zlasti prva naslednja polna
-----------------	---	-----------------	--	-------------------	---	---------------	--

Primer nominalizacije predstavlja bolj izjemo kot pravilo:

Plateforme (2001)	dérive . Les questionnaires de satisfaction	commencèrent à	être dépourillés ; le taux de retour avait	Platforma (2002)	bil videti nesrečen in zapuščen moški .	Začelo	se je pregledovanje vprašalnikov o zadovoljivosti
-------------------	---	-----------------------	--	------------------	---	---------------	---

Fazni glagol *commencer à* ponuja tudi druge prevodne rešitve kot simetrična skladenjska oblika *začeti* in nedoločnik. Če vzamemo 204 pojavitve glagola *commencer à*, ne da bi vtipkali kakšno prevodno rešitev, dobimo poleg faznega glagola *začeti* še 79 drugačnih rešitev, kar predstavlja skoraj 39 % prevodov. Nekaj primerov rešitev navajamo spodaj; vidimo, da gre za uvajanje dovršnih glagolov s predpono (*commencer à avoir – postati, postajati*) ali prevod s prislovom (*malo, počasi*), ki prav tako kot fazni glagol zaznamujejo glagolski vid. Primeri so navedeni spodaj, problematika pa s tem še zdaleč ni izčrpana in presega meje tega članka.

Truismes (1997)	, je sentais que j' y serais mieux . Je	commençais à	avoir faim sous la terre , je ne mange	Svinjarije (1997)	Tam pod zemljo sem počasi postajala lačna , ker podgan pa vseeno ne jem .
Le ventre de l'Atlantique (2003)	entendre : Quand on veut , on peut . Madické	commence à	avoir des doutes , à juste titre d' ailleurs	Trebuš Atlantika (2007)	Kar se slednjega tiče , Madickéja upravičeno obhajajo dvomi .
Je m'en vais (1999)	mutuellement leur présence . 28 Personnellement je	commence à	en avoir un peu assez , de Baumgartner	Grem (2008)	Jaz osebno ga imam počasi že malo dovolj , tega Baumgartnerja .

Fazni glagol *cesser de* se pojavlja v dveh različnih parih, kot *cesser de – nehati* ima 15 pojavitev, kot *cesser de – prenehati* pa 8. Vsi prevodi so nedoločniški, strukturna prekrivnost je 100 %, gre za identične skladišne strukture. Pri prvem paru je večina pojavitev zanikanih (*ne cesser de, ne nehati*), medtem ko gre pri dovršenem paru za trdilno varianto. Nekaj primerov navajamo spodaj.

Primeri za *cesser de – nehati*:

Mammifères (2003)	lui-même , et elle est inaccessible . On ne	cesse	pas d' aimer ceux qu' on a aimés . Mais	Sesalci (2007)	Ljudi , ki smo jih imeli radi , nikoli ne	nehamo	imeti radi . Ampak od človeka do človeka
Le ventre de l'Atlantique (2003)	dois mon Aventure ambiguë . Parce que je ne	cessais	de le harceler , il m' a tout donné : la	Trebuš Atlantika (2007)	svojo dvoumno pustolovščino . Ker ga nisem	nehala	nadlegovati , mi je dal vse : črko , številko
Impératrice (2003)	y avait une grandeur , une vérité qui ne	cessaient	de me troubler . Je me sentais vieillissante	Cesarica (2007)	velikega , nekaj resničnega , kar me ni in ni	nehalo	mučiti . Počutila sem se ostarelo in negotovo

Primeri za *cesser de – prenehati*:

Impératrice (2003)	avais refusée à Scribe de Loyauté . J' avais	cessé de	m' interroger et de m' interdire . Je ne	Cesarica (2007)	ki je nisem naklonila Zvestemu pisarju .	Prenehala	sem se spraševati in se omejevati . Nisem
Plateforme (2001)	conscience et s' immobilisa , gêné . Elle	cessa de	se débattre , elle aussi . Il la regarda	Platforma (2002)	zadregi nepremično obstal . Tudi ona se je	prenehala	upirati . Pogledal jo je naravnost v oči
Impératrice (2003)	et impératrice de la Clarté Pieuse . Je	cessai de	me demander : qui suis -je ? d' où viens	Cesarica (2007)	nazivoma cesarja in cesarice pobožne jasnine .	Prenehala	sem se spraševati , kdo sem in od kod prihajam

Če poiščemo pojavitve glagola *cesser de*, ne da bi vtipkali možni prevod, najdemo 64 primerov, kar pomeni, da jih je 41 prevedenih drugače kot z *nehati* in nedoločnikom. Prevladujejo prislovi *nenehno* (8 pojavitev), *več* (17 pojavitev) 16 drugo (1x *nenehoma*, 2x *neprestano*, 3x *kar naprej*, 1x *vedno*; drugo so glagolski prevodi). Spodaj navajamo nekaj primerov:

Eldorado (2006)	partir de maintenant , ne va plus jamais	cesser de	manquer . Il faut économiser chaque pièce	Eldorado (2007)	Pomislil sem na denar , ki nama ga bo odslej vedno primanjkovalo .
L'Amour du prochain (2004)	terminé qu' elle alluma la télévision et	cessa de	me prêter attention . – Tu peux partir	Ljubezen do bližnjega (2007)	Nisva še dobro končala , ko je že prižgala televizor in se ni več menila zame .

Glagol *finir de* + nedoločnik s prevodom *nehati* + nedoločnik ima tri pojavnice. Vsi primeri so v francoščini dopolnjeni z nedoločniško strukturo, na isti način so tudi prevedeni v slovenščino.

Le testament français (1995)	autre parce qu' il se gratte . Tu n' as pas	fini de	m' étonner , Charlota Norbertovna ! A l'	Francoski testament (2005)	drugemu ga moramo dati , ker se praska . Ne	nehaš	me presenečati , Šarlota Norbertovna !
Le ventre de l'Atlantique (2003)	presque certaine que , lorsque Maldini aurait	fini de	tremper son maillot , mon frère m' appellerait	Trebuh Atlantika (2007)	prepričana , da me bo , kakor hitro se bo Maldini	nehal	potiti na igrišču , poklical brat . Vseeno
Le ventre de l'Atlantique (2003)	absolue que nous réclavons , lorsqu' elle a	fini de	flatter notre ego , de nous prouver notre	Trebuh Atlantika (2007)	dokažeta , da smo sposobni poskrbeti zase , ko	nehata	laskati našemu egu , takrat razkrijeta

Glagol *finir* ne glede na prevod ima vsega skupaj 17 pojavitev, pri katerih so rešitve nedoločniški prevodi *končati s/z* + samostalnik, dovršni glagol ali prislov: od 17 pojavitev glagola *finir* je 15 takih, da v francoščini kombinirajo *finir* + glagol v nedoločniški obliki in samo 3 so v slovenščino prevedene enako (gl. zgoraj – par *finir* – *nehati*), vse druge pa variantno: z glagolom *končati* z glagolnikom v tožilniku ali orodniku (prim. spodaj), dovršnim glagolom ali prislovom.

Balzac et la petite taill... (2000)	vendeur de cigarettes si le pasteur en avait	fini de	sa corvée . - Non , me dit -il . Il est	Balzac in kitajska šivilj... (2002)	cigaret sem vprašal , ali je stari duhovnik že	končal	tlako . “ Ne , ” mi je povedal . “ Revež
Truismes (1997)	comprennent jamais rien à rien . La bonne femme a	fini d'	écrire son procès-verbal et les types tenaient	Svinjarije (1997)	Novinarji nikoli nič ne razumejo . Ženska je	končala	z zapisnikom , tipi so še vedno držali

Prislov:

Le ventre de l'Atlantique (2003)	instituteur . Pour ce citadin qui avait	fini d'	explorer les curiosités de la vie locale	Trebuh Atlantika (2007)	Mestnemu človeku , ki je že zdavnaj raziskal vse posebnosti lokalnega življenja
----------------------------------	---	----------------	--	-------------------------	--

Prevodne variante brez nedoločnika. Nominalizacija:

Le ventre de l'Atlantique (2003)	. Allah Akbar ! A la mosquée , on avait	fini de	prier . Le prêcheur ponctua son prône par	Trebuh Atlantika (2007)	V mošeji je bilo konec molitve .
----------------------------------	---	----------------	---	-------------------------	---

Glagol v dovršni obliki:

Impératrice (2003)	revenaient l' une après l' autre : Sa Majesté a	fini de	dîner ! Elle ordonne la préparation de	Cesarica (2007)	Ženske , ki jih je pošiljala vohunit , so se vračale druga za drugo : njegovo veličanstvo je pravkar povečrjalo !
Balzac et la petite taill... (2000)	manches de mon manteau , quand nous eûmes	fini de	remettre le riz dans la hotte . - On y	Balzac in kitajska šivilj... (2002)	Ko sva naložila riž nazaj v koš , sem imel za rokavi polno hrapavih in trdih snežnih kristalov .
Le ventre de l'Atlantique (2003)	versera ton salaire , et quand tu auras	fini de	me rembourser , tu pourras économiser de	Trebuh Atlantika (2007)	Dajal mi bo tvojo plačo in ko me boš izplačal , boš lahko prihranil dovolj , da boš šel domov plesat bambulo .

Fazni glagoli *commencer à* in *cesser de/finir de* s prevodnimi *začeti/nehati* in nedoločnikom kažejo na 100 % prekrivnost struktur, vsi so prevedeni na enak način. Širši pregled korpusa pa kaže, da pari *commencer – začeti* in *finir/cesser – nehati* ne zajamejo vseh primerov pojavljanja francoskega faznega glagola in da je ta nemalokrat preveden z dovršno glagolsko strukturo ali prislovom. Temu fenomenu bi kazalo posvetiti več pozornosti tudi izven pričujočega članka.

2.4 Povzročilniki *faire/laisser/envoyer* in slovenski prevodi *dati/pustiti/poslati*

Glagoli, v francoščini imenovani *factitifs* ali *causatifs*, so glagoli, ki so dopolnjeni z nedoločniško strukturo, ki ohranja svojo valenco, na primer *dati nekому nekaj narediti*. Oba jezika dopuščata prevod z nedoločnikom, v slovenščini je pravilo celo, da se uporabi namenilnik (Toporišič 2000: 402).²¹

V korpusu smo pregledovali tri pare, *faire – dati*, *laisser – pustiti* in *envoyer – poslati*. V francoščini sicer obstajajo še variante *se voir*, ampak ta dobi v slovenščini zelo raznolike prevode, ki ne sledijo izvorni strukturi, zato smo jih v raziskavi izpustili.

²¹ Citiramo: »Z namenilnikom izražamo še cilj še drugih dejanj, npr. glagolov *dati* in *poslati*: *Mati je dala sina študirat.*« (Toporišič 2000: 402).

Za par *faire – dati* najdemo v korpusu 170 pojavitev, od tega jih je resničnih »povzročilnikov«, ki se dopolnjujejo z nedoločnikom, v francoščini 110 (ali 65 %). Med temi se jih v slovenščini še 15 izgubi in so prevedeni z razvezano strukturo (12 %). Prekrivnost povzročilniških struktur za ta par je tako 88 %. Nekaj primerov navajamo spodaj:

Impératrice (2003)	vénérer . Lavée , coiffée , nourrie , je	fis	installer mon lit sous une fenêtre . Les	Cesarica (2007)	bila umita , počesana in nahranjena , sem	dala	posteljo prestaviti pod okno . Taščice
Impératrice (2003)	officiers du département des Funérailles	faisaient	rouvrir le passage dans sa sépulture .	Cesarica (2007)	uradniki z oddelka za pogrebne slovesnosti	dali	odpreti prehod do njegove grobnice . Znova
L'Amour du prochain (2004)	entré en possession de ma garçonnière , je	fis	arracher la moquette , repeindre les murs	Ljubezen do bližnjega (2007)	Brž ko sem postal lastnik garsonjere , sem	dal	odstraniti talne obloge , prepleskati zidove

Drugače prevedene strukture so naslednje: ročno smo izluščili stalne besedne zveze ali fraze *faire une promesse – dati obljubo, obljubiti; faire signe – dati znamenje*, v dveh primerih je prisotna napaka zamenjave glagola s samostalnikom *dvornih dam*, in izražanje možnost s frazo *to se da narediti*. Nekatera iskanja dajo napačne rezultate tudi zaradi bližine besed, npr. spodnji primer, kjer gre za prevod *allons – dajte*:

Je m'en vais (1999)	Allons , dit Delahaye , vous n' allez pas	faire	ça . Non , reconnut Ferrer , je ne crois	Grem (2008)	jih je Delahaye nekoč že navedel Skatu .	Dajte	no , je rekel Delahaye , tega ne boste
---------------------	---	--------------	--	-------------	--	--------------	--

Pri paru *laisser – pustiti* v korpusu zasledimo 270 pojavitev, od katerih jih povzročilniška struktura v originalu predstavlja 123, to je 45 % vseh zadetkov. Od teh jih je z nedoločnikom v slovenščino prevedenih 46 (kar predstavlja 37 %), največ v delu *L'amour du prochain*.

Prevodi so naslednji:

Eldorado (2006)	nouveau . Il s' en était voulu de l' avoir	laissée	partir ainsi , le soir de leur rencontre	Eldorado (2007)	je tistega večera , ko je bila pri njem ,	pustil	kar tako oditi , in čakal je na priložnost
L'Amour du prochain (2004)	bras ballants le long du corps . Je l' ai	laissé	partir . Il s' est dirigé en chaloupant	Ljubezen do bližnjega (2007)	Obstal je z bingljajočimi rokami ob telesu .	Pustil	sem ga oditi . Hlamudraje se je odpravil
L'Amour du prochain (2004)	caddies , des poules de peep-shows qui se	laissent	toucher en cabine . Les mouettes rayent	Ljubezen do bližnjega (2007)	cize , deklin iz peep-show lokalov , ki se	pustijo	otipavati po kabinah . Nebo parajo galebi

Primer razvezane strukture:

Fou de Vincent (1989)	creux de ma poitrine . Qu' au moins il me	laisse	lui prodiguer l' amour dont je suis capable	Nor na Vincenta (2007)	glavo položil na sredino prsi . Naj mi vsaj	pusti	, da ga obsipavam z ljubeznijo , ki sem
-----------------------	---	---------------	---	------------------------	---	--------------	---

Par *envoyer* – *poslati* ima 95 zadetkov, od tega povzročilniki z nedoločniškim dopolnilom predstavljajo sedem primerov (okrog 7 %), le eden je preveden na isti način, vendar z namenilnikom (14 % prekrivnosti med strukturami). Navajamo ga spodaj:

Je m'en vais (1999)	un verre : pour rafraîchir le whisky , on	envoya	la fille briser un peu de glace sur l'	Grem (2008)	na kozarček : da bi ohladili viski , so	poslali	dekle razlomit malo ledu na najbližji ledenik
---------------------	---	---------------	--	-------------	---	----------------	---

Drugi primeri so bodisi dopolnjeni s samostalnikom (kot prvi, ki sledi) bodisi razvezani v odvisnik. Sledi raba pogojnika zaradi izražanja namena:

Impératrice (2003)	Cour s' élevèrent . Les servantes que j'	envoyai	recupérer les corps de Simplicité et de	Cesarica (2007)	jok dvornih dam . Služabnice , ki sem jih	poslala	po trupli Blaginje in Preprostosti , so
Impératrice (2003)	Elle était retournée dans son domaine . J'	envoyai	des eunuques lui porter des plats desservis	Cesarica (2007)	je na svoje posestvo . Nekaj evnuhov sem	poslala	, da bi ji odnesli jedi z moje mize , a

Zanimivo je, da od sedmih primerov samo dva nista iz romana *Cesarica*, kar kaže na vpliv prevajalca na izbor strukture.

Pokaže se težava pri izbiri nadaljevanja povzročilniške fraze in zgoraj omenjene normativne rabe: ali jo dopolnjuje nedoločnik ali namenilnik? Vsi primeri pri povzročilniku *dati* so dopolnjeni z nedoločnikom, medtem ko edini primer pri povzročilniku *poslati* dopolnjuje namenilnik. Problem izbire nedoločnika in namenilnika se pokaže v perspektivi: v preteklost orientirani povzročilniki so dopolnjeni z nedoločnikom, v prihodnost pa z namenilnikom, saj je le v teh primerih razviden namen.²² Isti problem se sicer pojavlja tudi v korpusu Gigafida (navajamo spodaj):

privlačno in vsestransko uredili. Po predlogih komisije bodo potem	Po predlogih	dali narediti načrte.
Kdor ne pije vina, mu ne bi		dal narediti etikete
šolah in zbirali talente. V prvem razredu so nam		dali narediti nekaj lahkih vaj, kot so stoja, kolo

Pojavlja se torej vprašanje, ali teoretično predpisani namenilnik za povzročilniki res predstavlja jezikovno realnost. Pred sprejemanjem prehitrih zaključkov bi ta razmišljanja veljalo razširiti in poglobiti.

²² Po slovnica sicer rabo nedoločnika oziroma namenilnika izražajo na različen način: razlikovali naj bi rabo pri dovršnih in nedovršnih glagolih.

3 Sklep

Korpusna raziskava nedoločniških struktur v francoskem izvorniku in slovenskem prevodu je na literarnem korpusu FraSloK pokazala, da so različne skupine glagolov pri prevodih dale zelo različne rezultate glede prekrivnosti francoskih in slovenskih nedoločniških struktur, da pa so si rezultati v določenih semantičnih skupinah precej podobni.

Procent nedoločniških struktur v francoščini in slovenščini skoraj popolnoma prekriven pri modalnih glagolih *devoir*, *pouvoir*, *vouloir*, *savoir* in njihovimi prevodi *morati*, *moči/smeti*, *hoteti/želeti*, *znati*, kjer je prekrivnost nad 95 %, in pri faznih glagolih *commencer à*, *finir/cesser de* (prekrivnost je skoraj 100 %). Največ je strukturno enotnih prevodov pri modalnih glagolih: *devoir* – *morati* predvideva le eno prevodno varianto, in sicer nedoločniško. Več variantnosti je pri *pouvoir* – *moči*, *pouvoir* – *smeti*, in *savoir* – *znati*, kjer zasledimo elipso, pa tudi kakšno v odvisnik razvezano strukture.

Večje razlike v prevodih se pokažejo pri glagolih percepcije, kjer se prekrivnost struktur giblje od 0 % (glagol *sentir*) do 11 % (pri glagolu *regarder*, *voir* ...), in pri povzročilnikih *dati/poslati/pustiti* ter njihovimi pari *faire/envoyer/laisser*, kjer prekrivnost pri *faire* – *dati* predstavlja 88 %, pri paru *laisser* – *pustiti* 37 % in pri paru *envoyer* – *poslati* 14 %. Pri faznih glagolih pa zaznamo skoraj 100 % prekrivnost. Vendar prav pri faznih glagolih poleg identičnih struktur najdemo še prevajalske rešitve s prislovom ali dovršnim glagolom s predpono. Te rešitve bi zahtevale še dodatno raziskavo, ki bi pokazala, v kolikšni meri so danes predponski glagoli, ki zaznamujejo začetek, še konkurenčni fazni strukturi.

Vidimo, da vse v korpusu najdene in analizirane strukture tako v francoščini kot v slovenščini vsebujejo nedoločnik. Različna pa je njegova distribucija: če lahko trdimo, da je vezava z nedoločnikom pri modalnih in faznih glagolih pravilo, pa pri glagolih percepcije predstavlja le eno od možnosti, ki ni popolnoma izkoriščena ne v francoščini ne v slovenščini. Vezava z nedoločnikom vsaj nekoliko kaže na to, da glagol, ki je dopolnjen z njim, slabi v pomenu: to se vidi v rabi modalnega *savoir* – *znati*, kjer je prekrivnost primerljiva z drugimi modalnimi glagoli, pri preverjanju para *savoir* – *vedeti*, kjer gre za polnopomenski glagol, pa nedoločniške strukture ni ne v francoščini ne v slovenščini.

Če bi se morali izrekati o slogovnih vrednostih nedoločnika v slovenščini, bi omenili tendenco po razvezavi v odvisnik. Samo pri modalnih in faznih glagolih je pojavnost nedoločniških struktur visoka, drugod pa najdemo razvezane strukture, ki so jih prevajalci uporabili, čeprav možnost za prevod z nedoločnikom obstaja. Lahko torej govorimo o predvidljivih postopkih: pri glagolih percepcije bo najverjetneje pogosteje prihajalo do razvezave kot pri faznih glagolih in naklonskih pomožnikih. Seveda smo tudi v teh primerih na osnovi rezultatov korpusne analize videli, da je izbor izraza in struktur v mnogih pomenih odvisen tako do avtorja kot od prevajalca.

Sklepi so ta trenutek lahko zgolj delni, širša raziskava, v katero bomo vključili tudi enojezični slovenskega korpus, pa bo lahko pomembno dopolnila ta spoznanja.

Vira

Korpus Gigafida: <www.gigafida.net>. (Dostop 20. 2. 2017.)

Korpus Spook (FraSloK): <<http://nl.ijs.si/noske/spook.cgi/>>. (Dostop 20. 2. 2017.)

Literatura

Dik, S. C., 1997: *Theory of Functional Grammar II. Part 2. Complex and Derived Constructions*. Hengeveld, Kees (ur.). Berlin in New York: Mouton de Gruyter.

Ferbežar, I., Knez, M., Markovič, A., Pirih Svetina, N., Schlamberger Brezar, M., Stabej, M., Tivadar, H., in Zemljarič Miklavčič, J., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze: Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.

Mezeg, A., 2010: Compiling and using a French-Slovenian parallel corpus. Xiao, R. (ur.): *Proceedings of The International Symposium on Using Corpora in Contrastive and Translation Studies: 2010 conference (UCCTS2010)*. Ormskirk: Edge Hill University. <<http://www.lancs.ac.uk/fass/projects/corpus/UCCTS2010Proceedings/papers/Mezeg.pdf>>. (Dostop 20. 2. 2017.)

R., M., Pellat, J. C., in Rioul, R., 1994: *Grammaire méthodique du français*. Paris: Hachette.

Schlamberger Brezar, M., in Mezeg, A., 2010: *La morphosyntaxe et la sémantique du verbe français*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Schlamberger Brezar, M., Perko, G., in Mezeg, A., 2015: *La syntaxe contrastive*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Toporišič, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, J., 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Wilmet, M., 1997: *Grammaire critique du français*. Paris: Hachette.

SKLADENJSKI POLOŽAJ PRVINE *PA* PRI PREVAJANJU V NEMŠČINO

Slovenska prvina *pa* je večfunkcijska na različnih ravneh jezika. Med drugim je lahko besedilni povezovalac, naklonski členek in fokusni členek. Pri prevajanju v jezike brez primerljive prvine, mora prevajalec izbrati najbolj ustrezno rešitev iz večjega števila možnih prevedkov. Pri tem ni samo relevantna leksikalno-semantična raven, temveč tudi funkcijska, skladenjska in zvrstnostna. Za preučevanje tega vprašanja potrebujemo torej kontrastivni skladenjski model, v katerem je možno označiti vse omenjene parametre. Pričujoči članek je preizkus prilagoditve nemškega topološkega modela polj v ta namen.

Ključne besede: povezovalac, členek, slovensko-nemško, linearna skladnja, Wackernagel

1 Definicija linearnih skladenjskih položajev

Pri preučevanju prvine *pa* izhajamo iz linearnega skladenjskega položaja. Kot indoevropska jezika imata slovenščina in nemščina tudi na skladenjski ravni nekaj skupnih linearnih značilnosti. Obe imata namreč drugo skladenjsko mesto, ki vsaj do neke mere sledi Wackernaglovemu zakonu (Wackernagel 1892), ter neke vrste glagolski klepaj, čeprav se obnašata različno. Nemški Wackernaglov položaj, torej drugo mesto v stavku, se načeloma začne z levim glagolskim klepajem, ki mu sledijo zaimki. Nemščina pri osebnih zaimkih ne loči med naslonskimi in naglašeni, zato je v tem jeziku manj očitno, da gre za neke vrste naslonski niz. Slovenski Wackernaglov položaj ima kompleksnejšo notranjo skladnjo, ki jo opisuje Toporišič (2004: 671).

Nemcistično jezikoslovje je v 20. stoletju na podlagi omenjenih značilnosti razvilo t. i. *Feldermodell des deutschen Satzes* (»Model polj nemškega stavka«). Najenostavnejša različica tega modela ima štiri polja (Tabela 1).

Vorfeld	Linke Satzklammer oz. Verbkammer (Wackernaglov položaj)	Mittelfeld	Rechte Satzklammer oz. Verbkammer
Peter	hat	ein Haus	gekauft.
Predpolje	Levi stavčni oz. glagolski klepaj (naslonski niz)	Osrednje polje	Desni stavčni oz. glagolski klepaj
*Peter	je	hišo	kupil.

Tabela 1: Najenostavnejša različica modela polj (prim. Duden 2016: 871).

Na primeru se vidi, da se nemški in slovenski besedni red desno od Wackernaglovega položaja razlikujeta. Če model prilagodimo, pridemo do rešitve, prikazane v Tabeli 2:

Predpolje	Levi stavčni oz. glagolski klepaj (naslonski niz)	Osrednje polje	Desni stavčni oz. glagolski klepaj	Ostalo
Peter	je	včeraj	kupil	hišo

Tabela 2: Primer modela polj, prilagojen slovenskemu stavku.

Podobne poskuse prilagajanja za slovenski jezik najdemo npr. pri Petriču (2005) in Crnkovič (2017: 109), še bolj splošno različico za slovanske in romanske jezike pa je razvila Wöllstein (2016).

1.1 Umestitev prvine *pa* v linearno skladnjo

Obema jezikoma je skupno, da se povezovalni in naklonski členki lahko nahajajo na prvem mestu (na čelu stavka), med prvim in drugim mestom (na čelu Wackernaglovega položaja oz. na koncu prvega mesta, kar je stvar teoretične interpretacije) ali pa po Wackernaglovem položaju. Slovenska prvina *pa* se redkeje nahaja tudi še bolj desno in skrajno redko sredi naslonskega niza (v gradivu pričujoče raziskave samo enkrat). Na podlagi prej prikazanega modela razviti sistem poimenovanj linearnih skladenjskih položajev prvine *pa* in njenih ustreznih za uporabo v besedilnem korpusu, ki je prikazan v Tabeli 3, je ustrezen za slovenščino in nemščino:

Predpolje	Levi stavčni oz. glagolski klepaj (naslonski niz)	Osrednje polje	Desni stavčni oz. glagolski klepaj	Ostalo
{pa}	{pa} {pa}	{pa}		{pa} {pa}
1	2 NN	3	4	5

Tabela 3: Položaji prvine *pa* v slovenskem stavku.

Da bi bilo poimenovanje čim bolj funkcionalno, so položaji kar oštevilčeni, naslonski niz pa je označen z dvočrkovno kratico *NN*, kot je prikazano v zadnji vrstici Tabele 3. V Tabeli 4 so primeri za vse definirane položaje.

1	Pa če bi še tako modrovala in me učila živeti.
2	Še prej pa smo vsi skupaj zaspali za tisto deko z velikimi rožami.
NN	Ona se pa naj za tako plačo vozi po teh blatnih cestah in voha ta smrad.
3	»Mogoče je pa čaj?«
4	»Aha,« je rekla, »ampak higienske razmere so bile pa slabe.«
5	Alberta prašiča pa najslabše.

Tabela 4: Primeri za vsak skladenjski položaj prvine pa.

2 Zvrstnost: pisna in govorna zvrst

Sprejemljivi skladenjski položaji prvine *pa* so odvisni od zvrsti besedila. Empirična raziskava (Rath 2014) je pokazala, da poteka ločnica med govorno in pisno zvrstjo, kot ju definira Maas (2010). Gradivo za to raziskavo sta predstavljali dve zbirki besedil, od katerih je prva vsebovala zapise pogovornih intervjujev o bolj intimnih, družinskih doživetjih, kot je rojstvo otrok in podobno. Ta zbirka je obsegla 37.622 besed. Druga zbirka je bila publicistična in je obsegla 17.809 besed. Rezultati so prikazani v Tabeli 5.

Položaj prvine <i>pa</i>	2	NN	3	Položaj 1, 4 ali 5
Zapisani pogovori	10,7 %	0	24,2 %	65,1 %
Publicistična besedila	52,3 %	0,7 %	3,9 %	44,1 %

Tabela 5: Delež pojavitev prvine pa v različnih položajih linearne skladnje v dveh zbirkah besedil.

Če primerjamo položaja 2 in 3, vidimo, da je položaj 3 v publicističnih besedilih zelo redek. Pri pregledu gradiva se je izkazalo, da so poleg tega vse pojavitve prvine *pa* v tretjem položaju v preiskanih publicističnih besedilih del citatov iz pogovornega jezika oz. pogovorni vrivki. Sklepamo torej lahko, da je tretji položaj karakterističen za govorno zvrst (Rath 2014: 33).

Glede na to, da nemščina nima primerljive prvine, ki bi ustrezala prvini *pa*, je mogoče pričakovati, da se bo to nekako odražalo tudi v prevedkih, in sicer vsaj tako, da prevedki v nemščini ne bodo omejeni na določen linearni položaj.

3 Vprašalni stavek

Ker ima vprašanje, ne glede na to, ali je dejansko ali le retorično, zaradi svoje narave vedno interaktiven značaj, lahko pričakujemo, da se bodo prevedki prvine *pa* v vprašalnih stavkih obnašali drugače kot v ostalih tipih stavkov. Zato bodo pojavitve v vprašalnih stavkih posebej označene z oznako *q* in navedene pri rezultatih ločeno od pojavitve v drugih stavčnih tipih.

4 Konstrukcije in njihova interpretacija

Analiza prevodov v pričujoči raziskavi je pokazala, da je pri prevajanju ključnega pomena koncept konstrukcije, znan iz konstrukcijske slovnice. Ko namreč prevajamo *pa* kot celoto skupaj z drugo prvino ali drugimi prvinami, lahko opazimo, da je *pa* v slovenščini postal del take celote, ki je razvila specifičen pomen oz. specifično funkcijo, ki ni več razumljiva neposredno iz prvin, ki jo sestavljajo. Primera za to sta *pač pa* (nem. »sondern«), ki se obnaša skoraj povsem enako kot *temveč*, in *klinec pa*, ki je dosledno prevedljiv v nemščino s »zum Teufel mit«, kar je v slovenščini tudi »k vragu z«. Manj jasni so primeri kot je *ali pa*, ki se prevaja z »oder«, kar je v bistvu *ali*. Zvezo *ali pa* lahko interpretiramo kot konstrukcijo, lahko pa domnevamo, da gre pri prevodu za izpust prvine *pa*, ki v tem primeru predstavlja oznako za poudarek, le-ta pa se v nemščini izraža na druge načine.

Primeri tipa *pač pa* in *klinec pa* pri sintaktični analizi izvornika in prevoda ne bodo upoštevani, ker gre očitno za stalne besedne zveze oz. konstrukcije.

5 Korpusno gradivo

Ker je namen pričujoče raziskave pilotni preizkus metode in ne dejanska raziskava velikega korpusa, je gradivo omejeno na en sam slovenski roman in njegov prevod, in sicer na *Zvenenje v glavi* Draga Jančarja in prevod Klausea Detlefa Olofa. Roman vsebuje tako monologe pisne zvrsti kot dialoge, ki imajo značilnosti govorne zvrsti. Slovensko besedilo obsega 67.000 besed, nemško pa 75.000.

6 Pridobljeni podatki

Iz označenega gradiva smo izolirali podatke za prvino *pa* in njene prevedke. V nadaljevanju so navedene tabele za vsak položaj prvine *pa* v vprašalnih in vseh ostalih stavkih.

Prevodi prvine pa na 1. mestu

Prevodi	1. mesto	2. mesto	3. mesto	Izpusti in drugo	Skupaj
und	17				17
izpust				14	14
aber	5	2	3		10
dann	3				3
doch			3		3
da	2	1			3
also gut					1
dass	1				1
erst			1		1
Skupaj	29	3	7	14	53
%	55	6	13	26	100

Tabela 6: Prevodi prvine pa na 1. mestu v stavkih, ki niso vprašalni.

Prevodi	Izpusti in drugo
izpust	1

Tabela 7: Prevodi prvine pa na 1. mestu v vprašalnih stavkih.**Prevodi prvine pa na 2. mestu:**

Prevodi	1. mesto	2. mesto	3. mesto	Izpusti in drugo	Skupaj
aber	25	25	12		62
izpust				55	55
und	36	1			37
doch	3	1	1		5
dann	1	1	1		3
hingegen		2			2
aber doch		1	1		2
allerdings		1	1		2
auch			1		1
dann ... eben				1	1
eben			1		1
izpust stavka				1	1
ja			1		1
jetzt	1				1
menjava sredstva				1	1
sie			1		1
und ... auch				1	1
während	1				1
bestimmt			1		1
Skupaj	67	32	21	59	179
%	37	18	12	33	100

Tabela 8: Prevodi prvine pa na 2. mestu v stavkih, ki niso vprašalni.

Prevodi	1. mesto	2. mesto	3. mesto	Izpusti in drugo	Skupaj
denn			16		16
und	11				11
izpust				4	4
wohl			3		3
schon			2		2
dann			1		1
Skupaj	11	0	22	4	37
%	30	0	59	11	100

Tabela 9: Prevodi prvine pa na 2. mestu v vprašalnih stavkih.

Prevodi prvine *pa* na 3. mestu

Prevodi	1. mesto	2. mesto	3. mesto	Izpusti in drugo	Skupaj
izpust				6	6
und	5				5
eben			3		3
aber	1		2		3
denn			1		1
ja			1		1
vielleicht			1		1
wirklich			1		1
schon			1		1
und ... auch				1	1
Skupaj	6	0	10	7	23
%	26	0	44	30	100

Tabela 10: Prevodi prvine pa na 3. mestu v stavkih, ki niso vprašalni.

Prevodi	1. mesto	2. mesto	3. mesto	Izpusti in drugo	Skupaj
denn			3		3
auch			1		1
izpust				1	1
Skupaj	0	0	4	1	5
%	0	0	80	20	100

Tabela 11: Prevodi prvine pa na 3. mestu v vprašalnih stavkih.

Ostalo:

pa.4.n	aber.1.n
pa.4.n	izpust
pa.4.n	ja.3.n
pa.5.n	noch.3.n
pa.NN.n	und.1.n

Tabela 12: Prevodi prvine pa na ostalih mestih.**7 Interpretacija pridobljenih podatkov in sklep**

Najbolj pogosti prevedki prvine *pa* so *aber*, *und* in *izpust*. Zavedati se moramo, da je *und* v nemščini skladijsko omejen na 1. mesto, kar kažejo tudi tabele 6, 8, 9 in 10. Od 70 primerov samo v enem ni na prvem mestu. Zato mesto izhodiščne prvine *pa* ne more vplivati na skladijski položaj prevedka *und*, ne glede na to, ali nastopa v vprašalnem stavku ali ne. Drugačna je slika pri prvini *aber*. V gradivu sploh ne nastopa kot prevedek v vprašalnih stavkih, v drugih pa lahko nastopa na vseh mestih od 1 do 3.

Izvirno	aber, 1. mesto	aber, 2. mesto	aber, 3. mesto
pa.1.n	5	2	3
pa.2.n	25	25	12
pa.3.n	1		2

Tabela 13: Položaji prvine *aber* v razmerju do položaja izhodiščnega *pa*.

Kot je razvidno iz Tabele 13, obstaja vsaj delna korelacija med skladijskim položajem v izhodiščnem besedilu in prevodu, ki jo bo treba dodatno testirati v prihodnjih raziskavah na večjih količinah besedila. Tabele 6 do 12 kažejo, da lahko pride do izpusta v vseh položajih tako v vprašalnih kot tudi vseh drugih stavkih. Posebno sliko *pa* kažejo vprašalni stavki. V slovenskem izhodiščnem besedilu nastopa *pa* samo enkrat na prvem mestu, kar se vidi v Tabeli 7. Iz Tabel 9 in 11 pa je razvidno, da prevladuje pri vprašalnih stavkih prevedek *denn* na 3. mestu. Razmeroma pogost je tudi prevedek *und* na 1. mestu. Vse ostale nemške prvine nastopajo predvsem na tretjem mestu, kar je povezano s tem, da gre predvsem za naklonske členke.

Pričujoča raziskava torej kaže, da je relacije skladijskih mest pri prevajanju prvine *pa* v *aber* po opisani metodologiji treba raziskati na večjih vzorcih besedil, saj so pri tem mogoča vsa mesta od 1 do 3 in je zato mogoče skladijsko presevanje (angl. *shining-through*). Nadalje je raziskava pokazala, da je treba ločevati med vprašalnimi in drugimi tipi stavkov, ker je med njimi jasna ločnica pri izboru prevedkov.

Vira

Jančar, Drago, 1998: *Zvenenje v glavi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jančar, Drago, 1999: *Rauschen im Kopf*. Wien: Zsolnay. Prev. Klaus Detlef Olof.

Literatura

Brauße, Ursula, 1998: Was ist Adversativität? Aber oder und? *Deutsche Sprache* 26/2. 138–157.

Breindl, Eva, in Elke Donalies, 2017: *Konnektoren als funktionale Klasse*. Mannheim: IDS. <http://hypermedia.ids-mannheim.de/call/public/sysgram.ansicht?v_typ=d&v_id=366>. (Dostop 9. 12. 2017.)

Crnkovič, Jana, 2017: *Kontrastivna analiza stavčnega vzorca slovenskega in nemškega jezika s poudrom na besednem redu*. = *Kontrastive Analyse des Satzmodells der slowenischen und deutschen Sprache mit dem Schwerpunkt Wortfolge*. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani.

Duden, 2016: *Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Wöllstein, Angelika (ur.). Berlin: Dudenverlag.

Goldberg, Adele E., 1995: *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Maas, Utz, 2010: Literat und Orat. Grundbegriffe der Analyse geschriebener und gesprochener Sprache. *Grazer Linguistische Studien* 73. 21–150.

Petrič, Teodor, 2005: ABER und PA. Zu einigen Bedeutungsaspekten deutscher und slowenischer Partikeln. Ehrhardt, Horst, in Zorman, Marina (ur.): *Semantische Probleme des Slowenischen und des Deutschen*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 201–224.

Smolej, Mojca, 2004: Členki kot besedilni povezovalci. *Jezik in slovstvo* 49/5. 45–57.

Rath, Alexander, 2014: *Das Auftreten und die Rolle des slowenischen pa in Relation zur Klitikakette*. = *Mesto in vloga slovenskega pa v razmerju do naslonskega niza*. Magistrsko delo, Univerza v Gradcu.

Smolej, Mojca, 2004: *Obvezni in neobvezni členki*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Wackernagel, Jacob, 1892: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen* 1. 333–436.

Wöllstein, Angelika, 2016: Was ein Strukturmodell für die (kontrastive) Sprachbetrachtung im DaF-Bereich leisten kann. *Querschnitt durch die deutsche Sprache aus spanischer Sicht. Perspektiven der kontrastiven Linguistik*. Berlin: Frank & Timme. 211–231.

SLOVENŠČINA IN NEMŠČINA KONTRASTIVNO: BESEDNI RED NA OSNOVI KONTRASTIVNEGA MODELA

Prispevek predstavi ugotovitve kombinirane magistrske naloge z naslovom *Kontrastivna analiza stavčnega modela slovenskega in nemškega jezika s poudarkom na besednem redu*. Osredotoča se na zakonitosti stalnega in možnosti prostega besednega reda. Norma nemškega jezika predpisuje, da se v pripovednem prostem stavku osebna glagolska oblika nahaja na drugem mestu, neosebne pa se razvrstijo na koncu. Tako glagolske oblike tvorijo stavčni okvir, ki je temeljna gradbena enota in hkrati tipična značilnost nemških stavkov. Za slovenske stavke takšen okvir ni značilen, glagolske oblike v povedku imajo pretežno osrednji položaj. V prispevku so izbrani, pomensko isti oz. aktualnočlenitveno rahlo spremenjeni stavki v obeh jezikih primerjalno obravnavani s pomočjo kontrastivnega modela, ki ga je razvila A. Wöllstein. Predstavljene so podobnosti in razlike besednega reda prostega stavka v obeh jezikih. Hkrati so navedeni predlogi za prilagoditev modela slovenskemu jeziku.

Ključne besede: skladnja, kontrastivna analiza, slovenščina, nemščina, besedni red

1 Uvod

Analiza besednega reda stavka se začne že pri samem terminu stavek. V nemškem jezikoslovju je okrog 200 definicij, ki različno opredelijo stavek. Avtorji predvsem drugače pojmujejo strukture brez osebne glagolske oblike oz. brez glagola (Wöllstein 2014: 1). Nasprotno slovenščina v okviru tipologije stavkov ločuje enodelne in dvodelne stavke. Prvi so večinoma neglagolski (Smolej 2011: 32). Stavčni tipi v nemščini pa pomenijo vrste stavkov glede na položaj osebne glagolske oblike v stavku, ki se lahko nahaja na prvem, drugem ali zadnjem mestu (Duden: 872). Značilnosti posameznih stavčnih tipov se ujemajo s pravili besednega reda.

Besedni red v slovenščini je prosti in stalni, kar je ugotovil in razmejil že A. Breznik (Vidovič-Muha 2006: 126). Toporišič v SS (2000: 667) podobno kot tudi A. Žele (2016) v članku o besednem redu navaja temeljne dejavnike, ki določajo slovenski besedni red: členitev po aktualnosti pri prostem besednem redu in zakonitosti stalne stave, ki narekujejo točno določeno zaporedje besednih zvez in naslonk ter tudi mesto naslonk v stavku. Osnovni besedni red slovenskega stilno nezaznamovanega stavka je načeloma osebek, povedek (navadno na drugem mestu), predmet. Primik prislovnega določila je možen na več mestih, odvisno tudi od vrste prislovnega določila (Žele 2016).

Helbig in Buscha (2001: 473) zapišeta, da je položaj stavčnih členov odvisen od skladenjskih, morfoloških in komunikativnih pogojev. Glavne zakonitosti besednega reda v nemščini strnjeno prikažejo Bračić idr. (2011: 26):

1. Levi in desni stavčni okvir z osebno glagolsko obliko in možnimi drugimi deli povedka sestavljata stavčni okvir (*Satzklammer* oz. *Satzrahmen*).
2. Zakon o skladenjski bližini in topološki oddaljenosti glagola narekuje, da bolj kot je stavčni člen skladenjsko povezan s povedkom, v katerem je osebna glagolska oblika, tem bolj teži na desno stran stavka (na desni rob osrednjega polja ali pa zapolnjuje zadnje stavčno polje).
3. Zakon naraščajoče sporočilne vrednosti pa pomeni, da so (naj)pomembnejši deli sporočila na desni strani stavka, kar se imenuje tudi komunikacijska dinamika oz. v skladu s praško šolo govorimo o členitvi po aktualnosti.

2 Kontrastivni model

Nemški besedni red enostavnega stavka je mogoče jasno ponazoriti s pomočjo topološkega modela, ki predstavlja linearno razvrščanje posameznih konstituentov stavka. Ponazoriti je mogoče vse tri stavčne tipe. Prvi stavčni tip (*Ist Ben ins Kino gegangen?* oz. *Je šel Ben v kino?*) z osebno glagolsko obliko na prvem mestu oz. v levem stavčnem okvirju, predpolje pa je prazno. Drugi stavčni tip (*Heute bin ich in die Schule gegangen* oz. *Danes sem šel v šolo*) ima osebno glagolsko obliko na drugem mestu, prav tako v levem stavčnem okvirju, predpolje je zasedeno. Pri tretjem stavčnem tipu (... *dass Maria Ben erzählt hat* oz. ... *da je Marija povedala Benu*) je osebna glagolska oblika na zadnjem mestu, torej v desnem stavčnem okvirju. Stavki z osebno glagolsko obliko na zadnjem mestu so običajno odvisniki (Duden 2016: 871–73).¹

¹ K tretjemu stavčnemu tipu uvrščamo tudi odvisnike, ki jih uvaja oziralni zaimek (*Ich brauche das Buch, ...*) [*das*] _ [*Susanne*] *auf den Tisch legt*; (*Das ist das Beste, ...*) [*was*] _ [*ich*] [*über tropische Fische*] [*je*] *gelesen habe* (Duden 2016: 874). V slovenščini bi v teh primerih govorili o oziralnih in tudi prilastkovnih odvisnikih.

predpolje <i>Vorfeld</i> VF	levi stavčni okvir <i>Linke Satzklammer</i> LSK	osrednje stavčno polje <i>Mittelfeld</i> MF	desni stavčni okvir <i>Rechte Satzklammer</i> RSK	zadnje stavčno polje <i>Nachfeld</i> NF
	Ist	Ben ins Kino	gegangen?	
Heute	Bin	ich in die Schule	gegangen.	
	Dass	Maria Ben	erzählt hat.	

Tabela 1: Linearni stavčni model.

Izhodišče za kontrastivno obravnavo nemških in slovenskih stavkov predstavlja generalizirani linearni topološki model, na kratko model Gelisa, ki ga je za potrebe primerjalnega pristopa k stavkom različnih jezikov razvila A. Wöllstein (2014). Generalizirani linearni topološki model ali kontrastivni model je razširjeni uniformni topološki model za nemščino, ki vsebuje osem polj. Tri polja so nova: osebkovo polje (Subjektfeld oz. SF), levi glagolski okvir (linke Verbklammer oz. LVK) in desni stavčni okvir, ki sedaj predstavlja mesto za veznik ali členek, določne in nedoločne oblike pa se tako nahajajo v desnem glagolskem okvirju (rechte Verbklammer oz. RVK). Nova struktura modela omogoča enotno postavitvev predmetov v osrednje stavčno polje (A. Wöllstein 2014). Model tako postane nadjezikovni in omogoča primerjavo stavkov več jezikov (Wöllstein, Zepter, 2015: 245–46).

predpolje	levi stavčni okvir	osebkovo polje	levi glagolski okvir	osrednje stavčno polje	desni glagolski okvir	desni stavčni okvir	zadnje stavčno polje
Vorfeld	linke Satzklammer	Subjekt-feld	linke Verbklammer	Mittelfeld	rechte Verbklammer	rechte Satzklammer	Nachfeld
VF	LSK	SF	LVK	MF	RVK	RSK	NF
stavčni člen	veznik/ določni glagol	osebek	določni in nedoločni glagol	stavčni členi	določni in nedoločni glagol	veznik/členek	zaizpostavljeni st. členi
Satzglied	Konjunktion/ finites Verb	Subjekt	finites und infinites Verb	Satzglieder	finites und infinites Verb	Konjunktion/ Partikel	nachgestellte Satzglieder

Tabela 2: Kontrastivni model.

3 Kontrastivna analiza

Pod drobnogled je bilo vzetih pet stavkov, ki odražajo tipične dvodelne proste stavke iz vsakdanje rabe obeh jezikov. Gre za stavčne strukture z osebkom, zloženim povedkom, predmetom in prislovnim določilom: *Heute bin ich in die Schule gegangen, Ist Ben ins Kino gegangen?, Wem hat Ben das Buch gebracht?, Johann hat heute seiner Mutter das Buch gegeben, Gestern hat Maria Ben erzählt*. Te stavke je v več jezikih primerjala že avtorica modela A. Wöllstein (E – angleščina, F – francoščina, T – turščina, D – nemščina), treba pa jih je bilo prevesti v slovenščino in besednoredno primerjati z nemško iztočnico ter uvrstiti v model.

3.1 Pripovedni stavek

VF	LSK	Subjektfeld	LVK	MF	RVK	RSK	NF
E Today		I	went	to school.			
F Aujourd'hui		je	suis allé	à l'école			
T		Hasan		kitab-	oku du.		
D Heute	bin			ich in die Schule	gegangen.		
S Danes	sem		šel	v šolo.			
Danes	sem	jaz	šel	v šolo.			
Danes	sem		šel	jaz v šolo.			
Danes			sem šel	v šolo.			

Tabela 3: Pripovedni stavek.

Pri prevajanju in vpisovanju prvega stavka v kontrastivni model postane jasno, da je v slovenščini osebek pogosto izražen končniškomorfemsko, zato tudi prvi oz. zadnji stavek deluje nevtralneje in naravneje. Če je osebek izražen še besedno, gre za posebno poudarjanje.

Besedni red nemških in slovenskih stavkov je deloma prekriven: prislovno določilo časa na prvem mestu, osebna glagolska oblika na drugem, v nemščini ji sledi še osebek, v slovenščini pa je le-ta, kot omenjeno, pogostejše končniškomorfemski. V slovenskem stavku je prislovno določilo kraja na koncu, v nemškem kraj sledi osebkju, neosebna glagolska oblika pa s položajem na koncu zaključuje t. i. stavčni okvir.

Vse te slovenske prevode, ki se aktualnočlenitveno sicer rahlo razlikujejo, je mogoče vpisati v model. Pojavi se dilema, kam točno uvrstiti glagolski obliki – je primernejša umestitev glagolskih elementov po analogiji, torej glede na stavek z izrazno izraženim osebkom, ali pa obe glagolski obliki zasedeta levi glagolski okvir. Pri stavkih z izraznim osebkom je umestitev lažja. Opazimo, da je slovenski povedek v pretekliku prav tako lahko razdružen kot je nemški, kar tudi vpliva na položaj osebkja v modelu. Vendar pa slovenski povedek kljub temu ohranja osrednji položaj v stavku. V nemščini je osebek vedno izražen na površini stavka (če ne gre za elipso osebkja), v slovenščini pa ne, kar tudi vpliva na besedni red.

3.2 Odločevalni vprašalni stavek

VF	LSK	Subjektfeld	LVK	MF	RVK	RSK	NF
D	Ist			Ben ins Kino	gegangen?		
E	Did	Ben	go	to the movies?			
F	Est-ce que	Ben	est allé	au cinema?			
T		Ben		simena-ya	git-ti	mi?	
S	Je Je	Ben	šel šel	v kino? Ben v kino?			

Tabela 4: Odločevalni vprašalni stavek.

V zgornji tabeli je odločevalna vprašalna poved, v nemščini stavek tipa 1 brez (zasedenega) predpolja in z osebno glagolsko obliko v levem stavčnem okvirju. Neosebna glagolska oblika je v desnem glagolskem okvirju, osebek in prislovno določilo kraja pa se razvrstita v osrednjem stavčnem polju, in sicer osebek pred krajevnim prislovom. V slovenskem stavku z osebkom na drugem mestu (v osebkovem polju) je jasno razvidno, da *je* zasede levi stavčni okvir, šel pa levi glagolski okvir. V primerjavi z nemščino se slovenski stavek ne zaključi z glagolsko obliko, nasploh pa se besedni red slovenskih stavkov zdi nekoliko prestejši, saj z ozirom na slovnično pravilnost dopušča več možnih položajev konstituentov in posledično več možnih povedi. Seveda pa s tem posežemo na področje členitve po aktualnosti in rahlo spremenimo sporočilno vrednost.

3.3 Dopolnjevalni vprašalni stavek

VF	LSK	Subjektfeld	LVK	MF	RVK	RSK	NF
D	Wem	hat		Ben das Buch	gebracht?		
E	To whom	did	Ben	give	the book?		
F	Á qui	est-ce que	Ben	a donné	le livre?		
T			Ben	kitab-	kim-e	ver-di?	
S	Komu	je	Ben	dal	knjigo?		

Tabela 5: Dopolnjevalni vprašalni stavek.

V dopolnjevalni vprašalni povedi *Komu je Ben dal knjigo?* je razvrstitev členov lažja, saj besedno izraženi osebek določi položaj glagolskih oblik. Vprašalni zaimkec *komu* se tako kot nemški *wem* nahaja v predpolju, določna glagolska oblika zasede levi stavčni okvir, osebek *Ben* se v slovenskem stavku razvrsti za določno glagolsko obliko v osebkovem polju, za njim pa v levem glagolskem okvirju deležnik na *-l dal*. Predmet *knjigo* zasede osrednje stavčno polje. S predmetom se stavek tudi konča. V nemščini pa glagolske oblike tvorijo okvir, osebkovo polje in levi glagolski okvir

sta prazna, osebek in predmet pa si v tem zaporedju sledita v osrednjem stavčnem polju. Ta besedni red tako v slovenščini kot v nemščini omogoča slovnično pravilnost in slogovno nezaznamovanost stavka, vsak spremenjen položaj pa bi že prekršil zakonitosti le-teh.

Kontrastivna analiza pripovednega, odločevalnega in dopolnjevalnega vprašalnega stavka je do sedaj pokazala, da je slovenske stavke – na prvi pogled zelo preproste – besednoredno mogoče primerjati z nemškimi. Besedni red se deloma razlikuje, deloma prekriva, umestitev slovenskih stavkov v model pa občasno zahteva manjši premislek oz. dopušča več možnosti.

3.4 Pripovedni stavek in njegove različice

Na še večje število možnih slovenskih prevodov naletimo ob izhodiščnem nemškem stavku *Johann hat heute seiner Mutter das Buch gegeben*. Besedni red tega stavka povsem ustreza nemškemu osnovnemu besednemu redu: osebek, določna glagolska oblika, neobvezno prislovno določilo, predmet v dajalniku, predmet v tožilniku, nedoločna glagolska oblika.

Takoj se pojavi vprašanje, kako slovenski prevod *Jan je danes dal svoji mami knjigo*, ki aktualnočlenitveno najmanj odstopa od izvornika in je še vedno nezanamovan, umestiti v model. Model namreč ne predvideva položaja za stavčne člene v različnih skladijskih vlogah, ki se nahajajo med deli povedka. V primerih *Jan/On je dal danes svoji mami/njej knjigo*, *Njej je dal danes knjigo* povedek ni razdružen, kar omogoča enostavno vključitev v model. Odstopanja od modela se pojavijo pri sledečih različicah stavka: *Jan je danes svoji mami dal knjigo*, *Jan je danes dal svoji mami knjigo*, *Jan je svoji mami danes dal knjigo*, *Jan ji je danes dal knjigo*, *Svoji mami je danes dal knjigo*, *Danes ji je dal knjigo*, *Danes ji jo je dal*, *Dal ji jo je (danes)*, *Dal ji je knjigo*.

V modelu le osrednje stavčno polje sprejme več različnih konstituentov, kar pomeni, da se predmeti (in tudi drugi stavčni členi) nahajajo pred obema glagolskima oblikama ali pa vmes med obema oblikama, vendar se stavek z neosebno glagolsko obliko tudi zaključuje, kar pa za slovenščino ne velja. Umanjka torej polje za stavčne člene, ki razdružujejo povedek in ne opravljajo vloge osebkov. Problematična je tudi uvrstitev stavka *Jan ji je danes dal knjigo*, kjer je osebna glagolska oblika šele na tretjem mestu. V stavku *Dal ji je knjigo* pa sta glagolski obliki v obratnem vrstnem redu kot običajno, saj se stavek namreč začne z deležnikom na *-l*, sledita pa mu naslonki *ji* in *je*. Model ne predvidi takšnega besednega reda. Levi stavčni okvir načeloma sprejme le osebne glagolske oblike, levi glagolski okvir pa obe. Za potrebe slovenščine bi moral levi stavčni okvir vsebovati tudi neosebne glagolske oblike in hkrati skupaj z naslonsko obliko določnega glagola sprejeti celoten naslonski niz.

VF	LSK	Subjektfeld	LVK	MF	RVK	RSK	NF
Johann/Er	hat			heute seiner Mutter das Buch	gegeben.		
Jan/(On)	je		dal	danes svoji mami knjigo.			
Er	hat			seiner Mutter heute das Buch	gegeben.		
Er	hat			ihr heute das Buch	gegeben.		
Ihr	hat			er heute das Buch	gegeben		
Njej	je		dal	danes knjigo.			

Tabela 6: Pripovedni stavek.

Zgornje stavke je bilo mogoče vključiti v model, pri stavkih v spodnji tabeli pa je opazno odstopanje od zasnove modela.

VF	LSK	Subjektfeld/Objektfeld/ Satzglied à Zwischenfeld (vmesno polje)	LVK	MF	RVK	RSK	NF
Jan	je	danés svoji mami	dal	knjigo.			
Jan	je	danés	dal	svoji mami knjigo.			
Jan	je	svoji mami danés	dal	knjigo.			
Jan	*ji je	danés	dal	knjigo.			
Svoji mami	je	danés	dal	knjigo.			
Danés	ji		je dal	knjigo.			
Danés	ji jo		je dal.				
	Dal	ji jo	je	danés.			
	Dal	ji	je	knjigo.			
	Dal	ji jo	je.				

Tabela 7: Odstopanja v slovenščini.

S prilagoditvami modela je mogoče v tabelo umestiti več različic slovenskih stavkov, tudi z naslonskimi nizi.

VF	LSK	Zwischenfeld (ZF)	LVK	MF	RVK	RSK	NF
Jan	je	danes	dal	svoji mami knjigo.			
Jan	je	svoji mami danes	dal	knjigo.			
Jan	je	danes	dal	svoji mami knjigo.			
On	je		dal	njej knjigo.			
On	je	njej	dal	knjigo.			
Svoji mami	je	danes	dal	knjigo.			
Njej	je		dal	danes knjigo.			
Njej	je	danes	dal	knjigo.			
Jan	ji je	danes	dal	knjigo.			
Jan	ji jo je	danes	dal.				
Danes	je	(on)	dal	mami/njej knjigo.			
Danes		ji	je dal	knjigo.			
Danes		ji jo	je dal				
	Dal	ji	je	knjigo.			
	Dal	ji jo	je	(danes).			
	Dal		je	knjigo.			
			Dal je	knjigo.			

Tabela 8: Prilagojeni stavčni model s slovenskimi stavki (in naslonskimi nizi).

Če tretje mesto v stavku, izvorno osebko polje, predstavlja tudi možen položaj za predmete oz. na splošno vse stavčne člene, ki se razvrstijo pred deležnikom na *-l*, levi stavčni okvir pa lahko sprejme tudi nedoločni glagol ali prosti naslonski niz, model zadošča slovenskim pripovednim trdilnim stavkom. Smiselno rešitev tako predstavlja prilagoditev levega stavčnega okvirja in osebkevega polja – temu recimo *vmesno polje* ali »Zwischenfeld«. Poleg tega tabela jasno ponazarja razlike v besednem redu slovenskih stavkov.

VF	LSK	ZF	LVK	MF	RVK	RSK	NF
	dass	Johann		ein Buch	gekauft hat		
Jeden Morgen	hat	Johann		ein Buch	gekauft.		
Johan	hat			ein Buch	gekauft.		
Johan	hat			es	gekauft.		
	da je	Jan	kupil	knjigo			
Vsako jutro	je	Jan	kupil	knjigo			
Jan	je		kupil	knjigo.			
		Jan	je kupil	knjigo			
Jan		jo	je kupil				

Tabela 9: Pregled nad besednim redom.

Zgornja tabela prikazuje primerjavo besednega reda v nemškem in slovenskem stavku.

3.5 Kontrastivni model ter nemški in slovenski odvisni stavek

VF	LSK	SF	LVK	MF	RVK	RSK	NF
(Yesterday)	(that)	Mary	has told	John			
(Ayer)	(que)	Maria	ha dicho	(a Juan)			
Gestern	hat	Maria		ihm	erzählt		
	dass	Maria		ihm	erzählt hat		
Včeraj	je	Marija	povedala	Janu			
	da je	Marija	povedala	Janu			

Tabela 10: Glavni in odvisni stavek.

Španski in angleški osnovni oz. normalni besedni red deklarativnega glavnega stavka in odvisnika sta strukturno paralelna. Glagolske oblike zasedejo izključno levi glagolski okvir (LVK) (Wöllstein 2016: 227). V nemščini in slovenščini pa se besedni red spremeni. Normalni besedni red odvisnega stavka v slovenščini se od zaporedja besed v deklarativni enostavčni povedi razlikuje v položaju določne glagolske oblike, ki se nahaja tik za veznikom. Problematična je uvrstitev te osebne glagolske oblike v stavčni model, saj ne predvidi položaja za glagolsko obliko takoj za veznikom, levi stavčni okvir pa je načeloma položaj za določni glagol ali veznik, ne pa za oba hkrati. Rešitev bi pomenila prilagoditev levega stavčnega okvirja. Ker se je izkazalo, da ima prosti naslonski niz v slovenščini tako kot določni glagol v nemščini točno določeno mesto v stavku in se njun besedni red praktično prekriva, se zdi bolj smiselno, da celoten prosti naslonski niz uvrstimo v levi stavčni okvir.

4 Ugotovitve

1. Besedni red je podvržen skladenjskim in komunikativnim zakonitostim, ki se prepletajo. Težko je posplošiti, katera zakonitost kdaj prevlada. Da je členitev po aktualnosti nadrejena besednemu redu, drži za slovenščino v večji meri kot pa za nemščino.
2. Besedni red v slovenščini je prostejši od besednega reda v nemščini, kljub temu je stalna stava trdno zakoreninjena, ne dopušča premikov in posredno vpliva na vrstni red drugih členov stavka. Ista jezikovna resničnost je v slovenščini lahko izražena z morfemskim ali izraznim osebkom, z naglasno ali nenaglasno obliko zaimka, posledica česar so stavki z različnim besednim redom. Torej lahko v slovenščini isto ali pa vsaj podobno povemo na več načinov kot pa v nemščini.
3. Aktualnočlenitveni in stavčnočlenski red sta prekrivna in povezana.

4. Največ prožnosti oz. premikov v nemščini dopušča osrednje stavčno polje, možni so tudi premiki elementov iz osrednjega polja v predpolje. V slovenščini pa premike dopušča več elementov v stavku.
5. Besedni red prototipnega stavka z zaporedjem osebke, povedek (z določno glagolsko obliko), predmet, prislovno določilo (oz. prislovno določilo, predmet) je v slovenščini in nemščini v precejšnji meri (lahko) prekriven. Lahko se ujemajo tudi težnje dajalniški predmet pred tožilniškim, tema pred remo, primik prislovnega določila je možen na več mestih.
6. Vse prevode, ki ne odstopajo od izvirnika oz. je to odstopanje minimalno, je mogoče brez težav umestiti v kontrastivni model.
7. Nekatere različice prevodov pa terjajo prilagoditev kontrastivnega modela. Z novo razširitvijo osebkevega polja (Subjektfeld) model sprejme tudi stavke z razdruženim povedkom, med katerim se nahajajo stavčni členi v različnih skladijskih vlogah. Osebkovo polje sem poimenovala vmesno polje (Zwischenfeld). Do sprememb mora priti tudi v levem stavčnem okvirju (LSK), ki mora za potrebe slovenščine sprejeti celoten naslonski niz oz. neosebno glagolsko obliko v stavkih, ki se začnejo z deležnikom na *-l*.
8. Stavčni členi, ki v nemščini zasedejo osrednje stavčno polje, se v slovenščini razvrstijo v novo vmesno in v osrednje stavčno polje. Osrednji del slovenskega stavka je tako v modelu nekako delno prenešen na levo.
9. Položaj določnega glagola v nemških pripovednih stavkih in slovenski prosti naslonski niz, kamor spadajo tudi osebne oblike pomožnih glagolov, izkazujeta paralelni besedni red: drugo mesto v stavku. Hkrati vplivata na položaj ostalih elementov v stavku.
10. Povedek je lahko razdružen v obeh jezikih, kljub temu pa se v slovenščini deležnik na *-l* ne nahaja nujno na zadnjem mestu v stavku, navadno so za njim predmeti ali prislovna določila.
11. Kontrastivni model je mogoče uporabiti za izobraževalne namene: pri pouku nemščine in slovenščine kot tujega jezika, pri medpredmetnem povezovanju, za potrebe študija germanistike ter v kontrastivnem jezikoslovju.
12. Model je uporaben za ponazoritev besednega reda slovenskih stavkov, saj sistematično prikaže položaje besed v različnih tipih stavkov. Nudi hiter vpogled v zakonitosti in hkrati možnosti besednega reda slovenščine in predvsem opozori na stalni besedni red prostega naslonskega niza.

Literatura

Bračič, Stojan idr., 2011: *Textgrammatik – Textsemantik – Textstilistik. Ein Textlinguistisches Repetitorium*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko z nederlanistiko in skandinavistiko.

Crnkovič, Jana, 2017: *Kontrastivna analiza stavčnega modela slovenskega in nemškega jezika s poudarkom na besednem redu*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Duden, 2016: *Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Wöllstein, Angelika (ur.). Berlin: Dudenverlag.

Helbig, Gerhard, in Buscha, Joachim, 2001: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin (etc.): Langenscheidt.

Smolej, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika. Izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba.

Tavčar-Pirkovič, Ana, 2017: *Komunikativne in slogovne funkcije desne periferije v nemški povedi. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vidovič-Muha, Ada (2006): Breznikova napoved jezikoslovne teme 20. stoletja – praška teorija členitve po aktualnosti: (ob Škrabčevi oceni Besednega reda v govoru). Škrabčeva misel, 5. 127–135.

Wöllstein, Angelika, 2014: *Topolgisches Satzmodell*. Heidelberg: Winter

Wöllstein, Angelika, 2016: Was ein Strukturmodell für die (kontrastive) Sprachbetrachtung im DaF-Bereich leisten kann. Cuartero Opal, Juan idr. (ur.): *Querschnitt durch die deutsche Sprache aus spanischer Sicht. Perspektiven der Kontrastiven Linguistik*. Berlin: Frank & Timme. 211–231.

Wöllstein, Angelika, in Zepter, Alexandra, 2015: Wie und warum unterscheiden sich die Wortabfolgen in Sätzen? Wöllstein, Angelika (ur.): *Das topolgische Modell für die Schule*. Baltmannsweiler: Schneider Hohengehren. 239–266.

Žele, Andreja, 2016: *Besedni red v sloveščini – kaj ga določa?* Povzetek predavanja v okviru Lektorskega društva Slovenije. <<http://www.lektorsko-drustvo.si/vsebina/Besedni%20red%20v%20SLO-lektorji-2016,%20prava,%20pdf.pdf>>. (Dostop 10. 3. 2017.)

DELO LADISLAVA HROVATA NA PODROČJU LATINSKE IN SLOVENSKE SKLADNJE

V članku je predstavljen prispevek klasičnega filologa, frančiškana Ladislava Hrovata, enega prvih slovenskih študentov klasične filologije na novoustanovljenem filološkem seminarju dunajske univerze, na področju slovenske in latinske skladnje. Hrovat, ki je poleg klasične filologije študiral tudi slavistiko, se je zelo zanimal za slovnična vprašanja slovenščine in latinščine, še zlasti s področja skladnje obeh jezikov; rezultat tega so njegove objave o različnih slovničnih vprašanjih latinščine in slovenščine. Njegovi članki o slovničnih vprašanjih latinskega jezika, še zlasti latinske skladnje, so pionirski prispevki s področja latinske slovnice pri nas. Vrhunec Hrovatovega dela na področju latinske slovnice je bila njegova *Latinska slovnica za slovensko mladež*, prva v slovenščini pisana latinska slovnica, ki jo je izdal l. 1874.

Ključne besede: Ladislav Hrovat, slovenska skladnja, latinska skladnja, klasični jeziki, zgodovina klasičnega šolstva

Uvod

Jožef Hrovat, ki je po vstopu v frančiškanski red in po končanem noviciatu l. 1846 dobil redovno ime Ladislav, se je rodil 10. marca 1825 v vasi Veliki hrib v Tuhinjski dolini. Najprej se je šolal na glavni šoli v Kamniku (1837–1839), kjer je bil kot odličen učenec večkrat vpisan v zlato knjigo odličnjakov, leta 1839 pa se je vpisal na ljubljansko gimnazijo, ki jo je zdeloval in končal z odliko l. 1845, ko je vstopil v frančiškanski red. Leto 1846 je preživel v noviciatu v frančiškanskem samostanu Nazarje, sledili pa sta dve leti filozofskega študija (1847–1848) na zasebni frančiškanski filozofski šoli v samostanu Kostanjevica pri Gorici; tu je obiskoval tudi prvi dve leti študija teologije (1849–1850), 22. septembra 1849 pa

je v Gorici prejel mašniško posvečenje. V letih 1851 in 1852 je nadaljeval študij teologije v Ljubljani, leta 1852 pa ga so ga predstojniki poslali študirat na Dunaj. Neposredni povod za to je bila pobuda škofa Wolfa, da bi se šestletna novomeška frančiškanska gimnazija preoblikovala v osemletno; naloga frančiškanov je bila zagotoviti ustrezno usposobljene učitelje in zato so svoje najbolj perspektivne kadre, med njimi tudi Hrovata, poslali na študij v tujino. V zimskem semestru 1852/1853 se je vpisal na dunajsko univerzo, smer klasična filologija in slavistika; po dveh letih je opravil usposobljenostni izpit iz klasične filologije (ne pa tudi slavistike) in začel na novomeški gimnaziji delovati kot suplent. Proforski izpit je opravil l. 1859. Na novomeški gimnaziji je Hrovat deloval vse do upokojitve l. 1890. V Novem mestu je tudi umrl 14. aprila 1902 (Detela 1902; Hrovat 1891; Hriberšek 2006: 19–100).

Delo na področju slovnice

Hrovat se je s slovnico in slovničnimi vprašanji začel intenzivneje ukvarjati že v času študija; prva pobuda za to so bila predavanja iz grške skladnje pri Hermannu Bonitzu (dve leti) in iz latinske skladnje pri Carlu Josephu Grysarju (več let), pri katerih je obiskoval tudi vaje, ter slovnična predavanja pri Miklošiču; to potrjujejo tudi vpisnice na dunajsko univerzo (AUW – Nationale, Hrovath, Ladislaus, Wintersemester 1853 – Sommersemester 1858). Ko pa je začel l. 1854 učiti na novomeški gimnaziji, se je začel intenzivneje ukvarjati prav z vprašanji slovenske in latinske skladnje.

Posledični odvisniki v latinščini

Leta 1858 je v izvestju novomeške gimnazije objavil svoj edini strokovni prispevek s področja latinske slovnice, ki je bil napisan v nemščini: *Ueber das aoristische Perfect in Folgesätzen nach einem Tempus hist. im Hauptsatze (O aorističnem perfektu v posledičnih odvisnikih za historičnim časom v glavnem stavku)* (Hrovat 1858). V predstavitvi je izhajal iz splošne slovnične teorije o latinskih posledičnih stavkih ter razmerju v njih uporabljenih časov in naklonov. Zanimalo ga je, zakaj je v posledičnih stavkih, v katerih stoji v glavnem času pretekli (stranski) čas, tudi v najbolj vzorni prozi enkrat uporabljen konjunktiv imperfekta, drugič pa konjunktiv perfekta, zakaj sta v nekaterih primerih za istim glavnim stavkom v odvisniku uporabljena celo oba konjunktiva, kakšno je razmerje med rabo konjunktiva imperfekta in perfekta in kaj to rabo pogojuje. Skušal je ugotoviti, kaj je bilo za pisce merodajno pri uporabi konjunktiva enega ali drugega časa (če bi bilo to sploh mogoče ugotoviti). Praktične primere je zbral iz Cezarja, Cicerona, Livija in Salustija. Odvisnike je obravnaval s historičnega vidika, ne glede na obliko, ki bi jo imeli, če bi stali kot neodvisni stavki (Hrovat 1858: 4). Končna ugotovitev je bila, »da v posledičnih odvisnikih kot takih lahko historičnemu času sledita tako perfekt kot tudi imperfekt, da pa se jezikovna raba pretežno nagiba k imperfektu« (Hrovat 1858: 14). Svoje ugotovitve je primerjal tudi z drugimi slovničarji, predvsem pa se je oprl na razpravo svojega

profesorja Grysarja *Ueber den Gebrauch des aoristischen Perfects im Nebensätze neben dem Präteritum im Hauptsätze (O rabi aorističnega perfekta v odvisniku za preteklikom v glavnem stavku)* (Grysar 1851), a je ocenil, da je presplošna in da se drži zgolj teoretičnih okvirov, ki jih postavljajo latinske slovnice, med katerimi se je najbolj oprl na skoraj 700 strani obsegajočo in posebej za avstrijske gimnazije prirejeno *Kleine lateinische Sprachlehre* Ferdinanda Schultzza (Schultz 1856).

Pogojni stavki

V *Slovenskem glasniku* leta 1862 se je Hrovat posvetil dvema temama: pogojnim veznikom in stavkom v slovenščini (Hrovat 1862a) ter slovenskemu deležniku sedanjega časa (Hrovat 1862b). Za izhodišče prve je vzel kratko notico Antona Umka v *Slovenskem glasniku* l. 1861 (Umek 1861), v kateri je ta načel vprašanje uporabe veznikov »ako«, »ko« in »če«, ter razpravo Janeza Šolarja z naslovom *Tempora und Modi im Slowenischen mit Rücksicht auf das Deutsche und die klassischen Sprachen (Časi in nakloni v slovenščini z ozirom na nemščino in klasična jezika)*, objavljeno v izvestju goriške gimnazije (Šolar 1858). Hrovat se je z njim strinjal, da imamo v slovenščini tri vrste pogojnih stavkov (Šolar 1858: 27), vendar je poudaril, da imamo tri z ozirom na zunanje izražanje z nakloni, po bistvenem pomenu pogoja pa lahko ločimo štiri vrste (Hrovat 1862a: 21). Sklep razprave je, da ima slovenščina štiri vrste pogojnih stavkov, ki jih je mogoče po notranjem pomenu deliti glede na uresničljivost pogoja, ta pa je lahko:

- 1.1. objektivno ali vsaj subjektivno resničen (če, ako);
- 2.2. neveljaven (ko);
- 3.3. mogoč in dozdeven (ako);
- 4.4. nedoločen (ko, ako).

Vezniki se ravnaajo po pogoju. Gradivo za obravnavo slovenskih pogojnih stavkov je dobil v *Novicah*, *Glasniku* in *Danici*, ob tem pa je delal primerjave tudi z vsakdanjim pogovornim jezikom. Pri klasifikaciji se je zgledoval po grški slovnici Georga Curtiusa (Curtius 1852: 200–204), ker so jo dijaki na gimnazijah najpogosteje uporabljali in so bili te delitve že vajeni, opozoril pa je tudi na več različic delitve pri piscih latinskih in grških slovnice. Izhajal je iz prepričanja o podobnosti sistema grških in slovenskih pogojnih stavkov, zato je dijakom svetoval: »Ker so hypotetični stavki v gerškem najbolj razločno izraženi, bi svetoval dijakom, kateri bero Demosthena in Platona, naj bi pogojne stavke presodili in predstavljali, in vidili bodo, da te pravila o slovenskih vezeh veljajo.« (Hrovat 1862a: 22).

Deležnik sedanjega časa

Drugi prispevek, naslovljen *Priložaj sedanjega časa*, je Hrovat posvetil vprašanju deležnika sedanjega časa v slovenščini (Hrovat 1862b), v razpravi, v kateri se opira

na Miklošiča in Metelka, pa izhaja iz vprašanja, ali je mogoče najti skladdenjsko razliko med tema dvema oblikama. Ostaja pri dveh vrstah deležnika sedanjega časa:

1. deležnik s končnico -č (-oč, -joč, -eč) in
2. deležnik s končnico -e (-é, -aje).

Glede na pomen deležnika (priložaja) ločuje:

- a) pri drugi vrsti deležnika temporalni priložaj, dodjavni priložaj, kausalni (vzročni) priložaj in instrumentalni priložaj, kot posebnosti pa še »hoté« in »nehoté« (koncesivni priložaj) in »gledé« (hipotetični priložaj) (Hrovat 1862b: 89–94);
- b) pri prvi vrsti deležnika priložaj kot atribut, priložaj kot predikat, *epitheton ornans* (ali *otiosum*), substantivirani priložaj, priložaj kot okrajšani predikat, priložaj kot sklanjani glagolski deležnik (»particip verbale sklonjen«) in kot posebnost »ležeče ... biti« (= lat. *interest*; gre za zvezo deležnika in pomožnega glagola, ki imata skupaj pomen določnega glagola, enako kot v latinščini zveza participa s pomožnim glagolom *esse*), kot posebnosti pa obravnava tudi participe »misleč«, »gredoč« in »sledeč« (kot germanizem) (Hrovat 1862b: 134–139). Pri razlagi deležnika si je Hrovat pomagal tudi z latinščino; za lažje razumevanje delitve in pomenov obeh deležnikov je ob slovenske primere v oklepaju večkrat zapisal tudi latinsko obliko deležnika, ki so jo vsi z gimnazijsko izobrazbo poznali, ali prevod v latinščino npr.: memo gredé (*praeteriens*); to govore (*ea dicens*), potovaje (*iter faciens*), gredé (*peragrans*), begaje (*in fuga*), spravlja se nad (*arma illaturus*), gredé (*in via*; *discedens*; *rediens*), umiraje (*agonizans*), končaje (*dum perorat*), pojé (*canentes*), sožigaje (*igne vastantes*), vedé (*cum sciret*), vidé (*cum vidisset*), govore (*pronuntiando*), pripovedovaje (*narrando*), razlagaje (*explicando*); proti ... ležeča stran (*quae vergit ad*) ...

Hrovat je svojo razpravo o pogojnih stavkih (Hrovat 1862a) dvakrat nadgradil. Prvič se je to zgodilo leta 1864 z objavo prispevka v *Slovenskem glasniku* z naslovom *Bi* (Hrovat 1864b). Začne pompozno: »Beseda 'bi' je sicer mala besedica, pa je mogočna; kajti brez nje bi skor govoriti ne mogli. Če ravno stara, ni še zastarela. Kraljuje po slovanskih okrajinah v raznih oblikah; mi imamo samo korenino, ki pa ne zvane ...« (Hrovat 1864: 221).

Nato sledi razprava, kje v slovenščini se »bi« uporablja, kdaj, v kakšnih kontekstih in povezavah, njegovo rabo v slovenščini pa je Hrovat primerjal tudi z rabo v grščini in latinščini. Osnovni povzetki njegove razprave so:

1. »bi« povsod izraža neko subjektivnost, tj. mišljeno, mogoče ali nemogoče dejanje, ne čiste resnice;
2. lahko uvaja trditev, željo, pretehtavanje, namero, pogoj, primero ali misel koga drugega;

3. »bi« v zvezi s preteklim deležnikom izraža tisto, kar v nemščini ali latinščini izraža konjunktiv;
4. zaradi široke rabe v slovenščini ga lahko razumemo kot poseben naklon (sam predlaga, naj bo konjunktiv).
5. »Ali pa, morda se da posneti po pomenu: osebni (subjektiv), umiselni, možni, možnik (Möglichkeit), in potem bi se po stavkovih razredih razcepil v: možnik terdiven (conj. potentialis) – *lahko bi pisal*; možnik prevdarjaven (conj. deliberativus) – *ali bi pisal?*; možnik želeven (conj. optativus) – *oh da bi naj pisal*; možnik nameniven (conj. finalis) – *da bi pisal*; možnik pogojni (conj. hypotheticus) – *ako bi pisal, kakor bi pisal*.« (Hrovat 1864b: 253).

Razpravo zaključí z latinskim stavkom, v katerem izraža svoj pomislek glede predlagane slovnične kategorije: »*At ego censeo, retinendum esse vocabulum 'konjunktiv'*.« »Jaz pa sodim, da je treba obdržati izraz 'konjunktiv'.

Drugič je razpravo o pogojnih stavkih dopolnil leta 1865, ko je v izvestju novomeške gimnazije objavil prispevek *Pogojni stavki latinski* (Hrovat 1865). Očitno je menil, da latinskih v slovnica, ki so bile v rabi, pogojni stavki niso dovolj dobro predstavljeni; prispevek je bil zato, ker še ni bilo latinske slovnice v slovenskem jeziku, še toliko bolj aktualen. Na to je uvodoma opozoril tudi sam avtor: »Ker slovničarji lat. pogojnih stavkov ne obravnavajo posebej, dasi ravno imajo v oziru časoslovja in naklonov marsikaj lastnega in različnega od drugih verst stavkov, podamo tu celo razpravo iz slovenskega ozira.« (Hrovat 1865: 9).

Večino prispevka, v katerega je vnesel dognanja in ureditev, ki jih je uveljavil že pri sistemizaciji slovenskih pogojnih stavkov, je posvetil samostojnim pogojnim stavkom, manjši del pa odvisnim pogojnim stavkom. Posebnost prispevka je klasifikacija pogojnih stavkov, ki jih Hrovat deli na štiri skupine (slovnice jih običajno delijo na tri); ker virov, na katere se opira, ne navaja, lahko zgolj ugibamo, ali se je pri tem zgledoval po grški slovnici, morda celo po svojem učitelju Bonitzu. Zanimivo je tudi slovnično izrazje: za odvisni pogojni stavek uporablja izraz »pogojnik«, za glavni stavek »pogojjenik«, velikokrat pa porek in prorek poimenuje kar »prvi člen« in »drugi člen« (po nem. »Vordersatz« in »Nachsatz«). Vsaka skupina pogojnih stavkov je ponazorjena s primeri iz književnosti, ki so tudi prevedeni; izbrani so iz Ciceronovih, Livijevih in Cezarjevih del, nekaj pa jih je izmišljenih.

Skloni

Slovenski lokal ima obširno rabo, toda samostojen ni nikoli razun nekterih adverbialnih izrek, ampak ima vselej pri sebi predlog, ki kaže razne razmere lokalove. Ne da bi predlog zahteval ta sklon; pravi vzrok lokal, kakor vsacemu sklonu, tiči v notranjem pomenu stavka samega ali pa večidel v glagolu, in predlog se pridene le kot kazalo in natančnejše pojasnenje razmere. Zatorej je pa tudi večkrat viditi, da ima eden predlog razne sklone pri sebi, vselej po pomenu glagola. /.../ (Hrovat 1862c: 228.)

Tako je začel Hrovat v *Slovenskem glasniku* razpravo o slovenskem »lokalu« (mestniku ali lokativu) (Hrovat 1862c), prvo od treh razprav, ki jih je posvetil sklonom. Rabo lokala je razdelal glede na rabo ob predlogih (v; na; pri; po; ob; o). Tako na primer za zvezo predloga »pri« in lokala navaja (Hrovat 1962c: 230–231), da zaznamuje neko bližino, ki je lahko večja ali manjša, zunanja ali notranja, in da izraža:

- a) da sta si dve stvari bolj ali manj blizu;
- b) neko medsebojno razmerje med dvema stvarema ali osebama;
- c) ozir na stvar ali osebo, ki jo dejanje zadeva;
- č) velikokrat ima temporalni pomen;
- d) včasih ima posesivni pomen;
- e) lahko ima tudi koncesivni in kavzalni pomen;
- f) uporablja se tudi pri navedbi približnega števila ali mere;
- g) za izražanje imen hiš in cerkva.

Vse rabe je predstavil tudi s primeri, v posebno skupino pa je uvrstil lokale, ki so v rabi okosteneli in so postali adverbi; takšni so po njegovem:

- a) mestniki, ki izražajo čas dejanja in zaznamujejo dele dneva ali letne čase (pojuteršnem, ponoči, podnevi, pozimi, poleti, jesni, jutri, sinoči, danes, včeraj) in
- b) mestniki, ki dejanju določijo poseben kraj za razliko od splošnega (verh, napoti, namesti, mesti, sredi).

Po njegovem na rabo lokala vpliva štirinajst dejavnikov: kraj, čas, stanje osebe, ozir, način, medsebojno razmerje, lastnina, nedoločno (približno) število, vzrok, pripomoček in prepreka, razdelitev, vzajemnost, cilj in predmet govorjenja. Na koncu se je Hrovat ustavil še ob vprašanju slovenjenja izraza »lokal«; slovenski izraz »mestnik« se mu ni zdel primeren, ker je – po njegovem – njegov pomen preozek in ob njem vsakdo najprej pomisli na pomen kraja in časa. Bolj mu je bil všeč Vodnikov izraz »skazaven«, predlagal pa je tudi tri svoje različice: »kazavnik«, »razmeravni« in (kot najboljšo) »določnik« (Hrovat 1862c: 234–235).

Istega leta je Hrovat v izveščju novomeške gimnazije objavil svojo drugo razpravo o sklonih z naslovom *Slovenski genitiv* (Hrovat 1862d), ki jo je avtor ocene v *Slovenskem glasniku* takole pohvalno ocenil:

Letnik novomeške gimnazije obsega učeno razpravo o »slovenskem genitivu«, ki je zelo imenitna in zanimiva vsacemu jezikoslovcu. G. pisatelj, P. Ladislav Hrovat /.../ učeno prebira in z mnogimi izgledi razlaga obširno rabo slovenskega genitiva, ki je v slovenščini veliko večje važnosti, kakor v družih jezicah. Skazal se je v njem g. pisatelj prav bistroumnega razlagavca /.../.¹

¹ »Besednik.« *Slovenski glasnik* 5 (1862), 306–307.

Namena razprave je Hrovat razkril v zaključku razprave (Hrovat 1862d: 16). Kot prvo z njo bralcev ni hotel učiti, kako naj uporabljajo slovenski roditelj, ampak jo lahko razumemo bolj kot poskus, da bi na podlagi primerov iz splošne rabe sistematično uredil teorijo slovenskega roditelja. Namenil jo je predvsem mladim, da bi se zavedali slovničnih pravil in bi si privzgojili občutek za pravilno jezikovno rabo. Zato jo je tudi objavil v šolskem izvestju in to v slovenščini, kar je bilo del upora proti nemškutarskim pritiskom, pri katerem so profesorji novomeške gimnazije dejavno sodelovali, in odraz želja po uveljavitvi slovenščine kot učnega jezika na gimnaziji; primer je dobil tudi širše politične razsežnosti (Hriberšek 2006: 71–73). Drugi namen prispevka je bil poskus določiti, kdaj se sme roditelj adjektivizirati; pri tem se je oprl na članek Mateja Cigaleta v *Novicah* z naslovom *Odloček iz slovenske sintakse*, v katerem se je ta posvetil vprašanju slovenskega roditelja.² Hrovat je rabo roditelja razdelil na tri velike sklope, te pa na vrste in podvrste (ohranjeni so izvorni izrazi):

- I. genitiv izvorni (*genitivus originis*), ki izraža izhajanje iz ali od česa, ločevanje, rešitev, izvor dejanja iz vzrokov (pomen vira): 1. izhoini ali pričetni genitiv (des Ausgangs- und Anfangspunktes); 2. genitiv rodbinski (der Abstammung); 3. genitiv izvorni (des Ursprunges, des Herrührens); 4. genitiv djavni (*g. subjectivus, g. auctoris*); 5. genitiv vzročni (*g. causativus, der Veranlassung*); 6. genitiv tvarinski (*g. materiae, des Stoffes*); 7. genitiv polniven ali obilnosti (*g. copiae, der Fülle*); 8. genitiv ločiven (der Trennung, des Lossmachens); 9. genitiv presežni ali primeravni (*g. comparativus*); 10. genitiv zanikavni (*g. negationis*);
- II. genitiv razdelni (*genitivus partitivus*), če samostalniki, zaimki, superlativi in števniko izražajo le del kake stvari ali celote in če zadevajo glagoli svoj objekt le deloma (pomen delitve): A. pri samostavniki: 1. genitiv celote; 2. genitiv zadržka (des Inhaltes); 3. genitiv množine (*g. quantitatis*); B. pri zaimnikih, določnih številih in superlativu: 4. genitiv pri določnih števkih; 5. genitiv pri superlativu; C. pri glagolih: 6. genitiv zadetega objekta (des afficierten Objektes); 7. genitiv pri glagolih udeležavnih (Verba des Betheiligung); 8. genitiv pri glagolih cenivnih (*verba aestimandi, des Schätzens*); 9. genitiv pri glagolih dotikovnih (des Berührens); 10. genitiv pri glagolih pomnivnih in zabivnih (Verba des Vergessens und Errinerns); 11. genitiv pri glagolih zahtevnih in želivnih (des Strebens);
- III. genitiv svojivni (*genitivus possessivus*), če med osebo in stvarjo, med stvarjo in dejanjem nastopi tako razmerje, da sodi en pojem v okvir drugega kot lastnina, kot npr. ožji pojem v širšega bodisi kot omejitven ali dodajalen (pomen lastnine, svojine): 1. genitiv lastnika (*g. possessoris*); 2. genitiv terpivni (*g. objectivus*); 3. genitiv okrožja (der Sphäre); 4. genitiv temporalni in lokalni (des Gebietes); 5. genitiv značavni (*g. qualitatis*); 6. genitiv dodjavni (der Beschränkung, Ergänzung – *limitationis*);

² *Novice* 17 (1859), št. 8, 59–60; št. 9, 66–67.

- IV. (genitivi zunaj sistema): 1. dvojni genitiv; 2. pri števnikih od pet naprej (samostalnik je v genitivu); 3. pri izražanju občutij (*g. exclamationis*).

Poimenovanja posameznih funkcij rodilnika kažejo na to, da delitev, ki jo je uvedel, ni bila njegova avtorska, ampak se je pri njej zgledoval po svojem profesorju Bonitzu, ki je tako delil grški genitiv in je to delitev predstavljal tudi svojim študentom na predavanjih iz grške skladnje; to potrjujeta tudi dva ohranjena zvezka zapiskov o grški skladnji v Hrovatovi zapuščini (Ms 1 – A. Študijski zapiski; Hriberšek 2006: 270). Zavedal pa se je, da je razdelitev, ki jo je vpeljal, zgolj osnova za nadaljnje delo: »Tudi nekatere pravila se mi samimu vegaste zdijo, toda to se bo dalo popraviti, prenarediti in nekaj prestaviti. Da bi bil le pravo pot zadel, krivine se bodo ščasoma poravnale.« (Hrovat 1862d: 16).

Leta 1963 je Hrovat v *Slovenskem glasniku* objavil še prispevek *Slovenski dativ*, v katerem je sistemiziral rabo dajalnika kot sklona, ki »izrazuje medsebnost med dvema osebama ali pa med osebo in rečjó, in ta medsebnost utegne obstati v kacem pridevku osebe, ki jej gre v oziru na drugo osebo, ali pa v kacem djanji, ki zadeva posrednje drugo osebo, takó da ste si osebi po djanji v vzajemnosti.« (Hrovat 1863a: 17).

Podobno kot rabo genitiva je tudi rabo dativa kategoriziral v naslednje skupine:

1. dativ ozira (*relationis*);
2. dativ prilastivni (*proprietas*);
3. dativ vkoristenja (*commodi, incommodi*);
4. dativ dušne vzajemnosti (*ethicus*);
5. dativ subjektivni;
6. dativ medsebnosti (*communio*): a) dativ pri glagolih; b) dativ pri prilogih; c) dativ pri predlogih. Tudi pri razdelitvi dativa in orisu njegovih funkcij se je očitno opiral na latinsko in grško slovnico (na katerega slovniciarja, ni bilo mogoče zanesljivo ugotoviti; morda enako kot pri obravnavi genitiva na Bonitza), kar potrjujejo ne le poimenovanja, ampak tudi Hrovatova zaključna ugotovitev razprave:

Da je bistveni pomen dativa 'medsebnost' (Wechselbeziehung), potrjuje me v misli tudi tu, ker je rabila staroslov. dativ kot *casus absolutus*. Kako ima latinščina ablativ in grščina genitiv za *casus absolutus*, tako je rabila slovenščina dativ; toda s tem razločkom, da lat. in gršč. naznanjate razmere, slo. pa samo časne. ... Razloček med našim dajavnikom in staroslov. dat. abs. je samo ta, da sedaj ste si dve osebi (reči) v kaki medsebnosti, pri unem sta bila dva cela stavka – dvoje djanj. (Hrovat 1863a: 22.)

Zadnji odmevnejši prispevek o slovenskih sklonih, ki ga je tesno oprl na latinsko slovnico, je Hrovat objavil v *Ljubljanskem zvonu* leta 1890 pod naslovom *Dodatki slovenski gramatiki*.³ Dotaknil se je funkcij ablativa, ker je menil, da tema že v

³ *Ljubljanski zvon* 10 (1890): 683–685.

Janežičevi slovnici ni dovolj obširno obdelana, v Sketovi pa sploh ne. Rabo ablativa je sistemiziral takole:

- A. ablativ z obliko instrumentala. – I. Ablativ načina (*modi*); II. Ablativ orodnik (*instrumentalis*); III. Ablativ pridevni (*praedicativus*); IV. Ablativ časovni (*temporalis*);
- B. ablativ z obliko lokala.

Ustavil se je tudi ob poimenovanju sklona: »Izrazi mestnik, orodnik so preozki, druživnik je takó samo s prepozicijo. Torej naj bo ablativ v sliki sedanjega mestnika in orodnika.« (Hrovat 1890: 683). Prispevek je sklenil z ugotovitvijo, »da imamo v novoslovenščini 9 sklonov brez prepozicije: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, ablativ načina (*modi*), ablativ orodnik (*instrumentalis*), ablativ pridevni (*praedicativus*), ablativ časovni (*temporalis*), ablativ prislovni (*adverbialis*)« (Hrovat 1890: 685).

Časi v latinščini in slovenščini

Lep primer primerjave med skladenjskimi lastnostmi latinščine in slovenščine je Hrovatov prispevek *Časoslovje latinskega jezika*, objavljen v izvestju novomeške gimnazije za leto 1863 in namenjen v prvi vrsti dijakom za lažje razumevanje razmerja med latinskimi in slovenskimi časi in njihovo rabo. Začenja se takole:⁴

Ker pa se razvija vsaki jezik iz lastne moči, po svojih pravilih, treba je poznati postave vsih, to je tistih, ktere hočemo primerjati in predstavljati enega v družiga. Tu nujmo primeriti latinskega s slovenskim, in sicer na prvo rabo latinskih časov v glavnem stavku; zakaj raba časov pri latinščini v glavnem stavku in odvisnem stavku je različna, in le tisti bo znal čase v odvisn. stavku prav obračati, kdor jih v glavnem stavku dobre umé, kdor pa ne pozna pravega pomena časov v glavn. stavku v oziru dobe in pa načina, taval bo pri odv. stavkih po tami. (Hrovat 1863b: 10.)

Izhajal je s stališča, da se je treba pri glagolu ozirati na dvoje: na časovno stopnjo in na vrsto dejanja ali, kot pravi sam »na dobo (Zeitstufe)« in »na djanja način (Zeitart)« (Hrovat l. c.); razlike med jeziki so zlasti pri načinu izražanja slednjega. V prispevku je predstavil čase v glavnem stavku in jih razdelil na ustaljene tri časovne stopnje:

- I. Praesens (sedanji čas), tudi praesens historicum (namesto aorističnega perfecta) in formalni praes. (s pomenom prihodnosti, npr. pojdem, porečem ...);
- II. Praeteritum (pretekli čas): 1. Perfectum absol. ali logic.; 2. Perfectum historic. ali aoristic.; 3. Imperfectum; 4. Plusquamperfectum;
- III. Futurum (prihodni čas): 1. futurum simplex; 2. futurum periphrasticum (part. fut. act. + sum).

⁴ Gl. tudi: *Šolske stvari. Ozir po naših gimnazijah. II. O novomeški gimnaziji posebej. Novice* 21 (1863): 270.

Čase in njihove funkcije je predstavil po enotnem sistemu. Vedno je najprej opredelil in orisal funkcijo latinskega časa, ki jo je dopolnil z latinskimi primeri (iz Cicerona, Cezarja, Nepota, Livija, Terencija) in jih dosledno prevedel v slovenščino. Nato je čas opisal z vidika slovenskega jezika in dodal slovenske primere, pri katerih je običajno prevedel v latinščino samo določno glagolsko obliko. Na koncu je svoje ugotovitve glede časov v glavnem stavku strnil v osem pravil za prevajanje iz slovenščine v latinščino (Hrovat 1863b: 14).

Leta 1864 je prispevek o latinskih časih nadaljeval v *Slovenskem glasniku* še z zahtevnejšim delom, z obravnavo časov v odvisnih stavkih; nadaljevanje je napovedal že na koncu svojega prvega prispevka (Hrovat 1864a: 14). Strukturo latinskih časov je predstavil po naslednjem sistemu. Izhajal iz modusa, da v glavnem stavku stoji praesens, praeteritum, perfectum absolutum ter futurum ali imperativ, dejanje odvisnika pa je glede na glavni stavek ravnočasno (istodobno), predčasno (preddobno) ali prihodnje (zadobno). Nato je za vse možne situacije predstavil rabo časov in naklonov v odvisnem stavku skupaj s posebnostmi in izjemami pri rabi časov. Enako kot v prvem prispevku je tudi tu navedel primere, vendar samo latinske, ki jih je dosledno poslovenil.

Med Hrovatovimi prispevki, ki so posegali na področje slovenske skladnje, je treba omeniti še dva. Prvega je objavil v *Slovenskem glasniku* z naslovom *Kteri, a, o – ki*, v njem pa je obravnaval oziralni zaimek (Hrovat 1863č). Predstavil je zgodovino njegove rabe pri slovenskih piscih in sintaktični pomen oziralnikov »ki« in »kteri« glede na rabo v sočasni slovenščini. Na koncu je naredil še povzetek celotne obravnave, strnil ugotovitve in v sedmih točkah podal pravila glede rabe »ki« in »kteri« (Hrovat 1863č: 180). Drugi prispevek z naslovom *Kakor – ko – kot* je prav tako objavil v *Slovenskem glasniku*, a tri leta pozneje (Hrovat 1866), v njem pa je predstavil rabo in pomene teh besed v slovenščini. Primerjav s klasičnima jezikoma v prispevku ni vključil.

Latinska slovnica za slovensko mladež

Po letu 1866 je v Hrovatovem delu nastopilo nekaj let zatišja; a izkazalo se je, da je bilo to le navidezno, kajti vsi njegovi prispevki s področja latinske in/ali slovenske skladnje so bili naložba za prihodnost in priprava na nastanek njegovega najpomembnejšega dela, prve slovnice latinskega jezika v slovenščini z naslovom *Latinska slovnica za slovensko mladež* (Hrovat 1874),⁵ ki je nastala ob zgledovanju na sočasne nemške in avstrijske slovnice (Zumpt 1850; Kühner 1851; Schmidt 1871), čeprav se Hrovat ni izključno držal nobene, opiral pa se je tudi na latinsko stilistiko svojega dunajskega profesorja Grysarja (Grysar 1854) in na njegova predavanja o

⁵ Prijatelj 1938/39: I, 73; *Novice* 19 (1861), 6. november; Šolske stvari. Vprašanje zastran slovenščine in odgovor na to vprašanje v kranjskem deželnem zboru. *Novice* 20 (1862), št. 16 (22. april); Krek, G.: Besednik. *Glasnik slovenski* 4 (1861), 75–76; ODZK 1866, 288; ODZK 1869, 148; Ostanek 1964: 410–411.

latinskem slogu. Hrovatova slovnica obsega 329 strani; drugi del (str. 124–288), skladnjo, je napisal najprej in sam navaja, da gre večinoma za lastno delo (Hrovat 1876). Snov je obravnaval deloma z latinističnega deloma s slovenističnega gledišča, kar med drugim nakazuje tudi uporabljeno slovnično izrazje, npr. »nanašavni stavki« = relativni stavki, »povračavno zaime« ali »povratnik« = povratni zaimek, »priredivaven« = prireden, »podredovaven« = podreden, »medsobniki« = korelativi itd., pri katerem ni bil vedno dosleden (najbrž namenoma, da se je uporabnik seznanjal tako z latinsko kot tudi s slovensko terminologijo), saj je včasih pustil latinski izraz (npr. *adjectiva denominativa* ...), včasih tujko (npr. praedikat, attribut ...), včasih je navedel obe obliki (npr. adjektiv (pridevnik) ...), včasih je ohranil podvojeni soglasnik latinskega izraza (attribut, atrakcija, apposicija), včasih ne (akusativ, gramatičen) (Hrovat (1874): VI (Predgovor)). Hrovatov lastni prispevek pri obravnavi skladnje ni v razporeditvi, opredelitvah ali kriterijih delitve slovničnih snovi (morda z izjemo pogojnih odvisnikov), ker si odstopanj od ustaljenih načinov obravnave ni mogel privoščiti, ampak v načinu obravnave; tu je opazno, da slovnica ni nastala izpod peresa suhoparnega latinskega slovničarja, ampak se je v njej pokazal tudi kot slovenist, pri tem pa je s pridom izkoristil svoje preteklo delo. V Hrovatovi rokopisni zapuščini je ohranjena tudi prenovljena izdaja slovnice, ki jo je pripravil po upokojitvi, skupaj z njo pa je pisal tudi latinsko vadnico (Ms 1 – C. Latinska slovnica; Ms 3 – B. Latinska vadnica – rokopisno gradivo za latinsko vadnico); v prenovljeni izdaji je poglavja znatno predelal, snov pa poenostavil in mestoma skrčil (skladnjo je na novo obdelal l. 1891), vendar učbenika nista izšla (Hriberšek 2005: 145–148; Hriberšek 2006: 186–189).

Sklep

Ladislav Hrovat se je pri obravnavi slovenske skladnje teoretsko tesno opiral na latinsko slovnico; njegovi prispevki o slovenski skladnji so izhajali iz pravil in instrumentarija, ki so ga tradicionalno uporabljali pri analizi latinske skladnje. Bil je cenjen ne le kot latinist, ampak tudi kot slavist; o tem priča dejstvo, da je bil l. 1862 eden od ocenjevalcev rokopisa Janežičeve slovnice in svetovalec za terminologijo (Janežič 1862). Vendar pa po izidu latinske slovnice zaradi prezasedenosti z učiteljskim delom ter duhovniškimi in redovniškimi obveznostmi na tem področju ni bil več dejaven vse do upokojitve l. 1890, ko je znova našel čas za posodobitev svoje latinske slovnice. V njegovi zapuščini pa se je ohranil tudi delno ohranjeni rokopis sicer neizšle slovenske slovnice (Hrovat, L. – Ms 1 – Č. Slovenska slovnica), ki jo je začel pisati l. 1891; najprej se je lotil obravnave slovenske skladnje in v celoti je, naslanjajoč se na latinsko slovnico, obdelal slovensko sklonoslovje (Hriberšek 2006: 186–189). Pri obravnavi latinske skladnje pa je na Slovenskem opravil pionirsko delo, ki so ga deloma upoštevali in se po njem zgledovali tudi poznejši pisci latinskih slovnice.

Viri

AUW – Archiv der Universität Wien

Hrovat, Ladislav, 1858: *Ueber das aoristische Perfect in Folgensätzen nach einem Tempus hist. im Hauptsatze*. Neustadtl, im Mai. Programm des k. k. Gymnasiums zu Neustadtl. 3–14.

Hrovat, Ladislav, 1862a: O pogojnih stavkih. Če, ako, ko, wenn. *Slovenski glasnik* 8. 17–22.

Hrovat, Ladislav, 1862b: Priložaj sedanjega časa. *Slovenski glasnik* 8. 89–94, 134–139.

Hrovat, Ladislav, 1862c: Slovenski lokal. *Slovenski glasnik* 8. 228–235.

Hrovat, Ladislav, 1862d: *Slovenski genitiv*. V Novomestu meseca junija, 1862. Programm des kaiserl. königl. Gymnasiums zu Neustadtl. 3–16.

Hrovat, Ladislav, 1863a: Slovenski dativ. *Slovenski glasnik* 9. 17–22.

Hrovat, Ladislav, 1863b: *Časoslovje latinskega jezika*. V Novomestu meseca junija. Programm des kaiserl. königl. Gymnasiums in Novomesto (Neustadtl). 10–14.

Hrovat, Ladislav, 1863č: Kteri, a, o–ki. *Slovenski glasnik* 9, 152–155, 177–180.

Hrovat, Ladislav, 1864a: Časoslovje latinskega jezika. *Slovenski glasnik* 10. 345–349, 376–379.

Hrovat, Ladislav, 1864b: Bi. *Slovenski glasnik* 10. 221–224, 250–253.

Hrovat, Ladislav, 1865: II. Pogojni stavki latinski. *Programm des kais. königl. Gymnasiums zu Neustadtl (Novomesto)*. 9–14.

Hrovat, Ladislav, 1866: Kakor – ko – kot. *Slovenski glasnik* 12. 183–185, 220–222.

Hrovat, Ladislav, 1874: *Latinska slovnica za slovensko mladež*. Spisal P. Ladislav Hrovat, profesor na c. k. gimnaziji novomeški. Novo mesto: Deželni odbor kranjski.

Hrovat, Ladislav, 1876: Recenzija latinske slovnice. *Novice* 34. 43–44.

Hrovat, Ladislav, 1890: Dodatki slovenski gramatiki. Ablativi. *Ljubljanski zvon* 10. 683–685.

Literatura

Curtius, Georg, 1852: *Griechische Schulgrammatik*. Prag: J. G. Calve.

Detela, Fran, 1902: † Profesor P. Ladislav Hrovat. *Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Jahr 1901/1902*, 23–28.

Grysar, Carl Joseph, 1851: Ueber den Gebrauch des aoristischen Perfects im Nebensätze neben dem Präteritum im Hauptsätze. *Zeitschrift für die osterreichischen Gymnasien* 2. 905–915.

Grysar, Carl Joseph, 1854: *Handbuch lateinischer Stilübungen*. Köln, Schmitz (3. izdaja).

Hriberšek, Matej, 2005: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Agora).

Hriberšek, Matej, 2006: *Življenje in delo p. Ladislava Hrovata*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Zbirka Documenta 15).

Hrovat, Florentin, 1891: P. Ladislav Hrovat, c. kr. gimnazijski profesor v pokoju, slovenski pisatelj. (Spisal F. H.). *Dom in svet* 4. 1–4, 51–52.

Janežič, Anton: O terminologiji. *Slovenski glasnik* 5. 172–174.

Kühner, R.: *Elementargrammatik der lateinischen Sprache. Für die unteren Gymnasialklassen.* Hannover: Hahn 1851.⁹

Ms – zapuščina p. Ladislava Hrovata, ki jo hrani frančiškanski samostan Novo mesto

ODZK – Obravnave Deželnega zbora Kranjskega

Ostaneck, France, 1964: *Šolske knjige. V: Slovenska Matica 1864–1964. Zbornik razprav in člankov.* Ljubljana. 399–428.

Prijatelj, Ivan, 1938/39: *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895.* Ocvirk, Anton (ur.). Ljubljana 1938 (I, II, III), 1939 (IV).

Schmidt, Karl, 1871: *Lateinische Schulgrammatik.* Wien (2. izdaja).

Schultz, Ferdinand, 1856: *Lateinische Sprachlehre zunächst für Gymnasien.* Bearbeitet von Dr. Ferdinand Schultz. Wien–Paderborn: Schöningh (4. izdaja).

Schultz, Ferdinand, 1862: *Aufgabensammlung zur Einübung der lateinischen Syntax.* Paderborn: Schöningh (2. izdaja).

Šolar, Jakob, 1858: Tempora und Modi im Slowenischen mit Rücksicht auf das Deutsche und die klassischen Sprachen. *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums am Schlusse des Schuljahres 1857/1858.* Görz, 14–37.

Umek, Anton Okiški, 1861: Slovniške opombe. (Zapisal A. Okiški). *Slovenski glasnik* 8. 116.

Zumpt, Carl Gottlob, 1860: *Lateinische Grammatik.* Berlin: Dümmler (11. izdaja).

OCENE IN POROČILA

**Anna Stefan: *Struktury posesywne i partytywne w języku polskim i słoweńskim*.
Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. 218 str.**

Monografija *Svojilne in partitivne strukture v poljščini in slovenščini* Anne Stefan se osredotoča na sinhrono analizo svojilnosti in partitivnosti, in sicer s konfrontacijo poljskega in slovenskega gradiva. Kot zapiše avtorica, je glavni cilj raziskave opredelitev terminov *svojilnost* in *partitivnost*, prikaz inventarja tipičnih sredstev, s pomočjo katerih izražamo ti dve kategoriji, določitev najbolj frekventnih in prikaz razlik v distribuciji teh sredstev v obeh jezikih.

Monografijo sestavljata dva dela: prvi je namenjen teoretični obravnavi svojilnosti in partitivnosti ter njunim sredstvom, drugi pa analizi svojilnih in partitivnih struktur v poljščini in slovenščini. V teoretičnem delu, ki se nanaša na svojilnost, avtorica povzame opredelitve in klasifikacije posejivosti v ruski, angleški, poljski in slovenski jezikoslovni literaturi (V. Ivanov, G. A. Zolotva, H. Sarafevičova; J. Lyons, B. Heine, v okviru kognitivizma tudi J. R. Taylor, E. Tabakowska; A. Heinz, K. Pisarkowa, H. Jankowski, S. Karolak; A. Vidovič Muha, F. Lipovšek, J. Toporišič). V tem delu avtorica poudari, da je svojilnost univerzalna jezikovna kategorija ter da ozko razumljena svojilnost temelji na osebi, ki poseduje določen objekt, kar v okviru kognitivnega jezikoslovja opredelimo za prototip. Svojilno razmerje se prepleta še z »eksistencialnim, lokativnim in

partitivnim«, poleg tega pa je poudarjeno, da je pomen tisti, ki določeno konstrukcijo uvršča med svojilne. Klasificiranje kategorije svojilnosti je sicer izredno zahtevno, v monografiji je podana naslednja klasifikacija:

- TIP I – prava svojilnost: polj. *dom ojca*; sln. *očetova hiša*,
- TIP II – »navidezna svojilnost« (polj. *posesywność pozorna*) s podkategorijami, in sicer glede na vrsto odnosa:
 - medčloveški odnosi (TIP II_A): polj. *moja przyjaciółka*; sln. *moja prijateljica*;
 - živo bitje – del telesa/organizma (TIP II_B): polj. *moje ręce, psi ogon*; sln. *moje roke, pasji rep*;
 - človek – abstraktni pojem (TIP II_C): polj. *mam grypę, wyksztalcenie Basi*; sln. *imam gripo, Basiina izobrazba*;
 - živo bitje – (zunanja, vrstna, razločevalna) lastnost (TIP II_D): polj. *ojciec ma brodę, lisia nora*; sln. *oče ima brado, lisičji brlog*;
 - človek – žival (TIP II_E): polj. *mam psa*; sln. *imam psa*;
 - avtor – njegovo delo (TIP II_F): polj. *suknia Diora*; sln. *Diorjeva obleka*;
 - človek – dejanje (TIP II_G): polj. *nasze pierwsze spotkanie*; sln. *najino/naše prvo srečanje*;
 - institucija/pravna oseba – predmet (TIP II_H): polj. *budget państwa*; sln. *državni proračun*.

Avtorica v nadaljevanju sredstva za izražanje svojilnosti razdeli v dve skupini: (a) prilastkovne in (b) povedkove konstrukcije. Med prvimi so najpogostejši svojilni zaimdek, povratni svojilni zaimdek, svojilni roditeljnik in svojilni pridevnik, pri čemer v poljščini prevladuje svojilni roditeljnik, v slovenščini pa svojilni pridevnik. Avtorica v primeru slovenščine izpostavi tudi pogovorno obliko roditeljnika s predlogom *od* (npr. *knjiga od mame*).

Tretje poglavje se osredotoča na teoretično obravnavo partitivnosti v poljščini in slovenščini. Večina partitivnost razume kot eno od roditeljniških funkcij (med njimi A. Heinz), drugi pa partitivnost obravnavajo kot samostojno pomensko kategorijo z lastnimi formalnimi sredstvi (npr. v delih M. Korytkowske).

Osnovno sredstvo za izražanje partitivnosti je delni (partitivni) roditeljnik, ki nastopa ob drugem samostalniku (v tem primeru prilastek izraža mero) ali ob glagolu. Tak prilastek tako v poljščini kot slovenščini v primeru števnikov od 5 do 101 in za količinskimi izrazi tipa *dužo, malo, wiele, nieco, trochę/veliko, malo, precej, nekaj* zahteva roditeljniško obliko drugega samostalnika, in sicer ne glede to, v katerem sklonu nastopa samostalniška besedna zveza. Za slovenščino v primeru partitivnega roditeljnika avtorica povzema delitev J. Toporišiča na tip A, pri katerem »je del izražen s posebno besedo« (npr. *dovolj vina, kozarec vina, trume ljudi; najlepša vseh; kaj krvi; niti eden mimoidočih; devet hčera; četvero dece; kolikor ljudi; še dolgo časa*), in tip B: *trikrat vrže v njo soli, boš otrokom kruha rezal, moči je šlo iz mene*. Po mnenju avtorice tako A. Vidovič Muha kot A. Heinz pripisujeta partitivnosti nadrejenost, saj ta vsebuje tudi svojilnost (npr. *skorja Zemlje : Zemljina skorja : zemeljska skorja*). Ob tem partitivnost loči na tri tipe: (a) nedoločen

del nedoločene snovi – TIP A₁ (polj. *troche masła, sln. nekaj masła*); in nedoločen del nedoločene skupnosti – TIP A₂ (polj. *dužo ludzi, sln. veliko ljudi*); (b) nedoločen del določene snovi – TIP B₁ (polj. *troche tego masła, sln. nekaj tega masła*); nedoločen del določene skupnosti – TIP B₂ (polj. *dužo Polaków, sln. veliko Poljakov*) in (c) deli nesnovnih, abstraktnih pojmov – TIP C (polj. *dužo cierpienia, sln. veliko trpljenja*).

Četrto in peto poglavje sta posvečeni izčrpni analizi svojilnih in partitivnih struktur v poljskih in slovenskih revijalnih besedilih (na gradivu izbranih poljskih revij *Claudia, Cosmopolitan, Gala, Glamour, Mam to ja, Olivia, Pani domu, Poradnik domowy, Show, Tina, Twój Styl, Świat kobiety, Viva* in slovenskih *Anja, Cosmopolitan, Eva, Jana, Lady, L&Z, Lepa in zdrava, Lisa, Naša žena, Nova, Obrazi* in *Ona*). Kot kaže, je bil izbor besedil pogojen s tem, da je avtorica želela zajeti besedila, ki vsebujejo tudi elemente pogovornega jezika (opozarja namreč na posebnosti, ki se predvsem v slovenščini kažejo v razmerju *knjižno (zborna) proti (knjižno) pogovorno*). V zvezi s svojilnostjo avtorica ugotavlja, da v gradivu TIP II prevladuje v primerjavi s TIP-om I. Tudi glede na žanr analiziranega revijalnega gradiva je seveda pričakovano, da je največ konstrukcij, ki se nanašajo na medčloveške odnose. Čeprav sta slovenščina in poljščina oba slovanska jezika, med njima obstajajo tudi določene razlike. Ena takih so oblike svojilnih zaimkov za 3. osebo v slovenščini (*njegov, njen; njun; njihov*), poleg tega pa je tudi inventar zaimkov v slovenščini razširjen z dvojinskimi oblikami (*najin, vajin, njun*). Kaže se tudi sistemska razlika med poljščino in slovenščino: in sicer v primeru TIP_A in TIP_F v slovenščini nastopajo svojilni pridevnik, v poljščini pa samostalniki v roditeljniku (ta raba je za slovenščino značilna le v primeru kompleksnih besednih zvez). Tovrstni svojilni pridevnik, kot jih poznamo

v slovenščini (*Petrova tablica*), so v poljščini ohranjeni le še v nekaterih narečjih. Pri analizi partitivnosti so v obeh jezikih najpogostejši TIP A₂ in TIP B₂ ter TIP C z nesnovnimi, abstraktnimi pojmi.

Raziskava A. Stefan presega tradicionalna pojmovanja svojilnosti in partitivnosti, ki se gibljejo predvsem na formalni ravni, saj vključuje tudi semantično-strukturalno

analizo poljskega in slovenskega gradiva. Monografija tudi s svojim konfrontativnim poljsko-slovenskim pristopom predstavlja pomembno obogatitev literature s tega področja.

Boris Kern

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

ZRC SAZU

boris.kern@zrc-sazu.si

ABSTRACTS

Hotimir Tivadar: The Position of Slovenian Speech from the Perspective of Prosody – Updating the Basic Prosodic Parameters, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 7–24.

In the article, we explain and supplement the basic characteristics of Slovenian prosody (sentence phonetics) with new knowledge and research. We have conceived the basic textual phonetic parameters and phonetics as a special linguistic discipline that contributes to a better implementation of spoken texts. We critically discuss research by Toporišič and the normative principles of the Slovenian language, which have influenced the formation of contemporary Slovenian linguistics and public speech.

Keywords: prosody, standard language, linguistic norm, intonation, pause, timbre

Saška Štumberger: Compounds between Syntax and Lexicology: The Transformation of Syntactical Relations into Infixal Morphemes, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 25–34.

The syntactical relations in compounds are most clearly revealed in deverbal compounds in which, when involving a transformation into an infixal morpheme, the following syntactical relations can be recognised: rection, subject-predicator agreement, combination of verb and noun with no case expressed, and word combinations with a predicative modifier.

In nominal compounds, the infixal morpheme can be the result of a transformation of a subordinate or coordinate syntactical relation. The research material indicates a far greater presence of subordinate compounds. A German study of our understanding of nominal compounds shows that, in denominal compound nouns, there are no clear criteria for distinguishing between coordinate and subordinate compounds.

Research on whether Slovenian speakers distinguish between coordinate and subordinate nominal compounds has not been carried out; however, the lack of consistency in specialised literature, orthographies, dictionaries and texts demonstrates that the distinction between coordinate and subordinate compounds is less strict than conveyed in current language manuals.

Keywords: syntax, word formation, lexicalisation, morphology, infixal morpheme

Erika Kržišnik: Syntax in Phraseology between System and Usage, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 35–47.

Slovenian phraseology is relatively well researched from the lexicological perspective, but has been studied much less in terms of syntax. The topic of the present contribution is syntactic transformations ranging from transformations of the accusative into the genitive in negative sentences and the introduction of relative constructions to instances of passivisation and nominalisation. The topic is not new to Slovenian linguistics, having been first treated from the point of view of a native speaker/linguist in Kržišnik 1994. This was followed by a consensual survey of native speakers in which the transformations and their realisations were verified in the Fida corpus by Kržišnik (2005); subsequently, their usage was verified in the FidaPLUS corpus by Gantar (2007). For the purposes of the present contribution, a comparison was made with the usage in the Gigafida corpus. The latter mainly comprises journalistic texts, but 16% of its content is online texts. Thus, in addition to the overlap between native-speaker intuition and the use of idioms related to corpus type (size, temporal dimension, etc.), it is possible to observe the relationship between the use of idioms as determined by functional variation and their syntactic transformations.

Keywords: phraseology, syntactic transformations, nominalisation, relative constructions, passivisation

Dejan Gabrovšek: Subordinate Clauses of Contrast and Clarification, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 49–57.

The aim of the contribution is to explore the function of subordinate conjunctions that express contrast and clarification. This is associated with different typologies of embedded clauses and the attention paid to lexical and semantic structures. The first part refers to *Slovenska slovnica* and contemporary literature, while the second part analyses the usage of conjunctive elements, predominantly focusing on transformations into coordinate clauses.

Keywords: subordination, coordination, conjunction, clause of contrast, clause of explanation

Andreja Žele: Slovenian Word Order from the Viewpoint of Functional Sentence Perspective, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 59–73.

The article deals with phenomena related to functional sentence perspective in Slovenian. Recognising the functional sentence perspective as well as the significance of what is being communicated is crucial in setting transparent criteria for the formation of unambiguous and stylistically appropriate texts.

Keywords: functional sentence perspective, Slovenian, informational value of a sentence, word order, informational (non)saturation

Mira Krajnc Ivič: Textual Types in Slovenian Text Linguistics, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 75–86.

Textual types are the result of established acts of linguistic interaction within an individual communication field and are constituted by inclusively connected characteristic functional, media-related, thematic features and features depending on the shape of the text's structure. The classification and typology of textual types is therefore dependent on the communication field and prototypical text-internal and text-external elements.

Keywords: text linguistics, text, textual type, genre, classification of texts

Tina Lengar Verovnik: The Comma in Standard Orthography, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 87–101.

Comma placement is an orthographic topic explicitly related to syntax. However, expert approaches, empirical research and user experience indicate that the strictly syntactic approach to the structuring and rendering of the rules on comma usage in the Slovenian Normative Guide 2001 (SP 2001) is too demanding for its users and often at odds with their approaches to problem solving and information retrieval. The point of departure of the paper is users' difficulties related to comma placement and its treatment in SP 2001, which is evaluated in terms of the Guide's diction, usage examples and rule placement within the chapter on comma usage. Finally, some editing guidelines are provided for the new chapter on comma usage in the revised normative guide.

Keywords: comma, punctuation, standard orthography, syntax, Slovenian language

Nina Ledinek: Syntactic Analysis of Slovenian and Linguistically Annotated Corpora of Slovenian, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 103–116.

The article deals with the possibilities of using linguistically annotated corpora of Slovenian for syntactic analyses. Due to the inadequately developed Slovenian language infrastructure – at least eight syntactically annotated corpora of Slovenian are available to users, but due to their small size they only allow a limited scope of syntactic analysis – there is a small number of systematic and comprehensive corpus-based studies on Slovenian syntax, most of which rely on the analysis of morphosyntactically annotated corpora of Slovenian.

Keywords: syntax, corpus linguistics, syntactic annotation of corpora, tagging, tree bank

Tadeja Rozman, Špela Arhar Holdt, Senja Pollak in Iztok Kosem: Collocations in the developmental corpus *Šolar*, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 117–128.

The paper investigates the possibilities of using the developmental *Šolar* corpus for determining various ways in which collocations are acquired in Slovenian, and considers potential applications of the findings for teaching Slovenian as L1. Using the combinations adjective + noun and noun + noun, we tested two methods: a) quantitative comparative analysis of the *Šolar* corpus and the *Kres* corpus was used to determine similarities and differences in collocation use in school essays and general written Slovenian; b) qualitative analysis of teacher corrections was made to determine the collocations that cause difficulties among students. The results show a number of atypical uses of collocations by students – uses that are detected by teachers only to a certain extent – and confirm the usefulness of a corpus-based approach in language acquisition.

Keywords: collocations, *Šolar* corpus, corpus analysis, vocabulary development, language didactics

Irena Velikonja Kolar: Syntax Assessment in the School Essay, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 129–138.

The article deals with syntax in school essays, focusing mainly on certain difficulties in syntax assessment. The first part presents the definition of syntactic mistakes according to the normative grammar. Syntactic structures that are not normatively incorrect but only (potentially) less appropriate are not defined as mistakes. The analysis of assessment shows that the distinction between actual mistakes and less appropriate forms is unclear, and that examiners' decisions on problematic syntactic forms are not unanimous. The last part of the paper presents a proposal for syntax assessment in the school essay.

Keywords: syntactic mistakes, word order, style of writing, school essay, assessment

Neža Gaberšček: Measuring Aspects of Syntactic Complexity in Texts Written by Slovenian Schoolchildren, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 139–156.

Complexity is a common term in linguistics, yet its treatment is marked by inconsistency. In applied linguistics, it is defined as one of the dimensions of language proficiency and performance. Complexity is rarely measured in written texts of native speakers and is mostly treated as a measure of language development. In the present article, new criteria for language complexity that include various aspects of the term are established and the known methods are applied to measure the syntactic complexity in written texts of Slovenian schoolchildren.

Keywords: pragmatics, complexity in written discourse, syntactic complexity, length of syntactic structures, structural complexity, frequency of syntactic structures, diversity of syntactic structures

Ana Zwitter Vitez: The Unit of Analysis in Spontaneous Speech: The Interaction of Prosody, Pragmatics and Syntax, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 157–175.

The paper discusses the unit of analysis in spontaneous speech and proposes the term »spoken paragraph«, which is delimited on syntactic, pragmatic and prosodic criteria. Within the spoken paragraph, it is possible to identify elements such as the preamble, which comprises the pragmatic structures of formulation, including speaker attitude, and rheme, which can be analysed by means of traditional syntactic categories. Adopting the methodology of spoken paragraph analysis, we examine three spontaneous spoken conversations in Slovenian. The results show that short preambles and subordinate rhemes dominate in the corpus, while also revealing that the genre of discourse has an important impact on the structure of the spoken paragraph. We can conclude that a conversation in which differing opinions are confronted tends to contain preambles that are longer than the subsequent argumentation or narration.

Keywords: spontaneous speech, unit of analysis, spoken paragraph, speech syntax, pragmatics of speech, prosody

Agnieszka Będowska-Kopczyk: The Spatial Basis for an Event of Emotional Change and Its Causal Implications in the Light of Slovenian Verbal-Nominal Constructions, *Jezik in slovnstvo* 63/2–3, 2018, 177–188.

The article investigates metaphorical verbal-nominal constructions consisting of prepositional phrases with nouns of emotion, and verbs expressing different types of abstract motion: caused motion (e.g., *voditi koga v jezo* lit. 'lead someone into anger'), autonomous motion (e.g., *pasti v obup* 'fall into despair'), and self-propelled motion (e.g., *vstopiti v ljubezen* lit. 'enter love'). These constructions express an event of emotional arousal and are motivated by the metaphor »a change of state is a change of location«. By incorporating a cognitive syntactic analysis into the lexical analysis, the author sheds light on 1) the spatial basis of linguistic representations of emotion concepts and the event of emotional arousal, and 2) the conceptualisation of the event in terms of causality. The study confirms the embodied nature of metaphors expressing events in the abstract domain of emotion.

Keywords: verbal-nominal constructions, spatial conceptualisation of emotion concepts and the event of emotional arousal, causation in the domain of emotion

Martin Schacherl: Selected Stylistic Tendencies of Contemporary Scientific Texts – Stylistic Changes of Contemporary Czech Scientific and Theoretical Texts, *Jezik in slovnstvo* 63/2–3, 2018, 189–199.

The aim of the paper is to provide evidence that the changing style of present-day Czech theoretical-scientific texts tends to exhibit greater inventiveness and individuality of authorial style. By exploring a representative selection of texts, the research attempted to verify the occurrence or non-occurrence of linguistic efforts that is deliberately used in contemporary Czech scientific discourse to disrupt (1) emotional and stylistic neutrality, and (2) the relative comprehensiveness, lucidity and clarity of professional expression. The analyses performed provided an insight into the potential processes currently gaining a footing in Czech theoretical discourse, i.e., processes resulting in obfuscation, emphasis on progressive aspects, interaction, individualisation, and the metaphorical quality of professional communication. The analyses of a representative corpus of five different groups of fields compiled for the purposes of the research failed to demonstrate a general shift of contemporary theoretical-professional communication in Czech from the 'Teutonic' to the 'Anglo-Saxon' style, although it is commonly assumed that such a change is underway.

Keywords: style, linguistics, theoretical-scientific discourse, humanities and social sciences

Mojca Smolej: Some Syntactic Features in the Works of Ivan Cankar, *Jezik in slovnstvo* 63/2–3, 2018, 201–211.

The textual form of the works of Ivan Cankar not only has an aesthetic role but above all serves as a building block of his textual world. The syntactic rhythm reveals the content and, conversely, the content conditions the syntactic form. A variety of syntagms, phrases, word order, and renovations at almost all linguistic levels together form the meaning. The present article sets out to highlight some of Cankar's more prominent syntactic building blocks of textual world, or stylistic devices.

Keywords: Ivan Cankar, syntax, sentence, linguo-stylistics, stylistic devices

Mojca Schlamberger Brezar: Infinitival Syntactic Structures in French and Slovenian and Their Translation, *Jezik in slovnstvo* 63/2–3, 2018, 213–236.

The paper provides an overview of French and Slovenian syntactic structures that can be combined with an infinitive. The aim is to provide a comparison of parallel infinitival structures of both languages on the basis of the FraSloK parallel corpus of literary texts FraSloK, which is part of the multilingual corpus Spook (Mezeg 2010 (<http://nl.ijs.si/noske/spook.cgi/>, access with a password). On the basis of the analysis, we can reflect upon the stylistic value of translations and previsibility of infinitive use based on the type of the verb.

Keywords: infinitive, modal verbs, verbs of perception, phrasal verbs, causative verbs, French, Slovenian

Alexander Rath: Syntactic Placement of the Slovenian Word »pa« when Translated into German, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 237–244.

The Slovenian word »pa« is a multifunctional element in many linguistic environments. It can function as a coordinating conjunction and a particle denoting either mood or focus. When being translated into a language lacking an equivalent, the translator must choose the most appropriate solution from a large array of options. The choice is made not only on the lexico-semantic level, but also based on function, syntax and genre. To study this question, a contrastive syntactic model is therefore needed, in which all of the aforementioned parameters are taken into account. The present article is an attempt to adapt the German topological field model for this purpose.

Keywords: connective, particle, Slovenian-German, linear syntax, Wackernagel

Jana Crnkovič: Contrastive Analysis of Slovenian and German: Word Order Based on the Contrastive Model, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 245–255.

The article discusses word order in German and Slovenian contrastively, focusing on the rules of fixed word order and the possibility of free word order in sentences. In German, verb forms create the sentence frame, which is the basic building template, and simultaneously give rise to the typical characteristic of German sentences. Such frames are atypical in Slovenian. Selected sentences in both languages were analysed on the basis of the contrastive model developed by A. Wöllstein. The article presents the differences and similarities of word order in simple sentences in both languages, while also providing suggestions on how to adjust the model to the Slovenian language.

Keywords: syntax, contrastive analysis, Slovenian, German

Matej Hriberšek: The Work of Ladislav Hrovat in the Field of Latin and Slovenian Syntax, *Jezik in slovstvo* 63/2–3, 2018, 257–269.

The article presents the contribution of classical philologist Franciscan Ladislav Hrovat to the field of Slovenian and Latin syntax. Hrovat was one of the first Slovenian students of classical philology at the then newly founded Department for Classical Philology at the University of Vienna. Also a student of Slavonic Studies, he was particularly interested in the grammatical problems of Slovenian and Latin, especially in the syntax of both languages. The result of his endeavours was the publication of a number of articles in which he took special interest in various grammatical problems of Latin and Slovenian. His articles about the grammatical problems of Latin, especially Latin syntax, are pioneering contributions to the field of Latin grammar in Slovenia. The pinnacle of Hrovat's work as a grammarian of Latin was his *Latin Grammar for Slovenian Youth (Latinska slovnica za slovensko mladež)*. Published in 1874, it was the first Latin grammar written in Slovenian.

Keywords: Ladislav Hrovat, Slovenian syntax, Latin syntax, classical languages, history of classical education

Izvečke v angleščini lektorirala Mojca Šorli in Neville Hall

AVTORJI

izr. prof. dr. Hotimir Tivadar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

doc. dr. Saška Štumberger

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

saska.stumberger@ff.uni-lj.si

red. prof. dr. Erika Kržišnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

erika.krzisnik@ff.uni-lj.si

Dejan Gabrovšek

Vrh Svetih Treh Kraljev 15, SI-1373 Rovte

dejpgabrovsek@gmail.com

red. prof. dr. Andreja Žele

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

andreja.zele@ff.uni-lj.si

izr. prof. dr. Mira Krajnc Ivič

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti,
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor

mira.krajnc@um.si

doc. dr. Tina Lengar Verovnik

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5,
SI-1000 Ljubljana in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Znanstvenoraziskovalni
center SAZU, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

tina.verovnik@fdv.uni-lj.si

dr. Nina Ledinek

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
NLedinek@zrc-sazu.si

dr. Tadeja Rozman

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za upravo, Gosarjeva ulica 5, SI-1000 Ljubljana
tadeja.rozman@fu.uni-lj.si

dr. Špela Arhar Holdt

Univerza v Ljubljani, Center za jezikovne vire in tehnologije, Filozofska fakulteta,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana in Fakulteta za računalništvo in informatiko,
Večna pot 113, SI-1000 Ljubljana
Spela.ArharHoldt@ff.uni-lj.si

dr. Senja Pollak

Institut "Jožef Stefan", Jamova cesta 39, SI-1000 Ljubljana in University of Edinburgh,
Usher Institute, Medical School, The 9 Little France Rd., Edinburgh, UK
senja.pollak@ijs.si

dr. Iztok Kosem

Univerza v Ljubljani, Center za jezikovne vire in tehnologije, Filozofska fakulteta,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana in Institut "Jožef Stefan", Jamova cesta 39,
SI-1000 Ljubljana
iztok.kosem@ff.uni-lj.si

Irena Velikonja Kolar

Gimnazija Šentvid, Prušnikova ulica 98, SI-1210 Ljubljana Šentvid
irena.velikonjakolar@sentsvid.org

Neža Gaberšček

Partizanska 46, SI-4220 Škofja Loka
neza.gaberscek@gmail.com

doc. dr. Ana Zwitter Vitez

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5,
SI-6000 Koper in Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana
ana.zwitter@guest.arnes.si

dr. Agnieszka Będkowska-Kopczyk

Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Slawistik, Merangasse 70/I,
A-8010 Graz/Gradec
agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at

dr. Martin Schacherl

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 1645/31a,
CZ-370 05 České Budějovice
schacherl@pf.jcu.cz

izr. prof. dr. Mojca Smolej

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

red. prof. dr. Mojca Schlamberger Brezar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana
mojca.brezar@ff.uni-lj.si

asist. Alexander Rath

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana
alexander.rath@protonmail.ch

Jana Crnkovič

Osnovna šola Ferda Vesela Šentvid pri Stični, Šentvid pri Stični 46,
SI-1296 Šentvid pri Stični
jana.crnkovic@guest.arnes.si

doc. dr. Matej Hriberšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
matej.hribersek@guest.arnes.si, matej.hribersek@ff.uni-lj.si

doc. dr. Boris Kern

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
boris.kern@zrc-sazu.si

Navodila avtorjem¹

Prispevki za *Jezik in slovnstvo* morajo biti napisani v slovenščini. Za jezikovno ustreznost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji.

Tehnični napotki

1. Splošno

Avtorji prispevke v elektronski obliki pošljejo na spletni naslov revije jezikinslovnstvo@ff.uni-lj.si. Prispevki morajo biti oblikovani v skladu z zahtevami uredništva. Avtorji ob oddaji prispevka uredništvu sporočijo tudi naslov za korespondenco, naslov elektronske pošte in telefonsko številko ter naslov za rubriko *Avtorji* (ime in naslov institucije, v kateri so zaposleni, ali domači naslov).

2. Razprave

Prispevki, namenjeni objavi v rubriki *Razprave*, ne smejo presegati dolžine ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki). Besedilo naj bo napisano v pisavi *Times New Roman*, velikost 12, z medvrstičnim razmikom 1,5. Naslov članka in naslovi ter podnaslovi poglavij naj bodo napisani krepko. Besedilo naj bo levostransko poravnano, začetki odstavkov naj ne bodo umaknjeni navznoter, ampak naj bo pred vsakim novim odstavkom, naslovom, podnaslovom obvezno vrnjena prazna vrstica. Daljši navedki (nad tri vrstice) naj bodo ločeni od preostalega besedila, velikost pisave naj bo 11. Izpusti v navedku naj bodo označeni s tremi pikami med poševnima oklepajema *.../*. Opombe niso namenjene citiranju literature, njihovo število naj bo čim manjše. Sklici naj bodo navedeni v oklepaju tekočega besedila. (Gantar 2007: 128). V seznamih virov in literature se navajajo samo v besedilu omenjeni viri in literatura.

Navajanje virov in literature

a) knjiga

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Lingua Slovenica 3).

Foucault, Michel, 2011: *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis. Prev. Uroš Grilc.

b) zbornik

Javornik, Miha (ur.), 2006: *Literatura in globalizacija (k vprašanju identitete v kulturah centralne in jugovzhodne Evrope v času globalizacije)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

c) članek v zborniku

Mikolič, Vesna, 2004: Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv? Stabej, Marko (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 37–47.

č) članek v reviji

Krek, Simon, 2003: Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovnstvo* 48/1. 45–60.

d) spletna stran

Korpus slovenskega jezika FidaPLUS: <<http://www.fidaplus.net>>. (Dostop dan. mesec. leto.)

Viri in literatura naj bodo navedeni ločeno.

Izvleček

Članki naj bodo opremljeni tudi s ključnimi besedami in izvlečkom (sinopsisom) v slovenščini in angleščini (to naj bo umeščeno pod naslov članka; naveden naj bo tudi angleški prevod naslova); izvleček naj obsega od osem do deset vrstic v velikosti pisave 10. V recenzijski postopek bodo sprejeti samo tehnično brezhibno urejeni prispevki s seznamom virov in literature, dosledno oblikovanim po navodilih za citiranje.

3. Ocene in poročila

Prispevki, namenjeni objavi v rubriki *Ocene in poročila*, ne smejo presegati dolžine polovice avtorske pole (15.000 znakov s presledki). Avtorji naj na koncu besedila navedejo ime in priimek, ime in naslov institucije ter elektronski naslov.

4. Recenzijski sistem

Uredništvo revije za vsako razpravo, ki ustreza formalnim pogojem za objavo, določi dva recenzenta in jima v elektronski obliki pošlje besedilo razprave brez avtorjevega imena in priimka ter recenzijski obrazec. Recenzenta izpolnjeni obrazec skupaj z besedilom prispevka in svojimi komentarji vrmeta uredništvu, to pa seznanj avtorja z oceno ter predlogi in pripombami recenzentov, pri tem pa poskrbi, da recenzenta ostaneta anonimna. Na podlagi ocen recenzentov se uredništvo odloči, ali je prispevek primeren za objavo. Avtorji so ob oddaji dokončnega besedila dolžni upoštevati pripombe recenzentov. Prispevke za rubriko *Ocene in poročila* pregleda uredniški odbor.

Končna različica besedila

Uredništvo pričakuje, da bo avtor pri pripravi do končnega besedila upošteval pripombe recenzentov oz. uredništva in besedilo v dogovorjenem roku oz. najpozneje v dveh tednih poslal uredništvu v elektronski obliki.

Korekture

Ob korekturam branju lahko avtor uredništvu sporoči le pripombe v zvezi z oblikovanostjo besedila ali opozori na morebitne tipkarske napake. Korekture se opravijo v treh delovnih dneh.

Avtorske pravice

Z oddajo prispevka v recenzijo uredništvu *Jezika in slovnstva* avtor prenese avtorske pravice na založnika, tj. Zvezo društev Slavistično društvo Slovenije. Avtor lahko svoje besedilo pozneje objavlja, vendar mora pri tem vedno navajati prvotno objavo v *Jeziku in slovnstvu* ter o tem prej pisno obvestiti uredništvo.

Separati

Avtor razprave prejme izvod revije, v kateri je bila objavljena njegova razprava, in separat v elektronski obliki. Avtorji besedil, objavljenih v drugih rubrikah, prejmejo le izvod revije.

¹ Beseda *avtor* se v celotnem besedilu nanaša tako na avtorje kot na avtorice prispevkov.

RAZPRAVE

Hotimir Tivadar	Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov	7
Saška Štumberger	Zloženke med skladnjo in leksikologijo: pretvarjanje skladenjskih razmerij v medponski morfem	25
Erika Kržišnik	Skladnja v frazeologiji med sistemom in rabo	35
Dejan Gabrovšek	Podredno izraženi protivnost in pojasnjevalnost	49
Andreja Žele	O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini	59
Mira Krajnc Ivič	Besedilne vrste v slovenskem besediloslovlju	75
Tina Lengar Verovnik	Vejica v pravopisu	87
Nina Ledinek	Skladenjska analiza slovenščine in slovenski jezikoslovno označeni korpusi	103
Tadeja Rozman, Špela Arhar Holdt, Senja Pollak in Iztok Kosem	Kolokacije v korpusu <i>Šolar</i>	117
Irena Velikonja Kolar	Ocenjevanje skladenjskih napak v šolskem eseju	129
Neža Gaberšček	Merjenje določenih vidikov skladenjske kompleksnosti v pisnih besedilih slovenskih osnovnošolcev	139
Ana Zwitter Vitez	Enota analize spontanega govora: interakcija prozodije, pragmatike in skladnje	157
Agnieszka Będkowska-Kopczyk	Prostorsko dojetanje in vzročnost nastopa čustev in luči glagolsko-samostalniških konstrukcij s predložnimi zvezami v slovenščini	177
Martin Schacherl	Izbrane težnje sloga sodobnih strokovnih besedil – k razvojnim spremembam sloga sodobnih čeških teoretično strokovnih besedil	189
Mojca Smolej	Nekatere skladenjske posebnosti v delih Ivana Cankarja	201
Mojca Schlamberger Brezar	Nedoločniške skladenjske strukture v francoščini in slovenščini in njihovo prevajanje	213
Alexander Rath	Skladenjski položaj prvine <i>pa</i> pri prevajanju v nemščino	237
Jana Crnkovič	Slovenščina in nemščina kontrastivno: besedni red na osnovi kontrastivnega modela	245
Matej Hriberšek	Delo Ladislava Hrovata na področju latinske in slovenske skladnje	257

Ocene in poročila

Boris Kern	Anna Stefan: <i>Struktury posesywne i partytywne w języku polskim i słoweńskim</i> . Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.	271
------------	--	-----

Abstracts

275

Cena:
10,50 €